AVRUPA'DA AİLE

Jack Goody

Çeviren:
Serpil Arısoy

AVRUPA'Y

Avrupa'yı Kurmak

Dizi Editörü: Jaques Le Goff

Avrupa'yı Kurmak dizisi, ortak bir Avrupa kültürü yaratmak misyonuyla bir araya gelmiş, Avrupalı beş yayınevinin geliştirdikleri bir projedir; Beck-Almanya, Blackwell-İngiltere, Critica-İspanya, Laterza-İtalya ve Le Seuil-Fransa. Dizinin amacı; geniş bir uluslararası çerçevede, Avrupa halklarının ve onların kültürlerinin tarihi hakkında, temel konularda açıklayıcı, okunabilir ve tartışma yaratacak yayın yapmaktır. Dizinin yazarları ekonomi, siyaset, toplum, din ve kültür alanlarında uzman isimlerdir.

Avrupa'yı Kurmak dizisinde yer alacak diğer kitaplar:

Avrupa Tarihinde Kentler
Leonardo Benevolo

Avrupa'da Rönesans
Peter Burke

Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Anlayışı
Umberto Eco

Avrupa ve İslam
Franco Cardini

Çarpıtılmış Geçmişe Ayna
Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması
Josep Fontana

Avrupa Bireyciliğinin Kökeni
Aron Guryeviç

Avrupa'da Aydınlanma
Ulrich Im Hof

Avrupa ve Deniz
Michel Mollat du Jourdin

Avrupa'da Beslenme Kültürü
Massimo Montanari

İlk Avrupa Devrimleri, 900-1200
R. I. Moore

Avrupa'da Nüfus Hareketleri
Massimo Livi Bacci

Modern Avrupa'da Din ve Toplum
Réne Rémond

Avrupa Köylülüğünün Tarihi
Werner Rösener

Modern Bilimin Doğuşu
Paolo Rossi

Avrupa'da Milletler, Devletler, Milliyetçilik
Hagen Schulze

Avrupa'da Devrimler 1492-1992
Charles Tilly

Avrupa Tarihinde Demokrasi
Luciano Confora

Avrupa Tarihinde Göçler
Klaus Bade

Avrupa Tarihinde Kadınlar
Gisela Bock

Avrupa'nın Sanayileşmesi
Jürgen Kocka

Avrup Tarihinde Hukuk
Peter Landau

Avrupa Üniversitesinin Doğuşu
Jacques Le Goff

Avrupa Tarihinde Sınırlar
Krzysztof Pomain

Avrupa'da Aile

Bir Tarihsel - Antropolojik Deneme

Jack Goody

Çeviren:

Serpil Arısoy

Literatür Yayınları Avrupa'yı Kurmak Dizisi: 5
Avrupa'da Aile
Bir Tarihsel - Antropolojik Deneme
Jack Goody

Özgün adı
The European Family
olan bu kitap
Jacques Le Goff'un Genel Editörlüğünü yaptığı;
C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, Münih/Almanya
Blackwell Publishers, Oxford/İngiltere
Editorial Critica, Barselona/İspanya
Guis.Laterza & Figli, Roma/İtalya
Editions du Seuil, Paris/Fransa
tarafından yayınlanan uluslararası
THE MAKING OF EUROPE / AVRUPA'YI KURMAK
adı dizinin bir parçasıdır.

Çeviren
Serpil Arısoy

Yayın Yönetmeni
Abdullah Yılmaz

Yayına Hazırlayan
Gökçe Çiçek Çetin

Baskı Öncesi Hazırlık
Emel Atik

Birinci Basım, Mart 2004

Baskı ve Cilt:
Çevik Matbaacılık
Tel: (0212) 501 30 19

ISBN: 975-04-0237-5

© 2000 Jack Goody
First published in 2000 by Blackwell Publishers and four other publishers:
© 2000 Beck, Munich (German)
© 2000 Critica, Barcelona (Spanish)
© 2000 Editions du Seuil, Paris (French)
© 2000 Laterza, Rome and Bari (Italian)

Eulama Literary Agency S.r.l., Roma
aracılığıyla Türkçe yayın hakları
© 2004 Literatür Yayıncılık

Bu kitabın yayın hakları Literatür Yayıncılık, Dağıtım, Pazarlama San. ve Tic. Ltd. Şti.'ne aittir. Kitabın tamamı veya bir bölümü hiçbir biçimde çoğaltılamaz, dağıtılamaz, yeniden elde edilmek üzere saklanamaz.

LİTERATÜR
Yayıncılık, Dağıtım, Pazarlama
Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.
İstiklâl Caddesi, No: 133 Kat 1-2
Beyoğlu 34433 İstanbul
T 0(212) 292 4120 PBX
F 0(212) 245 5987
E literatur@literatur.com.tr
www literatur.com.tr

İçindekiler

Dizi Editörünün Önsözü		vii
Önsöz		1
1	Başlangıç	5
2	Yunan ve Roma Mirası	21
3	Hıristiyanlığın Yükselişi	35
4	Alman Toprakları	55
5	Avrupa Modelleri ve Ortaçağ Rejimleri	69
6	Reformasyon ve Karşı Reformasyon Dönemlerinde Kadınlar, Çocuklar ve Babalar	83
7	Drahoma ve Kadın Hakları	103
8	Farklılıklar	121
9	Proto ve Tam Endüstrileşme	145
10	Modernleşme ve Aile: Teoriler	177
11	Pratikte Çağdaş Aile	189
Sözlük		208
Bibliyografya		214
Seçilmiş Okumalar		224
Dizin		225

Dizi Editörünün Önsözü

Avrupa kuruluyor. Bu büyük bir umut. Bu umudun gerçekleşmesi tarihi hesaba katmasma bağlı: Tarihten yoksun bir Avrupa öksüz ve geleceksiz olurdu. Dün bugünü belirler çünkü, bugün yapılanlar ise yarın hissedilir. Ancak geçmişin belleği bugünü felce uğratmamalı, aksine bu anlayış temelinde yeni dostlar geliştirmemize yardımcı olmalı, ilerlememize rehberlik etmeli. Atlas Okyanusu, Asya ve Afrika'nın çevrelediği Avrupamız, coğrafyanın belirlediği, tarihin biçimlendirdiği şekliyle ve ta Yunanlılardan kalma adıyla anılarak, çok uzun zamanlardan beri varlığını sürdürüyor. Eskiçağdan, hatta tarih öncesinden bu yana Avrupa'yı tam da sahip olduğu bu bütünlük ve çeşitlilik nedeniyle bu denli zengin bir kültürle donatan, olağanüstü bir yaratıcılık geliştirmesine olanak sağlayan bu miras, geleceğinin de dayanak noktası olmalıdır.

Farklı dillerden ve uluslardan beş yayınevinin girişimiyle doğan "Avrupa'yı Kurmak" dizisi, devralınan güçlükleri de gözlerden gizlemeden, Avrupa'nın inşasına ve belleklerden silinmez üstünlüklerine ışık tutmayı amaçlıyor. Avrupa, birlik sağlamaya çalışırken anlaşmazlıklar, çatışmalar, bölünmeler, iç çelişkiler yaşadı. Bu dizi bunların üstünü örtmeyecek: Avrupa girişimine katılmak, gelecek perspektifi içinde geçmişi bütünüyle bilmeyi gerektiriyor. Diziye böyle etkin bir başlık konması da bu yüzden, Kanımızca Avrupa'nın bireşimsel bir tarihini yazmak için henüz vakit erken. Sunduğumuz denemeler, Avrupalı olsun olmasın, tanınmış olsun olmasın, günümüzün en iyi tarihçilerinin kaleminden çıkmıştır. Söz konusu yazarlar ekonomi, siyaset, toplum, din ve kültür alanlarında Avrupa tarihinin belli başlı temalarını işleyecek, bunu yaparken de Herodotos'a kadar uzanan vakanüvislik geleneğinden olduğu kadar Avrupa'da gelişip 20. yüzyılda, özellikle şu son birkaç on yılda tarih bilimini kökten değiştiren yeni anlayışlardan da destek alacaklar. Anlaşılırlık kaygısıyla kaleme

alınan bu denemeler, bu nedenle geniş bir okur kitlesinin erişebileceği niteliktedir.

Amacımız, Avrupa'yı kuranların ve kuracak olanların kafasındaki "Biz kimiz? Nereden geldik? Nereye gidiyoruz?" sorusuna ve dünyada bu soruyla ilgilenenlere yanıt niteliğinde veriler sunmak.

Jacques Le Goff

Önsöz

Avrupa'da aile" üzerine bir deneme yazmak gerçekten büyük bir görev. Sorular, kaynakların çok zayıf olduğu ilk çağlara kadar gidiyor. Bir yandan kaynaklar (sorular) giderek daha karmaşık (ve dolayısıyla daha az erişilebilir) bir hale geliken, diğer yandan farklılıklar çoğalıyor. Ancak, hayatımızın en önemli öğesi ailenin, akrabalık ve evlilik gibi en temel özelliklerinin kökenleri ve gelişimi hepimizin ortak ilgi alanını oluşturuyor. İşte bu nedenle genel bir değerlendirme yapmak zorunlu hale geliyor.

Benim kişisel özelliklerim alışılmış özellikler değil. Ne bir tarihçiyim ne de Avrupa araştırmaları üzerine uzmanlığa sahibim. Daha ziyade, antropoloji eğitimi almış, Afrika'da yoğun, Asya'da ise daha az yoğunluklu alan çalışmaları yapmış bir araştırmayıcım. Sürekli, bir gelişim hikayesi anlatmayacağım çünkü bu bana ayrılan yere sığmaz. Benimki daha çok analitik bir yaklaşım olacak. Avrupa'da ailenin gelişimine ilişkin tartışmalı konuları ele almam konusunda cesaretlendirildim; dolayısıyla sık sık belirli yazarların eserlerine ve kendi çalışmalarıma atıfta bulunacağım. Tarihsel boyutu korumak, değişim ve süreklilik problemlerini ele alabilmek amacıyla, önemli dönemleri ayırmaya ve tartışmalı sorunları bu dönemler içinde incelemeye çalıştım. Bunu kendi bakış açımdan yaptım; okuyucunun bu konuda çok farklı görüşlerin mevcut olduğunu bilmesi gerekir.

Bazı konuları bu kronolojik sınırlamaların dışında da izlemek gerekli oldu; örneğin drahoma ya da tarikat farklılıklarının incelenmesi gibi. Söz konusu prosedür, tarihçileri rahatsız edebilecek bir yöntemi, bir yerden bir yere ya da bir zamandan diğerine atlama gerekliliğini de birlikte getirdi.

Kısa bir yazıda büyük bir kıtanın tüm tarihsel çeşitliliğini ele almamın mümkün olmadığı açıktır. Böylesi bir görev beni çok aşar. Bu, tek tek olguları, hiçbiri diğerinin kopyası olamamasına rağmen paradigma olarak kabul etmek anlamına gelecektir. Büyük yorumcu E.P. Thompson, tarih ve antropolojiyi içinde bulundukları bağlama göre değerlendirilen konular olarak tanımlamıştır. Çok doğru. Ancak,

araştırmacının kullandığı kavramlarda (örn. "aile") ve özellikle, belirli bir konuyu saran birtakım etnosantrik varsayımlara karşıt bir tartışma yürütmenin önemli olduğunu düşündüğü durumlarda, bağlamın ötesine geçmesi kaçınılmazdır.

Tabii ki editörlerin uzunluk ve okuyucu kitlesi kısıtlamaları olmasa çok daha fazla şey yazabilirdim. Bu genel bir antropolojik-tarihsel denemedir ve öyle okunması gerekir; bir tarihsel anlatı olarak değil.

Benim hareket noktam tanıdığım literatür ve bildiğim diller üzerine yoğunlaşmaktır. İngiltere'nin odak olması, birçok tarihçinin düşündüğünün tersine, İngiltere'deki ailenin ve etrafındaki tavır ve duyguların kıtanın bütününde "modernleşmeyi" "kapitalizmi" ya da "endüstrileşmeyi" öne çıkarması nedeniyle temelden farklı olması değildir. Tam tersine, amacım bu ülkeye ilişkin kapsamlı malzemeyi kullanarak Batı'daki ailevi kurumların (ve bazen Doğu'dakilerini de; ya da hatta daha geniş bir alandaki ailenin) genel özelliklerini ortaya çıkarmak. Bu nedenle tarihsel bağlamda karşılaştırmalı analitik bir persepektifi izlemeye çalıştım.

Tarih çalışmalarından birçoğu, geniş çaplı karşılaştırmayı ihmal etmekten farklı olarak, sosyolojik bugünü analize dahil etmeyi başaramamaktadır. Ben bunun yalnızca anlatının değil, analizin de asli unsuru olması gerektiğini düşünüyorum; örneğin, gerçekten sevgi dolu olup olmadığını değerlendirebilmek için "duygusal aile" olarak adlandırılan şeyin ne olduğunu anlamamız gerekir. Ben bunu, Avrupa'nın bugünkü durumu üzerine Juliet Mitchell ile birlikte yürüttüğümüz çalışma temelinde yapmaya çalıştım.

Avrupa konusuna döndüm; çünkü akademisyenlerin, Avrupa'da ailenin tarihinini açıklama girişimlerinde çok dar bir bakış açısı kullandıklarını düşünüyorum. Bu tip bir sorumluluk, herhangi bir sistemi olası biçimlerden biri olarak inceleyebilmemiz için teorik ve karşılaştırmalı bir boyut uygulamamızı ve başkalarının, örneğin, kalkınma devrelerinde aile tiplerinin dağılımına ilişkin nasıl bir çalışma yaptıklarının farkında olmamızı gerektirir. Yalnızca bu biçimde, tarihçilerin ileri sürdüğü iddiaları değerlendirebiliriz. Elbette, tüm toplumlar, tüm aileler benzersizdir. Ancak tarihçiler burada, çocukluk döneminde ya da bazılarının yalnız Avrupa'ya özgü değil, global anlamda modernleşme sürecine çok bağlı olarak gördükleri anne sevgisinden söz etmekteler.

Editoryal kaygılar "başka kültürlere", metnimle doğrudan ilişkisi olmayan Avrupa'daki başka kültürler de dahil olmak üzere, gönder-

melerimin çoğunluğunu çıkarmama neden oldu. Daha bütünlüklü bibliyografya, aşağıda söz edeceğim genel çalışmaların bazılarında bulunabilir. Adlarını sayamadığım diğerlerinden özür dilerim; ancak bu konudaki literatür, tümü kısa bir kitapta ele alınamayacak kadar geniş.

Bu konuları araştırırken ilgimi yoğunlaştırmamı sağlayan ya da bana malzeme veren akademisyenlerin çalışmalarına çok şey borçlu olduğumu belirtmek isterim. Başlangıç dönemi için, aile konusunda birçok "Roma Ailesi" tarihçilerinin yorumlarını almış olan önceki çalışmam *The Development of Marriage and the Family in Europe*'u (1983) güncellemeye çalıştım.[1] Diğer dönemlerde, bana önemli gelen çalışmalardan yararlandım.[2] Olwen Hufton'a, Juliet Mitchell'e, Ulinka Rublack'a, David Sabean'a, Martin Segalen'e, Keith Wrightson'a ve metne ilişkin kapsamlı yorumlarda bulunan anonim okuyucuların yanı sıra editoryal tavsiyelerinden dolayı Jacques Le Goff'a ve metnin hazırlanmasına katılan, okuma önerisinde ve yardımda bulunan birçok arkadaşıma özel teşekkürlerimi iletmek isterim.

Jack Goody
Cambridge, Ocak 1999

[1] Özellikle Saller (1991), Treggiari (1991) ve Corbier (1991).

[2] Ortaçağ'ın ilk dönemleri için Murray (1983) ve Wemple'ın (1981), daha sonraki dönem için Herlihy (1985) ve Razi'nin çalışmalarını kullandım. İlk modern dönemlerin incelenmesinde Cambridge Grubu'ndan, özellikle Laslett, Wrigley, Smith ve Wrightson ve iş arkadaşım Macfarlane'in yardımlarını aldım. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllar için esas olarak Hufton'un (1995) çalışmalarını kullanmakla birlikte Stone'dan da faydalandım. 19. yüzyıl için birçok kaynak kullandım: Eskilerden Engels ve Pinchbeck (1930), onların eserlerini eleştirmekle birlikte genel olarak destekleyen Humphries'in yanı sıra Segalen (1981), Shorter (1975), Seccombe (1991, 1993) ve başkalarının daha yakın zamanlı çalışmalarını kullandım. Çağdaş aile içinse, yukarıda sözünü ettiğim toplu çalışmadaki kaynakları kullandım.

1

Başlangıç

Avrupalı ailenin geçmişi, hem sürekliliği, hem de süreksizliğiyle bugününü etkilemektedir. Günümüzde, ailenin sonu ya da çocukluğun erken keşif dönemi ya da "duygusal aile"nin yeniden ortaya çıkışı (her biri daha önce yaşadıklarımızdan radikal olarak farklı bir şeyi ima etmektedir) gibi konular konuşulmaktadır. Bu çalışmanın iddiası ailenin sonunun gelmediğidir; insanlığın çok geniş bir kesimi için cinsel çiftleşme ve çocuk bakımı hayati öneme sahiptir. Üremeyen aileler geçmişe göre kesinlikle daha olağandır ancak başka yerlerde de olduğu gibi, Avrupa'da da azınlıktadırlar. Gene, yeni üreme tekniklerinin insanlığın büyük bir çoğunluğunda cinsel zevkin yerini alması oldukça zor görünmektedir.

Aile yapısı zaman içinde değişikliğe uğramıştır; ancak ben çekirdek ailenin ya da duygusal ailenin, anne-baba sevgisinin ya da kanka-ca sevgisinin ortaya çıkışı gibi terimlerin bu değişimi doğru tanımlayıp tanımlamadığını sorgulamak istiyorum. Bugüne kadarki toplumsal yeniden üreme biçimlerinin, bir çeşit küçük aile yapısına ek olarak, kuşaklar içinde ve arasında sıkı ilişkileri gerektirmesi nedeniyle aile yapısında hem önemli devamlılıklar, hem de devamsızlıklar olmuştur. Modern ailenin farklılığı, özellikle Batı'da, gereğinden fazla vurgulanmıştır; oysa modern ailenin bazı özellikleri son Roma dönemlerinden beri Batı'da ve dünyanın başka yerlerinde de mevcuttur.[1]

Avrupalı ailenin ilk kökleri, klasik Yunan ve Roma, Akdeniz medeniyetlerine olduğu kadar, güneyde bu medeniyetler gelişirken kıtanın kuzey ve batısını hakimiyetleri altında tutan Germen ve Kelt ka-

[1] Goody (1990).

bilelerine de uzanır. Her iki akım da sonraki Avrupalı ailenin önemli özelliklerinden sorumlu tutulmuştur: Roma, aile hukuku; Germen kabilelerse, akrabalığın çift yanlı kabulü ve "Bireyciliği" öne çıkarma gibi özellikleriyle. Klasik yasal metinleri davranışsallık açısından yorumlamak her zaman o kadar kolay değildir; Germenler söz konusu olduğunda ise, kendileri okuryazar olmadığı için başkalarının onlar hakkında yazdıklarına bağımlı durumundayız. Bazı yorumların düzeltilmesi gerekse de, Roma uzmanlarının, Germenistlerin, klasikçilerin ve kabile uzmanlarının sonraki aile yapısında kendi etkilerini görmeleri son derece normaldir. Ama bu özelliklerin bazıları, örneğin kadınların evlilikte hediye edilmesi (*endowment*) yalnızca Avrupa toplumlarına özgü değildi. Hatta en önemli etki, Hıristiyanlığın ortaya çıkışıyla birlikte, Ortadoğu'dan kaynaklanmıştır. Kilisenin din değiştirmeye ikna prosesi sırasında yaptığı bazı değişiklikler önceki hane halkı yapısını dönüştürmüştür.

Aile Hayatının Ortak Özellikleri

Bu konuları ayrıntılı olarak ele almadan önce -Avrupa konusundaki araştırmalarda hep hatırda tutulması gereken ve karşılaştırmalı çalışmalardan türetilen- aileye ilişkin genel özellikleri, akrabalık ve evliliği inceleyerek başlayalım bu işe. İlk olarak, tarihte, temel ya da çekirdek ailenin önemli olmadığı hiçbir insan topluluğunun bulunmadığını ve çoğu kez bu ailelerin birlikte yaşayan topluluklar oluşturduklarını biliyoruz.

İkinci olarak, ailenin yasal olarak tekeşli olmadığı durumlarda bile, genellikle pratikte tekeşliydi; yeniden üretim ve üretim birimi göreli olarak küçüktü. Hane halkının sayısındaki varyasyonlar oldukça sınırlıydı.

Üçüncü olarak ve dolayısıyla Roma'da olduğu gibi, babayanlı "*gens*"ler (*kabileler*) gibi tek yanlı grupların bulunduğu yerlerde bile, ebeveyn aracılığıyla ortak kan (ikili) ilişkileri kabul ediliyordu; soy ilişkisi kabul edilmeyen taraf da dahil olmak üzere (Fortes bunu "tamamlayıcı bağ" olarak adlandırmıştı). Örneğin babayanlı toplumlarda dahi, annenin erkek kardeşi önemli bir kişilik olarak kabul görürdü; ancak bu, önceki anayanlı organizasyonun kanıtı değildir.

Dördüncü olarak, hiçbir toplumda anne ve çocuk (büyük bir çoğunlukta baba ve çocuk) arasındaki ilişki -bazı ideolojik çevrelerde bu

ilişkiler önemsiz gibi gösterilse de (örneğin ilk Akdeniz toplumlarının edebiyatında üst sınıflar arasında)- duygusal ve yasal olarak önemsiz değildir.

Tüm bu özelliklerden yola çıkarak, temel ya da çekirdek ailenin, hatta küçük aile yapısının, kapitalizm bir yana, Avrupa tarafından keşfedildiğine ilişkin hiçbir ciddi kanıt olmadığı sonucuna varabiliriz. Farklı toplumlar aile ilişkilerine farklı önem atfeder ve akrabalık ilişkilerini tanıma aralığının genişliğinde de çeşitlilik gösterirler. Klasik dönemlerde Yunan ve Roma'nın her ikisi de tek yanlı gruplara (babayanlı kabileler ve sülalelere) önem vermişlerdir. Ancak bu daha sonra, çift yanlı akrabalığı esas alan Alman işgalcilerin ve daha geniş akrabalık gruplarının boyutlarını sınırlayarak zayıflatan ve vaftiz anne/babalığı gibi rituel ilişkileri alternatif sistem olarak kuran Hıristiyan Kilisesi'nin baskısı altında Avrupa'da kaybolmuştur. Bu zayıflama hem ruhbanların hem de feodal beylerin işine gelmiştir. Geniş, ikili akrabalık ilişkilerinin önemi giderek zayıflayarak, bugün, Avrupa'da birkaç istisna dışında, büyükanne-büyükbaba çiftinin soyuna bağlı akrabalık haline gelmiştir. Bir başka deyişle akrabalık yakın akrabalarla, amca, dayı, teyze ve halalar (ebeveylerin kardeşleri) ve onların çocuklarıyla (birinci kuzenler) sınırlıdır.

Bu değişiklik Roma toplumunda İÖ ikinci yüzyıldan[2] beri gözlemlenmiyor muydu? Burada bilgi yetersizliğinin sıkıntısını çekebiliriz çünkü babayanlı (tek yanlı) sülalelere dayanan bir toplumun aynı zamanda çift yanlı akrabalık ilişkilerini tanımadığını tahayyül etmek oldukça zordur. Romalıların *gens*'lere sahip olduklarını biliyoruz; bu durumda sorulması gereken soru onların çift yanlı akrabalık ilişkilerini tanıyıp tanımadıkları değil, bu tek yanlı grupların neden yok olduğudur? *Gens*'lerin ve *familia*'ların öneminin azalmasının "iki ayrı grubun, yeniden evlilikle oluşan karmaşık ailenin ve tek bir kişi etrafında oluşan, hem kadın, hem de erkeğin akrabalık ilişkilerini[3] içeren kandaş ailenin ya da kandaşlığın" ortaya çıkışına yol açtığı iddia edilmiştir. Ancak, *gens*'lerin önemlerinin azalmasının ya da ortadan kaybolmalarının zamanlamasına ilişkin hiçbir neden gösterilmemiştir. Bu gerçeğin bir problem olarak kabul edilmediği anlaşılmaktadır. Avrupa'da soyadından daha fazla anlam içeren sülale grup-

[2] Saller (1991).
[3] Shaw (1991): 72.

ları (kabileler) İrlanda'da, Kuzey İskoçya'da ve Balkanlar'ın dağlık bölgelerinde (örneğin Arnavutluk'ta) mevcuttu. İlginç olan, benim *lignages* (*sülaleler-Ç.N.*) olarak adlandırdığım şey, İtalya'da, Floransa[4] ve Cenova soyluları arasında ve Korfu[5] gibi diğer bazı Akdeniz bölgelerinde de mevcuttu. Bu sözcüğü, erkeğin mülkünü grup içinde tutan ama farklı bir miras uygulamasıyla her zaman evlilik içinde kadınlar aracılığıyla dağıtılan, mülkiyet ve grup arasında farklı bir ilişki biçimini yaratan Afrika *sülalerinden* ayırmak için kullandım. Bu topluluklar ile ilk sülaleler arasında bir devamlılık söz konusu mudur? Avrupa'nın diğer yerlerinde kabileler ve sülaleler ya kaybolmuş ya da hiç mevcut olmamıştır. Anglo-Saksonların, savunma ve saldırıyı diğer yerlerdeki tek yanlı kabiler gibi düzenleyen ikili akrabalık (türlü çeşitli) ilişkilerinden başka bir ilişki biçimi yaşadıklarına dair hiçbir kanıt yoktur. Diğer Germen halklarda tek yanlı gruplar mevcut muydu? İlk yasal düzenlemeler bu olasılığın olmadığını göstermektedir.

Avrupa, şimdilerde çok yaygın olarak iddia edildiğinin aksine, çocukluğu, hatta karı ile koca arasındaki ya da ebeveyn ile çocuk arasındaki duygusal ilişkiyi (hatta "sevgiyi") de keşfetmemiştir. Ebeveynler her zaman çocuklarının ve eşler de birbirlerinin matemini tutmuştur. Matem, sevgi gibi evrensel bir davranıştır ve yalnızca güçlü ve cahil bir *etnosantrizmle* birleşmiş tarih yaklaşımlarının en kaba biçimiyle, tersini iddia edebilir. Atfedilen önemler arasında farklılıklar vardır; ama duygular, tarihçilerin değerlendirirken hata yapabilecekleri zayıf malzemelerdir.[6] Çocukların bakımının, oldukça ayrıcalıklı cinsel haklar ve evlilik haklarıyla tanımlanmış bir kan-koca ilişkisi içinde yapılması hemen hemen evrensel bir durumdur. Çocuklar için matem bunun sonuçlarından birisidir; eşlerin arasındaki duygusal bağlılık da. Bu özelliklerin on altıncı, on yedinci ya da on dokuzuncu yüzyıllarda ortaya çıktıklarını söylemek (benim düşünceme göre) yanlıştır. Bu doğru olamaz[7]; bunun kaynaklarını Roma'nın son dönemlerinde aramak da aynı derecede yanlıştır. Duyguların mutlaka bir "tarihi" var ama bu birçok Avrupalı tarihçinin ileri sürdüğü gibi kaba ve tekdüze terimlerle ifade edilecek biçimde değil.

[4] Klapish-Zuber (1985).

[5] Couroucli (1985).

[6] W.H.R.Rivers'ın yıllar önce işaret ettiği gibi.

[7] Sırasıyla Stone (1977), Ariès (1962) ve Shorter'ın (1975) belirttiği gibi.

Aile hayatının Avrupa'ya özgü sanılan bazı özellikleri, örneğin anne sevgisi ve cinsel çekim, evrensel insan özelliklerinin yalnızca farklı biçimleridir. Diğerleri, Avrupa'nın değil bütün olarak Avrasya'nın, Bronz Çağ'da ortaya çıkmış büyük medeniyetlerin karakteristikleridir.

Bronz Çağ, aile haklarını tüm Avrasya'da değiştiren yeni koşulları yarattı; bu varsayım Marksist, Weberyen ve Batı ile Doğu'nun ilk çağlardan beri farklılaştığını öne süren hakim Avrupalı görüşlere -yalnız Batılı kamuoyuna değil, Batı ile Doğu arasındaki bu farkın daha sonraki modernleşme sürecini belirlediğini savunan Avrupalı tarihçi ve sosyal bilimcilere uygun düşen bir nosyona- karşıdır.

Bronz Çağ neden farklıdır? Örneğin arazi mülkiyeti temelinde yapılanmış olan Afrika'nın tersine yeni tabakalaşma biçimlerini getirmiştir. Artık arazi yoğun tarım yöntemleriyle (toprağın sürülmesi, sulanması vb.) ekilebiliyor, sanat ve şehir hayatına özgü uzmanlıkların sürdürülmesini sağlayacak asgari geçim düzeyinin üzerinde artı değer yaratıyordu.

Bu tür sosyo-ekonomik değişimlerin aile yapısı üstünde derin etkileri oldu. Tabii ki klasik dönemlerdeki köleci ekonomi, Ortaçağ'daki feodal sistem gibi diğer sosyo-ekonomik değişiklikler de etkiledi aile yapısını. Modern akademisyenler arasındaki tartışma esas olarak Rönesans'tan bu yana olanlar ve merkantil kapitalizmin, Reformasyon'un ve hepsinden de önemlisi, 18.yüzyılın sonlarına doğru gelişen endüstri kapitalizminin etkileri üzerine yoğunlaştı. Bu gelişimler elbette daha önceleri üretim birimi olan ama artık halkın büyük bir çoğunluğu için (mülkiyetin önemi aynı kalırken) bu önemini yitirmiş bulunan ev biriminin oluşumunu ve işleyiş biçimini etkilemiştir. Buna karşılık ev birimi gruplarının yeniden üreme özelliği, yeniden üremenin sınırlı bağımsızlığı (ki bu bağımsızlık bir sürekliliği sağlamıştır) nedeniyle içinde bulunduğumuz yüzyıla kadar bunlardan etkilenmemiştir. Yeniden üreme birimi olarak ailelerin hem bireysel, hem de toplumsal düzeyde sürekli yerine getirmeleri gereken bir işleri olmuştur. Ve elbette bu alanları kısmen mevcut sosyo-ekonomik baskılardan yalıtan dini ideoloji ve uygulamalar (bugünkü kürtaj tartışmalarında da tanık olduğumuz gibi) çok önemli bir faktör olmuştur. Avrupalı ailenin tarihi üzerine herhangi bir söz üretebilmek için tüm bu faktörleri iç içe geçmiş olarak ele almak gerekir.

Avrupa ve Asya'nın önemli toplumları toprağın sürülmesi ve sulanması yöntemini kullanan ileri tarım teknikleri uyguluyorlardı; dolayısıyla bu konudaki ayrılıklar o denli büyük değildi. Önceki Avrupalı aileyi kıtanın şimdiki başarısıyla ilişkilendiren ve Avrupalı ailenin Doğu'nun[8] geniş yelpazeli ve genellikle tek yanlı aile biçiminden tümüyle ayrı olduğu argümanına dayanan, Doğu ve Batı akrabalık sistemleri arasındaki farklılıklara ilişkin uç görüşleri bir kenara bırakmak için iyi bir nedenimiz var. Öte yandan her toplum ve alt grup, her ne kadar akrabalık değişkenlerini kendileri seçseler de, birçok ortak noktaya da sahiptir. Hatta bazen seçimlerin kendileri, benzer problemlere, örneğin miras stratejileri ya da hane yönetimi gibi konularda farklı çözümler sunuyor gibi gözükebilirler.[9]

Elbette çok değişik geçmişlere sahip toplulukların yaygın olarak Hıristiyanlığın normlarını kabul etmesiyle kıtanın büyük bir bölümünde birlik sağlanmış oldu. Bu göreli birlik ailenin birçok yönünü, hısım, akraba evliliklerinin yasaklanmasını ve yeni icat edilen "ritüel akraba", vaftiz ebeveynliği, manevi akrabalık gibi kategorileri etkilemiştir. Katoliklere ile Protestanlar arasında sonradan ortaya çıkan dini ayrılık, ailenin, özellikle de evlilik yasağının (en azından İngiltere'de ve Fransa'da Huguenotlar arasında) ve onun bir uzantısı olan "ensest tabusu"nun ve boşanmanın, İngiltere dışındaki tüm Protestan ülkelerde yaygın olmamakla birlikte olanaklı hale gelmesinde etkili olmuştur.

Hıristiyan Avrupa'nın bazı özelliklerini dikkate almanın, başkalarını (özellikle Asya'yı) geri kalmış, gerekli atılımı yapamamış[10] olarak kabul eden, Batı'nın modernleşmeyle "Benzersiz" bir ilişkisi olduğunu iddia eden genel görüşle hiçbir ortak noktası yoktur. Benzersizlik yalnızca sistematik, karşılaştırmalı bir çahşma sonucunda belirlenebilir, etnosantrik spekülasyonlarla değil.

Post Bronz Çağı Avrasya'sının bu genel özelliklerini veri alarak, şimdi neden aile kurumunun incelenmesi için Avrupa'yı izole etmemiz gerektiğini sorgulayalım. Çünkü Avrupa, hiçbir gerçek coğrafi sı-

[8] Bu konuya 8. Bölüm'de tekrar döneceğim.

[9] Goody (1990) 16. Bölüm.

[10] Örneğin Trevor-Roper'ın yazılarında.

nırları olmayan, İstanbul Boğazı ve Urallar'dan[11] geçen sanal sınıra sahip, fiktif bir kıtadır. Temel neden, birinci olarak Avrupa'nın Hıristiyan olmasından ve ikinci olarak dünyaya, modernleşme, endüstrileşme ve kapitalizmde öncülük eden bir kıta olarak kavranmasından kaynaklanıyor. Her iki nosyon da, aile dahil olmak üzere, benzersiz faktör arayışına yol açıyor; birinci durumda bir sonuç olarak, ikinci durumda ise muhtemelen öncülüğün nedeni olarak. Birinci faktöre ilişkin olarak, Avrupa'nın hem Germen (Keltler ve diğer "kabileler"), hem de klasik (hem Yunan, hem de Roma) Hıristiyan olmayan köklerinin bulunduğu ve Hıristiyanlığın kendi geleneklerinin de büyük ölçüde Musevilerin Eski Ahid'inden kaynaklandığı hatırda tutulmalıdır. Ayrıca kıta, kayda değer büyüklükte Yahudi ve Müslüman azınlıkların yanı sıra alternatif inanç ve yaşam biçimlerine sahip Çingeneleri ve başka seyyahları da içine almıştır. Daha yakın zamanlarda Batı Hint Adaları'ndan, Kuzey Afrika'dan, Sahara Çölü'nün güneyindeki Afrika'dan ve Hindistan'dan göçmenler gelmiştir. İkinci faktörle ilgili olarak, birçok ortak özelliğe sahip olan geniş Avrasya'nın bir parçasını oluşturan Avrupa, hatta Hıristiyan Avrupa, kadınların "hediye" edilmesi ve bağlı olarak "kadınların mülkiyet kompleksi[12]" gibi özellikleri, Post Bronz Çağı kültürlerden geliştirmiş ya da miras olarak almıştır. Kadınlar birçok toplumda, çok yakın zamanlara kadar "reşit" olarak kabul edilmemişler ve bu da onların boyun eğişlerinin ve hatta ezilmelerinin bir nedeni olmuştur. Konumları yalnızca toplumdan topluma değişmekle kalmamış, bir dönemden diğerine, sınıfsal konumlarına ve içine doğdukları ailenin yapısına göre çeşitlilik göstermiştir. Post Bronz Çağ'da erkek kardeşi olmayan bir kadın, vâris olabiliyor, bir erkeği birlikte yaşamaya ikna edebiliyor ve bir halk özdeyişinin belirttiği gibi "pantolon giyebiliyordu." Bir kadın mirasçı, meteliksiz bir erkekten, hatta aynı sınıftan bir oğuldan daha önemliydi. Bu hediye sistemi Hıristiyan Kilisesi'nin kendi ihtiyaçlarına göre yeniden tanımlandıysa da, karmaşık değişkenlerin ortaya çıkmasına neden olan aile stratejilerine ilişkin yaklaşımlar (yardımseverlikten farklı olarak) potansiyel olarak etkin kaldı. Söz konusu kar-

[11] "J. Goody haklı. Bu dizi, Avrupa'nın tanımını bugünün tarihçileriyle politikacılarının tartıştıkları biçimde –çünkü gerçekten sorunlu– kabul etti. Tanım Avrupa'nın bileşenlerinin çeşitliliğini ve önyargılı düşüncelere karşı tezler sunan J. Goody'nin burada belirttiği tarihsel gelişimi dikkate alır." J. I.e G.

[12] Goody (1976).

maşık değişkenler Avrupa tarihinin değişik dönemlerinde, İngiltere'de VI.-II. Henry hikayesinde olduğu gibi kilisenin reçetelerini değiştiren dengeleyici güçler olarak belirdiler.

Geçinme biçimi nasıl olursa olsun -topraksız ya da değil, köylü tüccar ya da soylu- aile hayatını önemli derecede belirlemiştir; örneğin tarım işçilerinin zirai üretimden küçük zanaat üretim biçimine geçtiklerinde olduğu gibi. Köylü, artık kuşaklar arasındaki ilişkileri derinden etkileyen tarımsal üretimden kaynaklanan kısıtlamalarla, örneğin, çocuklara sağlanacak ve dağıtalacak kaynakların sınırlılığı, toprağı işgücünün ihtiyaçlarına uydurma gerekliliği, mülkiyet miras haklarının getirdiği yükümlülükler (ya da avantajlar) ile sınırlı değildi. "Hane halkının oluşumunun ve aile yapısının "maddi" belirleyicisi olan mülkiyet mirası, ailenin işgücü birimi olarak öne çıkmasıyla önemini kaybetti."[13] Kadınların gelirleri erken evlilikleri teşvik ederken, çocukların istihdam edilebilmesi geniş aileyi öne çıkardı.[14] Bu, kadınların "köylü aile endüstrisinin öncüsü"[15] olduğu anlamına geliyordu ama, daha çok, bazılarının yok olması halinde feci sonuçlar doğuracağını öngördükleri işbölümünün, ileri sürülen olumsuzlukları içermeden birleşmesi demekti.

İç Farklılıklar

Hıristiyanlık ve Bronz Çağ'ın etkileri son derece güçlü olmasına güçlüydü; ancak aile yapısı zamana ve yere bağlı olarak çok büyük farklılıklar gösterdi. Hiç kimse bir üniformitenin olduğunu iddia etmiyor. İtalyan ailesini Antikite'den bugüne kadar inceleyen yeni bir kitap Avrupalı ailenin çeşitliliğini ve genellemelerin yarattığı sorunu ele almaktadır.[16] Çok doğru. Ancak kitap, yazarlarının tatminkâr bulmadıkları gelişmeci ve karşılaştırmalı paradigmaların yerine herhangi bir şey koymayı başaramamıştır. Benim niyetim, çeşitliliğin varlığını belirtmenin -ki bu yapıcı değildir- ötesine geçen bazı genel önermelerde bulunmak. Çünkü içerden sonsuz değişken ve esnek görünen şeyler, dışardan bakıldığında genellikle öyle değildir. İşte bu, daha ge-

[13] Medick (1976): 303 - Proto endüstrileşme üzerine.

[14] Pinchbeck (1969): 179.

[15] Medick (1976): 312 Wittfogel'e gönderme.

[16] Kertzer ve Saller (1991).

niş bir perspektife sahip olunması gerekliliğinin kısmi nedenidir. Bu bağlamda, örneğin boşanmanın olmaması ve vaftiz ebeveynliğinin bulunması, Hıristiyan Avrupa'yı çevredeki birçok toplumdan ve önceki toplumlardan ayıran önemli bir özellik olarak göze batmaktadır. Bu faktörlerin bazılan tümüyle Avrupa'ya özgü değildirler: Boşanma Hindistan'da da yasaktır ve rituel akrabalık biçimleri başka yerlerde de mevcuttur. Ama Avrupa'da bu özellikler Hıristiyan Kilisesi'nin getirdiği paketin parçalarıdır.

Miras sistemleri Avrupa'da çok farklılık gösterir. Bununla birlikte, Avrupa'yı Asya'dan o kadar değil ama Afrika'dan tümüyle ayıran, yaygın olarak uygulanan bazı faktörler mevcuttur; özellikle anne-baba mülkiyetinin oğlanlara olduğu gibi kızlara da (miras, drahoma ya da her ikisi biçiminde) geçmesidir. Gene buna bağlı olarak, erkek kardeşi olmayan kızların, yakın erkeklerden (kuzenler) öncelikli vâris durumunda olmalarıdır; kuzenler mirastan hariç tutulmuştur. Bütün bunlar Avrupa miras sistemini Afrika sisteminden kökten ayırmaktadır. İleri sürdüğüm nokta, Afrika'nın tam tersine, Post Bronz Çağı toplumlarında, ekonomik sisteme ve tabakalaşmaya bağlı olarak, oğlanların olduğu kadar kızların da (bir başka deyişle, tüm natal ailenin) statülerinin korunmasının önem taşıdığıdır. Mülkiyetin kızlar ve oğlanlar arasında bölünmesi gerçeği, sürekli azami sayıda erkek çocuğa sahip olmayı hedefleyen çiftlere göre daha küçük aile (çocuk sayısı olarak) kurma eğilimini desteklemiş olabilir.

Bu farklılıkların bazıları, dışarıdan bir müdahaleyi gerektirmeyen benzer işlevlere sahip kurumların değişmesi sonucu ortaya çıkmış olabilir. Veraset stratejileri incelendiğinde, evlat edinme fiilinin alternatifi olarak -en azından kız çocuklarının mevcut olduğu durumlarda- hakim babayanlı miras sisteminin tersine, mirasın kızın oğluna geçirilme olanağının mevcut olduğu görülür. Ya da, aileye alınan damadın, kızın ve kızın ailesinden kalan mülklerin geçici idariciliğini yaptığı, Fransızların "il fait le gendre - damatlık yapıyor" diye adlandırdığı içgüveysi (filiacentric - uxorilocal) anlaşmaları da işlevsel olarak aynıdır. Antikite'nin sonunda ortaya çıkan bu uygulama, babayanlılıktan kandaşlığın (kan bağı) ya da ittifakın (ya da evlilik)[17] tanınmasına doğru kaymanın göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bazı açılardan evlat edinme dolaysız soy ilişkisini daha önemli kılmıştır.

[17] Gulchard ve Cuvilller (1996) (1986).

Aslında kızlar da, kan ilişkisinin (hatta babayanlı kan), evlat edinme yoluyla yapay olarak yaratılan "akrabaya" tercih edildiği babayanlı akrabalardır. Evlat edinme âdetindeki değişikliği açıklamak için bu genel terimlerle yetinmemiz gerektiği konusunda şüphelerim var; sanırım daha özgün nedenleri araştırmamız gerekir. Bu nedenlerden birisi, Hıristiyanlığın bu dönemde yükselişi olabilir; çünkü daha 5.yüzyılda Salvianus evlat edinmeye, bunun Tanrı'yı sahip olduğu şeylerden ve kiliseyi de mülkten yoksun bıraktığı gerekçesiyle karşı çıkıyordu. Her durumda bu özel vâris ikame biçimi ailede yalnızca kız çocuklarının olması halinde mümkündü.

Avrupa'nın tümü Hıristiyanlıktan eşit derecede etkilenmemişti. Sekizinci yüzyılda, İberya Yarımadası'nın büyük bir kısmı Moor orduları tarafından fethedilmiş ve yarımada Müslüman dünyasına katılmıştı. Malta, Sicilya ve halen müslüman olan Balkanlar'ın bir bölümü de. Yahudi ve Çingene akınları da Avrupa'nın kalan kısmında farklı aile yapılarının ortaya çıkmasına neden oldu.[18]

Bazıları Andalusya'da İslam'ın varlığını yadsımak için, Andalusya'daki yaşamın İslam öncesi toplulukların yaşama biçimlerinin devamı olduğunu vurgulama eğiliminde olmuşlardır. Başka bir akım ise aralarında ciddi farklılıklar olduğunu öne sürmüştür.[19] Müslümanlar "kabile" kavramını getirmişlerdir. Bu geniş birim onuncu yüzyıldan itibaren önemini yitirmiş ama babayanlı soy ilişkisi devam etmiştir. Bu soy ilişkisi çerçevesinde yakın akrabalarla evlilikler, özellikle Müslümanlıkta yaygın olan erkeğin, amcasının kızıyla evlenmesi gibi evlilikler tercih edilmiştir.

Önceki topluluklarla var olduğu ileri sürülen (dolayısıyla İslami etkiyi reddeden) devamlılığı kanıtlamak için geliştirilen savlardan biri, Andalusya'da kadınların Arap dünyasından daha özgür olduklarını ve bu özgürlüklerinin orada daha önce yaşamış toplulukların mirası olduğunu iddia eder. Oysa dini otoriteler, başka yerlerde olduğu gibi burada da kadının kapanmasını ve peçe takmasını emretmişlerdir; sözü edilen özgür davranış, normal halktan çok, erkek topluluklarında şarkı söyleyen, danseden ve konuşabilen, *guiyan* olarak adlandırılan ve Japonya'daki *geyşalar* ya da Eski Yunan'daki *hetaria*'lara benzeyen kültürlü kölelere aittir.

[18] Çingeneler için bkz. Okely (1983) ve Stewart (1997). Yahudiler için bkz. Zbarowski ve Herzog (1952).

[19] Guichard (1977).

Hıristiyanlık

Avrupalı aileye özgü genel özellikler var mıdır? Bu, büyük ölçüde nereden ve ne zamandan başlandığına bağlı olarak değişir. Böylesi bir belirleme yapabilmek için, karşılaştırmalı bir yaklaşımla Afrika ve Asya ile olan benzerlikleri ya da karşıtlıkları tespit etmemiz gerekir. Sahra Çölü'nün güneyindeki Afrika, hem Avrupa, hem de Asya'dan mülkiyet yapısını ve tabakalaşmayı belirleyen daha basit bir üretim sistemine sahip olması nedeniyle çok farklıdır; bu farklılık miras, evlilik ve akrabalık ilişkilerinin doğasını etkiler.

Avrupa, kendine özgü normlar belirleyerek, Hıristiyanlığı kabul edişiyle birlikte Asya'dan ve Akdeniz ülkelerinden farklı olmaya başladı. Kabul edilen kurallar kendilerini Yahudi ve paganlardan farklılaştırmak için kullandıkları basit göstermelik kurallar değildi; bunlar kiliseyi toplumun ana örgütü olarak kurmak ve sürdürmek amacıyla geliştirilmişti.

Uzun dönemde Avrupa'daki ailenin tarihine baktığımızda birkaç özellik öne çıkar. Katolik Kilisesi'nin evlilik ve aile üzerindeki etkisi, özellikle aile ve belediyelerden aktarılan mali kaynaklarla biriken fonlar bağlamında çok önemli sonuçlar doğurmuştur.[20] Bu özgün normlar ve genel baskılar, Avrasyalı ailelerin hiyerarşik statülerini korumak için uyguladıkları, akrabalık ve mülkiyet arasındaki bağlantıyı devam ettiren ve soylarını sürdüren miras stratejilerini yok etmiştir. Tüm Avrupa tarihi boyunca, kilisenin "en büyük örgüt" olarak ortaya çıkmasıyla doğan, ailenin çok ötesinde, kilise ve devlet menfaatleri arasındaki çatışmalarda da olduğu gibi, papazların ve kiliseye ait olmayanların çıkarları arasında fonların birikimiyle ilgili ihtilaflar sürekli yaşanmıştır.

Direniş

Bu stratejilerin bir kısmının kaldırılıp kenara konmuş olması, bizi kilisenin taleplerine karşı bir direnişin bulunduğunu düşünmeye sevk ediyor ki, gerçekten de olanlar bunu kanıtlıyor. Ayrıca, diğer dinlerin de bu temel yaklaşımlardan farklı, "Avrasya geleneklerine" daha yakın öncelikleri olduğu bilinir ve bu, yakın evliliklerin yanı sıra, boşanmaya da izin veren Avrupa'daki Yahudi ve bir ölçüde de Müslü-

[20] Goody (1983).

man gruplar için geçerliydi. Bu tür uyarlamalar, Katolik ve Ortodoks Kilisesi'nden kopan "kalıtsal" hareketlerin de özelliği haline geldi. Bu hareketlerin en etkilisi olan Protestanlık, bu kısıtlamaların bazılarını bertaraf etti. Dolayısıyla, aile yapısındaki farklılıklar dini gruplar arasındaki farklılıklar temelinde biçimlendi; örneğin, Florence Nightingale'in de belirttiği Katolik topluluklarda dullara atfedilen özgün rol gibi. Değişikliklerin daha büyüğü, dini temelli normaların seküler hareketlerden etkilenmesiyle ve dini mahkemelerin önemini kaybederek, İngiltere'de 18.yüzyıldan itibaren daha geniş özgürlükleri, özellikle eşlerin değişimini kabul etmesiyle ortaya çıkacaktı.

Hıristiyan Avrupa'da yaşayanların ya tümüyle içselleştirdikleri ya da belirli derecelerde kabul ettikleri evlilik ve aileye ilişkin önemli normların kilise tarafından empoze ediliş biçimi, insanların Avrupa tarihi boyunca bu tip kurallardan kaçınmış olduğu şeklinde yorumlanabilir. Davranışsal zorunluluklar konusunda her zaman sapmalar olabilir. Ancak benim değindiğim, yeniden oluşturabildiğimiz ölçüde, Asya ve hatta Hıristiyanlık öncesi Avrupa'daki uygulamalarla bağlantılı olduğunu gösteren düzenli bir örüntü oluşturuyor. Dinler sekülerleşme ya da başka bir külte tapınma nedeniyle önemlerini yitirdikçe - Rönesans ve Reformasyon'dan sonra olduğu gibi- bu kurallar elbette değişecektir. Bu değişiklik, örneğin, suni doğum kontrolünün, kürtajın ve boşanmanın onaylanmasında yaşandı. Doğum kontrolü Fransa'da ve Katolik İtalya'da da uygulanıyordu. Boşanmanın açık, kamusal alanda yapılmasına karşılık doğum kontrolü gizli ve özeldi. Boşanma, ilgili düzenlemelerinin papazlardan devlet mahkemelerine geçmesinden bu yana, bazı cemaatler haricinde, yeniden evliliği de olanaklı kılan bir şekilde kolaylaştı. Bugün bile İngiliz tacının vârisi olabilmek boşanmamış olmaya ve yeniden evlenmemeye bağlıdır.

Bu değişimin, kapitalizmin[21] gelişimi için hayati önem taşıdığı öne sürülen, kapalı çekirdek ailenin öne çıkarılmasını destekleyen faktörlere ya da modern duygusal aileye[22] bağlı olduğunu iddia etmek oldukça güçtür. Çünkü bu değişim çok başka bir yönü, bir başka deyişle, evliliklerin yıkılmasını, dini yaptırımların yok oluşunu göstermektedir. Değişimin yönü birçok teorinin ima ettiğinden daha

21 Shorter (1975).
22 Stone (1977).

karmaşıktır. Kısıtlamalar, yetişkin eşlere daha fazla seçme özgürlüğü tanımak dışında yerlerine yeni alternatif normlar konmadan kaldırılmıştır. Bunun sonucunda karmaşık çağdaş aile ortaya çıkmıştır.

Bu değişikliğe temel oluşturan sekülerleşme, filizlenen merkantil kültürler bağlamında, Rönesans'tan sonraki bilgi ve eğitim sistemlerinin gelişimine eşlik eden daha geniş çaplı bir toplumsal değişimin parçasıydı. Bilgi yeni teknolojilerin keşfine yol açarken, zenginliğin artışı denizaşırı ülkelerin araştırılmasına ve keşfine, Avrupa ticaretinin dünyaya açılmasına yol açtı; ki bu süreç ironik bir biçimde "ilkel" sermaye birikimi olarak tanımlandı.

Sekülerleşmeyi moderniteyle eş tutan birçok sosyologun tersine, benim sözünü ettiğim sekülerleşmenin moderniteyle hiç de aynı şey olmadığını iddia ediyorum. Modernite, zamansal ya da mekansal hiçbir sağlam temeli olmayan ve belirgin, tanımlanmış karakteristikler taşımayan kaygan bir kavram; karşıt kavramı "geleneksel" gibi, özellikleri her yetki merkezine göre farklılaşır. Oysa sekülerleşme, kilisenin etkisinin azalması, aile ihtilaflarının devlet mahkemelerine geçişi, manastırların ortadan kaldırılması dışında, seküler ideolojiler ve açıklamalara daha fazla ağırlık verilmesi anlamına gelir. Bu süreç, Aydınlanma döneminin ve on sekizinci yüzyıl Avrupa'sında bilgi gelişiminin bir boyutuyken, Uzakdoğu'da Konfüçyüsçülüğün en önde gelen öğelerinde birisiydi ve Hindistan'da yerleşik bir *Lokayata* eğilimiydi. Elbette şüphecilik ve bilinemezcilik hem Batı hem de Doğu düşüncesinin yüzyıllar boyu bir özelliği olagelmiştir; ama Batı'da, aile üzerindeki Katolik baskının 16.yüzyıldaki yaygın Reform hareketiyle azalmasına rağmen, yalnızca on sekizinci yüzyılda hakim bir düşünce haline gelmiştir.

Sekülerleşme yalnızca bir ideolojik sorun değildir; aynı zamanda bir mülkiyet sorunudur. Katolik Kilisesi'nin, daha önceden yaptığı gibi mülk sahibi olmaktan vazgeçtiği anda toplumun diğer kısmıyla, özellikle aileyle olan ilişkisi doğal olarak değişmiştir. Kilisenin mülk edinme oranı azaldığı ölçüde, mülkler kamu ya da özel sektörün elinde kalmıştır.

Süreklilik ve Süreksizlik

Tartışma bizi gene aile yapısındaki süreklilik ve değişiklik sorusuna götürür. Avrupa'da ailenin tarihine iki farklı biçimde yaklaşılmakta-

dır.[23] Yaklaşımlardan biri başta İngiltere'deki aile olmak üzere, modernleşme sürecine bir eleştiri olarak ailede sürekliliği vurgularken, diğeri tam tersi bir tavır alarak bağlantıyı tesadüfi olarak değerlendirir. Gerçekte ise hem süreklilik, hem de değişiklik söz konusudur; esas görev bu ikisi arasındaki dengeyi bulabilmektir.

Bir tip aile ilişkisinin ortaya çıkmasına neden olan baskı çeşitleri nelerdir? Her zaman "gelenek", ısrar ve eylemsizlik vardır. Belirli bir sistem toplumun başka özelliklerine belli belirsiz işlevsel bir şekilde uygun düşebilir. Daha önce de gördüğümüz gibi, yeniden üreme işinin temel bazı parametreleri vardır (cinsel ilişki, çocuk bakımı, vb.) Bir uygulama biçimi oturduğunda kuşaktan kuşağa aktrılma eğilimini taşır. Aile grupları yaşama alanını düzenler, yeniden üretim ve tüketim birimi olarak hizmet verirler. Bu biçimleriyle daha geniş çerçevedeki değişikliklere tümüyle tabi olmayan, bazı göreli özerk işlevlere sahiptirler ve bu işlevler farklı biçimlerde ortaya çıksalar da neredeyse tüm toplumlar için geçerlidir. Ama bazı değişiklikler, aile gruplarının tarım toplumunda üretim birimi olma özelliğini de taşımaları nedeniyle, doğrudan üretim sistemiyle ilişkilidirler. Bu ilişkiler de kilisenin, devletin (onun yasal sisteminin), bir ölçüde toprak sahiplerinin ve piyasanın emirlerine boyun eğerler.

Bana, bu özelliklere yalnızca İngiliz ya da Avrupa fenomenleri olarak yaklaşmak da aynı derece yanlış geliyor. Bu bağlamda süreklilik ve süreksizlik tartışmaları yersizdir. İddialar Malinowski, Westermarck ve diğerlerinin temel ya da çekirdek ailenin evrenselliği[24] konusundaki tartışmalarıyla ilişkilidir. Güneybatı Hindistan'da Nayar'da olduğu gibi bu tanımın sınırları dışında kalan bazı durumlar yapıların varlığı kabul edilse bile, insan topluluklarının ezici bir çoğunluğu, çift/çocuk birimi içindeki sosyo-ekonomik ve duygusal ilişkiler temelinde oluşmuştur. Bu ilişki cenaze töreni düzenlemelerinde açık bir şekilde ortaya çıkar; "kayıtsızlık" tezi, önceki toplumların, başka kültür ve sınıfların çocuklarını ihmal ettikleri düşüncesi çok etnosantrik ve tümüyle yanlıştır.

Ele aldığım temel ekonomik ve dini değişkenler Pan-Avrupa ölçeğinde etkindirler. Avrupa'da ailede meydane gelen değişiklerin çarpıcı tarafı, bu değişikliklerin kıtanın tümünde, aynı zamanda ya da ay-

[23] Stone (1986) ve Macfarlane (1986) arasındaki tartışmaya bakınız.
[24] Macfarlane (1978).

nı hızda olmasa da ortaya çıkış biçimidir. "Mentalite" ya da demografik faktörler üzerine yoğunlaşan diğer yazarlar çoğunlukla Avrupa'nın bölgeleri arasındaki farklılıklara eğilmişlerdir; bu özellikle, bu tip değişkenleri tek bir ülkede (İngiltere) ya da alandaki (Batı Avrupa) "modernleşme"nin ortaya çıkışına bağlayan yazarlarda belirgindir. Mentaliteleri bu temellerde tanımlamak, daha sonra da değinileceği gibi, son derece uygunsuzken, hane büyüklüğü gibi bazı demografik farklılıklar da, belirsiz olmaları nedeniyle ileri sürüldüğünden çok daha az uygundurlar. Öte yandan, her iki cinsin daha geç yaşlarda evlenmeleri ve bununla bağlantılı olan evlenmemiş yatılı hizmetkârlık sisteminin Ortaçağ'm son dönemlerinde Avrupa'nın genel bir özelliği olduğu akılda tutulmalıdır.

Sonraki bölümlerde birçok konuyu tartışmaya devam etmeme rağmen esas olarak ilgilendiğim argüman, Hıristiyanlığın hakim Avrasya biçimlerine karşı geliştirdiği kurallardan birçoğunun, ailenin ve geniş akraba gruplarının çıkarlarıyla çelişerek kilisenin mülk edinmesini sağlamasıdır. Kilisenin olağanüstü etkisine rağmen, Rönesans döneminde "Yeni Öğrenim" tarafından desteklenen sekülerleşme hareketi bu özel kuralların, özellikle bazı Protestan ülkelerde, değişmesini sağlamıştır. Dolayısıyla, tarımın yerini önce proto-endüstrileşme, daha sonra endüstrileşme aldığında, aile artık toprağa bağımlı değildi ve sonunda bir üretim birimi olmaktan da neredeyse çıktı. Bu değişimler ev hayatını kökten etkiledi ve on dokuzuncu yüzyıldaki İkinci Endüstri Devrimi ve İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Üçüncü Endüstri Devrimi'nin yol açtığı sosyo-ekonomik değişikliklerle daha da ileri gitti. İlerki bölümlerde inceleyeceğim ana faktörler bunlar olacaktır.

2

Yunan ve Roma Mirası

Avrupa'da klasik dönem öncesindeki aile konusunda çok az şey bulabiliyoruz. Bu nedenle somut akrabalık sistemlerini yeniden oluşturmak yalnız yazı yazabilen halklarla sınırlı kalıyor. Bu da bizi Yunan ve Romalılarla, daha periferik olmakla birlikte bir ölçüde de Giritlilerle sınırlıyor; karşılaştırma içinse diğer Doğu Akdeniz ülkeleriyle. Klasik aileye ilişkin metinlerin büyük bir çoğunluğu Yunanlarda edebi, Romalılarda ise yasal metinlerdir. Biz daha çok ikincisine yoğunlaşacağız.[1] Avrupa'nın geri kalan kısmı içinse, bu kaynakların bize Germen ya da diğer halklar konusunda söylediklerine ve Romalıların işgalinden ve yazının öğrenilmesinden sonraki kısmi referanslara ve Hıristiyanlığın kendinden önceki yerel uygulamalara yaptığı saldırılara bağımlıyız.

Yunanistan ve Drahoma

Antik Yunanistan'ın Avrupa kültürüne büyük katkısına ve Roma Hukuku'nun kamusal uyuşmazlıklarda merkezi bir önem taşımasına rağmen, klasik medeniyet aile düzeyinde pek dikkate değer bir miras bırakmamıştır. Geçmiş dönemle devamlılıklar ve paralellikler söz konusudur ama bunların çoğunluğu klasik toplumlarla bağlantılı değildir. Drahoma, örneğin, kadınların çeyiz aldığı ve (Afrika soy gruplarından gelen diğer önemli Avrasya toplumlarıyla kökten farklı olan ve mülkün sülalenin erkek üyelerine aktarıldığı egemen miras siste-

[1] Yunanistan konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Finley (1955), Lacey (1968) ve tartışma ve referanslar için Goody (1990).

mini kıran), erkek kardeşin olmadığı durumda kadınların vâris (*epiklerates*) olduğu Yunanistan'da mevcuttu.

Dolayısıyla drahoma yalnızca klasik Akdeniz toplumlarında değil, belli başlı Avrasya toplumlarında da önemliydi. Bu kültürlerde kadınlara, ebeveynlerinin ortak fonlarının bir bölümü verilirdi ve bu, bazı evliliklerin yakın akrabalarla yapılmasının nedeni olmuştur. Örneğin, Yunanistan'da kadın vâris mülkü kabile içinde tutmak için, Müslüman ülkelerde de tercih edildiği üzere, amca oğlu ile evlenmek zorundaydı. Ancak bununla ilişkili bir başka yön daha vardı. Roma drahoma sistemi kadını olası bir boşanmanın vahim ekonomik sonuçlarına karşı korumak amacını güderdi.[2] Bu yakın zamanlara kadar İslam ve Musevilik için de geçerliydi ve tabii ki evliliğin mutlaka sürekli olması gerektiğini kabul eden kültürle ilişkilidir. Drahoma boşanmaya izin verilen ülkelerde tam da bu işlevi görüyordu ama evliliklerin neredeyse yalnız ölüm yoluyla sona erdiği Hinduların Hindistan'ında da mevcuttu. Ancak, son tahlilde drahoma (ya da gelir) dulların geçimini sağlamaya ve onları hem evlilik yoluyla oluşan akrabalarından, hem de kendi akrabalarından bağımsız kılmaya hizmet ediyordu.

Avrupa'da boşanmanın ne olduğunun bilinmediği dönemlerde bile drahoma evliliklerde önemli olmaya devam etti. Bu bence, Avrasya'daki diğer toplumlarla aile konusunda paylaşılan ve aralarında karıkocanın evlilikleri sırasında tek tek çeyiz almaları ve çekirdek ailenin de olduğu daha geniş özellik grubunun bir başka öğesidir. Bu çekirdek, bir akrabalık sisteminin temelini oluşturuyordu ve birçok açıdan Avrupa'da sonraki ailenin çizgilerine uygun olarak inşa edilmişti. Elbette değişiklikler oldu ama Freud'un aile içi ilişkileri incelemek için Oedipus'u model olarak alması Yunan trajedilerinde ve Homer'de olanları anladığımızı gösterir ki bu, ortak bir çekirdeğe sahip olmadıkça mümkün değildir.

Drahomanın varlığı ve her zaman evlilik sırasında olmasa bile erkeklerin de paralel olarak çeyiz alması, evlenen çiftin içine doğdukları gruplardan, sınırlı da olsa kendi kontrollerindeki bir karıkoca fonu aracılığıyla ayrılmaları anlamına geliyordu. Drahomanın varlığı, genellikle daha geniş sosyal ve yaşamsal çerçevede ayrı birimlerin oluşturulmasını desteklemekle birlikte böylesi bir adım atmayı da ertele-

[2] Treggiari (1991): 466.

yen bir önlemdi. Bu elbette drahomanın mevcut olduğu tüm toplumlarda hanelerin küçük olduğu ve geç yaşta evlilik yapıldığı anlamına gelmez; ancak, itici güçler bu yöne doğrudur.

Tek Yanlı Kabileler ve Çift Yanlı Aileler

İlk Yunan ve Roma toplumları, tek yanlı akrabalık ilişkilerini tanıyan ve esas olarak kabile temelinde kurulmuş toplumlar olarak kabul edilir. Bazıları, akbalık ilişkilerinin Yunanistan'da yalnızca kadınları izlediği, bir başka deyişle anayanlı olarak tek yanlı, Roma'da ise, yalnızca erkek aracılığıyla izlenen babayanlı toplumlar olduğunu ileri sürmüştür.[3] İlk dönemlere ilişkin kanıtlar oldukça zayıf, kullanılan methodoloji ise şüphelidir.[4] Yaklaşımlar çoğunlukla hem aktörlerin, hem de gözlemcilerin, insan toplumlarının genel ilerlemesine ilişkin, bir başka deyişle anayanlılıktan, babayanlılığa ve çift yanlılığa geçiş gibi genel değerlendirmelerinin etkisi altında kalmıştır. Böylesi bir gelişim olacağını tümüyle göz ardı etmiyorum; ancak, söz konusu evrimin bu basit şemanın önerdiğinden daha karmaşık bir şey olduğunu düşünüyorum. Şimdiki bağlamda uygun olan, bu tip değişikliklerin meydana geldiği zaman dilimidir; çünkü perspektif gerçekçi olmayan bir şekilde kısaltılmaktadır; örneğin, anaya ilişkin tüm vurgular anayanlılığın bir göstergesi (ya da bir "artakalan") olarak algılanmaktadır. Makul ölçüde kaynağın bulunduğu dönemler, akrabalık sistemlerinin böylesi bir evrim sürecinin işaret ettiğinden daha karmaşık olduğunu göstermektedir. Roma konusunda "İÖ ikinci yüzyıla ilişkin çağdaş kanıtların, ilk babayanlı hukuk ilkelerinin yerini akrabalığın çift yanlı olarak tanınmasına bıraktığını ortaya koyduğu" ileri sürülmüştür.[5] Kanıtların doğasını veri kabul ederek, ilk yasaların akrabalık sistemini ne derece doğru yansıttığını sorma hakkına sahibiz. Hemen hemen tüm babayanlı kabileler (örneğin *gens*'ler) aynı zamanda ebeveyne göre de izlenebilen çift yanlı bağları da kabul etmişlerdir ki bu, analık-babalık etme ile üremenin ikiliğinde içkindir. Babayanlıhğın olduğu yerde, kandaşlık da vardır; bunlar birbirinin al-

[3] Örneğin, Engels'i takibeden G. D. Thompson (1949)

[4] Örnek için bkz. Goody (1983), daha kapsamlı tartışma için (1990).

[5] Saller (1991): 24.

ternatifi değildir. Aynı ikilik anayanlı kabilelerde de bulunur; tek olası istisnası, benzer toplumlarda babanın da önemli rol oynadığı eski Malabar'ın Nayar toplumudur. Roma'da söz konusu olan, akrabalık sisteminin değişmesi değil, uygulamada süregelenin yazılı kayıtlar aracılığıyla da daha doğru biçimde tanınmasıdır.

Romalı çocukların, ait oldukları babanın ailesinde büyütülmelerinin kural olduğu belirtilmektedir. Bununla beraber, annenin kendisiyle birlikte yaşamadığı halde çocuklarını desteklemek gibi bir görevi olabilir. Ancak bebeklerin belirli bir süre anneleriyle kalması daha uygundu.[6] Küçük yaşlarda velayet annedeyken, daha sonra kesinlikle babaya geçiyordu.

Çift yanlılık çok daha sonraki dönemlere ilişkin olarak, beşinci yüzyılın sonları, altıncı yüzyılın başlarındaki Romalı aristokrat ailelerin oluşturduğu grupların, Roma *gens*'lerinin babayanlılığı yerine, -ki bu yasalarda mevcut olmaya devam ediyordu[7]- kandaşlık ve yandaşlık temelinde olduğu önermesiyle birlikte ileri sürülmüştür. Yasal kurallardaki aşın tutuculuğun, babayanlı ilkelerden kandaşlık ilkelerine geçişin, Justinian Yasaları'nın[8] ortaya çıkışına kadar tam olarak benimsenmediğini göstermesine rağmen, "Roma toplumunun ve politik yapısının temel öğesi olan babayanlı *gens*'ler çok daha önceleri, İmparatorluk döneminde yok olmuştu." Görüldüğü gibi bu iki grup ilke arasında önemli bir çatışma yoktur; gerçekten de akrabalık ve soy, tek yanlı soy ve tamamlayıcı filyal, farklı toplumlarda ya da farklı zamanlarda, farklılaştırılmış bir önem kazansalar da, kesinlikle birlikte var olmuş olmalılar. Roma ailesinin babayanlı özelliği gerçekten de gücünü kaybetmiş olabilir; ancak ya bu sürecin analizinde ya da bunun nedenlerini açıklamakta bir yetersizlik söz konusudur; bunun dışındaki tek anlamı belirsiz bir modernleşme sürecinin bir parçasını temsil etmesidir.

Bir dönemin tümüyle babayanlı *gens*'lerin kontrolünde olduğunu ileri süren görüş, daha önce de belirttiğim gibi, son derece sorunludur. Eski yasalar çok seçicidir ve akrabalık sistemini bütünüyle tanımlamaları beklenemez; böylesi bir bilgi için uyuşmazlık davaları örnekleri olmalı elimizde. İlk kayıtlar oldukça hayal kırıcıdır; daha

[6] Treggiari (1991): 466-7.

[7] Guichard ve Cuvillier (1996): 326.

[8] Guichard ve Cuvillier (1996): 327.

bütünlüklü açıklamaların olduğu Justinian dönemine geldiğimizde ise Hıristiyan etkileri dikkate almamız gerekir. O dönemde yapılan değişikliklere ilişkin, 543 yılında, Justinian'ın miras konusunda "babayanlı ve kandaş akrabalar arasındaki tüm ayrılıkları" geçersiz kıldığı söylenmiştir.[9] Esasında *agnito* ve *cognatio* ayrıcalıklı konumları önceki yüzyıllarda yavaş yavaş aşınmıştır. Paralel olarak *consanguinitas* kavramı da, kardeşlerin baba temelinde tanımından, kandaşlığa (çift yanlı olarak), bir başka deyişle daha alışılmış (uzun süredir gündelik hayatta kullanıldığı biçimiyle) kandaşlık tanımına dönüşmüştür. Bu kavram özellikle, terimin yalnızca miras ve vârislikle ilişkili olarak kullanıldığı "Roma Medeni Hukuku'ndan... kesin bir farklılık" içeren, yasak evlilik dereceleri konusundaki dini yasa metinlerinde açıktır;[10] bu yasaklar mecazi olarak *arbor consanguinitatis* şeklinde tanımlanmıştır. Bu gelişmelerin hiçbiri doğrudan *gens*'lerin ortadan kaybolmalarını açıklamaz; çünkü bu tip soy gruplarının (ve lakaplar için daha da doğrudur) varlığı, anne aracılığıyla kurulan bağların tanınmasıyla son derece uyumludur. Bununla birlikte, elbette Roma akrabalık dünyasının, en azından yazılı yasal kurallar düzeyinde, bir değişikliğe uğradığını göstermektedir.

Gens'ler tümüyle yok olmuş mudur? İtalya'da daha sonraki bir dönemde, aristokratlar arasında tek yanlı yapıların biraz önem kazandığı görülmüştür. Ancak bu gruplar, bir şeylerin devamı olmaktan çok, bir şeylerin yeniden yaratılması gibi görünmektedir. Her durumda, on beşinci yüzyıl Floransa'sının "*lineages*"larına, "babayanlı bağların sağlamlaşmasından önce, Ortaçağ'ın yüksek dönemlerindeki açık çift yanlı grupları" çağrıştıran ilişkiler eşlik ediyordu.[11] Diğer bir deyişle o sülaleler hiçbir biçimde Roma *gens*'lerinin "uzantısı" değildi; tersine çok daha sonraki bir dönemde kentleşmiş toplumun ürünleriydiler.

Bireyciliğin Yükselişi?

Akraba grupları ya da gruplamalarmın doğası konusundaki iddialar ailenin doğasına ilişkin olanlarla bağlantılıdır. Daha önce de söyledi-

[9] Pomata (1996): 59.
[10] Pomata (1996): 59.
[11] Klapisch-Zuber (1996): 110.

ğim gibi, sonraki dönemlerin Roma toplumunda olduğu varsayılan değişiklikler, akrabalığın uygulanış biçimlerinin, ailenin ve evliliğin doğasını niteleyen bütünlüklü kayıtların olmasına bağlıdır. Bu tür nitelemeler, ebeveyn aracılığıyla oluşan bağlara ya da daha küçük hane halkına ya da bireyselciliğe ya da aşka ilişkin nosyonların gelişimine yol açmış olabilir. Bir hareketin olduğu kesin olsa bile, bu özelliklerin daha önceleri mevcut olmadığına ilişkin önerme kuşkusuz hatalıdır ve genellikle hem aktörlerin, hem de gözlemcilerin benimsediği, kollektif kurumlardan daha bireysellere doğru bir kaymanın bulunduğu genel anlayışın bir parçasıdır. Gerçekten de aynı süreç, Bronz Çağ'ın başlarında, Avrupa'nın önemli bir bölümünde (toplumsal tabakalaşmanın geliştiğini gösterir) cenaze rituellerinin kollektiften "bireysele" doğru kayması şeklinde yaşanmaya başlanmıştır. Bu dönem içinde cenaze rituellerinde bir değişiklik olması kuvvetle muhtemel; ancak bu tanım, avcı-toplayıcı toplumlarda bile ölüm ve gömmenin bireysel düzeyde olduğu düşünülürse, oldukça yetersizdir. Bu kollektif-bireysel terminolojisinin kullanılış biçimi gibi, kavramsallaştırma da açık bir şekilde yanıltıcıdır. Ancak, Avrupa akrabalık sistemi üzerine yapılan çalışmalarda, Roma'nm son, modern dönemin başlarında ortaya çıkan ya da endüstrileşme ile gerçekleşen değişiklikleri tanımlamak için bu kavramlar kullanılmıştır. Hareket elbette vardı ama bu hareketi tanımlayan kavramlar yetersizdir ve meydana gelen değişiklikler tür değişikliği değil, derece farklılığı düzeyindedir.

Evlilik ve Aile

Aynı ruh hali içindeki bazı Roma ailesi tarihçileri, evliliğe ve çocuklara verilen önemin zaman içinde arttığını düşünmüşlerdir. Bu değişikliği bazıları Hıristiyanlığa, diğerleri Hıristiyanlık öncesi imparatorluğa,[12] atfetmiş, bir diğerleri ise bu konuda bir değerlendirme yapmanın çok zor olduğunu düşünmüşlerdir.[13] Ben sonuncularla hemfikir olma eğilimindeyim; çünkü seçilen ölçütler kültüre çok bağlıdır. Tüm toplumlardaki ebeveynler (özellikle anneler) çocuklarına ve onları üreten birlikteliklere biraz bağlılık göstermişlerdir; bu insani var-

[12] Shaw (1991).
[13] Garnsey (1991).

oluşlarının ve devamlarının koşuludur. Bu tür ayrımcılığı toplumu kapsayıcı düzeyde yapmak çok nadiren kolay ya da tatmin edicidir.

Çocuklar

Başka tarihçiler, çocuklar konusunda kişisel anı defterleri ve önerilen literatür gibi birincil ve ikincil kaynak kullanımının zorluğunu vurgulamışlardır. Bu tip dokümanların taşıdığı analizlerin ne denli izlenemez olabileceğini belirtmişlerdir; son derece düzensiz, çok değişken, dogma ve doktrinlerinde çelişkili, kendine sakladıkları ve dışarıya açtıklarında son derece kaprisli olabiliyorlar. Demografik tarihçe daha tek seslidir. Eğer mevcut olan yalnızca bunlarsa, bu tip dokümanları kullanmamız elbette daha doğrudur. Ama bunları kullanırken, duygusal durum değerlendirmelerinin çok hassas, neredeyse tehlikeli olabileceğini aklımızda tutmamız gerekir. Örneğin modern çocukluk tarihinin kurucularından Ariès, ilk toplumlarda çocuklara karşı duyulan kayıtsızlığın "yeni doğan bebekleri soğukta bırakma alışkanlığındaki Roma ve Çin toplumlarının hissizliğinden çok uzak olmadığı"[14] sonucuna varmıştır. Böylesi bir hissizlik, "demografik devrimden" önce "dönemin topluluk koşullarında yalnızca doğaldı." Bu önermesi ileri düzeyde etnosantrizm kokmaktadır; soğukta bırakma uygulaması belki çocukların sayısını ve cinsiyetini *famiglia*'nın kaynaklarına uyumlu hale getirmenin bir yoluydu. Ya da muhtemelen gayrimeşru çocuklardan kurtulma aracıydı. Politikacı ve romancı Disraeli, çok önceden bu tip uygulamaların Thames kıyılarında, Ganj kıyılarında olduğundan daha az yaygın olmadığını gözlemlemiştir.

Bununla birlikte, Roma İmparatorluğu dönemindeki mezartaşları incelemeleri, zaman içinde çocuklara da yetişkinler gibi hitap edildiğini ve kadınların da erkekler gibi anıldığını gösteren bir hareketliliği somut olarak kanıtlamaktadır.[15] Bu eğilimler kentsel ortamlarda, erkek, kadın ve çocuktan oluşan temel aileyi vurgulayan, çalışan, özgür insanlardan (sözde hiçbir soy bağlantısı olmayan) oluşan nüfus arasında daha güçlüydü. İlginçtir, aynı tip bir gelişim 1660-1813 yılları arasındaki Ame-

[14] Ariès (1962): 37.
[15] Shaw (1991).

rikan mezartaşlarında da görülmüştür.[16] Ortak faktör Hıristiyanlığın ortaya çıkışı değil, kentleşmedir. Çünkü bu değişiklik büyük bir olasılıkla sülale yapılarının var olmaya devam ettiği, Roma İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika'daki kırsal kesimlerinde ve Fransa'nın dağlık bölgelerinde aynı derecede etkili olmamıştır. Doğrudan hiçbir çıkarsama yapmak niyetimiz yok ama benzer ekonomik güçlerin benzer sonuçları doğurduğu görülmektedir.[17] "Roma tipi davranış" en uzun İtalya'nın kuzeyindeki kentlerde ve "küçük aile biriminin" yaygın olduğu Ren boyundaki Kuzeybatı Avrupa'nın Benelüx ülkelerinde sürmüştür.

Kent nüfusu büyük ölçüde zanaatkarlardan, tüccarlardan ve daha bireysel çalışanlardan oluşuyordu. Başka akademisyenler de Roma'da bireyciliğin yükselişinden söz etmişlerdir.[18] Ama bu, sülale ve geniş akrabalığın çok daha önemli olduğu Hindistan, Çin ve Kuzey İtalya'nın bazı kentlerinde olduğu gibi diğer kentler için de geçerliydi. Elbette daha sonraki Roma aile hayatının atomculuğu, nüfusun, tanım gereği akrabalık ağından yoksun, özgür bırakılan ve yukarıda sözü geçen mesleklerde çalışan kölelerden oluşmasıyla ilişkilidir. Oysa Birleşik Devletler'de yeni ortaya çıkan kent nüfusu, benzer ama daha az radikal bir biçimde koparılmışlardır.

Basit çekirdek aile, genel olarak yerleşim ve sosyal düzenlemelerin temeli olarak görülmüştür ve daha önce de gözlemlediğimiz gibi, bazıları çekirdek ailenin Roma'nın son dönemlerine dek gittiğini düşünmektedir. Daha karmaşık aileler de mevcut olmaya devam etmiştir ve Hıristiyan Avrupa'da bunlar, büyük ölçüde eşlerden birinin ölmesi ve hayatta kalanın yeniden evlenerek yeni üvey-akrabalar (eski terminolojide "yasal akrabalar") yaratmasıyla ortaya çıkmıştır. Ancak Roma'da karmaşık ailelerin sayısı ve karmaşıklığı, boşanma ve yeniden evlenmelere bağlı olarak daha büyüktü.[19] Augustan Yasaları, uygulamada çelişkili tavırlar sergilenmesine rağmen, yeniden evlenmeyen kadın ve erkekleri cezalandırıyordu. Onlar da Hıristiyanlığı benimsemişti ama terazi kesinlikle diğer tarafa doğru kaymıştır. Romalılar yeniden evlenmeyen dulları *univirae* (bir erkeğe ait) olarak yüceltmişlerdir. Yunanların dulların yeniden evlenmesini teşvik etmelerine rağmen, Atinalı dulların yüzde 65'inin yeniden evlenmediği ileri sürülmüştür.

[16] Vovelle tarafından.
[17] Shaw (1991): 89-90.
[18] Treggiari (1991): 380.
[19] Saller (1991): 380.

Klasik aile birçok açıdan Hıristiyanlığın tepki gösterdiği bir arka planı sağladı. Yeni düzenlemenin merkezini oluşturan önemli değişikliğin, yalnızca Romalılar ve Yunanlar için değil, Avrasya'nın büyük bir çoğunlu için de eş olanağı sağlayan yakın akrabalarla (evlilik yoluyla oluşanlar ve manevi akrabalık da dahil) evliliğin yasaklanması olduğunu daha önce belirtmiştim. Bu argümanım sorgulanırken, benim önermem şu şekilde özetlenmişti: "Kilisenin ensest yasağını genişletmesi, içevlilikten, Ortaçağ ve modern dönemlerin dışevliliğine geçilmesini sağlamıştır."[20] Bu önermeme karşı olarak "içevlilik, yasal olarak mümkün olmasına rağmen, dördüncü yüzyıldan önce ne örf ve âdetler açısından, ne de davranışsal açıdan normaldi." Antropologlar (bu terimleri onlar yaratmıştır) tarafından grup yasağı anlamında özgün bir biçimde kullanılan içevlilik, dışevlilik gibi terimleri bu bağlamda kullanmak yanıltıcıdır. Dışevlilik aile dışından, içevlilik aile içinden evlenme kuralıdır. Roma için tartıştığımız, yakın akraba evliliklerine izin verilip verilmediğidir; akraba gruplarının aralarında evlenip evlenmedikleri değil. Roma'nın ilk dönemlerinde yakın akraba evliliklerine izin verildiği açıktır, tıpkı Yunanistan'ın ilk dönemlerinde olduğu gibi; bu istatistiki anlamda "normal" olmasa da, anormal değil hatta oldukça kabul edilebilirdi. Özellikle Yunanistan'da, kadın vârisler *–epiklerates–* durumunda örf ve âdetlerin bir parçasıydı. Hıristiyanlığın ortaya çıkışıyla birlikte yakın evlilikler yasaklanmıştı. Yasak her yerde başarılı sonuçlar vermemişti ama, her durumda yanlış ve kabul edilemezdi; bunu yapmak için birilerinin bir muafiyet (bulduğum verilere göre kırsal İtalya'da 1970'lerde bile)[21] izni edinmesi gerekiyordu. Gerekli izin alınmadığında, vârisler gayrimeşru sayılıyordu ve bu, düşmanlara verilebilecek korkunç bir silahtı.

[20] Kertzer ve Saller (1991): 10.

[21] Sabean, kendisinin Almanya, Delille'in İtalya için yakın akraba evliliklerine ilişkin yasaklarının on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'nın her yerinde, mülk sahibi sınıflar içinde çöktüğünü ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kuzen evliliklerinin önemini kaybettiğini kanıtladıklarını ileri sürmüştür. Uygulamada düşüş olmasına rağmen, Katolik dogmanın yanı sıra bazı Protestan dogmada da kuzen evliliklerine itiraz yakın zamanlara kadar devam etmiştir. Bununla birlikte uygulama çeşitlilik göstermiştir; yakın akraba evlilikleri, evlilik sırasında büyük miktarda mülk transferi olduğu sürece önemli olmuştur. Drahoma ve devirin genel olarak azalmasıyla bu tip evliliklere olan ilgi azalmıştır.

Roma'da yakın akraba evliliklerinin olmasının mümkün olduğuna ilişkin önermeme, biyolojik tarihi, *prosopography*'yi yeterince dikkate almadığı iddiasıyla karşı çıkılmıştır.[22] Ancak, yakın evlilik olasılığı kabul edilirken, babayanlı paralel evliliklerin (amca kızıyla evlilik), bu tip birleşmeleri tercih eden Arap sistemiyle herhangi bir ilişkisi olduğu inkâr edilmektedir.[23] Hiç kuşkusuz bu genel anlamda Roma'da tercih edilen bir şey değildi ama sülale üyeleri arasında yakın evlilikler mümkündü ve Arap sistemine benzer nedenlerle, örneğin yanlış birleşmeleri engellemek amacıyla *sınıf içi* (eşitler arasında) evlilikler "tercih" ediliyordu. Literatürden ve mezar kitabelerinden kuzen evliliklerinin yapıldığı çok açık bir şekilde anlaşılıyor.[24] Öte yandan Hıristiyan hükümdarlar, akrabalar, evlilikle oluşan akrabalar ve manevi akrabalar arasındaki yakın evlilikleri yasakladılar. Roma ve İslam arasındaki çelişki çok açıktır. Ama bu toplumlar akrabalar konusunda içevlilik taraftarı değildir; Roma ve İslam bağlamında işaret edildiği gibi, bazıları için uzak evlilikler, diğerleri içinse yakın evlilikler daha avantajlı olabiliyordu.[25] Her iki seçenek de açıktı.

Çelişki, içevlilik, dışevlilik kavramlarıyla açıklanamaz; yalnızca yakın akraba evliliklerine izin verilip verilmediği (emredilmesi değil) ve bu terimlerin kullanımına, tarihçilerin bunları zaten çok kafa karıştırıcı bir biçimde kullandıkları gerekçesiyle itiraz edip, etmediğim şeklinde formüle edilebilir.[26] Ama sınıfsal açıdan bakıldığında, sistem, her iki durumda da içevliliği yaygın olarak uygulamıştır. Tüm evlilikler sınıf içinde değildi; birçoğu kadınların kendilerinden daha üst sınıftan (hypergamous) ya da kendilerinden daha alt sınıftan biriyle (hypogamous) evliliği şeklindeydi. Ama bu evlilikler de "sınıf"ın dikkate alındığının bir göstergesidir.[27]

[22] Corbier (1991): 140; Shaw ve Sellers (1984); Goody (1983). Örneğin Corbier, yasal bir çerçevede kuzenler arasındaki evliliklerin tanınmadığını göstermek için Shaw ve Saller'ın kullandığı allo ağacı listesinden Calpurnii Pisones'in silinmesini istemiştir. (Corbier, 1991): 141 - Burada başka örnekler de vermektedir.

[23] Corbier (1991): 140.

[24] Goody (1983): 31. Ben hiçbir zaman Roma sistemini içevlilik sistemi olarak kabul etmedim (Corbier 1991): 134), yalnızca bazı evlilikler "yakın" idi.

[25] Corbier (1991).

[26] Goody (1983): 31.

[27] Corbier (1991). Sabean (kişisel konuşmada) Ortaçağ'ın sonlarından, on sekizinci yüzyılın sonlarına kadar, sınıfsal açıdan bakıldığında, insanların içevlilik yapmadıkları akrabalığın, belirli yapısal bir alanının var olduğuna ilişkin önemli miktarda kanıt bulunduğunu söylemiştir. Çeşitlilik göstermesine rağmen, genel olarak toprak toprağı, zenginlik zenginliği ve yetişme biçimi yetişme biçimini çekmiştir.

Akrabalar, kandaşlar ya da evlikle oluşan akrabalar arasındaki yakın evliliğin iki olası "ekonomik" motifi vardı. Cumhuriyet'in son dönemlerinde bazı ailelerde kuzenler arasındaki evlilikler mülkleri "aile içinde" tutmuştur. Diğer kuzen evlilikleri ise drahoması az olan bir kadının kötü bir evlilik yapmasını önlemiş, bir başka deyişle aile statüsünü korumuştu.[28] Özetlersek, pagan dönemde birinci kuzenlerle evlilik yapılıyordu ama bunun bir kural olması bir yana, bu tercih de edilmiyordu;[29] aynı durum Avrasya'nın çoğunluğu için de geçerliydi; ama gene de olanaklı bir aile stratejisi olmaya devam etmiştir.

Bunun bir nedeni Roma tarzı evliliğin Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemlerinde hem aşka, hem de seçime olanak tanımasıydı.[30] İkinci dönemde devlet, aile ilişkilerine giderek daha fazla müdahale etti. Zina ve evlilik dışı cinsel ilişki konusundaki Julian Yasası cinsel yaşamı kontrol etmeyi amaçladı ve bu daha erken, daha sık evlenilmesi ve daha gizli flört edilmesi sonucunu doğurdu. Aileler arasında evliliğe ilişkin Julian ve Papio-Poppaean Yasaları aile hayatına dışarıdan müdahalenin bir örneğidir, ki bu senatörlerin evlenme yaşının düşmesine ve hem tarafların, hem de kurumun üzerinde baskı oluşmasına yol açmıştır.

Yakın evlilikler konusunda Roma'da durum ne olursa olsun, Akdeniz Bölgesi'nin Hıristiyanlığı kabul etmeyen yerlerinde olduğu gibi, Avrupa'nın da birçok yerinde erken dönemlerde, bu tip evliliklere izin verilmekle kalınmadığı, bazı durumlarda tercih edildiği dokümanlardan, örneğin Gregory'nin Augustine yazdığı mektuptan anlaşılmaktadır. Yüzyıllar boyunca tercih edilen İslami evlilik biçimi, Hıristiyan açıdan "ensest" olarak nitelenen, amcanın kızıyla yapılan evlilik olmuştur. Daha önce de belirttiğim gibi, Yunanların ebeveynlerinin mülkünü miras alan kızlara, zenginliği aile içinde koruyacağı için, önerilen evlilik tipinin bu olması bir tesadüf değildir. Eski İsrail'de, Zelophahad'ın kızlarının hikayesinde anlatıldığı gibi, bu tip kadınlar "kabile"den biriyle evlenmeliydi.

Yakın akraba evlilikleri konusunda yapılan şu tespit çok doğrudur (bu da tam benim belirtmek istediğim noktaydı): "Roma Huku-

28 Treggiari (1991): 103.

29 Shaw ve Saller (1984); Bkz. Veyne (1978).

30 Treggiari (1991): 106.

ku'nda ensest yasaklarının darlığı, daha sonraki dini yasaların izin verdiğinden daha geniş bir yelpazede eş seçimini olanaklı kıldı".[31] Yazar, "Bununla birlikte, Plutarch'ın da belirttiği gibi, Roma'da evlilik Hıristiyanlığın yerleşmesinden önce bile Doğu Akdeniz'e göre daha dışa dönük olmuştur" diye eklemektedir. Benim dışarıdan birileriyle evlenme kuralı şeklindeki dışevlilik tanımım veri olarak alınırsa –ve bu kavram avukat-antropologlar tarafından yaratılan standart antropoloji tanımıdır–, bir grubun diğer gruptan daha fazla dışevliliğe yönelik olabileceğini anlamak mümkün değildir. Yazarın muhtemelen söylemek istediği, uzak evliliklerin oranının yakın evliliklerle karşılaştırıldığında daha yüksek olduğudur. İkisinin birlikte varoluşu Kuzey Afrika'da politik bir bağlamda tartışılmıştır. Buna rağmen ben somut bir şekilde, Arap evliliklerini "yakın" (akrabalar arasında yakın evliliğe izin verdiği, bunu teşvik ettiği ama zorunlu kılmadığı için) ve Hıristiyan evliliğini "uzak" (yakın evliliği reddettiği için) olarak tanımlayacağım.

Bu tartışmada yakınlık akrabayla sınırlandırılmıştır; oysa Avrasya toplumlarının (Hıristiyan olanlar da dahil), Afrika'dakilerin tersine, teşvik ettikleri bir başka içevlilik söz konusudur: Aynı sosyal katman mensupları arasındaki evlilikler. Akrabalar arasında (yasaklama dereceleri koyarak) "ensest yasağı", Fransız Ortaçağ Uzmanı Marc Bloch'un "çember içinde evlilik" olarak tanımladığı ideal grup (örneğin, sınıf) içevliliğiyle son derece tutarlıdır. Bu düzeyde Afrika (çoğunluğu) ile Avrasya (çoğunluğu) arasında çok çarpıcı bir zıtlık vardır; çünkü Batı Afrika'nın Gonja'ları arasındaki evlilik rakamlarına baktığımızda, evliliği tek bir sosyal grupla sınırlandırma gibi (düşünsel ya da fiili) bir eğilim mevcut değildir. Roma ve Yunan toplumlarındaki evlilikler sınıf (ya da tercihen malikane) düzeyinde içerden evlilik, hatta içevlilikti.

Yakın evliliklerin yasaklanması Hıristiyanlığın doğurduğu tek değişiklik değildi. Kilise, hem İbrani, hem de Roma geçmişine bir kez daha karşı durarak boşanmayı yasakladı. Bu yasağın nedenleri pek açık değildir. İleri sürülen argüman "Tanrı'mn birleştirdiklerini, hiçbir insanoğlunun ayırmasına izin vermeyin", bir başka deyişle, evlilik Tanrı tarafından kutsanmış bir adanmışlıktır, dolayısıyla İbrani evliliklerine de uygulanabilir; ama orada boşanma hakkı mevcuttu.

[31] Saller (1991): 24.

En azından erkekler boşanma talebinde bulunabiliyordu. Yasak belki de, insanların (Hıristiyan) topluluk içinde evlenip sonsuza kadar (*lest you stray outside*- dışarda kalmandan korktum) birlikte oldukları yeni bir sektin oluşturulma amacıyla ilgiliydi. Bunun sonuçlarından biri, kuşkusuz, vârislik stratejilerinin sınırlanmasıydı; çünkü monogam toplumlarda kısır eşten boşanarak yerine bir başkasıyla evlenmek -VIII.Henry'nin uçarı evlilik kariyerinin de sergilediği gibi- vâris edinmenin önemli bir yoluydu. Belirli bir biçim oluşturarak günümüzde de evliliği etkilemeye devam eden bu yasak, önceki Avrupa âdetlerinden kesin bir kopuştu.

Hıristiyanlığın Etkileri

Hıristiyan ideoloji ve uygulamaları dördüncü yüzyılın sonunda Roma toplumunda yer etmişti.[32] Değişiklikler, Karolenjlerin yükselişine kadar süren ve kilise ile "oldukça yoğun" ilişkilerin başladığı altıncı yüzyıl Ostrogot Krallığı öncesindeki Kilise Babaları (patristic) döneminde ivme kazandı. Bu dönem, Galya'da ve diğer yerlerde kilisenin büyük topraklar edindiği ve kendisini hem devleti tamamlayıcı, hem de devlete rakip olarak örgütlediği dönemdir.

Antikite'nin son dönemlerinde başlayan ve Hıristiyanlığın ortaya çıkışıyla bağlantılı olan akrabalık ve evlilikteki değişikliklerin önemi bazı klasikçiler tarafından da kabul edilmiştir. Romalıların evlat edinme ve yakın evlilikler aracılığıyla "ailelerini kurma" olanaklarının, Klasik Roma dönemiyle, sonraki dönemler arasında "temel bir kopuşa" yol açtığı söylenmiştir. "Roma kendi akraba gruplarını oluşturmada ve vârislerini seçmede (vasiyetnameler aracılığıyla) son derece özgürdü."[33] Hiçbir "evlilik olanaksız değildi" ve bunun yanı sıra aile kurma yolları arasında boşanma, yeniden evlenme ve evlat edinme de vardı. Bunların hepsi "kilisenin, soydaşlarının elinden aldığı ve modern devletlerin iade etmediği"[34] olanaklardı. Birçok yerde, bir dizi mücadele sonunda bu haklar tekrar elde edildi; ama problem öncelikle bu değişikliklerin niye olduğudur?

[32] Sheehan (1991): 72.
[33] Corbier (1991): 128.
[34] Corbier (1991): 44.

Roma'daki uygulamalar akrabalık oluşturma konusunda, sonraki Avrupa toplumlarına oranla daha esnekti. Bir erkek oğluyla ilişkisini azat etme (özgürleşme) yoluyla kesebiliyor ve yenisini evlat edinme yoluyla yaratabiliyordu. Evlilik yoluyla oluşan akrabalara yenilerini, boşanma ve yeniden evlenme yoluyla ekleyebiliyor ya da gene aynı biçimde onları başkalarıyla değiştirebiliyordu. Daha sınırlı sayıdaki ensest yasağı, daha sonraki dini yasaların izin verdiğinden daha geniş bir yelpazede eş seçimini olanaklı kıldı; yakın kuzenler ve büyük kardeşlerin eşleri da potansiyel eşler arasındaydı. Bunlar tam da benim, Hıristiyan Kilisesi'nin rolüne, özellikle evlat edinme, boşanma ve yakın evliliklere ilişkin tartışmada önceden dikkat çektiğim farklılıklardı.[35] Benim açımdan en önemli problem, bu özelliklerin Roma Hukuku'nda ve İbrani kutsal kitaplarında yeni bir düzenlemeye ilişkin hiçbir emir mevcut değilken neden değişmiş olduğudur. Ve bunlar, herhangi önemli bir sosyal değişim -örneğin, üretim biçiminde- olmaksızın yayıldılar. Bu soru bir sonraki bölümün konusunu oluşturacaktır.

[35] Goody (1983).

3

Hıristiyanlığın Yükselişi

Hıristiyanlığın yükselişi Avrupalı ailenin önemli birçok özelliğini temelden değiştirmiştir. Bazı tarihçiler bu değişiklikleri, Roma tarihçilerine göre Roma İmparatorluğu, diğerlerine göre Karolenjler döneminde ortaya çıkan kan/koca ailesi üzerindeki baskıya bağlamışlardır.[1] Gene bazıları Hıristiyanlığın etkisinde "bireyciliğin" gelişimini görmüşler, diğerleri ise söz konusu karakteristikleri Alman etkisine bağlamışlardır.[2] Roma *gens*'lerinin önemini kaybetmesi ve Germen kabilelerinin ikili organizasyonunun bu eğilimi güçlendirdiği söylenebilirse de, bu özellikler tüm insan topluluklarında görülür. İşte bu nedenle, hem klasik, hem de "kabile" temelli önceki Avrupa ile olan farklılıkları daha belirgin özelliklerde incelemeyi seçtim. Özellikle Hıristiyan misyonerlerin Hıristiyanlığa dönenlerin alışkanlıklarını değiştirmek için gösterdikleri çabaların da kanıtlarını kullanarak.

Yasak Evlilikler

Kilise öncelikle mevcut evlilik biçimlerini değiştiren yeni kurallar getirdi. Yakın akrabalarla, yalnızca kan bağı olanlarla değil, evlilik ilişkisiyle oluşan akrabalarla ve daha sonra aile ilişkilerinin dini eşitini sağlamak amacıyla kilisenin yarattığı ya da geliştirdiği sistem çerçevesinde vaftiz-ebeveynleri aracılığıyla doğan manevi akrabalarla evliliği yasakladı. Avrupa'nın tanıdığı ilk yasak, Neocaesaria Konse-

[1] Sırasıyla Veyne (1978) ve Wempel (1981).

[2] Sırasıyla Dumont (1981) ve Macfarlane (1978).

yi'nin 2. Kanon'unda (314) belirtilen kocanın kardeşiyle (*levirate*) evlenmeye getirdiği yasaktır. Daha sonra dördüncü yüzyılın sonlarına doğru Doğu'da ölen karısının kız kardeşiyle (*sorotate*) ya da kendi erkek kardeşinin kızıyla evlenen erkeklerin papaz olmaları yasaklanmıştır. Altıncı ve yedinci yüzyıllarda, ciddi muhalefete rağmen Gal Konseyleri tarafından daha geniş kapsamlı yasaklar getirilmiştir; bunlar daha sonra 721 yılında Papa II.Gregory'nin yönettiği Konsey'de tüm akrabalarla evlilikleri yasaklayacak şekilde genişletilmiştir[3]. Aynı konsey manevi akrabalarla evlilik yasağını başlatmıştır.

Zamanla çeşitlenen bu yasaklar hem Kutsal Kitap'ı (Musevi yasaları yakın akraba evliliğine izin verir ve hatta teşvik ederdi), hem de zaman içinde değişiklik göstermesine rağmen genel olarak yakın evliliklere izin veren Roma yasalarını ve birçok önemli Avrasya toplumunu[4] karşısına alıyordu. Klasik dünyanın diğer bölümlerinde de bu tür yakın evliliklere, önerilmese de, izin verilmiştir. Antik Yunanistan'da üvey kardeşlerin evliliğine bile izin verilirken, erkek kardeşlerin olmadığı durumda mirasa konan kız çocuğun (*epiklerate*) amcasının oğluyla evlenmesi beklenirdi. Daha sonra Doğu ve Güney Akdeniz ülkelerinde de yaygınlaşan bu evlilik tipi Arap toplumlarında en tercih edilen evlilik türüydü. Vâris kızın babayanlı kabile dışında evliliğini yasaklayan Musevilik için de geçerliydi bu; her iki durumda da mülk bir içevlilikle dışarı çıkarılmamalıydı.

Hıristiyanlığın yaptığı değişiklikler, Hıristiyan misyonerlerin önceki uygulamaları yok etmek ve yeni uygulamaları hayata geçirmek için "pagan"lara yaptıkları açıklamalarda belirgindi. Örneğin ilk Canterbury Piskoposu Aziz Augustine, Roma'daki Papa Gregory'den Hıristiyanlığı kabul edenlerle evlenenler konusunda nasıl davranması gerektiğine ilişkin talimat istemiştir. Papa'nın yanıtının Batı Avrupa'nın çoğunluğuna yayılarak, yeni düzenlemelerle ilgili kuralların uygulamasında ortaya çıkan problemlerin çözümünde bir kılavuz olması sağlanmıştı. Talimatlar, esas olarak, yakın evlilikleri yasaklıyordu. Bundan böyle yakın akraba yelpazesi dışında evlenmek gerekiyordu. Bu yasağa, kayınbirader ve baldız gibi evlilikle oluşmuş akrabalık evlilikleri ve kuzenlerle evlilik de dahildi.

[3] Sheehan (1991):179.

[4] Bkz. Goody (1990). Tek istisna babayanlı evliliğin yasak olduğu Kuzey Hindistan'dır; ama Güney Hindistan'da çok yakın akraba evlilikleri gelişmiştir.

Yakın akraba evliliklerinin, akrabalar, özellikle akraba grupları arasındaki geniş ilişkileri sağlamlaştırdığı düşünülebilir. Kilise bu ilişkiler konusunda endişeye kapılıyor; halk üzerindeki kontrolünü tehdit edeceği ve halkın mirasını kiliseye bırakmasını engelleyebileceği için bu kabile ya da akrabalık ilişkilerini zayıflatmak istiyordu. Kuzen ya da başka akrabalarla evlenmek, ailenin ve mülkün dağılmasını önleyeceği için bu iki tehdidi de gerçekleştirebilirdi.

Kilise, işte bu nedenle, daha önce izin verdiği bu evliliklere, onları, *incasta*, ensest olarak niteleyerek canla başla karşı çıktı. Bu değişim, 469 yılında Vannes'da (Morbihan, Batı Galya) doğan ve 550'de aynı yerde ölen Aziz Aubin ya da Albin'in hayat hikayesinde açık bir şekilde anlatılır. Aziz'in hayatına göre, o dönemde oradaki lordların birçoğu kendi kız kardeşleri ya da kendi kızlarıyla evleniyorlardı. Piskoposların, karşı çıkmaları halinde doğacak sonuçlardan korktukları için göz yumdukları bu uygulamaya Aubin karşı çıkmaktan vazgeçmedi. Her zaman, "göreceksiniz, kafamı uçuracaklar, sonum John the Baptist gibi olacak" derdi. Ancak bu öngörüsü doğru çıkmadı çünkü Gal Kilisesi'ni bu tip evliliklere karşı çıkmaya ve uygulayanları kiliseden atmaya ikna etti.

Burada söz konusu olan evlilikler muhtemelen tam kız kardeş ve gerçek kızlarla değil, öyle "sınıflanabilen" ve sözel olarak bu adlar altında adlandırılabilenlerleydi (çünkü bildiğimiz kadarıyla gerçek kız kardeşlerle evlilik Yakındoğu'nun birkaç bölgesindeki uygulamalarla sınırlıydı, kendi kızlarıyla evlilik ise tümüyle yasaktı). Dokümanda Hıristiyan Kilisesi'nin dönmeler için hane içi davranış biçimleri konusunda normlar getirmeye çalıştığı belirtilmektedir. Burada söz konusu olan yakın akraba evliliklerinin yasaklanmasıdır (muafiyet elde edilen durumlar ya da çok sonraları "heretic" ya da Protestan olunan durumlar haricinde). Bu tür evliliklerin gerçekten engellenmesinin yanı sıra ensest kavramı da köklü bir değişikliğe uğramıştır. Yaygın kanının tersine, erkek ve kız kardeşlerin cinsel ilişkide bulunmalarına ilişkin evrensel bir yasak yoktur. Bazı dönemlerde yarı-kardeş evliliklerine Antik İsrail'de, Antik Yunanda ve Ortadoğu'nun bazı bölgelerinde izin verilmiştir. Daha da önemlisi, Antik Mısır'da tam kardeşlerin evliliklerine izin verilmekle kalınmamış, bunlar bazı şartlarda tercih de edilmiştir.[5] Hıristiyanlık tüm bunları uzak evlilikleri öne

[5] Goody (1990), 10.Bölüm.

çıkararak ve yasaklanan derecelerdeki cinsel ilişkileri "iffetsiz" olarak niteleyerek değiştirmiştir.

Vaftiz Anne/Baba

Bu yasak kan bağı olan akrabaların yanı sıra, diğer yakınlar (evlilik yoluyla akraba olanlar) ve vaftiz anne/baba aracılığıyla oluşan manevi akrabalıklar için de geçerliydi. Manevi akrabalık, vaftiz anne/baba, dünyanın birçok yerinde farklı örneklerine sıkça rastlanılan (örneğin kan kardeşliği) "rituel akrabalık" biçimi olarak değerlendirilir. Ama Hıristiyan anlamda bu, kilisenin geniş çaplı etkileri olan özgün bir icadıdır. Her şeyden önce çocuğun manevi inancına ilişkin kefiller ve bekçiler yaratmıştır. Her yeni gelişen kilisede, her dönüşüm durumunda, din değiştirme problemi her zaman mevcuttur; evlilik ya da herhangi bir nedenle anne-babadan herhangi biri, önceki dinine dönebilir ve çocuklarını da bu dönüşüme tabi tutabilir. Vaftiz anne/babalar, özellikle "peri vaftiz annesi" adı altında ("korkunç amca" ya da üvey babaların yerine), çocukların ve olabilirse yetişkinlerin önceki dinlerine dönüşlerini engellemiş ve kendisinden sorumlu olduklarını sıkı bir şekilde doğru yolda tutmuşlardır. İkinci olarak, vaftiz anne/babalar, vaftiz aracılığıyla kiliseye girildiğinde kurulan bir dizi "akrabalık"(anne/babalık) bağını da birlikte getiriyordu. Bu, vaftiz anne/babaların çocukların adlarını koymaları, onların manevi değerlerini korumaları ve evlilik yasağı içinde olmaları nedeniyle kan bağı kadar güçlü bir bağdı. Vaftizde önemli olan gerçek anne/babalar değil, vaftiz anne/babalardır. Bu ilişkilerin Güney Amerika'da hakim hale gelmesinin bir nedeni de, din değişikliğinden sonra, yerli akrabalık ve evlilik biçimlerine ek olarak, kilisenin istediği biçimde şekillenen zorunlu bağ olmasıydı. Mevcut bağlar, güçlü, alternatif bir referansın varlığında kaçınılmaz olarak zayıfladı. Yeni normları oluşturmak için geleneksel aileyi yıkmak İsa'nın niyetiydi; vaftiz anne/babalık da buna önemli ölçüde katkıda bulundu.

Kilise ve Kadınlar

Bu süreçte, kilise mevcut güçlü akrabalık gruplarına, özellikle babayanlı kabileler ya da soylara karşı ağırlığını koydu. Bu tip gruplar kili-

senin çalışmalarını tehdit edebilir ve özellikle fon birikimini engelleyebilirdi. Kilise "kilisenin öğretilerine uygun, akılcı, birbirinin aynı akrabalık sistemini" eski Roma'da var olan ve daha sonra Ortaçağ'da kısmen yeniden canlanan babayanlı gruplara tercih etti. Bu tercih, on dördüncü yüzyıl Floransa'sındaki[6] Mona Gemma'nın önderliğini yaptığı "cinsiyete" dayalı seçerede de olduğu gibi, birçok kadının nosyonunda görülür. Gerçekten de kilise akrabalık ilişkilerini kadın aracılığıyla (erkeklerinki de) izlemeyi tercih etmiştir; çünkü cemaatlerinin ve kaynaklarının ana kitlesini kadınlar oluşturuyordu. Kadınlar daha uzun yaşıyor, evlilik sırasında drahoma (çeyiz) ve kocaları öldükten sonra da onların mülklerinden pay alıyorlardı. Zengin olanlar topluluk varlığının önemli bir kısmını ellerinde tutuyorlardı.

Bu eğilim kilisenin çiftler arasındaki karıkoca ilişkileri konusundaki görüşlerinde de belirgindi. Kilisenin evliliğe ilişkin kuralları "aşırı liberal" olarak tanımlanıyordu ve on altıncı yüzyıldan itibaren evlilik ilişkisinin tarafların özgür iradesine (aşk) dayanması gerekiyordu. "Papazlar tarafından kutsanmamış" evlilikler dahi geçerli sayılıyordu. Bu eğilim çok öncelerden beri kendisini göstermişti. Kilise yüzyıllar boyunca evliliğin seküler biçimleriyle savaştı.

Kilise ve Mülkiyet

Kilisenin aileye yakın ilgisi birçok biçimde açıklanmaya çalışılmıştır. Etik ya da ideolojik yaklaşım büyük ölçüde *post facto*'dur (sonuçlarının çok önemli olmasına rağmen) ve köklü çelişkileri (örneğin Eski Ahid'in aile bağlarına karşı olmasını) açıklamakta yetersiz kalır. Bu ilgiyi açıklayan daha yakın nedenler vardır. "Verasetle hiçbir ilgisinin olmadığı, tersine inananların hayatlarını kontrol etmeye yönelik olduğu[7]" ileri sürülmüştür. Kontrol etme isteği kesinlikle nedenlerden birisiydi. Doğum, evlilik ve ölüm gibi olayları papazlara emanet etmek, piskoposluğa bağlı mahalle kilise ve papazları tarafından temsil edilen kiliseye inanılmaz bir güç veriyordu. Belki de dünyada başka hiçbir din, misyoner faaliyetleri için böylesine mükemmel bir yerel kontrol aygıtına sahip olmamıştır.

[6] Klapisch-Zuber (1996): 109-10.
[7] Ferrante (1996): 115.

Bir diğer neden, kilisenin çiftleri (özellikle kadınları) anne baba otoritesinden kurtaran bu kontrolden hem maddi, hem de manevi olarak elde ettiği kazançla ilişkilidir. Romeo ve Juliet'in hikayesi, akraba gruplarının amaçlarıyla kilisenin amaçları arasındaki çelişkiyi konu alır. Daha önce de belirtildiği gibi kilise, "nesnel olarak kadınları tercih etmiştir"; bu kadınların incelediği bir gerçektir.[8] Tüm dini faaliyetler elbette, insanların tanrılara (yeryüzündeki temsilcileri aracılığıyla) gönderdiği zekat, kurban, dua, sanat ve ritueller biçimindeki hediyeleri içerir. Tanrılara gönderilen hediyeler, her kime karşı yapılırsa yapılsın tüm hayırseverlik ilişkilerinde olduğu gibi, aileden ya da bireyden bir "yabancılaşma" (bir "kurban") gerektirir. Tabii ki bazı içsel ödüller ve karşılıklar vardır; ama hayırseverlik genellikle manevi bir yarar için maddi varlıkların verilmesi biçimindedir. Kilisenin kendisini "büyük bir organizasyon" olarak kurabilmesi, işletmesini, personelini ve çok yönlü faaliyetlerini, akademisyenlerini, hayırseverlerini ve rahiplerini oluşturabilmesi ve koruyabilmesi için bu tip hediyelere ihtiyacı vardı.

Hıristiyan Kilisesi yoktan var oldu ve gerçekten de kendini yoksullara adamıştı. Yavaş yavaş sorumluluk almaya (örneğin dullara karşı), personel ve toplantı yerleri edinmeye başladı; bunların hepsi, özellikle Konstantin'in (312 IS) din değiştirmesinden sonra, maddi desteği ve resmi bir rolü üstelenmeyi gerektirdi. Dulların durumu ilginç bir olgudur. Önceki uygulama, dulların evlilikle oluşan akrabalarla (*leviratic*), ölen kocalarının erkek kardeşleriyle evlenmeleri ya da yarı-evlenmeleri, (Akdeniz ülkelerinde yaygın olarak uygulanmasına rağmen) artık yasaktı. Bunun bir nedeni kilisenin kendine ait olanlara bakmak istemesi olabilir; çünkü *levirate*, dulun ve çocuklarının Hıristiyan olmayan bir kocanın kontrolüne girmeleri ihtimalini taşıyordu. Akrabalık temelinde tanımlanmayan bu yeni sistemde doğru kişiyi (özgür iradeyle) seçme olasılığı yoktu. Ek olarak, zengin, evlenmemiş dulların evlilere göre kilise aktivitelerine katılma ve özellikle, miraslarını kiliseye bırakma olasılıkları daha yüksekti. Öte yandan kilise fakir dullara (gelin olarak daha az tercih edilen bir durum) da bakmak zorundaydı; bu ise kilisenin miras talebinde bulunması için iyi bir neden oluşturuyordu.

[8] Ferrante (1996): 126.

Pagan Roma ahitlerindeki kamu ya da yerel yönetim hediyelerinden farklı olarak, şu belirleme yapılmıştır: "Hıristiyan ahitlerine bağlı olarak yapılan bağışların yenilikçi tarafı, bunların gelecekteki hayata, manastırlara ve zayıflara, dullara ve yoksullara yönelik olmasıdır."[9] "Yakın akraba ilişkilerinin yeniden tanımlanması" sonucunda, bu tip hediyelerin bir kısmı yardım kuruluşlarını idare eden ve duaların organizasyonunu yapan kiliseye gidiyordu. Çünkü "sadakalar günahları yok ediyordu."

Bu tür bağışlar akrabalık sisteminde ve evlilik ilişkilerinde değişikliklerin ortaya çıkmasına neden olan başka yöntemlerle de destekleniyordu. Avrasya'nın tümünde aileler kendi soylarını ve birçok durumda topraklarını, aralarında evlat edinme, birçok kişiyle evlilik (ya da kuma alma), (kısır eşten) boşanma, yeniden evlenme ve bazı durumlarda yakın akraba evliliklerinin de sayılabileceği belirli "vârislik stratejileriyle" devam ettiriyorlardı. Bu uygulamaların derecesi, Eski Ahid döneminde boşanma konusunda, patriarka zamanında kısırlığa çözüm olarak "evlat edinme," poligami ve "yakın akrabayla evlilik zorunluluğu" konularında bazı bilge kurallarla belirleniyordu. Roma için boşanma[10] ve evlat edinme, yeniden evlenme ve yakın akraba evlilikleri konularında çalışmalar yapılmıştır.

Evlat Edinme

Evlat edinme, ailede hiç çocuk olmadığında ya da uygun cinsiyette çocuk olmadığında vâris edinmenin en açık yoludur. Bu konuya tekrar döneceğim.

Kuma alma

Birden çok kişiyle evlenme, cinsel çekim ya da hane için ek yardım sağlama nedenleriyle olabilir; ancak Avrasya toplumlarında bunun en önemli nedenlerinden birisi mevcut eşin kısır olması ya da uygun cinsiyette bir vâris doğuramamasıdır. Aynı sonuç, yasal çocukların

[9] MacCormak (1997):669.
[10] Rawson (1991).

doğmasını sağlayan kuma alma biçimiyle de elde edilebilir. Kuma alma, Avrupa ve Asya'da çok yaygındı. Örneğin Hz. İbrahim'in, vârislerini ve çocuklarını karısının "hizmetçisi" doğurmuştur. Hıristiyan Kilisesi başlangıçta bu tip düzenlemeler konusunda pek net değildi; özellikle de rahiplerle ilişkili olarak. Batı'da rahiplerin bekar olmaları gerekiyordu; kendi soylarının sürmesine ya da daha üst düzeyde mülkiyet edinmeye hiçbir ilgi duymama zorunluluğundaydılar. Bununla birlikte, rahiplerin evlenmeden birlikte yaşamaları on birinci yüzyılda, Gregoryen reformlara kadar yaygındı. Genel olarak bu ilişkiler kilise tarafından onaylanmıyordu. Bunun nedenlerinden birinin, kilisenin mirası gerçek vârislere emanet etmesi ya da hiç vârisin olmamasından çıkar sağlaması olduğunu iddia ediyorum. Bu nedenle alternatif adaylar sunan uygulamaları yasakladı.

Bir Roma tarihçisi, kilisenin gerçekten bu Eski İsrail'de, Kutsal Kitap'taki olası stratejilerden biri olan kuma alma uygulamasını değiştirip, değiştiremediğini sorgulamaktadır: "Eğer kilise gerçekten kuma almayı ortadan kaldırabilseydi, bunun, yasal vârislerin sayısının artmasına ve kiliseye miras bırakılan mülklerin azalmasına bir etkisi olurdu... Kısacası, önceki kitaptaki temel argüman (Goody 1983), bazı açılardan ikinci kitapta (Goody 1990)[11] Roma uygulamalarının tanımları ve yöntemsel belirlemeleriyle tersine çevrilmiştir." Kuma almanın ortadan kaldırılmasının kilisenin programının bir parçası olduğu tartışılmaz bir gerçekliktir; ama bu bir ölçüde Gregoryen reformlarla, daha sonra ise Karşı-Reformasyon'la yerine getirilmiştir, hatta daha sonraları da bu konuda bazı şüpheler kalmıştır. Ancak kuma almanın ortadan kaldırılmasının, yasal vârislerin sayısını artıracağı iddiası tutarsızdır. Kuma almaya ya da çoklu evliliğe izin veren o Yakındoğu toplumlarında, bu birliktelik yalnızca birinci karının kısır olması durumunda gerçekleşiyordu. Eğer bu uygulama ortadan kalksaydı, hiç vâris olmayacaktı. İkinci karının ya da kumanın yatağı bir ekti, alternatif değil. Kuma kurumunun böyle bir işlevi olmadığı durumlar da dahil, örneğin harem koşullarında, tek tek kadınların doğurganlığını sınırlamasına rağmen, erkeğin çocuklarının sayısını azalttığına dair hiçbir kanıt yoktur. Yazarın diğer eleştirilerine gelince, sanırım birinci kitabımın temel problematiğini yanlış anlamış; orada söylemek istediğim kilisenin yalnızca Roma Hukuku'nu değiş-

[11] Saller (1991): 342.

tirmekle kalmadığı, aynı zamanda kendi "Kutsal Yazılar"ında mevcut olan, ölen kocanın erkek kardeşiyle evlenmek ya da kuma almak gibi uygulamaları da reddettiğiydi. O çalışmam, gerçekten de, Akdeniz'in iki yakasındaki farklılık problemiyle başladı ve İslam'ın yanı sıra Roma ve İsrail ile çelişkilere de değindi.

Boşanma

Kilisenin vâris sayısını sınırlamak amacıyla koyduğu yasaklardan etkili olanı yeniden evlenmeye getirdiği yasaktır; boşanma yasağı o kadar etkili değildir. Gene Avrasya'da, evrensel olmamasına rağmen, çok yaygın olan ve Akdeniz'de, Musevilik'te, Roma Medeniyeti'nde ve daha sonra da Müslümanlık'ta çok kullanılan bir kurumdan söz ediyoruz. Ama Hıristiyan Kilisesi tarafından, hemen olmasa da, Avrupa'daki insan ilişkilerini yirminci yüzyılın sonlarına kadar etkileyecek şekilde, bilinçli olarak yasaklanmıştı. Hatta Havari Julian kadınların boşanma prosedürünü başlatma olasılığına bile izin vermişti. 380'lerin başında bu durum, kadınların genel olarak erkeklere ve özellikle de piskoposlara boyun eğmesi gerektiğini savunan Romalı rahip Ambrosiaster tarafından eleştirilmişti.

Hıristiyanların boşanmaya karşı direnişi muhtemelen, birliklerin bozulmasını sınırlayan Konstantin'in 331'deki anayasasını etkilemiştir. Bir yıl sonra Theodosius, Tanrı'nın çocukları için evliliği bozmanın kolay olmaması gerektiğini söylemiştir. Ancak medeni hukuk daha ileri gitmekte ayak diremiş ve Hıristiyan toplumlar, kendi üyeleri arasında boşanmayı caydırmaya çalışmak zorunda kalmışlardır[12].

Yeniden Evlilik

Yeniden evlenmeye ilişkin problemlerden birisi Tertullian tarafından açıkça belirtilmiştir: Dulların putperest kocalarla evlenme ihtimali (2.1.4.). Tertullian elbette aşırı bir uçtu; kilisenin ilk papazların-

[12] Sheehan (1991): 177.

dan bazıları, en emin yolun bu olacağını düşünerek genç dulların evlenmesine izin vermişlerdir. Ancak çok güçlü karşı akımlar mevcuttu. Çünkü erkek dulların da evlenmemesi ve eğer mümkünse dullar arasından bir ya da daha fazla kadını *manevi* karı olarak seçmesi gerekiyordu. Roma'da ise bunun tam tersine bir baskı vardı; Augustus kararları sonucunda, kadınlar evlenmedikleri takdirde ceza ödemek zorundaydılar. Bu değişikliğin nedeni neydi? Daha sonra ailenin korunması gibi ideolojik nedenler gösterilmiştir. Ama hangi aile? Ve gerçekte de hiçbir şeyi korumamıştır; çünkü yasak boşanma sonrasında yeniden evlenme yasağıdır, ayrılma yasağı değil. Söz konusu yasak hiç kimsenin, birinci karısından doğanlar dışında vârisi olmayacağı anlamına geliyordu. Oysa başka yerlerde, boşanmanın ya da en azından kuma getirmenin ya da sonraki evliliğin önemli amaçlarından birisi bir vâris edinmekti. Yeniden evlenme, daha önce de gördüğümüz gibi, eşlerin Hıristiyan olmayanlarla yeni ilişkiler kurmalarına olanak verebilir ve bu da çocukların dini bağlılıklarını tehlikeye düşürebilirdi. Ama aynı zamanda daha fazla çocuğun dünyaya gelmesi (özellikle daha önce çocuk olmamışsa) demekti ve bu da kiliseye bağışları tehlikeye düşürüyordu.

Vârislik

Aynı şey Avrasya'da çok yaygın olan ve Hıristiyan Kilisesi tarafından yasaklanan bir başka vâris edinme stratejisi olan evlat edinme için de geçerlidir. Bu yasak da, Avrupa'da içinde bulunduğumuz yüzyıla (ABD'de 19.yüzyıla) kadar geçerli kaldı. Evlat edinme konusunda bariz Hıristiyan itirazlarına ilişkin açıklamalar yapılmıştır. 15.yüzyıl Marsilya Piskoposları'ndan biri olan Salvianus, "İnsanoğlunun edindiği tüm dünyevi varlıkların ona Tanrı tarafından verildiğini ve O'na geri verilmesi gerektiğini anlatır. Kişinin kendi çocukları için bir istisna yapmasına izin verirken, bu izin ikincil ya da fiktif vârisler için geçerli değildir. Salvianus evlat edinilmiş çocuklardan, Tanrı'nın hakkı olanı çalan "yalancı çocuklar" olarak bahseder. Bu saptama, kilisenin ve maneviyatın esenliği için evlat edinme kurumunun neden yasaklanması gerektiğini açık bir şekilde ortaya koyar. Geçmişle çatışma çok açıktır ve geleceği büyük ölçüde etkilemiştir; daha sonraki birkaç istisnaya rağmen, bu yasağa tüm Hıristiyan aleminde yüzyıllar boyunca uyulmuştur.

Hıristiyanlığın Avrupalı akrabalık biçiminde yaptığı en köklü değişiklik, kiliseyi bir vâris olarak ilişkiye dahil etmesidir.[13] Kilise aileye "dahil" olmuş ve bu durum çocuklar arasındaki rekabetin ve aile kıskançlığının odak noktası haline gelmiştir. 321'de Konstantin, vasiyet edenlerin istedikleri her şeyi kiliseye bırakabileceklerini söylemiştir. Ama 370 yılında çıkan bir yasa, daha o zaman dulların ve vesayet altındaki çocukların miraslarını, miras avcısı rahiplere kaptırmalarını ve akrabalarını hayal kırıklıklarına uğratmalarını engellemeyi amaçlamaktadır.

Kilise, vaftiz sponsorluğu aracılığıyla kendi manevi akrabalık türünü yaratmıştır. Yeni "hısımlar", yedinci yüzyılda yaratılan yeni bir akrabalık terimi "*compater*" ile tanımlandılar[14]. Bu ilişkiden kaynaklanan sorumluluklar ve yasaklar (evlilik yasağı da dahil) "Avrupa'daki Katolik toplumların ve onların denizaşırı ülkelerdeki misyonerlik temsilcilerinin on dokuzuncu yüzyıl ve sonrasına kadar ana karakteristiği"[15] olagelmiştir.

Miras yoluyla zenginliğin dağılımında yapılan değişikliklerin pratik sonuçları, kilisenin mal varlığındaki olağanüstü değişiklikte görülebilir. Beşinci ve sekizinci yüzyıllar arasında Galya'da, kilise tüm tarıma elverişli krallık topraklarının üçte birini elinde tutuyordu. Bu arazilerin tümü ailelerden edinilmişti. Bazıları hediye olarak verilmiş, diğerleri miras yoluyla edinilmişti. Kilise her vasiyetnameden belli bir parça ruhun payını talep ediyordu; bazı durumlarda ise, özellikle çiftlerin doğrudan vârisi yoksa, -ki bunun oranı yüzde 20 civarındaydı- çok daha fazlasını istiyordu. Kilise düzenlemeleri aracılığıyla olası vârislik stratejilerini sınırlıyor ve dolayısıyla bu işten çok kârlı çıkıyordu.

Ev İçi Yaşam

Hıristiyanlığın ev içi yaşama getirdiği değişiklikler konusunda çeşitli iddialar öne sürülmüştür. Ben temel ya da çekirdek aileyi, bireyciliği

[13] MacCormak (1997): 661.

[14] Augustine'nin dönemindeki vaftiz sponsorluğundan doğan tanrı anne/babalığının tarihi için bkz. MacCormak (1997):655, Lynch (1986). Bu tip akrabalarla evlilik, MS 830 yılındaki bir Justinian yasasıyla kesinlikle men edilmişti.

[15] MacCormak (1997): 670.

ve sevgiyi giderek artan bir şekilde vurgulayan saptamalara biraz şüpheci yaklaşıyorum. Bu iddiaların her biri, içinde biraz doğruluk barındırır; ancak bu iddialar son Roma dönemi için de ileri sürülmüştü. Bana göre saptamalar daha somut temellerde, benim yukarıda yaptığım gibi çeşitli değişkenler kullanılarak yapılmalıdır. Yoksa bulanık, belirsiz ve tartışmalı bir alana girilmiş olunur. Örneğin bir yazara göre, "Hıristiyanlık yalnızca manastır tarihinde bir çığır açmakla kalmamış, feminizm tarihinde de yeni bir dönemi başlatmıştır."[16] Yazar kadınların "manevi potansiyelleri açısından erkeklerin tam eşitleri" olarak kabul edildiklerini ve "cinsiyet rollerini aştıklarını" düşünmektedir. Elbette bu yönelim süfrajetlerle, Mary Wollstonecraft ile başlamadığı gibi Rönesans'la da başlamadı. Bu eğilim "modern" döneme ait değildir. Ancak kaynaklandığı noktaya ilişkin bu denli kapsamlı iddialarda bulunmak abartılıdır ve gene, Hıristiyan Batı'nın, burada manastır hayatı ve kadınlara ilişkin olarak yaptığı gibi, haksız yere öncülük iddialarında bulunma eğiliminin bir göstergesidir. Manastır konusunda, Hindistan'da münzeviler İÖ 6000'den itibaren gruplar (*ashrams*) halinde yaşamışlardır ama ilk organize manastır hayatı Jainism akımına aittir. Kurucuları, Mahavira, müminlerini rahip ve rahibeler grupları olarak toplamış ama daha sonraki sektlerden Digambaras, rahibe gruplarını yasaklamıştır. Hepsi, bağlantıları olmayan evlenmemiş insanlardan oluşan bu gruplar, bir geçici ikametten diğerine dolaşmışlardır. Budizm çerçevesinde de manastırlar ve manastır hayatı çok önemli hale gelmiştir; Budizm'de de rahibe sayısı çok azdır.

Kadınlar

Kadınlara gelince; hayatlarının etkilenen boyutlarına daha yakından bakılması gerekir. Kadınların mülkiyet komplekslerine bağlı olarak benim farklılaşan miras devri olarak adlandırdığım şey, Avrasya'nın önemli toplumlarında mevcuttu. Kadınlar Hıristiyanlık altında, ideolojileri ne olursa olsun başka yerlerde olduğu kadar dini, politik ve ekonomik faaliyetlerin dışında tutulmamışlardır; öte yandan, miras alabildikleri ya da erkek kardeşleri gibi mülk edinebildikleri için, kadınlar kilise tarafından, kilisenin hayır işlerine katkıda bulunacak de-

[16] Wemple (1981): 149.

ğerli potansiyeller olarak algılanmışlardır. Bu biçimiyle miras edinme belli başlı Avrasya medeniyetlerinin ana karakteristiği olmasının yanı sıra, aynı durum Budizm ve Jainizm için de geçerliydi.

Aile konusunda, kadınların kilisenin koyduğu boşanma yasağından yarar sağladıkları öne sürülmüştür. Bununla birlikte, bu tip bir yasak, baskıcı ya da istismar eden bir kocadan kurtulmak isteyen kadınların aleyhine olmuştur. Bu en iyi, Fransız Devrimi'nin boşanmaya izin vermesiyle birlikte, boşanma davası açanların çoğunluğunun (durum bugün de aynıdır) kadın olmasından anlaşılabilir. Ayrıca İngiltere ve Amerika'da, boşanma lehine kampanyayı kadınlar yürütmüştür. Bunlardan bağımsız olarak, Hıristiyan boşanma yasağı boyun eğmeyi kabul ile birlikte var olmuştur.

Yaşlı kadınlar Hıristiyanlığın hayırseverleri olarak görülmeye başlanmıştır; bu ise geleneksel yaşlı kadın yaklaşımında başlı başına bir devrimdir; çünkü daha önceleri yaşlı kadınlar hor görülürdü, oysa artık el üstünde tutulmaktadır.[17] Aslında zengin kadınlar her zaman ödüllendirilmiş, fakirlerin ise kendi ailelerinde genellikle değerleri bilinmiştir. Kilise bu iki grup kadını da kendine çekmek istemiştir; bir grubu verenler, diğerlerini de alanlar olarak.

Kadınlar ve Zenginlik

Kadınlar kilise hayatında gerçekten de önemli bir rol oynamışlar. İlk Hıristiyanların büyük bir çoğunluğunu kadınlar oluşturmuş ve erkeklerin yapamadıkları bir şekilde, bu dinin kulaktan kulağa yayılmasını sağlamışlar;[18] Manichaeanlar ve diğer kadınlar aynı şekilde davranmışlar. Kadınlar muhtemelen kilisenin hayırseverliğinden etkilenmişler ama buna zenginler de katkıda bulunmuş ve rahipler de bunu teşvik etmişler. Dolayısıyla Hıristiyanlığın beraberinde getirdiği ev içi yapıların yerleştirilmesine kadınlar öncülük etmişler. Oysa kadınlann bu cömert maddi katkısından yarar sağlayanlar erkek rahiplerdir. Kadın ve erkek üyelerin sayıları arasındaki dengesizlik din değiştirme döneminin bir özelliğidir. Doğal olarak din yerleştikçe erkek ve kadın müminlerin sayısı eşitlenmiştir ama iman açısından değil; çünkü kadınlar, özellikle de artık ölen kocasının akrabasıyla ev-

[17] Bremmer ve van den Bosch (1994): 49-50.

[18] Bremmer ve van den Bosch (1994): 42.

lenme şansını yitiren ve kendilerini kilisenin hayır ve yardımseverlik işlerine adayan dul kadınlar esas mümin niteliklerini korumuşlar[19].

Gerçekten de kadın dulların artık evlenmeleri gerekmiyordu ama erkekler onları yeniden evlenmeye zorluyorlardı. Bu nedenle 4.yüzyıl imparatorları Konstantin, Jovian ve Theodosius bu tür birleşmeleri engelleyici sıkı önlemler almışlar.[20] Bazı dullar bu önlemlere rağmen yeniden evlenmişler; zengin dullar, kendilerine tümüyle bağımlı olacak kendi sosyal sınıflarından daha alt sınıflara mensup erkeklerle evlenebilmişlerdir.[21] Evlenmeyenler ise sık sık, kutsamak için değil ama bağış istemek için ellerini uzatan rahiplerin ziyaretine maruz kalmışlar. Bu durumda da önleyici tedbirler alınmıştır. "Roma kiliselerinde, 30 Temmuz 370 tarihinde okunan bir fermanla, imparatorlar rahiplerin dul evlerini ziyaret etmelerini" ve hediye ya da miras almalarını yasaklamıştır. Ama kilise bu yasağa ve yakın akrabalara rağmen bağış almaya devam etmiştir. Tekrar evlenmeyen dullar "servetlerini, kendi aristokrat ailelerinin mali durumlarına zarar vererek kilise ve fakirler yararına kullanmışlardır. Fabiola, Ostia'da seyyahlar için bir konukevi inşa etmiş (Ep.77.10); Paula, çocuklarının miraslarını çalarak ve onlara daha sonra büyük borçlar bırakarak Bethlehem'de bir manastır yaptırmış ve fakirler için çok para harcamış (Ep.108); Jerome, Furia'yı tüm malvarlığını Tanrı'ya vermesi için teşvik etmiş (Ep.54) ve Marcella, annesi itiraz etmeseydi her şeyini fakirlere vermeye hazırdı (Ep.107).[22] Diğer dullar da önemli rahipleri desteklemişler. "Bir açıdan bu zengin dullar, eski kentlerde kendi konumlarını hediyeler vererek ya da önemli binalar yapıp projelerini başlatarak sağlamlaştıran erkek aristokratların yerlerini almışlardı. Erkek girişimciliğinin tersine bu kadınlar tüm dikkatlerini rahiplere ve fakirlere yöneltmişlerdi. Onlar hamamlar, tapınaklar ya da tiyatrolar değil, yoksullar için manastırlar ve konukevleri inşa ettirmişlerdir; ancak bu faaliyetler aristokratların servetlerini azaltmış ve imparatorlar güçlü politik destekçilerini kaybetmemek için servet erimesine karşı fermanlar çıkarmışlar."[23] Bu değişimi, hem ailelerden, hem de belediyelerden yönlendiren kilise olmuştur.

[19] Bremmer ve van den Bosch (1994): 43.
[20] Bremmer ve van den Bosch (1994): 47.
[21] Jerome, *Ep.* 127.3.
[22] J.Bremmer (1994): 48.
[23] J.Bremmer (1994): 48-9.

Çok önemli miktarda servet bu yolla ailelerden kiliseye devredilmiştir. Oysa daha önceleri bu servet, artık hamam ve tiyatroların bakımını yapacak parası olmayan belediyeleri desteklemek için verilirdi.[24] Kentler çürürken kiliseler gelişmiştir. Roma dönemindeki Britanya'nın önemli kentlerinden 4.yüzyılda çürümeye bırakınlan Verulamium bu durumun paradigmasıdır. Tiyatrosu, cehennemliği, mahkemesi, duvarları hepsi harabe haline gelmiştir. Yerel servetin yanı sıra tuğlalar da Romanesk kilisenin etrafında büyüyen muhteşem manastıra gitmiştir. Ama kilise yalnızca aristokrat serveti ele geçirerek, kentin yerini almakla kalmamış, aynı zamanda aile servetlerinin kiliseye devrini sağlamak için aile mirasını edinme biçimlerinin değiştirilmesini destekleyerek, ağını geliştirmiştir. Bunu birkaç yüzyıl içinde ele geçirdiği uçsuz bucaksız toprak mülkiyetinden, geniş binalarından ve personelinden anlıyoruz. Galya'da toprak birikiminin başlangıcı, dördüncü yüzyılın sonunda keşiş topluluklarının hızlı gelişim dönemine denk düşer.[25] Bu gelişim Aziz Benedict'in iktidarı ile sonuçlanmıştır ama, İtalyan keşişliği Kuzey Avrupa'ya yalnızca yedinci yüzyılda taşınmıştır.

Kiliseyi ilgilendiren "Tann Kenti"ydi, yeryüzündeki kentler değil; Tanrı'nın yasaları Roma Devleti'nin yasalarına tercih ediliyordu.[26] "Ahlaki ve dini konulara ilişkin Hıristiyan yaklaşımı, günlük kentsel yaşamın ayrıntılarına müdahale eden mevcut emperyal gelenek ile çakışıyordu." Yeryüzündeki bir kente doğmuş olan bebek vaftiz sırasında yeniden doğuyor ve Tanrı'nın Kenti'ne alınıyordu.[27]

Kaynak Aktarımı

Kiliseye kaynak aktarımı çok köklüydü. Ortaçağ başındaki İtalya'yı konu alan bir anlatıda, ülkenin yedinci ve sekizinci yüzyıllarda, geride kilisenin becerikli bir şekilde sömürdüğü bir boşluk bırakarak nasıl "ilkel koşullara" döndüğü açıklanmaktadır. İtalya'da bu sömürü, eski Roma siteleri, merkezlerine dini komplekslerin inşa edildiği Bü-

[24] Speiser'e göre.
[25] Sheehan (1991): 181.
[26] MacCormack (1997): 653.
[27] MacCormack (1997): 654.

yük Karlos'un manastır emperyalizmine dönüşmüştür. Karolenjler, Gregoryen ilahileri, alfabeyi ve kendi ikonolojisini yaratmıştır. Zanaatkârlar kompleksin içine çekiliyor ve manastırın hizmetlileri haline getiriliyordu. Orada büyük yardımseverler ağırlanıyor ve öldüklerinde oraya gömülüyorlardı. Manastır, yatırım yapılan ve karşılığı alınan ticari faaliyetin merkezi haline gelmişti.[28]

Eviçi hayatında meydana gelen değişiklikler konusunda ileri sürdüğüm nedenlerin, örneğin yakın akraba evliliklerinin yasaklanmasının, benim Hıristiyan saflık (enseste karşı olmak) kavramıma karşı çıkılarak, "ekonomik" nitelikte olduğu belirtilmişti. Nedenlerin basitçe "ekonomik" olarak nitelenebilmesi için, Tann adına yaptırılan kiliselerin, manastırların kurulmasının ve ihtiyaç sahiplerine yapılan yardımların yalnizca sınırlı anlamda ekonomik olarak kabul edilmesi gerekir. Bunlar kuşkusuz aynı zamanda ideolojik ve dinseldiler; ama her dinsel faaliyette olduğu gibi bunların da ekonomik etkileri vardı. Hıristiyan saflık kavramına gelince; bu tüm cinsel ilişkiye uygulanan bir şeydi, yalnızca yakın evliliklere değil. Bir kuzenle evlenmek, bir yabancıyla evlenmeye göre, kendi içinde, daha az saf değildir; saf olmayan cinsel ilişkidir. Ensest (*incasta*) yasak evlilikleri kategorize etmenin bir yoluydu ve hiç kimsenin dikkati, on dokuzuncu yüzyılın sonunda yürütülen evrensellik, doğuştan olma ve soysuzluk iddialarıyla bezenmiş psikolojik ve sosyolojik tartışmayla başka yönlere çekilmesin.

Cinsellik

Cinsellik ve dolayısıyla saflık Hıristiyan Kilisesi'nin odak noktalarından birisiydi. Bir yazara göre "Antikite'nin son dönemlerinde cinselliğin insan hayatında kapladığı alan, Hıristiyanlığın bedene olumsuz yaklaşımı ve çileciliğin yükselmesi nedeniyle büyük ölçüde değişmiştir".[29] "Beğenilen azınlık" cinsellikten tümüyle vazgeçerken, cemaat sınırlı uygulamayı seçti. Elbette, manastır hayatını seçen Budizm ve Jainizm gibi dinlerde de bu tip vazgeçmeler oldu. Dahası bu eğilimin Avrupa'da Hellenistik dönemde başladığı kabul edilir. Ve

[28] Hodges (1982): 121.

[29] J.Bremmer (1994): 43, P.Brown'ın iddialarına paralel olarak.

beğenilen azınlığın, toplumun tümü için tonaliteyi her zaman belirlemediğini de ısrarla belirtelim. Tüm toplumlar cinsel ilişkiye bazı sınırlar getirmişlerdir; dünya dinlerinde çoğunlukla hep bekâr ve saf kalan adanmışlar olmuştur. Ancak bu saygın bir azınlıkla sınırlı kalmış, halkın çoğunluğu, kendileri ve toplum için birleşmeye ve yeniden üremeye devam etmişlerdir. Montaillou ve diğer kaynaklardan edindiğimiz bilgiler temelinde, Çileci Hıristiyan sektlerinden (Cathars) en inanmışların cinsel ilişkiden vazgeçtiğini ama müritlerinin normal insanlar gibi davrandıklarını biliyoruz. Aynı şey Ortodoks Hıristiyanlık için de geçerliydi. Tövbekârlar kurallardan sapmaları cezalandırırken, karı ya da kocayla ilişkiye girmeye karşı bir yaptırım söz konusu değildi.

Direniş

Bazı normları, örneğin bekareti, uygulamakla yükümlü olanlar ve toplumun geri kalanı arasında bir ayrılık olması, bedene ilişkin görüşlerin genel olarak kültürü ne derece etkilediği ya da rahiplerin ne kadar toplum adına ya da onlara karşı bu rolü üstlendikleri sorusunu akla getiriyor. Bu aynı zamanda ek bir başka soruyu da, yani daha önce aile çıkarlarına karşı olduklarını belirttiğim diğer normlara gerçekte ne derece boyun eğildiği ya da ne derece onlara uyulduğu sorusunu da gündeme getiriyor. Öncelikle, bir muafiyet belgesi satın alma gibi zenginler için geçerli bir yol ya da güçlülerin, iktidar sahiplerinin bu emirleri dikkate almama olanakları vardı. İkinci olarak, evlilik havuzu küçükse ya da kadınların yeterli drahomayı tedarik edecek paraları olmadığında bu kurallar kaldırılıyordu. Ya da kadın yirmi beş yaşının üstünde ve küçük erkek çocukları olan bir dul olduğunda. Bu durumlarda drahomanın akrabalar arasında kalması mümkündü.[30] Kilisenin yasal sistemdeki miras edinme stratejilerinde yaptığı değişikliklere ilişkin tezime karşı, geleneksel yaşamın ne denli sekteye uğradığını görmek için yasaların yanı sıra gerçek uygulamalara da bakılması gerektiği söylenmişti.[31] Bu elbette doğru bir yaklaşımdır ve antropolojik çalışmanın temelini oluşturur. Benim tezimin ağırlıklı

[30] Hufton (1995): 62.
[31] Saller (1991).

bölümü, kilisenin koyduğu normların (yasal ya da değil) aile çıkarlarının tersine olduğunu, dolayısıyla çeşitli düzeylerde ve zamanlarda direnişle karşılaştığını belirtir. Birçok kaynak, yasaların ağırlığından söz eder ama benim kanıtlarım bunlarla sınırlı değildir. Vasiyetnameler örneğin, mirasın dağılımına ilişkin talimatları içerir ve eğer bunlar, arkasındaki yasaları yansıtıyorsa, bu iktidarın (devlet ya da kilise) bir göstergesidir. Seküler devlet yasası tekelci bir güç tarafından desteklenir; bu, tüm antropologların kabul ettiği gibi, tek düzenleyici değilse de, en azından bazı sınıflar ve bazı olaylar için önemli bir güçtür. Örneğin evlat edinme konusunda, birçok Roma tarihçisi, evlat edinmenin Cumhuriyet'in ve İmparatorluk'un son dönemlerinde neden daha fazla kullanılmadığını sorgularlar; oysa rahip Salvianus'un evlat edinilmişleri Tann'dan kendisine ait olanlan çalmakla suçlamasıyla birlikte niteliksel bir değişiklik olmuştur. Resmi, kamusal ve yasal bir durum olan evlat edinme eyleminden sürekli kaçınılmasının derin pratik etkileri olmuştur ve başka şeylerin yanı sıra, Avrupa'nın çeşitli yerlerinde Karşı-Reformasyon'dan sonra terk edilmiş çocuk sayısıyla bağlantılıdır.[32] Meşru olmayan çocuklar, içinde bulunduğumuz yüzyıla kadar, evlat edinilemiyordu; onların bakımı her zaman aynı dikkat ve özveriyi içermeyen başka yollarla yapılıyordu.

Yasa ve Uygulama

Roma ailesi konusunda tarihçilerin ve antropologların tartışmalarını gözden geçirirken, aynı yazar yasaların çok fazla vurgulandığını, uygulamanınsa yeterince vurgulanmadığını iddia etmiştir. Örneğin yazar, köle sahiplerinin kadın köleler üzerindeki yasal haklarını, bu kişilerin yetkilerini cinsel amaçlan için istismar etmelerini Stoacı bir filozofun itirazını alıntılayarak önemsiz kılmaya çalışmıştır. Ancak itirazlar haklarla aynı değildir ve uygulama her zaman karşıt güçlerin mücadelesi sonucu ortaya çıkar. Tıpkı, evlilikte anne-baba yetkisinin kullanımına ilişkin "kilise yasaları geçerli evlilikler için eşlerin rızasını vurgulamıştır; ancak bu biçimsel değişikliğin altında yatan, anne-babaların onay hakkıyla çocukların bağımsızlık konusundaki ısrarları arasındaki sürekli gerilimdir..."[33] yorumunda olduğu gibi. Bu elbet-

[32] Kertzer (1993).
[33] Saller (1991).

te doğrudur; herkesin çocuklarının evlilikleri konusunda bir fikri vardır. Ama onun bu belirlemesi, çocukların meşruluğunu ve miras edinme haklarını etkileyen bir değişikliğe yeterli ağırlığı vermemektedir. Bu yaklaşım aynı zamanda, kilise kurallarıyla seküler yasaların birbirine karşı olduğu durumda ortaya çıkan uyuşmazlıkları da gözden kaçırmaktadır; tıpkı anne-baba rızası ya da daha doğrudan bir ifadeyle, ailevi görevler ve genellikle kilise tarafından desteklenen bireysel istekler konusunda Trent Konseyi'nin verdiği kararlara ilişkin ortaya çıkan uyuşmazlıklarda olduğu gibi.

Meksika'da Hıristiyanlığın Etkileri

Hıristiyanlığın okuryazar olmayan Avrupa halklarının aile yapıları üzerindeki etkilerini anlamak, mevcut tüm çalışmaların dini kökenli olması ya da Bede, Tourlu Gregory ve diğerlerinin eserlerinde olduğu gibi teolojik bir tartışmanın izlerini taşımaları nedeniyle çok zordur. Yasa grupları hem Roma'dan, hem Hıristiyanlıktan hem de her ikisinden etkilenirken, destan ve romanların hepsi din değişikliğinden sonra yazılmıştır. Pagan âdetlerine ya da cemaatlerin kötü yola sapmalarına değinildiğinde önceki uygulamalara ilişkin bazı ipuçları edinilse de, bunlardaki direniş payını ölçmek çok kolay değildir. Öte yandan, sonuçta Hıristiyanlığa geçişin ikinci büyük dalgasının anlatımlarından, İspanyol ve Portekiz fetihleri sonrası Amerika kıtası hakkında bazı fikirler edinebiliriz. Yakın zamanlardaki bir anlatı, kilisenin aile yapısı üzerindeki etkilerinde misyonerlerin müdahaleci çabalarını vurgulamıştır.

Meksika'nın 1520'ler ve 30'lardaki fethinden hemen sonra, kilise, Hıristiyan evlilik etiğini ve karıkoca hayatını yerleştirmeye başlamıştır. Rahipler "yerel uygulamaları araştırmışlar, danışmışlar ve sonra "etnik kökenden ve sosyal statüden bağımsız, her yerde geçerli, benzersiz ve birbiçimli bir kuralı" uygulamaya başlamışlar ve "bunu yazılı bir gelenek ve yasayla temellendirmişlerdir". Bu kurallardan; yeniden üremenin önceliği, kürtaj ve eşcinselliğin yasaklanması, evlilik ilişkisinin korunması ve zina yapanların rezillikle suçlanması önceden mevcut normlara uyuyordu.[34] Ancak evlilik düzenlemelerine ilişkin olanlar konusunda yerlilerle büyük problemler yaşanmıştır.

[34] Bernard ve Gruzinski (1996): 172.

Kilise, eski hakim grup ve toplulukların, kendilerini tek yetkili merci olarak gördükleri doğum, evlilik ve ölüm rituelleri gibi yaşam çevrimini etkileyen ayinler konusunda sahip oldukları imtiyazlara doğrudan saldırıyordu. Her erkeği tek bir kadınla yaşamaya zorlayarak çok kanlılığı (çoğunlukla kuma almanın yerini alıyordu) yasaklıyor; evlilik yasakları getiriyor ve evliliği "zorla değil, isteğe bağlı" olarak tanımlayarak özel bir sorun haline dönüştürüyordu. Çekirdek aile, "mevcut ailevi ve sosyal uzantıları dikkate alınmadan" vurgulanırken, İspanya Krallığı, vergi politikası aracılığıyla büyük ailelerin ayrılmasını destekliyordu. "Uzun dönemde özel mülkiyetin ve vasiyetname yazma alışkanlığının ortaya çıkmasıyla birlikte emekçi sınıfın yaygınlaşması... Kilisenin avukatlığını yaptığı ilkelere paralel bir Batı tipi bireyciliğin ve toplumsal ilişkilerin özelleştirilmesinin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur".[35]

Kilise, "arzu ya da zevkin sıkı kontrolünü talep eden"[36] kendi cinsellik kavramını da birlikte getirmiştir. Ancak bu talepler, yerlilerin bilinçli stratejileri ve kuma almak, iki eşlilik ve fahişelik gibi uygulamalara başvurmalarıyla sık sık direnişle karşılaşmıştır. Tekeşlilik konusunda ısrar, Avrupa'da olduğu gibi burada da ikinci eşi kuma konumuna düşürmüştür. Yıkılamayan evlilikler, anne ve çocuk arasındaki bağın güçlendirilmesine ve küçük çekirdek ailenin öne çıkarılmasına katkıda bulunmuş olabilir. Ama ölen annenin yerini yalnızca annenin kız kardeşi olmayan yabancı bir üvey anne alabilirdi. Hıristiyanlığın Amerikan kıtasındaki bu müdahalesi Avrupa'dakine paralel olarak yürütüldü ve etkilerinin de aynı olması gerekir.

[35] Bernard ve Gruzinski (1996): 173.

[36] Bernard ve Gruzinski (1996): 173.

4

Alman Toprakları

Alman mirası Avrupalı aileyi ne kadar etkilemiştir? İlk Germen Hukuku'na ilişkin kaynakların yorumlanma zorluğu ve yorumları yapan klasik yazarların kendi ilgi alanlarından etkilenmesi nedeniyle uygulamalar konusunda çok az şey bilinmektedir ve bu konuda oldukça büyük görüş ayrılıkları vardır. Almanların kendi yazılı yasalarını üretmeye başladıkları dönem, toplumun Romalıların yanı sıra Hıristiyanlıktan da etkilendiği dönemdir ve bir durum değerlendirmesi yapmaya çalışılırken bu faktörler de dikkate alınmalıdır. İşte bu nedenle Alman gerçeğinin incelenmesini yalnızca Yunan ve Roma'nın incelenmesinden sonraya değil, Hıristiyanlığın incelenmesinden de sonraya bıraktım.

Almanların ve diğer "barbar" toplumların, klasik medeniyetlerle yoğun ilişkiye geçmeden önce yazma sistemleri (birkaç rünik yazı dışında) yoktu ve kendilerinin yazdıkları da esas olarak yasal kurallardı. Arkeolojik kayıtlar, kaynaklara erişimdeki farklılıklarla izole evlerden, küçük ve çekirdek köylere kadar çeşitli sosyal ortamları gösteren ev tipleri ve maddi kültür ile yerleşim düzeni konusunda bilgi verir. Ancak akrabalık (evlilik ve aile) konusundaki verilere gelince; elimizde kısmen bilgisizlik nedeniyle ideal tiplerle, kısmen de Roma tipi yaşamı vurgulamak için politik yorumlarda bulunan Tacitus gibi Romalı yazarların yorumları dışında fazla bir bilgi yoktur. Daha yakın dönemlerdeki karşılaştırmalı etnolojik malzemeler temelinde tahminlerde bulunmak elbette mümkün; ama bu çok tehlikeli, hatta o dönem üzerine çalışan bazı akademisyenlerin spekülatif yeniden inşaları kadar yanıltıcıdır.

Babayanlı ya da Çift Yanlı

Geleneksel akademisyenler genellikle Almanları ve Hint-Avrupalıları karakterize eden akrabalık ilişkisinin babayanlı olduğunu düşünmüşler ve bu tezlerini terim ve gruplandırmalara ilişkin bazı dilbilimsel kanıtlarla (örneğin Benveniste tarafından) desteklemeye çalışmışlardır. Resmi tarihçiler tarafından ilk Alman akrabalık ilişkilerini yeniden oluşturma denemeleri, bildiğimiz iyi belgelenmiş toplumların aksine belirsizdir ve inandırıcı değildir.[1] Sippe, bir kabile olarak kabul edilir ancak bir mahalle grubu olduğu da söylenmiştir; aile kavramının, hane halkından (köleler dahil) akraba grubuna doğru evrildiği düşünülmektedir. Oldukça spekülatif olarak önceki dönemde anayanlı bir organizasyona referansta bulunulunurken, babanın tam otoritesi vurgulanmıştır.

Babayanlı tezler Almanya'da ve başka yerlerde odak noktası olmuştur. Engels tarafından ileri sürülen ve Bachofen ve Morgan'ın *Ancient Society* (1877) eserine kadar giden alternatif teori, ilkel toplumda anayanlı yapıların izine rastlamıştır. Sonuncu teoriye ilişkin kanıtlar tümüyle yanlıştır: Annenin erkek kardeşiyle yakın bir ilişki içinde olmasının Germen kabilelerinde bir zamanlar anayanlı bir ilişki biçiminin olabileceği anlamına geldiği öne sürülmüştür.[2] Bu hiçbir şeyi kanıtlamaz. Babayanlı ve kandaş toplumların çoğu annenin erkek kardeşine özel bir rol atfetmişlerdir. Almanlar konusunda veri elde edinilmeye başlandığı andan itibaren, miras edinmenin belirgin bir şekilde babayanlı olduğuna, önce çocuklara, sonra erkek kardeşlere ve "amca"lara geçtiğine dair kanıtlar vardır. Bu Hıristiyanlıktakinden farklı değildi. Önceki iddia da aynı derece zayıftır; babayanlı kabile ilişkisinin sürdürülmesi için yanlı bir yaklaşımdır.

Daha gerçekçi olanı, bazı yazarların önemini vurguladıkları Anglo-Saksonlar arasındaki iki yanlı (kandaş) ilişkidir; bu, tek yanlı sisteminden bilinçli bir kopuş eğilimin sonucunda değil, buradaki halklar arasında bilinen ilk sosyal organizasyon biçimi olarak ortaya çıkmıştır.[3] Sippe'nin tek yanlı olmadığı kanıtlanmıştır ama İrlanda, İskoçya ve diğer bazı marjinal alanlar gibi Avrupa'nın Kelt bölgelerinde tek yanlı grupların varlığı daha kesindir.[4] Sippe'ye ilişkin tartışmalar, an-

[1] Guichard ve Cuvillier'de özetlenmiştir (1996).

[2] G.D. Thompson (1949); Wemple (1981): 10.

[3] Phillpots (1913).

[4] Murray (1983).

ne odaklı[5] oluşu konusundaki iddialar, karı satın alma biçiminde drahoma söylentileri[6], annenin erkek kardeşinin öne çıkan rolü, tüm bu özellikler, gerçekle çok az ilgisi olan ve hiçbir garantisi olmayan gelişim programlarına uyacak şekilde yanlış yorumlanmıştır. İlk Alman akrabalık ilişkileri konusunda yürütülen tartışmaların çoğunluğu "kurgusal toplulukları" ele almıştır.

Gerçekte, hiçbir babayanlı sistem anne bağlarını yadsımaz; komşulara ilişkin olarak kullanılan akrabalık kavramlarında, aynı yerde yaşayanları akraba olarak kabul etmede ("o aileden biridir"), Tallensi'deki (Gana) *yir*ya da Nuer'deki (Güney Sudan) *thok dwiel*'de olduğu gibi bir iki anlamlılık söz konusudur. Öne çıkan gerçek Sippe'nin tek yanlı olmadığı ve ilişkilerin akrabalığa dayandığıdır. Birçok uzmanın, tek yanlı grupları kastederek kullandığı kabile terimi bu nedenle yanıltıcıdır. Bunun tek istisnası muhtemelen, yukarıda da sözünü ettiğimiz soya dayalı marjinal gruplardır.

Çift yanlı akrabalık sistemleri Germen Avrupa'da çok yaygındı ve örneğin "Merovenj iktidar yapısının çekirdeğini"[7] oluşturuyordu. Erkek ve kız kardeşler aynı çevrelerden kişilerle evlenirlerdi; ancak kadınlar aileler arası güçbirliklerinde hiçbir zaman sadece piyon olmadılar. Frenk erkeklerin Gal-Romalı kadınlarla evlenmeleri Frenklerin Hıristiyanlığı kabulüne yol açarak, kraliyet yönetiminde ve kilisede nüfuz edinmelerini garanti altına aldı. Her iki taraftan da (çift yanlı), hem erkek, hem de kadın aracılığıyla kurulan bağlantılar önemliydi.

Hane Büyüklüğü

Diğer bir önemli tartışma ise sözde geniş hanelerden küçük hanelere (bazen "aile" olarak ifade ediliyordu) geçiştir. "Toplumun yeniden üreme ve ekonomik merkezinin geniş aileden, tabakalaşmanın gelişimiyle birlikte karıkocadan oluşan birime kayışı"nın Karolenjler döneminde olduğu iddia edilmiştir.[8] Bu hareket, iddia edildiği gibi ha-

[5] Guichard ve Cuvillier (1996) : 345.
[6] Guichard ve Cuvillier (1996) : 345.
[7] Wemple (1981): 2.
[8] Wemple (1981): 2.

yatı kadınlar için zorlaştırmış mıdır? Sınıfla ve kadınla ilişkisi ne olursa olsun, ne çekirdek aile ne de küçük haneler o dönemde ortaya çıkmıştır. Daha da önemlisi, bazı Kuzey Germen yerleşimlerde katmanlaşma daha önceleri gerçekleşmişti.

Alman resmi tarihçileri tarafından ileri sürülen argümanlara rağmen, ilk Roma İmparatorluğu içinde yerleşmiş halklarda geniş hane anlamında "geniş aile"nin bulunduğuna dair çok az veri bulunmaktadır. Bu gerçek, Merovenj (481-?751) ve Karolenj (751-?987) dönemlerinde Frenk toplumunda kadınların konumlarındaki evrimi, "geniş" aileden "sınırlı" aileye geçişle ilişkilendirme çabasını zayıflatmaktadır.[9] Karolenj hükümdarlar ve kilise daha önceki dönemlere kıyasla monogami konusunda daha fazla ısrar etmiş ve bu anlamda karıkocadan oluşan aile biçimini vurgulamışlarsa da, geniş gruplardan vazgeçildiğine dair yeterli kanıt yoktur; belki yalnızca akraba yelpazesi sınırlanmış olabilir. Gerçekten de, Vizigot belgelerinde bu yelpazenin gücünün azaldığı ve temel sosyal birimin artık "monogam aile" olduğu belirtilmiştir.[10]

Akrabalık

Ortaçağ'm ilk dönemlerinde akrabalık ilişkileri ne derece önemliydi? Anglo-Sakson İngiltere'nin, akrabalığın önemini yitirmesi nedeniyle akrabalıktan lordluğa geçişte bir aşama olduğu söylenmiştir. Lordluk kesinlikle sosyal hayatta daha fazla rol oynamaya başlamış ama akrabalar arasında kan davaları on birinci yüzyıla, hatta bazı yerlerde daha sonraki yıllara kadar sürmüştür. Topraklar üzerindeki tasarruf hakkı da hiçbir zaman tam anlamıyla bireysel olmamıştır; çünkü bir akrabanın diğer üyelerin toprakları dışarıya vermesini yasaklayabildiği (daha sonra "soyun geri çekmesi" olarak adlandırılmıştır) âdetler mevcuttu. Geniş akraba grupları çeşitli durumlarda önemini korumuştur; ancak bu hiçbir zaman karıkocadan oluşan aileyi geçersiz kılmamıştır; bu toplumda, diğerlerinde de olduğu gibi, her ikisi de aynı anda mümkün olabilmiştir. Phillpots'ın tanınmış çalışmasında yaptığı genellemede belirttiği üzere, yakın (*cohesive*) akrabalığın Orta-

[9] Wemple (1981).
[10] King (1972): 223.

çağ'ın sonlarına kadar sürdüğü yerlerde, köylüler ya da kentliler geniş akrabalık rollerine ilişkin farklı perspektifler sunmakta "özgür olma" eğilimindeydi.[11]

Toprak Satışları

Kısmen Anglo-Sakson kanıtlarının zenginliği nedeniyle, Britanya, Ortaçağ'ın ilk dönemleri ve sonraki toplumsal gelişim, özellikle de piyasa ve toprak açısından model olarak alınmıştır. Örneğin akademisyenler toprak satışlarını "daha geleneksel ve sınırlayıcı sosyal ortamdan bir özgürleşme"[12] olarak yorumlamışlardır. Satış hakkının kiliseyle başladığı (o da başkalarından alarak birikim yapmıştı) ve daha sonra seküler hiyerarşi içinde geliştiği düşünülmüştü. Engels yazılı vasiyetnamenin, "dindar Almanların miraslarını her durumda kiliseye bırakmalarını sağlamak amacıyla rahipler tarafından geliştirildiğini ve Almanlar arasında yaygınlaştırıldığını"[13] belirtmiştir. Bu süreç hâlâ da sürmektedir; "kapitalizm, sonunda, ilk İngiltere'de filizlenmiştir. Kapitalizm, pazarın ve girişimci karakterli, tüm faaliyetlere ticari yaklaşabilen insanın zaferidir. Bu fantezist resmin nedeni ne olursa olsun, toprak satışlarının başlaması serbest ticarete yol açan bir toprak pazarının oluşmasıyla sonuçlanmıştır.

Kapitalist gelişmeye ilişkin bu "naif teleoloji", "ilk Ortaçağ dokümanlarının da belirttiği gibi İtalyanların" -İngiltere'deki durumdan bağımsız olarak- "sürekli olarak toprak alıp sattıkları" gerçeğiyle çürütülmüştür. "İtalya'daki Roma ve Germen Hukuku'nda toprak satışlarına ilişkin çok az bir sınırlamanın olduğu görülmektedir."[14] Gerçekten de toprak satışları, yalnızca Roma İmparatorluğu döneminde değil, çok daha önceleri Mezopotamya'da da normal toplumsal hayatın bir parçasıydı. Toprak satış hakkı yalnızca erkeklere de ait değildi; sekizinci yüzyılda, Karolenjlerin Fransa'sında, toprak satışlarının yüzde 10'dan fazlası kadınlar tarafından yapılıyordu.[15]

[11] Phillpots 1931: 254.
[12] Wickham (1994) :257.
[13] Engels (1972): 215.
[14] Wickham (1994): 259.
[15] Wemple (1981): 107. Herlihy'den sonra.

Ancak satışlar -en azından (aileden) miras olarak edinilmiş topraklar- genellikle bir akraba gözetiminde oluyor, dolayısıyla kişisel ve toplu haklar arasında mutlak bir çatışma yaşanmıyordu. Bireyciliğin sabit bir başlangıcı olmadığı gibi kollektivizmin de bir sonu yoktur. Bireyciliğin (toprak ya da başka şeylerin satışı biçiminde), öncelikli bir biçimde Anglo-Saksonların (hatta Hıristiyanların, *pace* Dumont) bir karakteristiği olduğunu söylemek mümkün değildir.

Kentlerin Çöküşü

Alman işgallerini takiben başka değişiklikler de ortaya çıktı. İşgal sonrasında İtalya'da, aralarında Brescia'nın da bulunduğu 400 kent çöktü ve sonraki birçok yüzyıl boyunca canlanamadı. Ancak, İtalya'da, başka yerlerde olduğundan daha fazla, kentsel kurum varlığını sürdürebildi. 700 - 900 tarihleri arasındaki Lombard-Karolenj İtalya'sındaki toprak uyuşmazlıkları analizleri bu davaların çoğunluğunun anlaşma ya da söz vermeyle sonuçlandığını ve yazılı belgelerin giderek daha fazla önem kazandığını göstermektedir. Noterlerin varlıklarını sürdürdükleri ve belgelerin geçerli olabilmesi için noter imzasının gerekli olduğu görülmektedir. Kanıtlama kurallarındaki değişiklik, yazılı kanıtların yalnızca sözlü prosedürlere göre üstün tutulduğu anlamına geliyordu. Halkın çoğunluğu, dokümanların ne olduğunu biliyordu ve "dokümanların neredeyse tümü toprakla ilgiliydi".[16]

Feodalizm

Aynı otorite, Roma sonrası Avrupa'da feodal sisteme hemen değil, ancak bir "köylü toplumu" oluşturtuktan sonra geçildiğini düşünmektedir; söz konusu "köylü toplumu" katmanlardan oluşmamakla birlikte, başında, aldıkları kadar veren ve böylece "lüks" malların ticaretini yapmak için kullanabilecekleri bir artı değer oluşturamayan "Etkili Kişiler" bulunuyordu. Offa'ya kadar İngiltere, İzlanda ya da Britanya ile karşılaştırılabilecek böyle bir ülkeydi. Fransa'da da, Tourlu

[16] Wickham (1994): 248, 255.

Gregory'nin hikayelerinin de kanıtladığı gibi seçkinler vardı. Bunlar daha önceki dönemlerde uygulanan hediye verme geleneğinin tersine zor kullanarak yönetirlerdi. Bununla birlikte, köylülük toplumu uygulamasında halk, ağalara kira devlete de vergi ödemediği için feodal bir düzende olduğundan çok daha zengindi. Öte yandan üretebildikleri ve tüketebildikleri mal sayısı da daha azdı. Bu rejim biçimi, Marksist ifadeyle, sınıf öncesi bir sistemdi; ama kesinkes sınıflara ayrılmış olan feodal sistemlerle aynı dönemde yan yana yaşadıkları belirtiliyordu. Ancak köylü rejimler bile genellikle sınıflara ayrılmış olarak kabul edilir; çünkü toprakların büyük çoğunluğu beylerin mülkiyetindedir.[17]

Bu tip toprak mülkiyeti aileyi temelden etkilemiştir çünkü hane ekonomisi belirli ölçüde toprak mülkiyeti üzerine oturuyordu. Bir başka yazar feodalite döneminde aileyi incelerken, feodal senyörlük sisteminin köylülerin emeğini yönetmedeki ve büyük evlat hakkını (ekberiyet) desteklemedeki rolünü vurguluyor.[18] Vârisliğin bu biçimi (hatta tek bir vârisi kabul eden diğer tek evlat hakkı biçimleri) özellikle, arazilerin merkezi olarak bir kişi ya da aileye verildiği, açık alan tarımına dayalı ve çok sıkı örgütlenmiş malikane sisteminde bulunurdu. Bununla birlikte ekberiyet hakkı hiçbir zaman mutlak değildi; her zaman bir akrabayla eşitlik çerçevesinde tanımlanır, diğer kardeşlere de biraz pay veren, birlikte büyümüş olanlar arasındaki dağıtım etiğine dayanırdı. Bu, feodal sistemler dışındaki sistemlerde, özellikle toprağın kıt olduğu yerlerde de uygulanırdı. Gerçekten de, tek vâris sistemi yukarıdan değil, aşağıdan başlatılan bir uygulama olabilir; günümüzün kırsal Fransa'sında her ne kadar yasalar eşit dağılımı emretse de uygulama tümüyle farklıdır; çünkü bir çiftliğin yalnızca tek bir aileyi besleyebileceğine inanılmaktadır. Ayrıca ekberiyet senyörlük sistemindeki tek vârislik biçimi değildi. Determinist bir bakış açısıyla on altıncı yüzyıl Fransa'sında miras edinme biçimlerini ele alan yetkin bir çalışmanın ortaya çıkardığı çeşitliliği anlamak mümkün olmazdı; aynı şey İngiltere'deki *gavelkind* dağıtımı (erkek kardeşler arasında eşit dağıtım), *Borough French* (ekberiyet hakkı) ve *Borough English* (en küçük oğul hakkı)[19] için de söylenebilir. Ama ça-

[17] Wolf (1966).

[18] Seccombe (1991).

[19] On altıncı yüzyılda (hiç kuşkusuz daha öncesi için de) Fransa konusunda bkz. Yver (1966). İngiltere için Homans (1941).

lışanlar başka yollarla sıkı bir şekilde kontrol ediliyorlardı; bu kontrol evlenme ve birçok faaliyet için (değirmencilik, hatta ekmek pişirme) vergi ödenmesi, köye ait çiftlik alanlarından faydalanma hakkının kısıtlanması, farklı hizmetlerin (yerel mahkemeler de dahil) zorunlu kılınması ve "senyör hakkı" olarak mitolojik bir içerik kazanan diğer genel taleplere boyun eğme zorunluluğu gibi uygulamalar aracılığıyla gerçekleşiyordu.

Hıristiyanlık

Aile hukukunda "Hıristiyanlığın yalnızca sekizinci yüzyılın ortalarından itibaren etkili olduğu"[20] iddia edilmiştir. Bu belirleme Roma, Germen ve Hıristiyan normlarından etkilenen ancak hâlâ "pagan" aile uygulamalarına, özellikle çokeşlilik, kuma alma ve boşanma gibi uygulamalara bağlılığını sürdüren Frenklerin kontrolündeki bölgeler için yapılmıştır. Bu uygulamalar Pepin'in son Merovenj kralını 751 yılında tahtından indirmesine kadar sürmüştür. Pepin kendi yasallığını sağlamak için, kendisini "toplumu Hıristiyan ideallere göre yeniden yapılandırmakla görevlendirilmiş bir Tanrı elçisi" olarak tanıtmıştır.

Genç Pepin evlilikteki bu değişiklikleri Frenkler arasında uygularken, sekizinci yüzyılın ortasında kendisine çok değerli bir müttefik buldu: İngiliz misyoner Boniface. İngiltere'de daha önceki Augustine dönemindeki gibi, Boniface de Papa'dan özellikle zina ve ensest konusunda Pepin'in ne yapması gerektiğine dair talimatlar alıyordu. Kilisenin, yedinci dereceye kadar kan akrabaları, yakınlar ve manevi akrabalarla evliliği ensest olarak tanımlayan geniş yasakları Frenk konseylerine sunuldu. Bu akrabalarla cinsel ilişki bile yasaktı ve aksi halde tüm evlilikler engelleniyor, mülklere el konuluyordu (Charlemagne tarafından eklenmişti). Ulusal Verneuil Meclisi, ek bir önlem olarak herkesin kamu kuruluşlarında (alanlarında) evlenmesini zorunlu tutmuştur.[21]

Kilisenin kurallarının Germen toplumuna kabul ettirilmesi hemen ve tepkisiz olmamıştır. Altıncı yüzyılın başında, krallık ensest

20 Wemple (1981): 2.

21 Wemple (1981): 76.

yasalarını cezasız olarak geçiştirebiliyordu ancak yüzyılın sonuna doğru, kilisenin katı tutumunun etkisi kendisini gösterdi: Yakın akraba evlilikleri bozuldu.[22] Elbette sınıf ve yerel düzeyde içevlilikler olmaya devam etti. Merovenj seçkinlerinin kendi aralarında (ama yakın akrabalarla değil) evlenmeye devam etmesi gibi, köylüler de kızlarını köyden birileriyle evlendirmeye çalıştılar.[23] Kilise altıncı yüzyılın sonlarında ensest yasalarını kabul ettirebilmişti, örneğin bir adamın iki kız kardeşle evlenmesini yasaklamıştı. Vizigot yasaları tarafından yasaklanmasına rağmen -Roma'daki kuma alma durumunda da olduğu gibi- Frenk kraliyet mensupları arasında uygulanan çokeşlilik için de aynı durum söz konusuydu.

Sekizinci yüzyılın ikinci yarısında "Karolenjlerin hem dini, hem de seküler yasalara evliliğin ölene kadar bağlayıcı olduğu"[24] kuralını koyduğu döneme kadar boşanmalar da oldukça yaygındı. Karolenjlerin bu kuralları koyması, onları ciddi bir şekilde uygulamasından daha önemsizdi. Taraflarm rızasıyla boşanma oldukça yaygın olmaya devam etmiştir. Ancak Charlemagne, zinayı bile boşanma nedeni olmaktan çıkararak, boşanmayı zorlaştırma konusunda ısrar etmiştir. Bu karar 829 yılında boşanmanın dört reformcu konsey tarafından yasaklanmasıyla pekiştirilmiştir. Orleanslı Jonas tarafından, çocukların miras haklarının selameti açısından evliliklerin rahipler tarafından kutsanması önerilmiştir.

Bu kuralların zorla kabul ettirilmesi, özellikle kilise hegemonyasına direnişin de sergilediği gibi, eski uygulamalar konusunda birçok ipucu vermiştir. Karolenjlerde bu, evliliğin seküler ve dini modelleri arasında bir çatışmanın yaşanmasına da yol açmıştır. O dönemin sonunda, sonuncuların bu mücadeleden zaferle çıkmasıyla evlilik hem seküler, hem de dini yasalarda ölüme kadar bağlayıcı bir birlik olarak tanımlanmıştır. On ikinci yüzyılın ortalarında, geçerli evlilik tanımına tamamlama kavramı getirilmiş ve aynı zamanda kadınların ebeveyn onayı[25] alma zorunluluğu kaldırılmıştır; ancak terk etmeler, kaçırmalar ve "aile içinde" evlenmeler sürmüştür.[26]

[22] Wemple (1981): 36.
[23] Wemple (1981): 70.
[24] Wemple (1981): 43.
[25] Wemple (1981): 83-4.
[26] Wemple (1981): 87.

Kilise kendi kurallarını yerleştirirken giderek kadının konumunu da değiştirdi. Merovenjler döneminde, diğer dönemlerde de olduğu gibi, Gal Kilisesi'nden en fazla yararlananlar kadınlardı. Kadınlar sadaka dağıtarak, küçük kiliseler inşa ettirerek, konukseverliği yaygınlaştırarak ve çocuklarının eğitimini kilise adamlarına emanet ederek manevi kredi ve pratik destek edindiler. Seçkin Merovenj kadınlar "kocalarının ve çocuklarının din değiştirmesini sağlayarak, kiliselere hibe yaparak, manastırlar kurup, yardım dağıtarak" sosyal hayata büyük katkılar sağlamışlardır. Vizigot ve Burgundy yasalarından *Sine manu* evlilikler çıkmıştır; koca kansını temsil edebiliyor ancak onun mülkünü kansının rızası olmadan satamıyordu.[27]

Bu gelişimin, Merovenj ve Karolenj toplumlarının bir özelliği olmasından, kilisenin kendisini "büyük bir organizasyon" olarak kurmasından kaynaklandığını düşünüyorum. Bu yeni bir şey değildir ve ebeveynin mülklerinin bir kısmını edinme hakkına sahip oldukları diğer önemli Avrasya toplumlarındaki kadınların konumlarının yaygınlaşmasıdır. Çünkü evliliğin ömür boyu bozulamaması kuralının getirilmesi kadının mülkiyet ilişkilerindeki mevcut ekonomik konumunu değiştirmemiştir. Baba kızına, evlenen kızın müstakbel kocasıyla yapılan anlaşma çerçevesinde, toprak da dahil olmak üzere mülklerinden pay verirdi. "Bu, daha sonra sırasıyla *wedd* 'söz' ("*wedding* - evlilik sözcüğünün kökü"[Ç.N.]); *wituma*, çeyiz; *gifu*, hediye ya da *feoderen foeh* 'paternel ödenek' olarak adlandırılan drahomadır. Koca ise kadına evliliğin tamamlandığı sabah, *morgangyfu* olarak adlandırılan toprak ya da mallardan oluşan hatırı sayılır büyüklükte bir hediye verirdi." Evlilik prosedürünün hemen başında kocanın, gelinin akrabalarının önünde, "kızın evlenme teklifini kabul etmesi durumunda ona sunacaklarını ve karının kendisinden daha uzun yaşaması halinde ona bırakacaklarını"[28] açıklaması gerekiyordu. Drahoma evlilik süresince erkeğin mülkiyetine geçerdi; ama kadının çocuksuz olarak dul kalması durumunda kadının ölümünden sonra ailesine iade edilirdi. Kadın hayatta olduğu zaman önemli miktarlardaki drahomasının sefasını sürerdi. Çocuklu bir dul ise, mülkün geniş bir kısmı kadının kullanımında kalır ve isterse, çocukların itirazına rağmen, mallarını kiliseye hibe edebilirdi. Bu Aescwyn adlı bir kadının,

[27] Wemple (1981): 31.
[28] Gies (1987).

Kent Snodland'deki topraklarını Rochester Piskoposu'na hibe etmesi durumunda yaşandı. "Oğlu Aelfric bu sofuca davranışı aşırı bularak, tapuları piskopostan çalması için bir rahibe rüşvet vermiştir."[29] Vâris ve lehtar arasındaki çelişki tüm Avrupa aile tarihi boyunca var olmuştur.

Boşanmanın yasaklanması kocanın mülkünün çeşitli karılar arasında dağılmasını engellemiştir. Bunun sonucunda, Karolenj döneminden sonra daha az kadının toprak alışverişlerinde bulunduğu öne sürülmüştür ama bunun nedenini anlamak güçtür.[30] Geline verilen hediyeler, Doğu Akdeniz toplumlarında olduğu gibi, boşanmaya karşı bir önlem değil, tersine, kadının drahoması evliliğin bozulmasından *sonraki* dönem için bir güvence haline gelmiştir. Roma Hukuku'nda kadınlar eşit miras hakkına sahip oldukları için beratların kabaca yüzde ellisinde, drahomaya hakkı olan ya da dul olarak görünürler.[31]

Karolenj ve Merovenjlere ait olduğu öne sürülen bazı özelliklerin, daha geniş anlamda Hıristiyanlığın yerleşmesinden kaynaklandığını görmek gerekir. Diğerleri hâlâ belli başlı Avrasya toplumlarında yaygın olarak görülmektedir. Tekeşlilik zorunluluğunun getirilmesinin, en azından toplumun en üst düzeyinde aile yapısını ve mülkiyetin aktarılış biçimini değiştirdiği öne sürülmüştür. "Karı, koca ve çocuklardan oluşan karıkoca ailesi", kumaları ve gayrimeşru çocukları dışlayarak "dominant ekonomik birim olarak ortaya çıkmıştır". Çeşitli tipteki "temel aileler", endüstri öncesi toplumların doğal olarak baskın ekonomik birimi olmuştur ama tekeşliliğin (Hindistan'da uygulanıyordu ve Avrasya'da genel bir eğilimi temsil ediyordu) kuma ve gayrimeşruluğu teşvik ettiği de söylenebilir.[32] Her durumda bu özel dönemde olanlara, olduklarından daha fazla anlam katmaya çalışılmamalıdır; bu dönem kankoca ailesinin olsa olsa değişikliğe uğratıldığı ama kesinlikle yaratılmadığı bir dönemdir. Bazılarının modern Avrupa'ya atfettiği ama anlatılan hikayelerden, bağışlardan ve Merovenj vasiyetnamelerden de doğru olarak tespit edildiği gibi karıkoca aşkı da bu dönemde doğmamıştır. Karı ve koca genellikle birlikte gö-

[29] Wemple (1981): 122.

[30] Wemple (1981) kadın donörlerin ve birlikte donör olarak hareket edenlerin oranlarının önceki dönemde yüzde 28'ler, sonraki dönemde yüzde 19.6 civarında dalgalandığını söyler.

[31] Wemple (1981): 122.

[32] Goody (1990).

mülürlerdi.[33] Çocuklar ve anne arasındaki sevgi ve şevkat de aynı derece açıktı. Ama hiçbir biçimde, klasik ve Yakındoğu tarihi eserlerinden ve metinlerinden anladığımız gibi ne ilktiler ne de bu dönemde ortaya çıkmışlardı.

Evliliğin bozulamaz hale gelmesinin, anne-babaları, çocuklarının öncelikle iyi bir evlilik yapmalarını ve *hypergamy*'nin fazla olmamasını sağlamaya ittiği ileri sürülmüştür.[34] Ancak *hypergamy* (kadın için yukarı doğru, erkek için aşağı doğru) tabakalaşmış bir toplumda uygunsuz bir evlilik değildi. *Hypergam* tıpkı *hypogamy* (erkek için yukarı doğru, kadın için aşağı) gibi, son derece katı hiyerarşik yapıda sosyal hareketliliği sağlayan bir bulvar işlevine sahipti; zenginlik, hatta güzellik bile prestij ve statü karşılığında pazarlanabiliyordu.[35] Bu, Avrupa'da öteden beri var olduğu için uzun dönemli bir değişikliğin kanıtı değildir. Diğer yandan, eş seçiminin çok ciddi sonuçlar doğurması nedeniyle, kadınların geçici kuma konumunda olduğu "deneme evlilikleri"nin ortaya çıktığı ve evlenilecek eşler arasında rekabetin yoğun olduğu da iddia edilmiştir. Ancak ne deneme evlilikleri ne de eşler arasındaki rekabet yalnızca tekeşliliğe bağlı değildir.

Yasaklanan Eski Uygulamalar

Aile hayatı hakkındaki önceki Germen uygulamalarına ilişkin bazı bilgiler, Hıristiyanların karşı karşıya kaldıkları duruma yaptıkları itirazlardan edinilmektedir. Bu itirazlara, ilk olarak, Canterbury Piskoposu Aziz Augustine ile Papa Gregory arasındaki, Hıristiyan bakış açısıyla yakın akraba evliliklerine ilişkin yazışmaları anlatan Bede'de rastladık. Bede'nin işaret ettiği bir başka problem de, ebeveynlerin, özellikle annelerin çocuklarını sütninelerine göndermedeki (zenginler sütnineleri kendi evlerine getirtebiliyorlardı) istekliliğiydi. Bu uygulama bebeklerin gizlice değiştirilmesine, birinin çocuğunun yerine başkasının konmasına ilişkin korkuyla bağlantılıydı; uygulama devam ettiği sürece masallara konu olan bu durum kilisenin tüm itirazlarına rağmen yirminci yüzyıla kadar Avrupa'nın her yerinde var ol-

[33] Wemple (1981): 57.

[34] Wemple (1981): 89.

[35] Sabean (kişisel görüşme) bunu özellikle on dokuzuncu yüzyılda önemli bulur.

maya devam etti. Bu durum çocukların küçük yaşlarda, akrabalara ama çoğunlukla akraba olmayanlara sütkardeş olarak verilmesinin gördüğü yaygın kabulle güçlendi. Avrupa toplumlarındaki bu eğilim daha sonraları, bekar annelerin çocuklarını vermeleri (çoğunlukla ekonomik zorunluluk, yetkililerden ve ailelerinden gelen müthiş baskı dolayısıyla) ve üst sınıfların çocuklarının harici kişiler tarafından eğitilmesi (daha sonra yatılı okul biçiminde) ile devam etmiştir. Evlatlık alma ne akrabalık statüsünü (fiktif akraba) değişikliğe uğratan ne de miras ilişkisi yaratan, buna karşılık çocuğun bakım ve yetiştirilmesine ilişkin daha genel ihtiyaçları karşılayan ve evlat edinmenin (o zamanlar yasaktı) resmi olmayan biçimidir.

Bede'nin de işlediği sadakatsiz (ensestik) evliliklere ilişkin aynı tema "Saxo Grammaticus"un *Danimarkalıların Tarihi* bölümünde anlatılmaktadır; bu öykü daha sonra Shakespeare tarafından Hamlet olarak uyarlanmıştır. Fengi, erkek kardeşi Orvendil'i öldürür ve dul karısı Gerutha ile evlenir - kardeş katline ensesti de ekler diye yorumlar bunu yazar– (III.Kitap, 77.Bölüm). Anglo-Saxson Chronicle'da bu tip evlilikler, akrabaların dullarıyla (*levirate*) yapılan yakın evlilikler, Hıristiyan olmayanlar tarafından yapıldığı anlamda "kafir âdeti" olarak tanımlanır; hatta Eadbald babasının dul karısıyla evlenmiştir.[36] Bu 250 yıl kadar sonra Aethelbald tarafından tekrarlanan (ama kilise tarafından lanetlenen) bir evlilikti. Karolenjler ensestin, 846 yılında Frenk Kilisesi'nden ayrılan Bretanya'da devam ettiğini belirtmişlerdir. Bu tarihten önce de, Bretonların kız kardeşleriyle cinsel ilişkiye girdiği ve yengelerine tecavüz ettikleri söylenmiştir.[37]

"Handfasting" gibi Hıristiyanlık öncesi Avrupa'dan (özellikle Germen toplumdan) arta kalan, popüler evlilik biçimlerinin amacı çok ayrıntılı rituel ve seromonilerden ve muhtemelen bir dizi dini sınırlamadan kaçınmaktı. Aynı şekilde, halk örneğin "karıların satışı" gibi[38] değişik boşanma tipleri de yaratmıştı. Ama bu uygulama, eskiden olan bir şeyin devamından çok sınırlamalara bir tepkiyi temsil ediyordu. Halkın yaratıcı gücü, davranış biçimlerine getirilen sınırlamaların, kilise yerine ailenin yararına olacak miras edinme stratejilerini engelleyen kısıtlamaların üstesinden gelecek yollar bulmuştur.

[36] Bede, *Historia Ecclesiastica*, Kt. II. Bl. 5.

[37] Ermoldus Nigellus'a göre, "Carmen in Loisorem Hludowici 3é; Wemple (1981): 116, 123.

[38] E.P. Thompson (1991); Menefee (1981).

Alman topraklarında uzun bir seceresi olduğu iddia edilen bir kurum *kiltgang* ya da *bundling*[39] olarak biliniyordu. Bu uygulamada "alt" sınıflara mensup genç erkekler nişanlılarını ziyarete gidiyor ve gecenin bir kısmını, ilkesel olarak tam penatrasyon olmaksızın nişanlılarıyla sevişerek geçiriyorlardı. Ancak bu büyük bir olasılıkla tam olarak böyle olmuyordu; çünkü evlilik öncesi hamilelikler oldukça fazlaydı. Hatta büyük bir olasılıkla *kiltgang* da sonraki bir buluştu; çünkü kadınlar ve erkekler sonradan evlenmedikçe böyle bir şeye gerek yoktu.[40]

Evlilikler Avrupa'nın sonraki dönemlerinde olduğundan daha genç yaşlarda yapılırdı. Gerçekten de hayatlarını daha genç yaşadıkları söylenebilirdi; bunun nedenleri kısmen daha genç yaşta ölüm olması, kısmen de dokuzuncu yüzyılda on dört yaşındaki kadınların yasalar tarafından reşit sayılmasıydı. Resmi eğitimleri, erkek çocuklarının daha iyi eğitilmeleri için saygın bir lorda ya da manastıra gönderildikleri zaman, yedi yaşlarında başlardı. Kadınların ömrünün erkeklerinkine göre daha kısa olduğu anlaşılmaktadır; Charlemagne'ın ailesinde ortalama ömür 36 yıldı. Bu genel bir durum değildi; çünkü Sakson soyluları arasında tam tersiydi. Bununla birlikte dokuzuncu yüzyılda köylü kadınlarda ölüm oranı hayli yüksekti.[41]

Sonuç olarak, ne klasik ne de Germen geleneklerin sonraki Avrupalı aile üzerinde önemli etkileri olmuştur. Drahoma gibi bazı öğeler daha geniş çaptaki Avrasya toplumları için geçerliydi; karıkoca ya da ebeveyn sevgisi ve temel aile gibi diğer öğeler ise daha da geniş insan topluluklarının ortak özelliğiydi. Öte yandan Hıristiyan Kilisesi'nin ortaya çıkışı ve kilisenin Alman topraklarındaki ailelerin hayatlarına ilişkin olarak fazla direnişle karşılaşmayan, uzun erişimli kurallar koyma çabaları çok şeyi değiştirmiştir.

[39] Sole (1976).

[40] Sabean'a göre (kişisel görüşme) görünüşü resmi din eğitimiyle ilişkiliydi; ama Alman geleneğinin Roma ve Hıristiyanlığa göre daha özgür evlilik formlarına sahip olduğu konusunda genel bir kanı vardı; birisinin nasıl böyle bir ayrıma gidebildiği hiç açık değil.

[41] Herlihy (1985).

5

Avrupa Modelleri ve Ortaçağ Rejimleri

Ortaçağ Avrupa'sı, oldukça kentleşmiş Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra yavaş yavaş büyüyen kentleriyle büyük ölçüde kırsal bir kıtaydı. Ticaret küçük çapta da olsa devam ediyordu; ancak gerçek anlamda etkin olması on ikinci yüzyılda İtalyan ticari hayatının yükselişiyle birlikte oldu. Ticari hayatın gelişiminden çok önceleri Avrupa'da, evlilik ve aile modelleri kişilerin bulunduğu hiyerarşik konuma göre farklılaşan, sınıf temelinde bir toplum oluşmuştu. Seçkinler, köylülerden çok daha farklı bir şekilde yaşıyordu.[1] Bazı açılardan daha kontrollü yaşadıkları söylenebilir. Soylarının çıkarları açısından, kendi grupları içinde daha erken evlenme konusunda baskı hissediyorlardı. Köylüler, genellikle aynı ekonomik düzeydeki köylülerle evleniyorlardı ama seçimlerinde daha az sınırlama söz konusuydu; elbette mülk edinme arzusu yalnızca seçkinlere mahsus değildi. Köylüler arasında mülkiyetin el değiştirme biçimlerinin çok çeşitli varyasyonları vardı; İngiltere'de, erkek çocuklar arasında eşit dağılım (*gavelkind*), ekberiyet hakkı (*Borough French*) ve en küçük oğul hakkı (*Borough English*); Fransa'da ise âdetler, *optative* (isteğe bağlı) ile *preciput*[2] (ön vasiyet) olarak adlandırılan sistemler arasında değişiklik gösteriyordu. Hollanda ve Belçika'da da durum aynıydı.

Bu sistemlerin her biri farklı hane kompozisyon modeli anlamına geliyordu ki, onlar da kendi içlerinde oldukça çeşitlilik gösterebili-

[1] Duby (1978).
[2] Yver (1966).

yordu.[3] Borough English, örneğin, en küçük oğulun (astrier, ocağa yakın olanın) çiftliği devralması ve hayatta kalan ebeveynle birlikte yaşaması anlamına geliyordu. Diğer oğulların, "assarts" olarak yeni topraklara açılmak için çeyizinde toprak olan gelinler bulmaya çabalamaları veya kentlerde, farklı mesleklerde iş bulmaya çalışmaları ya da tercihen kendi çiftliklerinde yardımcı güç olarak çalışmaları ve bekâr kalmaları gerekiyordu. Bu durum bizlerin, feodalitede ilk çocuğun hakim güç olduğuna ilişkin genel aile anlayışımızı gözden geçirmemize yol açmalıdır; çünkü olasılıklar bu görüşten çok daha kapsamlıydı.[4]

Hane Halkı

Hane halkı genellikle çekirdek aileyle sınırlıydı; Avrupa'nın çoğunluğunda yaşlı kuşakların toprakları erken devrederek, İrlanda'da West Room'a, Almanya'da yaşlılar evine (*alterteil*) veya başka yerlerde en yakındaki başka bir mülke taşınarak aktif hayattan çekildikleri bilinse de, üç kuşağın birlikte yaşadığı hanelere ender de olsa rastlanıyordu. Kendilerine ait ayrı bir ocakları olmasına, çalışmaktan ve çiftliği işletmekten vazgeçmiş olmalarına rağmen yakınlarından sürekli bir destek beklerlerdi. Bazı durumlarda, kuşaklar arasında, tahsis edilecek yiyecek ve giyim miktarlarını belirten bir sözleşme, bir çeşit *ipotek* yapılırdı.[5] Almanya'da, çok daha sonraki bir dönemde Neckarhausen'de (Wirthemburg) de olduğu gibi kardeşler de genellikle, birbirlerinden ekipman ve işgücü ödünç almalarına olanak veren, yakın, ama ayrı çiftliklerde yaşarlardı.[6] Öte yandan yapısal olarak önceki köylerle bizim daha sonraki tarımsal uygulamaları kanıt olarak kullanmamızı haklı kılacak ortak özellikleri vardı.[7]

"Neckarhausen'deki evlerde çoğunlukla birden fazla evli çift yaşardı... On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl boyunca bu, ortalama 1.4 'aile' idi." Macar Krallığı'nda Özgür Kraliyet Kentleri'ndeki (Free Royal Cities) 1.59 aile ortalamasına yaklaşan bu rakam, birleşik aile

[3] Razi (1980).

[4] Seccombe (1991).

[5] Goody (1990); Gaunt (1983).

[6] Sabean (1990).

[7] Bu tip bir yaklaşımın bazı tehlikeleri olmasına rağmen analitik olarak elverişlidir.

kategorisi içinde tanımlanır ve dolayısıyla Batılı olmadığı ileri sürülürdü.[8] Önerilen ayrım çizgisi epey ince görünüyor. Bu Alman haneler normal koşullarda birlikte yemek yemedikleri halde mutfağı paylaşan yakın akrabalardan oluşurdu; çünkü erkek evlat evlendikten sonra "cüzdanının" kontrolünü kendi *Meistershaft*'ına vermesine rağmen ebeveyninin tüm olanaklarını kullanmaya devam edebilirdi[9]. Buna karşılık olarak babanın, ayrılmış olmasına rağmen oğlunun işgücünü istediğinde talep etme hakkı vardı; "evliliğin bir dönüm noktası olması ve kaynakların yeniden dağıtım prosesini başlatmasına rağmen, geçiş süreci oldukça uzundu. Bağımsızlık bu işin ilk aşamasıydı ama, kuşaklar arasında keskin bir dönüşüm olmadığı için, genç bir çiftin ebeveynlerinin mülküne sahip olması için çok zamanın geçmesi gerekirdi".[10] Çocuklar ve anne/babalar birbirlerine sarf edilen emek karşılığında ücret öderler ama "işleri birlikte yapar ya da yaşama ve depolama alanlarıyla araç gereci ortak kullanırlardı. Bazen birbirlerine nakit para verirler ya da birbirlerinin borçlarını kapatırlardı". Bu son örneği, yapısal olarak benzer bir toplulukta, ev halkı (ya da ocaklar) ile yerleşim grupları (ya da "ev dolusu") arasında ayrım yapmanın ne kadar zor olduğunu belirtmek için kullandım; çiftliklerin ayrılmasına ve üretimi ayrı birimler için yapmalarına rağmen, birçok şeyin işbirliği içinde yapılması akrabalar arasında, iç içe geçmiş karmaşık ilişki modellerini doğurmuştur. Bu karmaşıklık, Ortaçağ'da ya da daha sonraki dönemlerde çekirdek (ya da temel) ailelerle, geniş (ya da karmaşık) aileler ya da yerleşim grupları arasında ayrım yapmayı daha az olanaklı ve daha az elverişli kılıyor.

Çekirdek Aile

Akrabalık ilişkilerinin merkezinde, çekirdek ailenin ya da aile halkının temelini oluşturan bir karıkoca çifti olmuştur. Daha geniş ilişkilerin olması, dar olanların önemini dışlamamıştır. Çekirdek aileye atfedilen önem derecesi farklılık göstermekle birlikte bu, hiçbir zaman,

[8] Hajnal (1982): 469, 482.

[9] Sabean (1990): 266. Macarlarla ilişkili rakamlar tüm nüfusu, Neckarhausen'inkiler ise köyü temel almaktadır.

[10] Sabean (1990): 267. İngiltere'den daha önceki dönem örnekleri için bkz. Razi (1980), on dördüncü yüzyılda Halesowen.

özellikle kırsal kesimde, çekirdek ailenin tümüyle bağımsız ve izole olmasını sağlayacak düzeyde olmamıştır. İşte bu nedenle, neyin genel anlamda "temel birim" olduğuna karar vermek çok kolay değildir.

Ruyton[11] köyünde yapılan hane halkı analizinde, "tartışma konusunun on altıncı ve on yedinci yüzyıllardaki İngiliz aile sisteminin doğası olduğu" ileri sürülmüş ve "...Göreli bağımsızlığı olan çekirdek ailenin (döneme ilişkin demografik ve ekonomik tarih anlayışımız konusunda getireceği tüm emplikasyonlarla birlikte) toplumun temel birimi olup olmadığı" sorusu gündeme getirilmiştir. Yoksa, o dönemdeki "sosyal ilişkilerin temelini" geniş akraba grubu içindeki bağlar mı oluşturuyordu?

İzole çekirdek ailenin önemi konusundaki "starke teorisiyle" bağlantılı kutuplaşma problematik bir durum oluşturur: "Çekirdek aile, hizmetkârlarla ya da hizmetkârlarsız olarak, çoğunluktadır."[12] Ben dünyanın her tarafındaki birçok toplumda, çekirdek aileye yaklaşan küçük aile gruplarının var olduğunu iddia ettim. İngiliz hane halkları bir açıdan çok karmaşıktır; çünkü genellikle, aile mensubu olan ya da olmayan hizmetçileri de (iyi belgelenmiş Ralph Josselin kız kardeşini "hizmetçi" olarak eve almıştır) içerir. Üç kuşağı bir arada içeren hanelere çok ender rastlanırdı ama, birlikte yaşamadıkları halde birbirlerine yardım eden üç kuşak aileler elbette vardı.[13] Bu işbirliğinin "sınırlı sayıda ve tipik olmayan" örneklerine Terling'de[14] rastlandı; ancak kayıtlar her zaman, Neckarhausen için toplanan bilgi içeriğini sağlayacak kadar ayrıntılı mıdır? Genel bir değerlendirme yapıldığında, Avrupa'da ya da başka yerlerde, köylü topluluklarında akrabalar ve komşular arasında bu tür karşılıklı bir yardım sisteminin olması beklenir.

Akrabalık ilişkilerinin dağılması kırsal alanlardan kentlere ve yeni tarım alanlarına göç ile, özellikle usta ve sanatkârların göçü şeklinde gerçekleşmiştir. Bu süreç İngiltere'de başka yerlerden daha önce başlamış olabilir ancak kesinlikle, bazı İngiliz durumunun istisnalığını iddia edenlerin aksine, tek değildi. Bu dağılma, izole çekirdek ailelerin oluşması anlamına gelmiyordu; belki yalnızca yüzeysel bir bi-

[11] Wrightson (1981): 152-3, Chaytor'ın (1980) çalışmasını tartışırken.

[12] Laslett (1972): 27.

[13] Chaytor (1980).

[14] Dikkatimi Tadmor'a (1996) yönlendirmemi sağlayan Wrightson (1981).

çimde. Josselin'in kızları çocuk doğurdukları için evlerine, karısı ise hasta kızına bakmak için Londra'ya gitmişti.

Stone ise duruma biraz daha farklı yaklaşıyor ve geniş akrabalık ilişkilerinin Ortaçağ dönemine damgasını vurduğunu söylüyor. Alternatif görüş gibi bu da, "sülale (geniş) ailenin" çekirdek aileye karşıt olduğu ve her ikisine de (toplu çıkar, bireysel çıkar çatışması gibi) çok genel karakteristiklerin atfedildiği klasik bir ikili yaklaşım örneğidir. Bu karşıtlık çok acımasız görünmektedir; daha sonraları devletin (toplu çıkarlar) çok önemli olması gibi, ilk zamanlarda da bireysel çıkarlar kesinlikle çok önemliydi.

Çekirdek ailenin Avrupa'daki merkezi rolü, kullanılan akrabalık terminolojinde kendisini gösterir ve bunun en açık örneği İngiltere'dir; çünkü 1066 istilasından sonra Norman-Fransız ve Anglo-Sakson dilleri birbirlerine müdahale etmiştir. Anglo-Sakson dilinde, baba (*faeder*) ve amca (*faedera*) için ayrı ama bağlı terimler kullanılırdı, aynı şey anne ve teyze için de geçerlidir. Benzer şekilde, bir bireyin kendi kuşağındaki kuzenlerini tanımlayan terimler kız ve erkek kardeş terimlerinden ayırt edilirdi. 1066 sonrasında, durum, çekirdek aile dışındakiler için kullanılan terimlerin Norman-Fransız terimlerine dönüştürülmesi ve Germen köklerin yalnızca en yakın akrabalar, anne, baba, oğul ve kız çocuk için korunmasıyla değişmiştir. Fransızca terimlerin kabul edildiği diğer Germen toplumlarında da olduğu gibi çekirdek aile, dilsel olarak yalıtılmıştır.

Geniş Akrabalık Bağları

Oysa bu grup başka açılardan yalıtılmamıştı. İki tarafa bağlı akrabalar çeşitli sosyal amaçlar için tanınıyorlar ve daha önce de gördüğümüz gibi özellikle yakında yaşamaları durumunda, insanların hayatlarında çok önemli bir rol oynuyorlardı. Avrupa'nın bazı yerlerinde, İskoçya'nın Yüksek Toprakları'ndan Balkan Dağları'na, devlet kontrolünün asgari düzeyde bulunduğu ve geniş akrabalık ilişkilerinin savunma ve mücadele için gerekli olduğu (Anglo-Sakson İngiltere'de bu görevler ikili, yakın akraba temelinde örgütleniyordu) yerlerde önemli babayanlı gruplar var olmaya devam etmişlerdir. Babayanlı grupların bulunduğu tek yer periferik bölgeler de değildi. Temel olarak çift yanlı olan Germen akrabalık gruplarında da bazı babayanlı eğilimler söz konusudur ve bu soyadı sistemi için de geçerlidir: John-

son'un anlamı John'un oğludur. Elbette her yerde değil. İberya Yarımadası'nda soyadı sisteminde soyadına annenin adı ya dahil edilmiş ya da yalnız o tercih edilmiştir; ama bu uygulama da, dayı için kullanılan özel terim (İskoçya'nın Alçak Toprakları'ndaki - Scottish Low Lands *eam* ya da *emm* takısı gibi) örneğindeki gibi hatalı olarak önceki anasoylu kabilelerin varlığının kanıtı olarak yorumlanmıştır. Soyadı daha sonraki bir gelişimdir. Avrupa'da Ortaçağ akrabalığına ilişkin araştırma, halkın çoğunluğunun soyadlarının bulunmaması ya da yalnızca topografik (yere bağlı) soyadlarının olması; *gens*'lerin, hatta sülalelerin bulunmaması ve bunun sonucunda ilişkilerin takip edilememesi (kuşkusuz bu yaşayanlar için de zordu) nedeniyle karmaşık bir hale bürünmektedir.

Geniş akraba grupları, sülale tipi ilişkiler Güney Avrupa'da, özellikle seçkinler arasında var olmaya devam etmiştir. Balkanlar ve İskoç Yüksek Toprakları (Highlands of Scotland) dışında, babayanlı gruplar Korfu gibi kırsal alanlarda görülürdü. Babayanlı grupların en çarpıcı örneklerine ise, şehir-devletlerin[15] kaygan politiklarını destekleme mekanizması olarak yeniden keşfedildiği bazı İtalyan kentlerindeki seçkinler arasında rastlanırdı. En iyi incelenmiş durum Floransa'dır. Bir kule ya da bir *consorteria* biçimiyle ilişkilendirilen babayanlı gruplar savunmada ve mücadelede birlikte hareket ederlerdi. On dördüncü yüzyılda ortak sorumlulukları merkezi hükümet tarafından kabul edilmiş; kan davasına, giderek yasal çerçeveye sokulsa bile, halk arasında bile izin verilmiştir. Seçkinler (eşraf) arasında babayanlı sorumluluk bağları normal halka göre çok daha güçlüydü; bu sorumluluk onlara, aralarında yanlış davrananı hem sülale içinde, hem de dışında cezalandırma görevini yükleyecek kadar ileri düzeydeydi. Ancak toplumun genel amacı, bireysel şiddeti boğmak ve mutlak kontrol hakkını kendine ayırmaktı. Bu doğrultuda, diğer akrabalık sorunlarının denetimini de, Floransa'ya göç edenlerin Floransalı ve gayrimeşru çocukların vâris[16] olabilmelerine izin vererek ele geçirdi. Akrabalık ağı, genel olarak Ortaçağ'ın sonlarında küçülmüş görün-

[15] Korfu için bkz. Couroucli (1985); Floransa için bkz. Klapisch-Zuber (1985, 1991). İskoçya'nın sınır ülkelerindeki sülale akraba gruplarını (Armstrongs, Grahams) temsil eden "soyadların" 1300 sonrasındaki feodal koşullarda ortaya çıktığı ve on altıncı yüzyıldaki pasifikasyona kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. (Wrightson'la kişisel görüşme).

[16] Klapisch-Zuber (1991): 228.

mektedir. Bu dönemde yasaları ve düzeni artık merkezi hükümetler sağlıyordu ve silahlı bölükler gibi geniş akraba grupları geçmişte kalmıştı.

Düşünce Biçimleri (Mentaliteler) ve Çocukluk

"Mentalité" kavramını kabul eden tarihçiler için Ortaçağ dramatik bir dekor oluşturuyordu ve modern ailenin tam zıttıydı. Örneğin Ariès, çocukluk kavramının, çocuk hayatına daha fazla değer verildiği on altıncı yüzyıl Avrupa'sında ortaya çıktığını düşünmektedir[17]. Ariès, çocuk ölüm oranlarının düşmesiyle birlikte, ebeveynlerin, sürekli içlerinde duydukları çocuklarının onlardan koparılacağı korkusundan kurtularak çocuklarına sevgi vermeye başladıklarını ileri sürmektedir. Gerçekte çocuk ölümlerinin oranı on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar yüksek olmaya devam etmiştir. Ve her durumda, bir anne ya da babanın çocuğu için duyduğu üzüntünün (ya da sevginin) -sayı azaldıkça hayal kırıklığının daha büyük olmasının doğal olmasına rağmen- sahip olduğu çocuk sayısına bağlı olduğuna ilişkin çok az kanıt vardır. Ortaçağ tarihçileri, Ortaçağ'a ilişkin bu görüşü araştırırken, antropologlar da başka kültürler için aynı çalışmayı yürütmüşlerdir.[18] Çin'de çocukluk üzerine önemli bir kültürün var olduğunun anlaşılmasına rağmen, bunun göstergesi kabul edilen, bulunan oyuncakların çeşitliliğinin verilen sevgiyle doğrudan bağlantılı olduğunu düşünmek oldukça yüzeysel bir yaklaşımdır.

Ariès'in, modern dönemdeki "mentalite" değişikliğine ilişkin kavramı, Stone ve sözde duygusal aileyi, modern dönemi Ortaçağ'dan ayıran karakteristik olarak niteleyenler tarafından benimsenmiştir.[19] Ben bu tezin Avrupa'da bir kuvantum sıçrayışının nedeni olarak görülmesinin mümkün olmadığını düşünüyorum.[20] Elbette Ortaçağ uzmanları Stone'un ilk Avrupa aile hayatına ilişkin yorumlarını şiddetle eleştirdiler ve bu eleştiriler antropolojik araştırmalarla desteklenebilir.[21] Tabii ki değişiklik vardı; ancak bunu Stone'un yap-

[17] Ariès (1962).
[18] Shahar (1990).
[19] Stone (1977).
[20] Macfarlane (1978); Laslett (1976).
[21] Bkz. Herlihy (1985).

tığı gibi Açık Sülale Ailesi'nden (1450-1630) Sınırlı Patriarkal Çekirdek Aile'ye (1550-1700) kayma olarak algılamak, olan biteni yanıltıcı bir şekilde aşırı resmileştirmek ve aşırı genellemek demektir. Batı Avrupa'daki halkın büyük çoğunluğunun hiçbir zaman sülalesi olmadı ve genel olarak çekirdek ailelerde yaşadılar. Genellikle *mentalité* yaklaşımında vücut bulan dramatik psiko-sosyal değişiklik kavramı, olayların gelişimine haksızlık yaparak, sürekliliği olan özelliklerin (küçük, çekirdek "aileler" gibi) göz ardı edilmesine ve özellikle modern aileyle ilişkili olarak burada "duygusal bireyselcilik" olarak adlandırılan karakteristiğin gerektiğinden fazla vurgulanmasına neden oluyor. Söz konusu yazarların modern zamanların "duygusal" çekirdek ailesine atfettikleri bu önem, aile hayatındaki sonraki gelişimleri dikkatlerinden kaçırdıklarını ve öncekileri yanlış anladıklarını göstermektedir. Böylesi psikolojik değişkenler, sosyolojik ya da tarihsel analizlere önemli katkılarda bulunabilecekleri düzeyde açık bir tanıma kavuşamamışlardır.

Demografik Yaklaşım

Modern aileye alternatif yaklaşım (esas olarak demografik) Ortaçağ dönemiyle sürekliliği vurgular; özellikle de, izole "duygusal" ailenin çok daha önceleri ortaya çıktığı ve sonraki toplumsal gelişmelere temel oluşturduğu düşünülen İngiltere'de. Ortaçağ ile modern toplumlar arasındaki olası süreklilik ve farklılıklara ilişkin bir konu da, sözde Avrupa evlilik biçimlerinin ve ilgili özelliklerin ortaya çıkışıyla ilgilidir. Endüstrileşme öncesindeki ailelerin genel karakteristiğinin ortalama büyüklükleri (ya da yapıları), şimdiki ailelerden çok daha kapsamlı, geniş ya da büyük "aileler" olduğu tarihçiler tarafından kabul gören bir varsayım olmuştur.

Cambridge Grubu'na mensup Laslett ve arkadaşlarının, on altıncı yüzyıla ait bir dizi İngiliz kilise kayıtlarını ele alan çalışmaları, kayıtların var olduğu dönemlerde, ailelerin oldukça küçük olduğunu ve önceki varsayım konusunda hiçbir kanıt olmadığını ortaya koymuştur. Aileler, geç evliliklere ve çocukların yüzde 50'sinin, ilk gençlik yıllarında komşu çiftliklere, evde ya da toprakta çalışmak üzere yatılı hizmetçiler olarak gitmesine dayanıyordu. Evlenmek istediklerinde işverenlerinden ayrılmak ve kendi evlerini kurmak zorundaydılar. Evlilikler erteleniyor, deneyim ve mülk ediniliyor ve bağımsızlık ka-

zanılıyordu. Bu çerçevede geç evlilik erkekler için 26 yaş üzeri, kadınlar içinse 23 yaş üzeriydi.[22]

Avrupa'da Evlilik Biçimi

Hajnal'ın Avrupalı evlilik biçimi olarak tanımladığı bu özellikleri, diğer tarihçiler bir Kuzey-Batı karakteristiği olarak niteliyor ve bunları küçük aile birimlerinin kanıtı ve bölgede kapitalizmin gelişmesine temel oluşturan unsurlar olarak görüyorlardı. Kadın ve erkeklerin evlilik öncesinde (dolayısıyla çocuk doğumlarının araya girmesinden önce) çalışmaya başlamaları ve kendi hanelerini kurmak için birikim yapmaları (gerçekte kendi çeyizlerini kendilerinin oluşturmaları) olağandı. Geç yaşlarda evlilik de, modernleşmeyle bağlantılı bazı özelliklerin ortaya çıkmasını sağladı: Daha az ebeveyn, büyükanne-büyükbaba, daha az sayıda büyük hane birimi, eş seçiminde daha fazla seçenek ve anne-babalık ve çocuk bakımı konusunda daha fazla deneyim.

Hane Halkının Oluşturulması

Hajnal sonraları dikkatini ortalama hane büyüklüğünden, ki bu konuda Avrupa ile dünyanın geri kalanı arasında bir fark olmadığı anlaşılmıştır, hane halkının oluşturulmasına yönlendirmiştir. Kuzeybatı Avrupa'yı, Toskano -günümüzün Maharashtra'sıyla (Hindistan) aynı konumdaydı- ile karşılaştırmış, ilkinin basit bir hane oluşturma sistemine sahipken, sonrakinin "birleşik sistem" olduğunu ileri sürmüştür.[23] Geç evlilik ve evde yaşayan hizmetkârlardan oluşan basit sistem aslında göründüğünden çok daha az "basittir"; birleşik hane ise, genç yaşta evlenmiş iki çiftten (dolayısıyla daha fazla "çocuk") ve daha az sayıda yatılı hizmetçiden oluşuyordu. Ortaçağ'da da durum aynı mıydı? Farktan çok bir süreklilikten söz edilebilir mi? Bu konudaki kanıtlar oldukça zayıftır; ancak bazı bağlantılı olduğu ileri sürülen özellik kanıtlarıysa daha da zayıftır. Çok sayıda hizmetkârın ömür

[22] Laslett (1972).
[23] Hajnal (1982): 464.

boyu hane içinde yer aldığı konusundaki bulgular, bunun Kuzey Avrupa'da Güney Avrupa'ya[24] göre çok daha yaygın olduğunu göstermiştir; ikinci olarak, emeklilik kontratları son zamanlarda İngiltere'ye göre Finlandiya'da, Orta Avrupa'da ve Güney Fransa'da çok daha yaygındı; üçüncü olarak, fakirlerin kamu kuruluşlarının himayesine alınmış olması nedeniyle halk, ileride kendilerine bakması için çocuk yapmak ihtiyacından kurtulmuş ve doğurganlığını daha iyi kontrol etmeye başlamıştı. İngiltere'de bu üç özelliğe ait izlerin 1600 yılından tam 4 yüzyıl öncesinde mevcut olması, Avrupa evlilik biçiminin Ortaçağ dönemlerinde, özellikle anavatanı olduğu düşünülen İngiltere'de bulunduğunun kanıtı olarak kabul edilmiştir.[25] Bununla beraber, bu özelliklerin hiçbiri, özellikle üçüncüsü Avrupa'da hiç yaygın değildi ve ne özel olarak İngiltere'ye, ne de Avrupa'ya ait bir durumdu; yardımlaşma diğer önemli medeniyetlerde de uygulanıyordu. Bekâr sayısının yüksekliği de sadece buraya ait değildi; bunlar geç evlenme mantığıyla tutarlıydı ve Hajnal'in orijinal Avrupa evlilik biçimi teorisinin parçalarını oluşturdu. Elbette bu özelliklerin bazıları Avrupa'da, en azından Ortaçağ döneminde daha gelişmişti; ama bunlar hiçbir zaman ayrıcalıklı olarak Avrupa'ya ait değillerdi ve kapitalizmin gelişimine bağlı olduklarına dair görünür hiçbir neden de yoktu. Merkantil sistem biçimleri dünyanın başka yerlerinde de, farklı akrabalık oluşumlarıyla birlikte vardı ve bu nedenle de bu özelliklerin bileşimlerinin sonraki gelişime katkıda bulunduğuna ilişkin bir kesinlik söz konusu değildir; alternatif senaryolar da benzer sonuçları doğurabilirdi ve doğurmuştur. Öte yandan, bu özelliklerin ömürleri ve yerleri, etnografik bir yaklaşım dışında, kapitalizmin sosyo-kültürel tarihçesi açısından bazı Batılı tarihçilerin düşündüğü kadar önemli değildir.

Geç Evlilikler ve Evde Yaşayan Hizmetkârlar

Avrupa ile dünyanın geri kalan kısmı arasında ortaya çıkan önemli farklar fenomen geç evlenme geleneği ve evde yaşayan hizmetkârların sayısıdır. Danimarka'da 1645 yılı için alınan bir örnekte, ilk genç-

[24] Hajnal (1982): 476.
[25] R.M. Smith (1979).

lik dönemini geçmiş kişilerin yüzde 50'sinden fazlası hizmetkârdı ve bir dönem toplam nüfusun yüzde 6'sı ile yüzde 15'ini hizmetkârlar oluşturuyordu. Bu rakamlar doğrudan geç evlenmeyle (ya da hiç evlenmemeyle) bağlantılıdır; oysa birçok Asya toplumunda evlilik yaşı, özellikle kadınlar için çok erken (Hindistan'daki Hindular bunun klasik bir örneğidir), evde yaşayan hizmetkâr sayısı çok az (ama hizmet çok idi), ebeveynler daha genç, kuşaklar kısa ve aile hayatından ayrılarak ev açma daha geç yaşlarda oluyordu. Avrupa'da bu karşıtlık Rönesans'tan önce olabilir; ancak bu durumun, ileri sürüldüğü biçimde moderniteye yol açtığı kuşkuludur.[26]

Cambridge Grubu'nun bu özellikleri vurgulayan, övgüye değer çalışmaları, hane halkı listelerine ve kilise kayıtlarına dayanmaktadır. Bazıları akrabalık ilişkilerini bu tip dokümanlar temelinde incelemenin doğurduğu problemlere dikkat çekmişlerdir.[27] Hane halkı ve aileler "doğal birimler" olarak ele alınmıştır. Hizmetkârların işverenlerinin akrabaları olmadığı genel iddiasına rağmen, Ryton'da (Tyne ve Wear'da) evi terkedenlerin (hepsi terk etmiyordu) "belki de üçte biri" bir akraba yanında kalmaya gidiyordu.[28] Benzer bir soru da toprağın aktarımı konusundadır. Yazar aynı köyün incelenmesinde "Meydana gelen değişiklikler geniş tarihsel bir çerçevede - endüstrileşme ya da 'modernleşme'- gerçekleşmiş ve hane yapısı bunun nedeni ya da sonucu olarak görülmüştür"[29] demektedir. Modernleşme teorisi, geniş akrabalık bağlarının terk edilmesini gerektirmektedir. Ama toprak alışverişi ne ölçüde akrabalar arasında olmuştur? Bu tip dahili alışveriş hakim olan yapı mıydı?[30] On yedinci yüzyılın sonlarında bile birçok toprak alışverişinin akrabayla yapıldığı (akraba olmayanlara göre daha pahalı satılsa da!) kanıtlanmıştır. İşlemlerin çoğunluğu, satışlar dahil, eşitler arasında yapılırken bazıları kısmen hibe, kısmen de satış şeklinde kiliseyle yapılmıştır.

[26] Tartışmanın diğer yönlerini eleştirmesine rağmen Seccombe'nin bu önermeyi kabul edişi için bkz. (1991).

[27] Chaytor (1980): 27, 28.

[28] Chaytor (1980): 60.

[29] Chaytor (1980): 27. Laslett'in "Familie und Industrialisierung" adlı yazısına referansta bulunmaktadır.

[30] Wickham (1994): 267. Toprak aktarımları aile dışı alışverişin mümkün olduğu on beşinci yüzyıl sonlarına kadar ağırlıklı olarak aile içinde olmuştur. Norfolk üzerine yapılan yeni bir çalışma, on altıncı yüzyılda, toprağın gene kıtlaşmasıyla, eğilimin tersine döndüğünü göstermektedir. (Wrightson, Jane Whittle'ın araştırmasına atıfta bulunduğu kişisel görüşme).

Hıristiyan Normlar

Evlilik, cinsellik ve boşanma konusundaki Hıristiyan normlar Ortaçağ Avrupa'sında da önemli olmaya devam etmiştir.[31] Bununla birlikte kilise tarafından öne çıkarılan genel değerlerle, dini ve seküler yasalar tarafından zorunlu kılınan ve cezalandırılan fiili düzenlemeleri ayrıştırmalıyız. Genel değerler konusunda, ne evliliği yeniden üreme ve çocuk büyütme olarak tanımlayan Hıristiyan evlilik anlayışı ne de doğum kontrolü, kürtaj, eşcinsel ilişkiler ve zevk için heteroseksüel eylemler, boşanma düzeyinde kurala tabiydi. Gerçekte Hıristiyan kaygıların çok az yer tuttuğu, tümüyle başka bir hayat sürüp gitmekteydi ve bu hayat biçimi yalnızca "Saray"a özgü değildi; bu durumu Boccaccio, çok daha farklı bir düzeyde, "ihanet ve zinanın kölesi olmuş bir toplumun haz veren ve kışkırtıcı tasvirlerini"[32] sunan kentsel masal derlemesi *Decameron* adlı kitabında özgürce ifade ettiştir.

Direniş

Kilise, kendine ait çok geniş bir etki alanı olmasına rağmen hiçbir zaman istediklerini tam olarak elde edemedi. Aile içi problemlerde, Montagues ve Capulets aileleri gibi akraba gruplarına karşı kadın ve erkeği eşit olarak kabul etmeye yöneldi; *Romeo ve Juliet*'te kilisenin eş seçiminde özgürleştirici rolü vurgulanmıştır. Normlar ile kilisenin ve devletin yasal düzenlemeleri (kısaca genel uygulamalar) arasında açık uyuşmazlıklar ortaya çıkmıştır. *Jus commune*'ndeki (örf ve âdet hukuku) *jus occidendi* (adam öldürme yasası), kadın zinasına uygulandığı halde -diğer geçerli onur için adam öldürme kategorisinde kabul edildiği için- erkeğin zinasına uygulanmayan eşitsiz bir yasaydı. İtalya, İspanya ve Almanya'da en az on sekizinci yüzyıla kadar kullanıldı. Ama bu, kadın ve erkeğin eşit standartlarla yargılanmasını isteyen kilise yasalarına karşıydı. Daha sonra Aydınlanma dönemi eleştirmenleri, toplumu bireylerin değil, ailelerin birliği olarak ele alan uygulamalara karşı itirazlarını yükseltmiştir. Öte yandan, kadın cin-

[31] Sheehan (1991).
[32] Kertzer ve Saller (1991):148.

selliğini genel olarak erkek aile onuruna bağlayan onur için öldürme kavramı, kadınlar için değil ama, erkekler için İtalyan yasalarında 1981 yılına kadar geçerliğini sürdürdü. Problem, zina olayının bütün Avrupa'da ele alınış biçimine özgü bir durumdu.

Seküler hukukun içinde yükselen başka türde uyuşmazlıklar da aileyi etkiledi. Yerel yasalar farklıydı ama onları anlamak için Hıristiyanlık doktrininden, Roma ve dini yasalardan kaynaklanan genel davranış değerleri ve standartları konusunda bilgi sahibi olmak gerekli. Roma Hukuku, özellikle Kuzey İtalya'daki hukuk fakültesinin gelişiminden sonra ve kilise konseylerinin özel olarak ele almadığı konularda referans olmaya devam etti. On ikinci yüzyılda, Gratian ve Bologna Okulu etrafında evliliğin tamamlayıcılık ilkesine (Roma Hukuku'nda olduğu gibi) dayanması gerektiğini savunan Roma uzmanları ile tarafların karşılıklı onayına tabi olmasını savunan dini yasa uzmanları (özellikle Peder Lombard ve Fransız Okulu) arasında büyük bir mücadele yaşanmıştır. Kilise açısından bakıldığında, kazançlı çıkan ikinci yaklaşımdı. Seküler yasalar ve normlar çatlakları sıvarken, aileye ilişkin çok çeşitli düzenlemede kilisenin nüfuzu hüküm sürüyor, bunlarla ilgili ihlâllere dini mahkemeler bakıyordu. Bunların değişmesi için Rönesans, Reformasyon ve arkasından gelen Aydınlanma dönemine kadar beklemek gerekecekti. İşte şimdi bunları inceleyeceğiz.

6

Reformasyon ve Karşı Reformasyon Dönemlerinde Kadınlar, Çocuklar ve Babalar

Rönesans'tan sonra Avrupa ailesindeki değişiklikler genellikle o dönemde meydana gelen ekonomik gelişim, piyasaların, özellikle de dış piyasaların gelişimi, tarım ve kent yaşamındaki değişiklikler, bu gelişime eşlik eden ticari ve üretici temeller ve ülkeden ülkeye değişen yerel değişimler çerçevesinde tartışılır. Kentlerin büyümesi kuşkusuz ailede, hane halkında ve geçim biçimlerinde kırsal bölgelerde var olandan farklı ilişkileri doğurmuştur. Bu ilişkileri tespit etmek, demografik değişikliklerin yanı sıra, on beşinci ve on dördüncü yüzyıllarda Floransa ve Belçika kentlerine ve on üçüncü yüzyıl İngiliz köylerine ilişkin faydalı çalışmalar olmasına rağmen,[1] on altıncı yüzyıldan önceki dönemlere ait malzemenin hem niceliksel, hem de niteliksel açıdan göreli kıtlığı nedeniyle oldukça zordur. Bu kıtlık modern dönemin başındaki Avrupa ailesi konusunda büyük anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur; tartışma ailenin o dönemdeki diğer değişikliklerin sonucunda mı, yoksa onların eşliğinde mi evrim gösterdiği konusundadır.

[1] Sırasıyla şu çalışmalara bakın: Herlihy ve Klapisch-Zuber (1978), Nicholas (1985) ve Homans (1941).

Ben "mentalite" ya da yapıdaki değişikliklerin genellikle ileri sürülenden daha az radikal olduğu kanısındayım; çünkü aile düzeninde ekonomiye bağlı köklü değişiklerin hissedilmesi için önce proto-endüstrileşmenin, sonra da endüstrileşmenin sonucundaki genişlemenin etkilerini beklememiz gerekecekti. Öte yandan elbette değişiklikler oldu ve bunlar arasında en önemlileri şu iki prosese bağlıydı: Reformasyon ve Karşı-Reformasyon'un yol açtığı dini pratik ve inanışlardaki değişiklik ile öğrenim ve bilgi sisteminin gelişimine Rönesans, özellikle de Aydınlanma döneminde verilen güçlü destek ile ilerleyen sekülerleşme prosesine. Her ikisi de, teolojik düşünceye bağlı olmanın yanı sıra kiliseyi, bazı açılardan devlete rakip "yüce bir organizasyon" olarak kabul eden Hıristiyan öğretide ve faaliyetlerinde vücut bulan önceki normların zayıflamasına yol açmıştır. O organizasyonun belirli öğelerinin, esas olarak manastır kolunun, Protestanlar tarafından bilinçli olarak saf dışı bırakılması nedeniyle, kilisenin artık daha önce sahip olduğu desteğin tümüne ihtiyacı kalmadı ya da bu desteği alamadı. Dolayısıyla halk, kilisenin dolaşıma dahil olan bu zenginliğinden yararlanmanın yanı sıra, kiliseye katkıda bulunmak zorunluluğundan da kurtuldu.

İzin Verilen Evlilikler Konusunda Değişen Kurallar

Avrupa'da aile hayatının düzenlenmesinde çok önemli bir yeri olan kilisenin dini ve mülkiyet taleplerinin değişmesi, kaçınılmaz olarak aile hayatının normlarını da değiştirdi. Bu durum hiçbir yerde, on altıncı yüzyıl Protestan İngiltere'sinde olduğundan daha açık görülemez; İngiltere'de bu, yalnızca bireysel Protestanların ya da Protestan bir sektin sorunu değil, devletin desteklediği Anglikan Kilisesi'nin sorunuydu. Yeni belirsizlik Piskopos Parker'ın, Katolik kuralların bir kenara bırakılmasıyla, halkın evlilik yasakları konusunda ne yapacağını bilmediğini bir yazışmasında belirtmesinden kaynaklandı. Artık uyulması gereken oluşturulmuş hiçbir norm yoktu; hangi evliliklerin geçerli olduğuna ilişkin bir belirsizlik hüküm sürüyordu. Shakespeare'nin temalarında ve genel olarak Elizabeth dönemi dramasında bu şüphenin, kralların ölen erkek kardeşlerinin karılarıyla yattığı (Katolik Kilisesi tarafından yasaklanan ama Yahudi yasalarının desteklediği, Henry'nin önce kabul edip, sonra reddettiği) ve yeğenleri-

nin hayatlarını mahvettiği[2] aileler aracılığıyla yansıtıldığını ileri sürmek yerinde olabilir.

Durum, kültürel eleştride açık bir şekilde görülür. "VIII. Henry'nin Aragonlu Catherine ile evliliğini iptal etme girişimi, doğal, tanrısal ve medeni hukuk arasındaki ilişki üzerine Reformasyon düşüncesini derinden etkileyen çok geniş çaplı bir literatürün doğmasına yol açmıştır. Henry olgusuna ilişkin argümanlardaki tedirginlik, yüzyıllar boyunca devam eden otoriter yorumları ve kutsal kitap tefsirini yalanlayan bir belirsizliğin devam ettiğini göstermiştir."[3] Bir başka deyişle, "dini yasaklara karşı gelin ve belirsizlik hüküm sürsün." Doğal hukuka yapılan başvurulara rağmen bir konsensüs oluşturulamamıştır. Luther yalnızca, tanrısalın hiçbir ayrıcalığı olmadığı Leviticus'un kurallarını tanıdı. Calvin, Leviticus'un doğal hukukun tanrısal ifadesi olduğunu ileri sürerek, birinci kuzenlerle evliliği yasaklayan "örflerden" yana tavır koydu ve her iki akım da, *levirate*'e (ölen erkek kardeşin karısıyla evlilik) önce izin verdi, sonra yasakladı. Aile hayatı "doğal hukukun (sic) normatif idealleri, Calvinizmin, şüpheciliğin, akılcılığın ve ampirik bilimin birleşik saldırıları karşısında çökmesi"[4] nedeniyle şaşkınlık içindeydi. *Incasta* (ensest) kavramında bile var olan belirsizlik Elizabeth dönemi dramasının kurgusuna girmiştir.

İngiltere'deki belirsizlik çok uzun sürmedi. Anglikan Kilisesi önceki kuralları modifiye ederek kendi kurallarını koydu ve mahkemelerini kurdu; Protestanlar başka yerlerde de, çeşitli yasaklama derecelerini benimseyerek, ideolojik düzeyde aile sorumluluğuna, her zaman gerçek hayatta nasıl uygulandığı anlaşılmasa da, özel bir anlam yüklemeye çalıştılar.

Protestanların kuralların birçoğuyla ilgili hoşgörü ve muafiyetleri bir kenara bırakmaları nedeniyle evliliğe ilişkin yasaklar, Avrupa'nın belirli yerlerinde kökten değişti. Öte yandan, Katolik toplumlar içinde de değişiklik yavaş yavaş kendini gösterdi. Bu, ailenin esas olarak çekirdek hane halkından oluştuğu ama bazı "*frèreches*'in" de bulunduğu ve yakın akrabaların yaşadığı komşu hanelerle günlük hayatın, özellikle ekonomik faaliyetlerin birlikte yürütüldüğü Korsika'da ger-

[2] Fikir J. Mitchell'e aittir.

[3] McCabe (1993): 55.

[4] McCabe (1993): 292.

çekleşti. Aralarındaki evliliğin kilise tarafından yasaklandığı dördüncü dereceye kadar akraba çekirdeği, merkezi hükümetin kontrolü dışındaki tepelerde yasal prosedür açısından özel bir önemi olan kan davasında birbirlerini destekliyordu.

Bu akrabalık dereceleri arasındaki evlilikler kilise tarafından yasaklanmış olmasına rağmen, zaman içinde değişiklik meydana geldi. On sekizinci yüzyıldan itibaren kilise bu tip evlilikler için giderek daha fazla muafiyet hakkı verdi. Gerçekten de, 1875-1920 yılları arasında Niola bölgesinde akraba evlilikleri yüzde 41.5'e yükselirken, Korsika'da 1926-1950 yılları arasındaki akraba evlilikleri oranı yüzde 8.2 ile Fransa'nın tüm diğer departmanlarından daha yüksekti."[5]

Kadınlar

Katolikleri de etkileyen değişiklikler Reformasyon döneminde kadınların konumunu da etkiledi. Daha önce de gördüğümüz gibi Hıristiyanlık kadının (çocukların da) konumunu, yalnızca aile ya da mülkiyetin aktarımı açısından değil, birçok açıdan ileri götürmüştü. Kadın azizler toplam azizlerin dörtte birini oluşturur. Başlangıçta bu kadınlar, dini kurumları kuran ya da onları çalıştıran zenginler arasından seçiliyordu; onlar zenginliklerinden manevi olarak faydalanan ve yardımseverlikleriyle tanınan kişilerdi. Ama on üçüncü yüzyıldan itibaren aralarına daha fakir çevrelere mensup, vizyonları ya da benzeri yetenekleri nedeniyle dikkat çeken Kutsal Rahibeler de dahil oldu. Karşı Reformasyon bu kadınların önünü kapatmış ve bazı hislerin ve vizyonların rolünü yüceltmek bir yana, Protestanların kurumlaşmış azizlerin bile rollerini küçümsemesi ve yalnızca Tanrı'nın sözüne önem vermesi nedeniyle, bu kadınları tümüyle kenara itmiştir. Bu süreç içinde rahibeler ve manastırlar önemlerini yavaş yavaş kaybederek ortadan kayboldular. Her iki reform hareketi de sadakat ve boyun eğmeyi öne çıkarmış, cehaleti en büyük düşman kabul ederek, erkek ve kadınların okula gitmesinin yararlarını vurgulamıştır.

Rahibeler uzun yıllardan beri kızların eğitimiyle ilgileniyorlardı; uyguladıkları program bir inziva probleminin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Bazıları manastırlara kapatılmalarına karşı mücadele etmiş;

[5] Ravis-Giordani (1994): 11.

diğerleri, Arcangela Tarabotti (1604-52), tıpkı Mary Ward'ın (1585-1645) İngiltere ve Benelux ülkelerinde eğitime karşı koyması gibi feminist bir duruşu benimsemişti. Ursulineler başlangıçta manastırlar dışında iyi işler yapmışlar ve on yedinci yüzyılın Fransa'sında diğer kadınlar (esas olarak dullar) onların çalışmalarına, özellikle de Hayırsever Rahibeler'in sokak kadınlarını kazanma, fakir ve hastalara yardım ile yarı profesyonel yardımlaşma ve eğitim faaliyetlerine katılmışlardır.

Kısmen bu çabaların sonucunda, 1800 yılında Fransa'daki kadınların üçte birinden fazlası (erkekler için bu rakam iki misliydi) kendi adlarını yazabiliyorlardı. Ortalama, kuzeyde daha yüksek, güneyde daha düşüktü. Hayır işlerine gelince, Devrim sırasında, her 120 kadından biri, bekaret ve sadakati zorunlu kılan bir hayır işine kendisini adamıştı; bu Protestan ülkelerde olmayan bir durumdu. Florence Nightingale, "Britanya'nın Hayırsever Rahibeleri olsaydı, bana ihtiyacı olmazdı" diye açıklamada bulunmuştur.[6] Çünkü Protestan ülkelerde dulların Katolik ülkelerdeki gibi örgütlü bir rolü yoktu; onlar daha çok kendi kaynaklarıyla ilgilenir, kendi ailelerine yardım eder ve kendi topluluklarını desteklerlerdi. Katolik Kilisesi kadınlar için ev dışı bir rolü kabul ederken, bazı Protestan kadınlar "özgür olmaya zorlanıyorlardı"; bireyselci Anne Locke, Cenevre'ye sürgüne giden Marian'la birlikte gitme kararı aldığında, kendi kurtuluşuna giden manevi yolu izleyerek İngiltere'de kadınların rolünün yeniden tanımlanmasına yardımcı oldu. İç Savaş'ın başlamasıyla birlikte ve yazılı basının da desteğiyle bu hareket ayrılıkçı dini sektler arasında yayıldı. Hatta Hollanda'da kadınlar birkaç Kalvinist Kilise'de küçük ayinde görev aldılar. On altıncı yüzyılda, Flaman bölgelerdeki burjuva kadınların konumu kuşkusuz Avrupa'nın diğer yerlerinde olduğundan çok farklıydı. Yüzyılın sonunda bir İspanyol tarihçi, "Kadınlar okuyor, yazıyor, metinlerden bölümleri karşılaştırıyor ve inanışlar konusunda çok eğitimli doktorlar gibi tartışıyorlardı"[7] diye not düşmüştü. Bir sonraki yüzyılın İngiltere'sinde kadınlar bazı ayrılıkçı cemaatler bile oluştururken, 1640'larda Leveller'ların (eşitlikçilerin) karıları, hapisanedeki kocalarını desteklemek için sokaklara dökülmüşler, sessiz kalmayı reddettikleri için onlara "kadın balık satıcıla-

[6] Hufton (1995): 392.

[7] J. Le Goff, Greilsammer (1990) önsözünde, Pedro Cornejo'a gönderme yapıyor.

rı" (mallarını satarken attıkları çığlıklarla ünlüydüler) denmiştir. Kadınlar diğer sektlerde de, Quaker hareketinin başlarında ve Metodist harekette önemli bir rol üstlenmişlerdir.

Bu dönemin toplumları çoğunlukla "patriyarkal" olarak tanımlanıyordu ve aile hayatının bazı yönleri, erkeklerin bulunduğu durumlarda, erkeklerin hakimiyeti altındaydı. Bununla birlikte kadınların toplum içinde oynadıkları rol, Protestan topluluklarda Katolik topluluklardan biraz farklı bir biçimde de olsa, asla küçümsenmemelidir. On dokuzuncu yüzyılda Batı Avrupa'nın mülksüz sınıflarındaki akrabalık ilişkilerinin, otobiyografiler temelinde incelenmesinde, "babaların neredeyse yarısının babalık rollerini yerine getiremeyen ya da yerine getirmek istemeyen kişiler olarak hatırlandığı"[8] kaydedilerek annenin merkezi rolü ortaya çıkmıştır. Babanın ortalıkta olduğu durumlarda da anne genellikle en önemli karakterdi; baba öldüğünde, gerçek velayet anneye geçer ve anne kendinin ve çocuklarının geçimini sağlamak için dişiyle tırnağıyla çalışırdı. Fabrika üretimi babanın rolünün marjinalize olmasını sağladı; ancak, kadının rolünü, özellikle çocuk bakımı ve dayanışma açısından anlamadığımız sürece Avrupa'nın bugünkü durumunu anlamamız oldukça zordur. Bu, modern ve geleneksel arasında kaba karşılaştırmalarla yapılamaz. Avrupa toplumlarında kadının konumunun merkezi bir öğesi, kadının evlilik sırasında aldığı ve evlilik süresince koca tarafından ortak mülk kapsamında kontrol edilen ama sonuçta kendi mülkü olarak kalan drahomaydı. Bu sistemi bir sonraki bölümde daha ayrıntılı olarak ele alacağım.

Evliliğin Feshi: Boşanma

Başka açılardan konum pek değişmemişti. Boşanma tüm Hıristiyan topluluklar tarafından yasaklanmıştı ama evliliği sınırlı nedenlerle, örneğin erkeğin iktidarsızlığı nedeniyle feshetmek mümkündü. Ayrılmak, drahomanın iadesini gerektiren ama yeniden evliliğe (sınırlı ölçüde Kalvinistler arasında uygulanıyordu) izin vermeyen bir alternatifti; örneğin İskoçya'da, on yedinci yüzyılın sonlarında yılda bir boşanmadan daha az boşanma gerçekleşiyordu. On yedinci yüzyılın

[8] Maynes (1996): 266.

masıyla değil, evliliğin kurulması sırasında tutulmayan sözlerle, bir başka deyişle, feshiyle değil kurulma problemleriyle ilişkiliydi. Bologna'da 1544-1563 yılları arasında ilişkilerin bozulması konusunda açılan davaların çoğunluğu verilen sözün tutulmamasıydı (yüzde 50), onu fesih (yüzde 23.1), ayrılma (yüzde 16.7) ve iki eşlilik (yüzde 10.2) izliyordu.[12] Kadınlar kilise tarafından yalnızca tercih edilmiyorlar, daha önce kendi paylarına düşeni drahoma olarak almalarına rağmen, "vâris olamamaları" nedeniyle davranışlarında daha özgür olarak kabul ediliyorlardı.

Evliliğin feshedilemezliği ilkesine bu bağlılık her şeyden önce "dini inanışlarla" açıklanmıştır.[13] Pagan Romalılar boşanmaya ve yeniden evlenmeye izin vermişlerdir. Öte yandan, Güney Afrika'daki Zulular gibi birçok halk, sosyal ya da en azından örf ve âdetlere bağlı nedenlerle buna izin vermiyorlar. Boşanmanın olanaklı olduğu durumlarda bile, feshe karşı ama evliliğin devamı ve biricikliğinden yana tavırlar alınıyordu; bunun kanıtını Romalıların tek kocası olan kadına (*univirae*) gösterdikleri saygıda görebiliriz. Evliliklerin sona ermesini, bu yasal olarak mümkünken bile onaylamama eğilimi yaygındı ve bu eğilim tam boşanma yasağı olasılığının bir ön belirtisiydi. Süreklilik konusundaki baskı aileden, toplumdan ya da dinden kaynaklanabilir ama Hıristiyanlık bu eğilimi, kuvvetli dini yaptırımlar koyarak güçlendirmiştir.

Boşanma ve yeniden evlilik yasağının somut bir sonucu "evlilik içi şiddete ve cinsel sadakatsizliğe yüksek hoşgörü" olmuştur. Çünkü erkeklerin sahip oldukları geniş çapkınlık fırsatları, fiziksel güçleri, hareket kabiliyetleri nedeniyle durumdan şikayet etmelerini gerektiren bir şey yoktu.[14] Ancak ayrılmak için, dini kurumlar tarafından düzenlenenlere ek olarak, özel birtakım anlaşmalarla (örneğin birinin özgürlüğünü satın alması) oluşturulan bazı başka yollar da vardı. Bununla birlikte, doğurduğu tüm mali zorluklara (drahomanın geri verilmesi, desteğin azalması), çocukların velayet problemlerine (tehlikeye girebilir ya da kaybedilebilirdi) ve yasaların ayrıcalık tanıdığı evli çiftlerden oluşan bir toplumda yalnız kadın olarak yaşanan aşağı-

[12] Ferrante (1996).

[13] Hufton (1995): 259.

[14] Hufton (1995): 260.

lanmaya rağmen, kadınlar kendilerine olanak verildiğinde, evliliğin feshi için erkeklerden çok daha sık başvuruyorlardı.

Evliliğin Feshi: Ölüm

Evliliklerin boşanma değil ama ölüm nedeniyle sık sık feshedilmesi sonucunda birlikte yaşayan karmaşık aileler ortaya çıkıyordu; bu karmaşık aile, kocaların ölen karılarından sonra yeniden evlenmesi ve üvey ebeveynlerin ve yarım- kardeşlerin aileye katılmasıyla meydana geliyordu. Yeniden evlilik, küçük çocuğu olan dul kadınlar için biraz daha zor, çocuk doğurma yaşını geçmiş yoksul kadınlar içinse özellikle zordu. On yedinci yüzyıl boyunca, kilise "dul kadınların enerjileri ve getirecekleri fonlarla daha çok ilgilenmeye başladı".[15] On sekizinci yüzyıl tarihçisi Gibbon'un vurguladığı gibi, bu ilgi Hıristiyanlığın ilk ortaya çıkışından beri mevcuttu. Drahomasını tekrar eline geçiren dul kadınlar özellikle değerliydi. Evlenirken getirdiği her şey (drahoması) ya da bir anlaşma çerçevesinde toplam tutar üzerinden düzenli gelir kadının hakkıydı. Kadın giysilerini, mücevherlerini ve kocasının onun üzerine yaptığı her şeyi, (evlilik sonrasında) birlikte edindiklerinin üçte birini (yarısını) ve kocanın ona hibe etmek istediği her şeyi talep edebilirdi. Kıtanın kuzeyinde kadınlar, reşit olmayan çocukların doğal vâsisi kabul edilir ve bazı dullar aile reisi olarak (Fransa'da yüzde 10-15 kadar) kocalarının evlerinde kalmaya devam ederlerdi. Ama güneyde, genellikle kocanın ailesi çocukların bakımını üstlenir, dul kadın ise drahomasından başka hiçbir şey alamazdı. Hatta erkeğin akrabaları, kadının katkıda bulunduğu işi de geri alabilir ve kadını ortak işlerine devam etmekten alıkoyarak "sıkıntıya" sokabilirlerdi. Başka yerlerde kadın kocasının işlerini, ne kendi ne de kocasının akrabalarına hesap vermeden bağımsız bir şekilde yürütmeye çalışabilirdi. Bu olasılık üst sınıflardan çok artizanlar için geçerliydi; ancak Bathlı Wyf gibi kadınlar ve Paston mektuplarının bize hatırlattığı gibi bazı kolleksiyonlarda bulunan kadınlar, üst sınıflarda da kadınların belirli bir bağımsızlık derecesine erişebildiklerini göstermektedir.[16] Ama alt sınıflarda, önemli sayıda kadın

[15] Hufton (1995): 221.

[16] Wyf of Bath için bkz. Chaucer, The Canterbury Tales: Paston mektupları için Bennett'in çalışmalarına bakın. Daha sonraki dönemler için Davis (1995) ve Ozouf (1995).

aile reisi konumundaydı; yalnız yaşayanlarla birleştirildiğinde, on sekizinci yüzyılın başlarında Roma'da zanaatkârların yaşadığı St. Apollinare Mahallesi'nde bu rakam kabaca yüzde 20 civarındaydı. Kadınların aile reisi oldukları haneler, fakir mahallelerde, kısmen yalnız ve fakir kadınların buralara taşınması nedeniyle daha fazlaydı. Bu tip dullar çocuklarının velayetini almakta zorlanmanın yanı sıra, kendi ailelerine dönmelerini gerektirecek hiçbir maddi çıkarları da yoktu; özgürlükleri mülk sahibi sınıflardan çok daha genişti. Kadınların aile reisi olduğu hanelerin üçte birinde kadınlar yalnız, yüzde 8'inde, hem düşük ücretlerin bir gerekliliği olarak, hem de bir başka kadın dostluğuna duyulan ihtiyaçtan ötürü, akraba olmayan bir başka kadınla birlikte, *a compagnia* halinde yaşarlardı. Elbette ücretli kadınların sayısında sınıflara göre büyük fark vardı. 1796 yılında, Bologna'nın tekstil bölgesi Santa Maria della Carità'da neredeyse erkek sayısı kadar kadın (yüzde 73.5) istihdam ediliyordu; orta sınıflarda bu çok daha azdı (ev hizmetçilerini hariç tutarsak yüzde 28).

Protestan Kilisesi dul kadınların yeniden evlenmesini en arzu edilen durum olarak görürdü. Genç olanların büyük bir çoğunluğu, dul erkekler kadar sık olmasa da, yeniden evlenirdi; on yedinci yüzyıl Almanya'sında dul kadınların yüzde 80'i bir yıl içinde yeniden evlenmiş. Evliliklerin ömrü 16-20 yıl arasında değişiyordu ve kadınlar erkeklere göre biraz daha uzun yaşıyorlardı. Elbette kadınlar kocalarından yaşça küçük oldukları için, özellikle Güney Avrupa'da, dul kadınların sayısı, dul erkeklerinkinden her zaman daha fazlaydı. Ama o bölgelerde, dul kadınların yeniden evlenmesi daha küçük bir olasılıktı.[17] Aile reisi de olmayabiliyorlardı. Kentlerde birkaçı bir araya gelerek geçimlerini sağlamaya çalışıyorlardı ve kocanın akrabalarına rağmen kırsal bölgelerde miras edinme şansları da yoktu. Dul kadınların yoğunluğu nedeniyle birçok Güney kentinin adı "dul başkenti" olmuştu.[18] Bir Venedik büyükelçisi 1525'in Seville'ini, kısmen erkeklerin Yeni Dünya'ya göçleri nedeniyle, "kadınların elindeki kent" olarak tanımlıyordu. Diğer yanda Amsterdam, denizci kocaların açıldıkları denizlerde boğulmaları ya da Doğu Karayip'e yerleşmeleri ne-

[17] Din, ölümleri farklı etkiledi: Güney'de cenaze törenleri çok ayrıntılı rituellerle yapılırken, Kuzey'de, bu konuda masraf yapma konusunda şüpheci bir yaklaşım söz konusuydu; yeniden evlenmede olduğu gibi bu konuda ki farklılık Protestan-Katolik ayrımıyla güçlendi.

[18] Hufton (1995): 245.

deniyle, yalnız kadınlar kentiydi. Dulların çoğunluğu fakirdi; 1780-1800 yılları arasında Katalanlar tarafından yapılan değerlendirmelerde sadaka alanların yarısının dul kadınlar olduğu ortaya çıkmıştır. İçinde bulundukları çaresizlikte birçoğu geçimlerini "kişisel çıkar ekonomisinden (economy of expediency)" sağlıyorlardı; bazen, davranışları için cezalandırılıp, küfürlere maruz kalıp, cadılıkla suçlanmalarına rağmen komşularının topraklarında inek besliyorlardı.

Yoksulluk, elbette tüm dulların kaderi değildi; bazı zenginler (kendi ve kocalarının zenginliklerini elde edenler) eş olarak yüceltiliyor ("kutlu" dul) ve genellikle, hele gençseler, yeniden evleniyorlardı. Fransa'da on sekizinci yüzyılın ilk yarısında, yaşları 20-29 arasında değişen kadın dulların yeniden evlenme şansı yüzde 67 iken, bu rakam erkek dullarda yüzde 80'di. Rakamlar İngiltere'de çok daha yüksekti. Tüm Avrupa toplumlarında erkek dullara göre kadın dullarının sayısının çokluğu, kısmen evlenme yaşındaki farka, kısmen kadınların daha uzun yaşamasına ve kısmen de zengin ya da fakir olmalarına bağlıydı.

Cinsellik

Reformasyon sonrası ortaya çıkan bir farklılık, Protestan ülkelerde hoşgörülmeyen cinsel davranışların saldırıya uğrama olasılığının artmasıydı. Kalvinist Cenevre'de zina yapan çiftler kiliseden ihraç ediliyorlardı. Almanya'da, on beşinci yüzyılda saygın kadınları korumak için Dominikanlar tarafından teşvik edilen belediye genelevleri kapatılmıştı. İngiltere, İskandinavya ve Hollanda (kuzey) kentlerinde genelevlerin varlığından pek söz edilemezken, Akdeniz ülkelerinde fahişeliğin resmen tanınmasının nedeni kadın ve erkek arasındaki daha büyük yaş farkı ve bekâr rahiplerin varlığı olabilir. Rönesans Avrupa'sında Roma fahişeliğin ilk başkenti; Venedik ise kur yapma kültürünün merkezi haline gelmişti. Ama ne Kuzey-Güney farklılığı ne de günah çıkarma hücresi bölmesi çok uzun sürmedi. Daha sonraları, Paris ve Londra fahişe sayısının çokluğu bakımından İtalyan kentleriyle yarışa girdiler. On sekizinci yüzyıl Paris'inde, her on üç kadından biri gelirinin bir kısmını fahişelikten kazanıyordu; seks ticareti giderek profesyonelleşmesine rağmen oldukça amatör bir biçimde kadınların kontrolünde yürütülüyordu.

Protestanlık, pek başarılı olmasa da, fahişeliğe son vermeye (Luther resmi fahişelere drahoma veriyordu) çalışır ve tüm kadın, erkek

zinacıları Cennet Krallığı'ndan men ederken, Karşı-Reformasyon da fahişeliği Katolik bölgelerde daha az görünür hale getirmiştir. On yedinci yüzyıla gelindiğinde tüm izinli genelevler ortadan kaybolmuş ve İtalya'da Karşı-Reformasyon tövbekar fahişeyi (Mary Magdalene), çeşitli "düşmüş kadınları", [19] kurtarmayı amaçlayan kurumları aracılığıyla potansiyel rahibeye dönüştürmeye çalışmıştır. Reform'un etkisiyle zaman içinde genel bir değişiklik yaşanmıştır.

Evlenmemiş Anneler: İtalya ve İngiltere

On yedinci yüzyıla gelindiğinde Karşı Reformasyon'un aile üzerinde başka etkileri de olmuştur; örneğin, geleneksel olarak erkeklere ait olan gayrimeşru çocukların bakım sorumluluğu değiştirilmiştir. Evli erkeklere bu sorumluluğu vermenin, meşru ailesini rencide edeceği düşünülmüştür. Dolayısıyla bu çocuklara yetimhanelerde bakılması gerektiğine karar verilmiştir. Öte yandan Protestan ülkelerde, erkekler gayrimeşru çocuklar konusunda kişisel olarak sorumlu tutulmaya devam edilmişler ve göreli olarak çok az sayıda çocuk terk edilmiştir.[20] Başka yerlerde, özellikle Fransız Devrimi sırasında meşru ve gayrimeşru çocuk ayrımını kaldırma girişiminden sonra babalık arayışı yavaş yavaş bırakılmıştır. İngiltere'de bile babalık davaları yasaklanmaya çalışılmış ancak bunda kısmen başarılı olunmuştur.

Bu durum Katolik ve Protestan ülkeler arasındaki bir büyük farkı, yani evlenmemiş anneler ve kimsesiz çocuklara karşı davranışlarındaki farkı gösterir. Avrupa'da çocukların terk edilmesi olgusu en azından, çocukların, aile büyüklüklerini maddi olanaklara göre ayarlamak için bir çeşit post-natal doğum kontrolünün (çocuk katilliğinin sınırlarında gezinen bir uygulama) uygulandığı Roma dönemine kadar uzanır. Hıristiyanlığın ilk üç yüzyılında, kentlerde yaşayan Romalıların, çocuklarının yaklaşık yüzde 20-40'ını terk ettikleri ve Ortaçağ'ın başlarında da aynı şekilde davranmaya devam ettikleri tahmin edilmektedir. Ailenin fakirliği bunu haklı kılan yeterli bir neden olarak kabul ediliyordu.[21] Kilisenin kendisi de bu durumu tercih etmiyordu (ama lanetlemiyordu da) ve hem bebek katli, hem de çocuk

[19] Hufton (1995) 320.

[20] Kertzer (1993): 57.

[21] Boswell (1988); Kertzer (1993): 9.

terki sürüp gitti. Ortaçağ'ın başlarında İtalya'da terk edilen çocuklara kiliseye bağlı mahalle bakıyor, yoksullardan sorumlu yetkililer, *matricularii*, çocukları, onlara hizmetçilikten, vârise kadar farklı statüler tanıyan ailelerin yanlarına yerleştirerek, evlat edinme yasağının üstesinden geliyorlardı. On ikinci yüzyılda, *Les Maisons Dieu* (Tanrı Evleri-Ç.N.) gibi hastane kurumlarının ortaya çıkmasıyla birlikte kimsesiz çocuklara hayır kurumları sahip çıkmaya başladı. İtalya'da, Floransa'daki *İnnocenti* gibi özel kurumlar oluşturularak çocukların bakımı sağlandı. Fransa'da da birkaç bu tip kurum oluşturuldu ve aynı şey Portekiz'de monarşinin önderliğinde yapıldı. Bu hareket, Karşı Reformasyon'dan sonra, on altıncı ve on yedinci yüzyılda gelişerek Protestan İngiltere'ye bile ulaştı ve Londra'da İsa'nın Hastanesi'nin (Christ's Hospital) kurulmasıyla sonuçlandı. Yoksul kadınlara drahoma fonu yaratma hareketi gibi, bu kurumlar da, sosyal problemlere hem kiliseyi, hem de devletin kamu sektörünü kullanarak çare bulma çabasının bir parçasıydı. Kurumların bazıları belediyeye aitti, diğerleri dini kurumlara.

İtalya'dan Avrupa'nın diğer yerlerine yayılan bu kurumların varlığı, babaların gayrimeşru çocukları için hiçbir nihai sorumluluk taşımadıkları anlamına gelirken, ahlaki olarak cezalandırılmaları gerektiği düşünülen annelere çocuklarını yetiştirme (hatta bazı durumlarda süt verme) izni verilmiyor ve çocuklarını bu kurumlara verme durumunda bırakılıyorlardı. Bu nedenle bebeklerin birçoğu, bakıcıların tüm çabalarına rağmen ölüyorlardı.

Reformasyon döneminde, Protestanlar annelerin kendi çocuklarını büyütmeleri gerektiğini ve ebeveynlerin de kendi günahlarına karşı kişisel sorumlulukları olduğunu savunan bir tavır benimsediler. Katolikler kurum yardımının gerekliliğini savunmaya devam ettiler ama Karşı Reformasyon, evlilik ve meşruiyet kavramlarını, yasal çocukların yalnızca kilise tarafından kutsanmış evliliklerde doğabileceği konusunda ısrar ederek, sınırlamaya çalışmıştır. Dini yasalar, piç çocukların anne babalarının sonradan evlenmesiyle piçlikten kurtulacaklarını öngörürken, İngiliz örf ve âdet yasaları "piç doğanın, her zaman piç olacağını" beyan etmişti. Evlilik dışı birlikte yaşayanlar kiliseden ihraç edilebiliyordu. Bu nedenlerden dolayı, on altıncı yüzyılın sonlarında gayrimeşrulukta bir azalma görüldü. Ancak kadınlar, daha önceki örf ve âdetlerde var olan, evlilik sözünün verilmesiyle birlikteliklerin meşruiyet kazanmasının getirdiği korumadan yoksun kalmış oldular.

Gayrimeşru çocukların, ruhlarının kurtulması için hemen vaftiz edilmeleri gerekiyordu. Doğum sırasında ölen annenin karnındaki fetüsün ya da bebeğin vaftiz edilebilmesi için sezaryenle ameliyat edilmesi gerekiyordu. İtalya'da gayrimeşru çocukların kimsesiz çocuk yurtlarına bırakılmalarına devam edildi; ancak Fransa'da, on dokuzuncu yüzyılda bu, söz konusu çocukların toplam sayısının yarısına uygulandı.[22] Bu farkın nedeni kısmen, Güney'de onur ve utanç kavramlarının taşıdığı önemin daha fazla olmasıydı. Kadınların onurları, erkekler tarafından korunması gereken cinsellikleriyle sıkı sıkıya bağlantılıydı. Aksi durumda, ailede hem erkekler, hem de kadınlar onurlarını kaybediyor ve bir yandan doğumu gizleme çabalarını artırıyor, diğer yandan, ulusal yasaların öngördüğü mahkumiyetleri yeterli bulmayan topluluk üyelerinin onayıyla, aile onurunu lekeleyen kişilerden intikam alınıyordu.

On altıncı yüzyılda, Avrupa'nın her yerindeki dini mahkemeler resmi olmayan evlilikleri tanıma konusunda giderek daha isteksiz davranıyordu; bu 1754 yıllarına kadar Protestan İngiltere'de çok yaygın olan gizli evliliklere de uygulanıyor ve bu tip birlikteliklerden doğan çocuklar piç konumunda bırakılıyordu.[23] 1556'da Fransa'da II.Henri, hamileliğini ya da vaftiz edilmeden ölen çocuklarını gizleyen evlenmemiş kadınlar için ölüm cezası öngören bir ferman yayımladı. Benzer bir şekilde, İngiltere'de, Portekiz'de ve birçok İtalyan devletinde hamileliği beyan etme zorunluğu getirildi.[24]

Çocuklar

Çocukların konumunda da değişiklik meydana geldi. Fransa'da on altıncı yüzyılın ortalarında ve yetmiş yıl kadar sonra İngiltere'de bebek katline (esas olarak kadının işlediği bir cinayet olarak kabul ediliyordu oysa erkekler de elbette masum çocukları öldürebilirlerdi) karşı katı yasalar çıkarıldı. Her iki Reformasyon da temel olarak çocukların vaftiz edilmeden, bir insanın müdahalesi sonucunda -öldürülerek ya da kürtaj- ölmeleriyle ilgileniyordu. Çocukların öldürülmesi cinayet

[22] Kertzer (1993): 24.
[23] Stone (1992).
[24] Martin ve Lefaucheur (1995): 10.

davalarının önemli bir bölümünü oluşturuyordu ve bu, çoğunlukla evlenmemiş annelerle ilişkilendiriliyordu. 1556'da çıkan bir Fransız yasası annelerin hamileliklerini beyan etmesini, kaydettirmesini ve kısmen destek sorumluluğunun nereden geldiğini belirlemek için, babasının adını vermesini zorunlu kılıyordu. Bazı dönemlerde bu zorunluluğun yerine getirilmemesi ölüm cezasıyla sonuçlanıyordu.

Benzeri bir yasa İngiltere'de 1624 yılında kabul edildi ama giderek daha fazla hoşgörüyle uygulandı ve sonunda 1803 yılında iptal edildi. Fransız Yasası, İngiltere'nin tersine resmi bebek öldürme olaylarında hızlı bir yükseliş olduğu bir zamanda, Devrim'le birlikte iptal edildi.

Güneyde, terk edilen çocuklar (çok özgül nedenlerden dolayı Sardinya Adası'nda hiç yoktu) esas olarak gayrimeşru çocuklardı. Bununla birlikte, Milano ve Floransa kentlerinde, anne ve babalar yasal çocuklarını da, ekonomik nedenlerden dolayı bu yurtlara bırakıyorlardı. Bu durum böyle sürmeye devam etti ve on dokuzuncu yüzyılın sonunda Milano'da, gayrimeşru çocukların dörtte üçü terk edilmişti ama terk edilen çocukların yarısı meşruydu (tüm meşru doğumların üçte biri).[25] Terk edilen çocuklar arasında meşru çocukların sayısı yere ve zamana göre bazı değişiklikler gösterir. Devrim'in arifesinde Rennes'de terk edilme oranı yüzde 28, 1854 yılında Milano'da yüzde 64'tü. Aile dışı bakımın maliyeti, idarenin hayır kurumu ya da kamu sektörüne ait olmasından bağımsız olarak, oldukça yüksekti. Portekiz'de, o dönemde, terk edilmiş çocukların bakımı belediye bütçelerinin yüzde 40-50'sini alıyordu.

Her zaman kamu desteği ve özel yardımseverlik birlikte var oluyordu; birincisi devlet tarafından sağlanırken, ikincisi genellikle kilise tarafından yapılıyordu. Ancak ağırlığın birinden ötekine kayması, zor günlerde çok farklılaşabiliyordu. Ben, Reformasyon sonrası İngiltere'yi, dengenin dini otoriteler yerine sivil kuruluşlara doğru kaymış olmasını, Avrupa'da şimdiki durumu belirleyen sekülerleşmenin bir göstergesi olarak görüyorum.

Elizabeth dönemi Yoksul Yasası, bu bağımlılığı çok açık bir şekilde "kilise cemaatinin" omuzlarına yükledi. Bunu anneyi desteklemek, babayı da ödeme yapmaya zorlamak için yaptı. Elizabeth tarafından konulan orijinal Yoksul Yasası, gayrimeşru çocuğun varsayılan baba-

[25] Kertzer (1993) 78; 1875 yılında gayrimeşru çocukların yüzde 91'i terk edilmişti.

sının haftalık ödemeler yaparak çocuğa bakmasını, yoksa hapis cezasına çarptırılmasını öngörüyordu. Ancak bu yasa etkili olamadı. Bir II.Charles Yasası, kilise gözetçilerinin ve denetçilerin, ayrıca iki hakimin emriyle, ebeveynlerin her türlü menkul eşyalarını ve kiralarını çocuğun bakımı için ayırmalarını olanaklı kıldı. 1810'da I.James tarafından çıkartılan daha sert bir yasaya göre, bakıma muhtaç piçi olan "iffetsiz kadınlar" iki yargıcın kararıyla ıslahevine konulabiliyordu. Bu yasa çok ender olarak uygulandı.

II. ve III. George Yasaları'na göre, on sekizinci yüzyılda, bekâr bir kadını hamile bırakan ve kadının, çocuğun babası olduğunu söylediği "varsayılan baba" için herhangi bir yargıç tutuklama emri çıkarabiliyordu. 1834 yılında, Yoksul Yasası Komisyon Üyeleri tarafından çok büyük eşitsizliklere yol açmakla suçlanan yasa buydu. Çünkü bir kadın, hapsettirme tehdidiyle bir erkeği evlenmeye zorlayabiliyordu. Bunun alternatifi kadını kürtaj yaptırmaya ikna etmek ya da adamın ortadan kaybolmasıydı; ikinci durumda, yerel denetçiler kadına yoksulluk ödeneğinden haftalık maaş veriyorlardı.

Bu tip destek, günümüzde karşılaştığımız şikayetlere benzer şikayetlerin dile getirilmesine yol açtı. Sistemin, yalanı ve evlilik dışı cinsel ilişkiyi teşvik ettiği, alçakgönüllülük ve kendine güveni çökerttiği, erken, iyi düşünülmemiş evliliklere prim verdiği öne sürülmüştür. Ve aynı zamanda yurttaşlar açısından çok pahalıydı; çünkü kilise cemaati yalnızca verdiğinin yarısını geri alabiliyordu. Babalığın belirlenmesi önceleri yalnızca kadının iddiası değil, erkeğin de kabul ya da reddi temelinde belirleniyordu. Kadının iddiası bir yeminle desteklenmişse ve bu yemin "*in extremis doloribus partibus*" durumunda, bir başka deyişle doğum sancıları sırasında yapılmışsa erkeğinkinden çok daha güçlüydü.[26] On altıncı yüzyıl öncesinde, varsayılan babalar cinsel ilişki kurduklarını çok ender olarak reddetmişlerdir.[27] Ancak, erkek evlilik sözü verdikten sonra reddetmeye giderse, karşılıklı rıza doktrini nedeniyle evliliğe zorlanamazdı. Yargıç yalnızca zararın giderilmesine karar verirdi. Daha sonraları kilisenin evlilik konusundaki tutumu, tüm Katolik ülkelerdeki gibi katılaştı. Buna rağmen çok sayıda kadın evlilik öncesinde hamile kaldı ve bazıları evlilik bağı dışında çocuk doğurdu.

[26] Martin ve Lefaucheur (1995): 18.

[27] Martin ve Lefaucheur (1995): 16.

İngiltere'de on sekizinci yüzyıldan itibaren, gelinlerin üçte birinin evlilik sırasında hamile oldukları tahmin edilmektedir.[28] Evlilik öncesi hamilelik, Malthus'un da işaret ettiği gibi elbette evlenme yaşına bağlıydı; Hindistan'da ya da Afrika'da evlenmemiş anneler tarafından doğurulmuş çocuk sayısı, kızların genellikle on altı yaşında evlendirilmeleri nedeniyle çok azdı.

Fransa'da 1793'deki Devrim yasalarından biri, doğal ve yasal çocuklar arasında miras hakkı da (bakım hakkı önceden sağlanmıştı) dahil olmak üzere eşitliği sağladı ve biyolojik babanın belirlenmesi şartını kaldırdı. Daha tutucu 1804 Napolyon Hukuku'na göre, doğal çocukların miras edinme hakları kaldırıldı ancak babalığın belirlenmesi konusundaki yasak, *Ancien Régime* dönemindeki bazı skandal iddialar nedeniyle korundu. Ek olarak, kadının babanın ismini açıklamak yerine çocuğunu öldürmesinden ya da terk etmesinden korkuluyordu.

Eski Yoksul Yasası konusundaki bilinçi ikilem, tüm yardım durumlarındakiyle aynı, bir başka deyişle, çalışmamayı teşvik etme ve bir bağımlılık kültürünün oluşmasına yol açma korkusuydu. Aile kazançlarının otomatik olarak belirli bir minimuma yükseltildiği ölçeklendirme sisteminin, aylaklık yapanları endüstri çalışanlarına göre daha avantajlı konuma getirdiği düşünüldü; "gerçek kazanç", hem işçi, hem de işveren açısından "bir kayıtsızlık konusu" haline geldi. Kadının kazancı, kadınların çalışmamasını ya da gizli çalışmalarını sağlamak amacıyla genellikle maaştan düşülüyordu. Bunun uygulanmadığı yerlerde ise, kadınlar kocaları işsizlik geliri alırken çalışıyorlardı; bu ise bazılarının durumu "fiyatlarda hızlı bir artışın" eşlik ettiği "çalışan sınıfların hızlı demoralizasyonu" olarak tanımlamalarına yol açtı.[29] İnsanlar aynı zamanda bir başka ikilem içindeydiler. Örneğin on altıncı yüzyılda, gayrimeşru bir çocuğun bakımının sağlanmasının zinayı teşvik edeceği ama bunun reddinin ya çocukların öldürülmesini ya da kürtajı artıracağının bilincindeydiler. Tercih edilen desteğin sağlanmasıydı; ama bunun yol açtığı problemlerin de farkındaydılar.

[28] Laslett (1977).

[29] Pinchbeck (1930): 75 ve 76.

Hıristiyanlığın Avrupa'da aile yapısı üzerindeki önemli etkisi veri olarak alındığında, sekülerleşme sürecinin Hıristiyanlıktan kaynaklanan baskıyı azaltması ve düzeni değiştirmesi kaçınılmazdı. Fark edilebileceği gibi, ilk modern dönemlerle (örneğin 1500) bugünkü entellektüel ortam arasındaki olağanüstü değişiklik, ilk dönemin "Şeytan'ın, zebanilerin ve kötü ruhların her yerde bulunduğu bir dünya kavramını içermesiydi."[30] Aynı şey Tanrı için de geçerliydi.

Hıristiyanlık ne Avrupa'daki tek dini güçtü ne de herhangi bir biçimde monolitikti. "Din karşıtı" mezheplerin aile konusunda farklı yaklaşımlara sahip olması gibi, İspanya, Sicilya ve Doğu Avrupa'daki İslam ve kıtanın her yerindeki Musevilik gibi dini akımlar da farklı görüşler öne sürdüler. Bu dinlerin her ikisi de daha yakın akraba evliliklerine, leviratik olanlar da dahil olmak üzere izin verdi. Ayrıca Hıristiyanlık bütün gücüne rağmen tüm istediklerini elde edemedi. Hıristiyanlığın en baskın olduğu dönemlerde dahi yakın evlilikler konusundaki aile baskısı kendisini bazen kaçış, bazen de yasal muafiyetlerle gösterdi.[31] Aile zenginliğinin dağıtımını öngören Hıristiyan kurallara karşı her zaman biraz direniş mevcuttu.

Rönesans ve daha sonraki Aydınlanma dönemlerinin öğrettikleri sayesinde dinin sosyal hayattaki hakimiyeti azaldığında, itaat etme baskısı da büyük ölçüde azaldı. Sekülerleşme, kilisenin gözetim görevinden çekilerek yerini devlete bırakması demektir. Foucault bunun on sekizinci yüzyılın sonlarıyla, on dokuzuncu yüzyılın başlarında gerçekleştiğini düşünür. "Cinsellik bir bütün olarak sosyal bünye gerektiren bir konu haline geldi..." Weber'in dünyanın demistifikasyonu olarak değindiği Aydınlanma döneminin sonucunda ortaya çıkan bu süreç elbette, bir polisiye gücün yerine başka bir gücün ikame edilmesi olarak görülebilir. Ancak bu, bazı "modernleşme teorisi" savunucularının hayal ettiklerinin aksine, seküler güçlerin aileye ilk müdahalesi değildir; müdahale Rönesans ve Reformasyon dönemlerinde de olmuştur ve klasik dünyada oldukça sıradan bir olaydı. Ama neredeyse tüm aile hayatının, kilisenin himayasine girdiği -bütün dün-

[30] Hufton (1995): 332.

[31] Trent Konseyi'nden sonraki yüzyıl içinde Fransa'da çok sayıda muafiyet olmamıştır. Verilen muafiyetler, on yedinci yüzyılda güçlü aileler arasında bölünmelere yol açan bir uygulamayla sivil mahkemelere götürülebiliyordu.

ya dinlerinde de olduğu gibi- Ortaçağ sonrası Avrupa'da yeniydi. Katolik ülkelerde kilise devletten daha fazla otorite sahibi olmaya devam etti.[32]

Bu tip rakip talepler daha önce birçok çıkar çatışmasına yol açmıştı; bunun doruk noktası VIII.Henry'nin papalığın otoritesini reddetmesi ve evlilik kurallarının yeniden tanımlanmasıydı. Fransa Kralı, Trent Konseyi'nin anne-baba onayı almamış evlilikleri kabul etmesine karşı çıktı. Çok sonraları İtalya'da, 1870'lerde yeni kurulan ulus, meşruiyetini tanımayı reddeden Katolik Kilisesi'ne karşı acımasız bir mücadeleye girişti. Parlamento da, kilisenin sivil evlilikleri geçersiz sayması gibi, tüm evliliklerin sivil kurumlar tarafından yapılması gerektiğini, kilisenin kıydığı nikahları ve bu birlikteliklerden doğan çocukları gayrimeşru sayacağını ilan etti.[33] İtalyan Birliği'nin oluşturulmasından sonra gayrimeşru çocuk sayısında önemli bir artış oldu ama bunların yüzde 40'ında babaların adları kayıtlıydı; ki bu daha önce dini bir evliliğinin yapılmış olduğunun göstergesiydi.

Sekülerleşme sürecinin bir özelliği, genellikle genç kadınlarda olan, cin çarpması ve cinlerin bedenden kovulması (Protestanların rahiplerin bundaki rolüne önem vermemesi nedeniyle) gibi kavramları etkilemesi ve bunların on sekizinci yüzyılın sonlarında tamamen yok olmasına yol açmasıdır. On beşinci yüzyılda kiliseye rağmen ciddi bir sorun olan cadılık, on yedinci yüzyılın sonlarına doğru önemli bir sosyal problem olmaktan çıktı. Hem Katolikler, hem de Protestanlar, cadılığı dine karşı bir mezhebin ifadesi olarak görmüş ve varlığını kabullenmişlerdir. Ancak on yedinci yüzyıl ilerledikçe, giderek daha fazla sayıdaki eğitimli seçkin, şeytani bir gücün varlığını değil, böyle bir güçle ilişki kurmakla suçlanan kişilerin gerçekten böyle bir ilişki kurup kurmadıklarını sorgulamışlardır.[34] Hem Fransız, hem de Britanyalı yargıçlar itham edenlere güvenmemeye başlamış, Engizisyon ise cadı avcılarına karşı tavır almıştır. Yüzyılın sonlarına doğru, eğitimlilerin akılcılığının olgunlaşması, bu mahkumiyetlerin son bulmasını teşvik etmiştir.

[32] Delumeau, *Sin and Fear* (1990) adlı eserinde Katolik ülkelerde on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda dini kontrolün sıkılaştığını (Karşı Reformasyon'la bağlantılı olarak) ve on sekizinci yüzyılda, Aydınlanma'dan çok hareketlilik nedeniyle baskının azaltığını iddia etmiştir. (Hufton, kişisel görüşme).

[33] Kertzer (1993): 23.

[34] Hufton (1995): 357.

On sekizinci yüzyılda İngiltere'de dini mahkemelerin önemi azalmış ve yargıçların zina ya da ahlaksızlığa çözüm bulma konusundaki istekleri, çocuk bakımı masraflarının yoksul ücretlerini etkileme durumu olmadığı sürece, kaybolmuştur. Bu nedenle "evlilik dışı cinsel ilişkiler suç olmaktan çıkmıştır".[35] Bütün bunlar din ve devlet düzenlemelerinin yavaş yavaş ayrılmasının, devletin halkın çoğunluğu için merkezi bir önem kazanmasının parçası olmuştur. Sekülerleşme, bazı cemaatlerde yasak olmasına rağmen, devlet müdahalesiyle izin verilen, boşanmış kadın ve erkeklerin yeniden evlenmelerinin yavaş yavaş kabulünde çok açık bir şekilde görülür.

Protestanlık gibi, Karşı Reformasyon da, eğitimin yaygınlaşmasına çalışmış ve "Yeni Öğrenim" ile giderek dini kontrolden kurtulan eğitim, özellikle doğal bilimlerde, kısmen de olsa, dünyaya daha seküler bir yaklaşımı desteklemiştir. Bununla birlikte, Karşı Reformasyon'un hedeflerinden biri, mahalle rahiplerini eğiterek, onları hiyerarşik kontrole daha fazla tabi kılmak olmuştur. Bu yolla rahiplerin kendi değerlerini yaymasını sağlamak istemiştir. Bir akademisyenin ifadesiyle, rahipler, mahalle kiliselerine gelenlere "yeni aile ve kadın onuru kavramını" öğretecekti ve "rahipler artık inananlar ve kutsal arasındaki aracı değil, inananlar, dini ve sivil otoriteler arasındaki aracıydı." Bu görevini yerine getirmesi için "dişi casuslar" ona yardım ediyordu.[36] Papalık polisi de, zina yapan çiftleri ayırma işini kendi görevleri olarak kabul ederek, ahlaklılığın korunması konusunda üzerine düşeni yapmıştır.

Bu bölümde, on altıncı yüzyıldaki dini değişikliklerin evlilik ve aile üzerinde hem doktrin olarak ve hem de fiili etkileri ele alınmıştır. Söz konusu etkiler birçok açıdan Katolik ve Protestan alanlar arasında bir çizgi çekmiştir ve bu aralık ancak toplumsal sekülerleşme ve tam endüstrileşmenin etkilerinin hissedilmesiyle kapanmaya başlamış ve belki de yalnızca, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Üçüncü Endüstri Devrimi ve Avrupa Topluluğu'nun ortaya çıkışıyla kapanmıştır.[37] Bu nedenle, bu konuyu ele alırken, bir sonraki bölümde de görüleceği gibi, kronolojik sıralamaya her zaman sadık kalamadım.

[35] Hufton (1995): 288.

[36] Hufton (1995):

[37] Endüstrileşme ve aile konusunda bkz. Segalen (1996): ii, 377 ve Seccombe (1993).

7

Drahoma ve Kadın Hakları

Daha önce de görmüş olduğumuz üzere, en erken klasik zamanlardan on dokuzuncu yüzyıla kadar Avrupa evliliğinin en temel özelliklerinden birisi, evlilik sırasında kadına drahoma olarak verilen ebeveyn mülküdür; bazı durumlarda ise bu ebeveyn dışı mülk de olabilir. Bu olgu, sadece Yakındoğu'nun Bronz Çağı toplumlarına kadar giden özelliklerden biri olmakla kalmaz, -Afrika ve benzeri ekonomilerle çarpıcı bir zıtlık içindeki- belli başlı Avrasya toplumlarının tümünde yaygın karakteristiklerinden birisi olarak da öne çıkar.[1] Drahoma, kadın mülk kompleksi olarak adlandırdığım şeyin bir parçasını oluşturur ve ölüm durumunda mirasa veya yaşayanlar arasındaki diğer intikal biçimlerine katkıda bulunabilir ya da bizzat onlara alternatif bir işlev görebilir.

Devir Olarak Drahoma

Yukarıda da belirtildiği üzere drahoma, mülkün kuşaklar arasında devredilme sürecinin bir parçası olarak görülmelidir. Bu türden devirler sadece mirası değil, aynı zamanda öğrenim masraflarını, (drahomayı da içeren) evlililik transaksiyonlarını ve yaşayanlar arasındaki diğer intikalleri de içerir. Drahoma ödemelerinin farklı biçimler alabileceğine dikkat çekilmiş ve benim drahomayı, kadının mirastan

[1] Goody (1976).

dışlanması olarak gördüğüm iddia edilmiştir.[2] Bu doğru değildir. Ben drahoma ve mirası, kızların ebeyveynlerinin mülküne sahip olabildikleri, kuşaklar arası devir sürecinin bir parçası olarak görmekteyim.[3] Kuşkusuz mülkün daha sonra değil de daha önce verilmesi arasında bir fark vardır. Benim tartışmam sadece miras konusuna değil (ki bunu Kral Lear durumu olarak ifade ettim), aynı zamanda makam veraseti konusuna da ilişkindir (burada ise Prens Hal durumu söz konusudur).[4] Her ne kadar sık sık koca tarafından bir ortak aile fonu olarak kullanılmış da olsa drahoma, son tahlilde kadına ve onun çocuklarına ait olmaya devam etmektedir. Bunu, kadının dulluğu için yapılan ve kendisi için yapılmış bulunan o ilk katkıya bağlanan düzenlemelerde görmekteyiz (*dower*, dul kadına koca mülkünden verilen irat *douaire* [Ç.N.]). Ortaçağ Londra'sına ilişkin olarak işaret edildiği üzere evlilik, "eşlerin ve ailelerinin, ailevi ve ekonomik karakterli, geçerli bir birimi yaratmak üzere ayrılan sermaye ve mülkün" "ortaklık"a intikalini içermektedir (ben bunu evlilik fonu olarak adlandırmıştım). Mülk vaatlerinin ilanı, çok sayıda şahidi garantilemek için, evlilik töreni sırasında kilise kapısında yapılırdı.[5] Kadının kocasından daha uzun yaşaması durumunda, ki on beşinci yüzyıldan sonra erkekler için ileri yaşlara atılan evlilikler nedeniyle bu yaygın bir durumdur, dul kadın, koca mülkünün üçte birini kendi ihtiyacı için kullanmak üzere gelir olarak alırdı. Dulluk, kadına çok daha büyük bir yasal ve ekonomik özgürlük vermekteydi. Böylelikle büyük çoğunluğu annelerin vesayeti altında bulunan çocukların geçimi de sağlanmaktaydı. Öte yandan yeterince zengin olmaları durumunda, çok sık görüldüğü üzere dullar yeniden evlenmekteydiler. On altıncı yüzyıl İngiltere'sinde, dulların üçte biri yeniden evlenmekteydi. Sınıfsal ayrımlarla belirlenmiş bir toplumda aileler, kızlarının ve oğullarının statüsünü korumak istemekte, o yüzden de mülklerini çocuk-

[2] Brettel (1991).

[3] Avrupa'da drahoma üzerine tartışma, İkinci Dalga Feminizm'in yol açtığı kadınlar ve kadınlar tarihi üzerine çalışmaların etkisiyle son yıllarda oldukça gelişmiştir. Son derece genel olarak ele aldığım bu materyali tartışmak için başlı başına bir kitap gerekebilir. Ancak bir yorumda bulunmak zorundayım. Bazı feminist metinlerde kadını, miras hakkından yoksun olduğu için bir kurban olarak görme eğilimi mevcut. Oysa bu, gerek drohamanın gerek mirasın, birer mal devri tarzı olduğu ve daha genç erkek çocukların da, daha sonraki mal bölüşümünden dışlanmak üzere *endow* edilebileceği gerçeğini yok saymak ve *primogeniture*'un mutlaklığı gibi yanlış bir izlenim vermek anlamına gelmektedir.

[4] Goody (1962) ve (1966).

[5] Hanawalt (1996): 202; (1986).

larına devretmekteydiler. Bu devirlerde kızlara genellikle daha az, bazı durumlarda da daha fazla mülk verilmekteydi. Bu devirlerin amacı, onların aynı sosyo-ekonomik grup içinde "evlenebilme"lerini, böylelikle kendilerinin ve çocuklarının yaşam tarzlarını idame ettirebilmelerini ve aynı zamanda da ailelerinin ününü korumalarını sağlamaktı. Her ne kadar Hıristiyan Kilisesi, yakın (bazan da en yakın) akrabaların potansiyel eş olarak dışlanması konusunda ısrar etmekteyse de, evliliğin, dışarıdan biriyle değil de, daha çok aynı grup içinden biriyle gerçekleştirilmesi hedeflenmekteydi.

Vâris Kadının Evlenmesi

Kadınların evliliğine ilişkin sınırlamalar, kadının vâris olması durumunda en yüksek düzeylere ulaşırdı. Vâris kadından kastedilen, erkek kardeşi olmayan ve doğrudan mirasa ilişkin yaygın Avrasya uygulamasına göre mirasa hak kazanmış konumdaki kadındır. Sözü geçen Avrasya uygulamasında mülk, diğer akrabalara (kardeşlere ve onların çocuklarına) gitmeden önce, kız ve erkek çocuklara geçmekteydi. Hiç kuşku yok ki vâris kadınlar, eş olarak özellikle ilgi çekiciydiler. Sahip oldukları zenginlik onlara, bazen daha aşağı gruplardan ya da yukarı gruplardan -ama kendilerinden daha genç- koca bulma olanağını vermekteydi. Böylesi durumlarda bu kadınlar, sıradan evliliklerde olduğu gibi kocalarının evine taşınmak yerine, kocalarını bulundukları yere getirirlerdi. Mevcut demografik koşullarda çiftlerin yüzde 20'sinde, yaşamlarının sonuna doğru vâris olarak erkek değil kız çocukları bulunurdu. O nedenle de vâris kadınlar, aile hayatının çeşitli alanlarında sık sık önemli roller oynamışlardır.

Aile mülkünü erkeğin elinde tutmanın bir yolu, hiç kuşku yok ki evlat edinmeydi. Ama daha önce de gördüğümüz üzere kilise, kız çocukların haklarını korumak üzere bunu kural dışı saymıştı. Aynı şey, diğer akrabalar için de geçerliydi. Verasete ilişkin alternatif (erkek merkezli) stratejilerin yasaklanması, erkek kardeşi olmayan kızlara yapılacak mülk devirleri konusuna çok daha büyük bir önem verilmesi anlamına gelmiştir. Bu olgu, tarım mülkünün özellikle etkilendiği alanlarda bugün de geçerlidir.[6]

[6] Örneğin Finlandiya'da; ama aynı şey Güneybatı Fransa için de geçerlidir (JRG fieldnotes).

Mülk ve İrat Devredilmiş Kadınlar (Women Endowed)

Erkek kardeşi olmayan kızların, diğer erkek akrabaların önüne geçip tek vâris olarak miras edinmeleri, kadının kaderi üzerine bugünkü bazı görüşleri sınırlandırıyor olmalı. On altıncı yüzyıl Bologna'sı toplumlarında, "mirasın tamamı oğullara gider, bunun çok daha küçük bir hissesi ise, kız çocuğa evlilik ya da rahibe manastırlığı için ayrılırdı;" bu toplumlar, "babasoylu toplum" olarak adlandırılır.[7] Kuşku yok ki bu, "mirasın tamamının" oğullara gitmesi nosyonunun önemli ölçüde sınırlandırılması anlamına gelmektedir; çünkü drahoma her yerde oğul payından daha küçük değildir. Ve doğrudan erkek vârisleri olmadan ölen çiftlerin mirası (ki yüzde 20'lik bir oranı ifade ederler), her durumda "tamamıyla" kızlara geçmektedir. Daha da ötede bu türden *endowments*, hem yukarı sınıf ailelerinde hem de köylülük içinde, "ekonomik ve sosyal yönden eşit olanlar arasında birliği" hedefleyen sisteme tamamen içkin bir konumdadır; *endowment*, "sınıf" içi evlilik ölçüsünü yerine getirecek temel bir mekanizmadır.

Yukarı Ortaçağlar (1150-1309) Avrupa'sında bir tarihçi şöyle yazmaktadır: "Pek çok gelin, ailelerinden bir drahomayla gelmekte, damattan ya da onun ebeveyninden daha küçük bir hediye almaktaydı. Bu iki parça, bir evlilik hissesi [karıkoca fonu] oluşturmakta ve kocanın ölümünden sonra dulun geçimi için kullanılmaktaydı. Bu hissenin idaresi kocaya bırakılmıştı; ancak koca bu konuda, sadece karısının ve onun arkadaşlarının rızasıyla hareket edebilmekteydi. Kocanın ölümünden sonra dul kadın, çocuklar reşit olana kadar genellikle mülkün yöneticisi olarak tayin edilirdi. Kendi hissesini alabilme konusunda ise, mülkün diğer tüm yararlanıcılarına göre öncelik sahibiydi."[8] Hukuku yok saydıkları pek söylenemez.

Kadınlar, Endowment ve Kilise

Avrupa'daki evliliklerin büyük çoğunluğu, yakın zamanlara kadar bu türden devirlerle yapılandırıldı. Gibbons ve diğerlerinin de belirttiği üzere, Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde bu durum, zengin dulları,

[7] Ferrante (1996): 115.

[8] Mundy (1991): 150.

söz konusu servetleri kiliseye kazandırmak isteyen papazlar için önemli bir hedef haline getirmekteydi. Din bilginleri ve yorumcularının öğretileri, kadının devredilemez hisseleri üzerindeki kişisel hakkını, "özellikle dindar niyetlerle yapılacak bağış ve mirası dikkate alarak" savunmuştur.[9] Kilisenin dullara yönelik bu dikkat ve ihtimamı, aileler ve devletin itirazlarıyla karşılaşmış ama özellikle Katolik ülkelerde yakın zamanlara kadar varlığını sürdürmüştür.

Bu yaygın dini kurumlar, *endowments* ve hibeler yoluyla desteklenmek durumundaydı. Ruhani topluluğun, aile mülkünün kullanımında oynadığı rol, Cizvitlerin para toplama faaliyetlerinin analizlerinden de görüleceği üzere, Hıristiyanlığın sürekli bir veçhesini ifade etmektedir.[10] Cizvit teşkilatlanması, kendileri için dünyevi zenginlikleri tamamen reddederek işe başlamıştır. Ne var ki, kendilerini yeniden Hıristiyanlaştırma ve başka dinlerden döndürme faaliyetine adadıkları için, binalar elde etmek ve bir eğitim programı uygulamak üzere geniş fonlara ihtiyaçları olduğunu fark etmişlerdir. Sonunda bu işte o kadar başarılı olmuşlardır ki, "bu para toplama süreci (...) bugüne kadar gerçekleştirilmiş özel amaçlı para toplama süreçlerinin en büyüklerinden birini oluşturmaktadır". Bu program, özellikle dullara yaklaşımda, oldukça profesyonel bir şekilde hayata geçirilmiştir. On altıncı yüzyıl İtalya'sındaki Patrisyen ailelerde bir evli kadının drahoması, aile hisselerinin yüzde 20'sine kadar varabilmekteydi. Bu miktar kocanın yönetimi altındaydı; ancak kadına gelir sağlayacak bir yatırım olarak değerlendirilmeliydi. Kadın, bu gelirin bir kısmını kendi harcamaları için ayırabilirdi. Bu tutar ve bazı devredilemeyen tutarlarsa (örneğin akrabalardan miraslar), bir kısmı kiliseye yönelik hibeler olarak kullanılabilirdi. Kadın dul kaldığında çok daha büyük bir kontrol gücüne sahip olur ve servetini, bağlı olduğu papaza, "günah çıkartma papazına" yardım amacıyla kullanabilirdi. Bu bağlılık bazen belli bir belirsizlik taşımaktaydı ve "kadının bu hibesinin merkezinde, kendisiyle günah çıkartma papazı arasındaki ilişki bulunmaktaydı." Bu ilişki, işin içinde yasak bir cinselliğin bulunabileceğini ima eden aileler tarafından pek de sessizce karşılanmazdı. Ayrıca bazen bizzat kilise hiyerarşisi de, temsilcilerini sınırlamak üzere müdahalede bulunmak zorunda kalmaktaydı. Bologna'da Gozzelini Ailesi,

[9] Kirshner (1991): 194.

[10] Hufton (1998).

Cizvitlerin kendi ailelerinden bir kadın üzerindeki etkisine ilişkin olarak kendilerini lekelenmiş hissetmekteydiler; o derece ki, Cizvit teşkilatı, bir süre için miraslardan kaçınmayı daha ihtiyatlı bir yaklaşım olarak değerlendirdi. Ignatius Loyala, dünyayı Hıristiyanlaştırmak için gereken parayla, iktidar sahipleriyle iyi ilişkiler sürdürme dileği arasında bir uyum sağlama çabasındaydı. Bu ise her zaman mümkün değildi ve 1606'da Venedik'te başlarına geldiği gibi, zaman zaman teşkilatın kovulmasına yol açabilecek belirsizlikleri de içinde barındırmaktaydı. Aile servetlerinin dışardan müdahalelere karşı bu zayıflığı şikayetlere yol açmaktaydı. Sonuçta, hayır işlerinin finanse edilmesiyle aile çıkarları arasında yüklü bir ilişki ortaya çıkmaktaydı. Bazı yorumcuların işaret ettiği üzere, bu sorunu tamamen materyalist terimlerle yorumlamak pekala mümkündür. Cizvitlerin tarihi, Hıristiyan Kilisesi gibi "büyük organizasyonların" etkilerine sınırlı bir yaklaşımla bile, kilisenin ruhani aktivitelerinin aile ilişkilerini değiştirmesinin nedeninin kısmen maddi talepleri olduğunu göstermektedir. Miras bırakmalar ve bunlara yönelik muhalefetler, Antik Çağ'ın sonundaki olayların bir tekrarını ifade eder ve kilisenin ihtiyaçlarına, taleplerine ve aile çıkarlarına aykırı olarak gerçekleştirilen katkılara ışık tutar.

Drahoma ve Sınıf

Drahomanın miktarı ve hatta sadece gerçekleştirilme imkanı, sınıfla bağlantılıdır. Yoksulların sunacakları çok az şeyleri vardır. Normal olarak drahoma, gelinin ebeveyni tarafından sağlanır; ancak bazı durumlarda damadın ebeveyni tarafından ya da bazı hayır kurumları (Katolik ülkelerde genellikle kilise) tarafından sağlanabilir veya kızın kendi çalışmasıyla sağladığı gelirin tasarrufuyla da elde edilebilir. Ancak bu son durumda tasarruf eylemi zaman alabileceğinden, evlenme yaşı bu süreçte ileriye doğru atılan kadın, ebeveyninden belli bir bağımsızlık kazanır. Daha erken yaşta evlilik durumunda ise, drahoma için bu türden tasarruf yolları ortadan kalkacak ve muhtemelen gayriresmi birlikteliklerin sayısında artışlar olacaktır.

Daha fakir ailelerde anne-babanın geleceğe yönelik planlarında, evde çalışma potansiyeline sahip gencin emeği bile dikkate alınırdı; tıpkı Batı Afrika'da, erkek çocuğun evleneceği kızın getireceği varlığın hesaba katılması gibi. Bu katkılar, boş zamanlarda gerçekleştirilen

çalışmada sağlanan "iğne-parası" tarafından desteklenmekteydi ('iğne parası'yla, kişisel gelir kaynağı sağlamak üzere iğnelerin paketlenmesi işine atıf yapılmaktadır). Ama tabii çok daha güvenilir olan yol, evlilik için para biriktirme amacıyla, kişinin ev dışında uzun dönemli olarak çalışmasıydı. On dokuzuncu yüzyıl Batı Avrupa'sında mülksüz sınıflardaki akrabalık ilişkileri analizinin ortaya çıkardığı şöyle bir gerçeklik vardır: Verilecek çok az mülkün bulunduğu durumlarda kızların kendi drahomalarını kazanmaları, "yaygın bir aşağı sınıf uygulamasıdır".[11] Ama tabii ebeveynler, gerek çıraklık gerek okul masraflarına, diğer bir deyişle eğitim harcamalarına katkıda bulunmaktaydılar. Ayrıca bu harcamalar konusunda başka akrabaların yardımda bulunmaları da söz konusuydu. Gençlerin başka çiftliklere "evde yaşayan hizmetkâr" olarak gidişi anlamındaki Avrupa (özellikle de Kuzey Avrupa) uygulamasının önemli bir veçhesi de, hiç kuşku yok ki kişisel para biriktirme olgusuydu. Çiftliklerin gerekli gördükleri işgücünü muhafaza ettikleri ve gerekmeyeni dışladıkları dikkate alındığında bu olgu, aynı zamanda emek tahsisinin "rasyonel" bir yolu olarak da ortaya çıkmaktaydı. Öte yandan gelecekleri için tasarrufta bulunan gençler, çalışmak üzere şehirlere ya da başka yerlere gittikleri için, bu olgu aynı zamanda geçici emek göçünün bir tarzı olarak da kendisini göstermekteydi. Bu göçmenlerin çoğu kadındı. Avrupa'da endüstri-öncesinde şehirlerde, genellikle hizmet işlerinde çalışan kadınlar çoğunluğu oluşturmaktaydılar (oysa Afrika şehirlerinde çoğunlukta olan erkeklerdir).

Evden Ayrılış

Kız çocuklar evden 12-14 yaşları arasında, oğlan çocuklarıysa iki yıl daha geç ayrılmaktaydılar. Özellikle hayvancılığın yaygın olduğu yörelerde, süt üretimi ve dağıtımında kızlara talep fazlaydı. On yedinci yüzyılın sonlarında manifaktürün gelişmesiyle, işverenler ucuz emek aramak ve hammadde kaynaklarına yakınlaşmak amacıyla kırsal alanlara geldiler. Kadınlar için iş olanakları, bira imalatı ve yemek hazırlığı alanlarında uzun zamanlardan beri vardı. Ancak bu gelişmelerle, yerel çalışma alanlarının alternatif türleri özellikle onlar için da-

[11] Haynes, Maynes'de (1996).

ha da artmış oldu. Bu türden işlerin çoğalması ve genel olarak da *putting-out* ve ev endüstrisinin (diğer bir terimle proto-endüstrinin) gelişmesi, çocukların evde tutulmasını ve çalışma eğitiminin, drahomanın yerine konulmasını teşvik etti. Ebeveynler, kızlarını bir iş konusunda eğitmekte ve böylelikle evi terk edene kadar da emeğinden yararlanmaktaydılar.

Roma Hukuku ve Örf ve Âdet Hukuku

Roma Hukuku uygulanan toplumlarla örf ve âdet hukuku uygulanan toplumlar arasında bir farklılık vardı. Birinciler "drahomasız evliliğin gerçekleşmesine izin verilmez" kuralını koyarken, örf ve âdet hukukunda daha büyük bir esneklik bulunmakta ve "*dote qui veut*" (isteyen ihsan etsin) prensibini ileri sürmektedir. Yine birincilerde, "*le pays du droit écrit*"de, yani "yazılı yasa ülkesi"nde noter tarafından dikkatle tescil yapılmaktayken, örf ve âdet hukuku altında tescil, sadece aristokrasi içinde kesin anlaşma durumlarında söz konusu olmaktaydı.

Drahomanın Ortadan Kalkışı

Örf ve âdet hukuku uygulamasındaki büyük esneklik, İngiltere gibi bazı kuzey ülkelerinde şehir işçileri arasında drahomanın daha erken ortadan kalkması olgusuyla bir arada bulunmaktadır. Bunun yerini, daha önce yoksul sınıflarda zaten var olan, çocukların çalışmaya yönelik eğitimi ve hazırlanması nosyonu almıştır.[12] Bu değişim orta sınıfları da etkilemiştir; ama İngiltere'de ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru, Fransa'da ise bu gelişme otuz yıl daha sonra gerçekleşir. Güney Avrupa'nın pek çok yerinden, özellikle de Akdeniz bölgelerinin kırsal alanlarından etnografik raporlar göstermektedir ki buralarda drahoma, evli çiftin düzenlerini kurmasının bir yolu olarak yakın zamanlarda bile önemini korumayı sürdürmüştür.[13]

[12] Hufton (1995): 91. İngiliz ve Hollanda şehirlerinin işçi sınıfı, drahomayı ilk terk edenler olarak görülmektedir. Buralarda daha sonra drahoma, sandık çeyizi biçimini almış olabilir. (Hufton'dan kişisel bilgi.)

[13] Yunanistan için şu kitaplardaki referanslara bkz.: Goody (1990): bölüm 15; İtalya için bkz.: J. Davis (1973).

Drahoma ve Şiddet

Drahomadan bu uzaklaşmanın, evlilik içi şiddet konusunda bazı sonuçları da olmuştur. Drahomanın daha erken ortadan kalktığı Kuzeybatı Avrupa'da bir kocanın karısını öldürme ihtimali, kadının kocasını öldürme ihtimalinden iki-üç kat daha fazlaydı; Languedoc'da (ve muhtemelen daha yaygın bir şekilde güneyde) ise, bunun tersi bir durum söz konusuydu. Drahomalarına tekrar sahip olmak ve ardından yeniden evlenmek, Güney'de köylü kadınların koca öldürme gerekçesi olarak verilmektedir. Drahoma "genellikle kadında, kocasının kendisini ve mülkünü kötüye kullandığı ve adamın ortadan kaldırılmasının, kendisine ait olan şeye yeniden sahip olma olanağını vereceği türünden derin öfkelere neden olmuştur".[14] Bu da drahomanın, kadının evlilik fonuna katkısı olarak görüldüğünü anlatır. Drahoma anlaşmazlıkları, erkekler tarafmdan gerçekleştirilen önceden tasarlanmış cinayetlerde de kendisini ele verir. Öte yandan Hufton, düğün günü vaat ettiği drahomayı daha sonra getirmediği için öldürülen kadınlardan söz eder.[15] Bu alanda farklılığı yaratan, Kuzey drahomasının gönüllü karakteri değil, "Kuzeybatı Avrupa'da işçi sınıfı ailelerinin, ebeveynler tarafından sağlanan drahomadan daha erken kurtulmalarıdır."[16]

Birçok açıdan Akdeniz yöresi kadınlarına nazaran Kuzeybatı'daki kadınlar, evlilik içi şiddete çok daha az maruz kalmaktaydılar. Evlerinin dışında çok daha özgürce dolaşabilmekte, mahkemelere kendileri başvurabilmekte ve daha sonraki dönemlerde de, günah çıkartma papazlarının çok daha az etkisi altında kalmaktaydılar. O nedenle de eşit muamele talepleri çok daha yüksek olmalıdır.

Gayriresmi Birliktelikler

Özellikle de Roma Hukuku altındaki bir drahoma sisteminde, müstakbel eşlerden bazıları gerekli fonlar için tasarruf yapamamakta, onun yerine "gayriresmi birliktelik"e girmekteydiler. Bu türden bir-

[14] Hufton (1995): 91.
[15] Goody (1990).
[16] Hufton (1995): 291.

liktelikler, özellikle evlerinden uzakta çalışan ve şehirlerde nispeten tanınmadan yaşayan hizmetkârlarla gerçekleştirilmekteydi. Bunun sonucunda birçok çocuk, evlilik bağının dışında doğmaktaydı. Bu olgu bizi, kilise kayıtlarını temel alan demografik analizlerin sonuçlarında değişiklik yapmaya zorlamaktadır. On altıncı yüzyıl İngiltere'sinde kırsal alandaki çocukların beşte biri, evlilik bağının dışında ana rahmine düşmektedir. Bunu izleyen yüzyılda bu oran, muhtemelen Protestan ve Katolik bölgelerde kilise kontrolünün yükselişinden ötürü düşmüştür. Ancak bu kontrol zamanla, özellikle de şehirlerde gücünü yitirecektir. On sekizinci yüzyılın sonlarına gelindiğinde, bazı Fransız şehirlerinde doğumların yüzde 17'si evlilik bağı dışında gerçekleşmektedir. Ne var ki, gayriresmi birlikteliklere ve evlilik-dışı doğumlara ilişkin tahminler, ekonomik duruma ve politik faktörlere bağlı olarak büyük farklılıklar da gösterir. Ancak yine de bunlar, 1754 tarihli Hardwicke Evlenme Yasası'ndan sonra İngiltere'de özellikle yüksek oranda gözükmektedir. Bu tarihlerde İngiltere'deki birlikteliklerin yarısının resmi olmadığı ileri sürülmektedir.[17]

Hissede Değişiklikler

On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda drahoma, gittikçe artan bir şekilde resmileşmiştir. Kadın, "paraya dönüştürülebilir bir zenginliğe sahip hale gelmiştir".[18] Mülk sahibi kadınlar her zaman zenginliğe de sahip olmuşlardır (tabii her zaman paraya dönüştürülebilir bir zenginlik değildir bu; ama yine de pek çok durumda hareketlidir, onlar yer değiştirdikçe, mülkleri de yer değiştirir). Öte yandan en azından yüksek gruplarda geline verilen ya da damat tarafından talep edilen aile mülkü miktarı değişmiştir ve söz konusu dönemde enflasyon oranının üstüne çıkmış olabilir. Büyük tutarları ifade eden drahomalar muhtemelen daha çok resmi işlemlerin konusu olmaktaysa da bütün bu formaliteler zamana göre değişmektedir. Bu konuda tek yönlü

[17] B. Hill (1989). Hills'in rakamları tartışmalıdır. Laslett, söz konusu olanın, eğer bir topluluğa ait, halen süren ve özellikle de çocuğu barındıran bir ilişki ise, bu sayının yüzde 10'dan daha aşağı olması gerektiğini söylemektedir; yine ona göre söz konusu olan, tam kurallara uymayan ve gizli evlilikler de dahil olmak üzere, kilise dışında bağıtlanmış beraberliklerse, bu durumda da bu sayı yüzde 20 ya da daha fazla olabilir. (Laslett'den kişisel bilgi).

[18] Hufton (1995).

bir gelişme olduğu kuşkuludur. Şurası açık ki, on sekizinci yüzyılın sonunda İspanya'da ve başka yerlerde, bu konudaki tutarları sınırlama doğrultusunda bazı girişimler olmuştur. Çünkü evlilik vesilesiyle teslim edilen zenginliğin çapı, Avrupa tarihinde ilk dönemlerde pek çok vesileyle yaşlı kuşağı oldukça ilgilendiren bir konu olmuştur.[19] Soylu ailelerde ve diğerlerinde drahoma tutarlarındaki yükseklik, çocukların cinsiyeti ve sayısının ciddi bir şekilde gözden geçirilmesine, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllar arasındaki dönemde, doğum oranlarında düşmeye yol açmış olabilir. Hatırlatmak gerekir ki, bu dönemde ortalama çocuk sayısı dörtten ikiye düşmüştür. Bu, kadının çocuk doğurmaya ayırdığı dönemin azalmasına yol açar. Bu dönemlerde Fransız aristokrasisi içinde kadın, 25 yaşında çocuk doğurmaya son vermekte ve kendisini, saray ortamında daha farklı ilgi alanlarına ve *Salonlar* oluşturmaya yöneltmekteydi. Bu ise, Filozof Hume'ın ve diğerlerinin de fark ettiği üzere Fransa'yı, (yüksek sınıf) kadınlar için bir cennet haline getiriyordu.

Dini Kurumlar Drahoması

Katolik ülkelerde bu konuyla ilgili bir diğer konu da, manastırlara gönderilen kızlardı. Bu olay da bir drahoma gerektirmekteydi; ancak bu katkı, evliliğin gerektirdiğinden genellikle daha küçüktü. 1650'den önce, Milan aristokrasisi kızlarının dörtte üçü manastırlara gönderilmekteydi. Tabii bu biraz olağandışıydı ve İtalya'nın başka yerlerinde bu oran üçte birdi; ki bu oran bile, bu sınıf için toplam doğum oranını ve drahoma harcamasını büyük ölçüde düşürmüştü. Hiç kuşkusuz Reform sonrası İngiltere'sinde bu olgu söz konusu değildi ve kızlar daha çok kendi sınıfları dışında evlilik yapabilmekteydiler. Ama tabii bunların bir kısmı ölene kadar bekar kalmaktaydı. On sekizinci yüzyılda İngiliz asilzadeleri içinde bu bekar kalma oranı yüzde 25 kadardı ve bu da sadece doğum oranını değil, *endowment*'ı da düşürmekteydi. Ancak bu dönemlerde aristokrasiden gelen hiç evlenmemiş kızlar ailenin bakımı altına alınmakta, bu ise mevcut zenginliği azaltmaktaydı. Orta sınıf içinde de, çoğu öğrenim görmüş pek çok evlenmemiş kadın vardı. Bunlar öğretmen, mürebbiye, kadın

[19] Goody (1990): bölüm 15.

kahya ya da hatta yazar olarak çalışma hayatı içindeydiler. Sosyal hiyerarşinin daha da aşağısında bulunan evlenmemiş kadınlarsa, masraflarını azaltmak amacıyla tıpkı yoksul dullar gibi bir arada oturmaktaydılar. Bunlar büyük acı çekmekteydiler ve yaşam süreleri, evli kadınlara nazaran çok daha kısaydı.[20]

Drahoma Eleştirisi

Drahoma ekonomisi, evin kadın konusundaki kararlarıyla iç içedir. Çünkü aileler (bazı durumlarda da kilise ve devlet), bu kadınların sahip olacakları bu serveti taşıyamayacaklarını düşünmektedirler. Zaten drahoma her durumda kadınlara tartışmasız bir şekilde yararlı olan bir olgu olarak düşünülmemiştir. Örneğin Fransız Devrimi sırasında kadın reformcular (ve onlardan çok önce, 1640'lar Venedik'indeki Arcangela Tarabotti gibi bazı ilk dinsel reformcular), drahomaya, kadınlar üzerindeki engelleyici işlevlerinden ötürü saldırmışlardır. Öte yandan bu reformcular açık bir şekilde kadınların mülk edinmesine taraf olduklarından, drahomanın yerine ne koyacakları konusunda net bir görüş sunmamışlardır. Bilindiği üzere Condorcet de mülk edinme olgusunu, yurttaşlığın temeli olarak görmüştür.[21] Söz konusu reformcuların muhalefeti, daha çok bu fonların kocalar tarafından işletilmesine karşı çıkar gibi gözükmekteydi.

Drahoma, özgür seçimi sınırlayan ve kadınları çeşitli şekillerde engelleyen, örneğin onları ailelerin isteklerine boyun eğdiren bir olgu olarak görülmekteydi. Bazıları onu, Hindistan'da son zamanlarda yaşanan "drahoma ölümleri"nde olduğu üzere, kadınlara yönelik kötü muameleyle bağlantılı olarak ele almaktaydı. Tabii bu türden sorunlar, drahomanın vaat edildiği ama verilmediği durumlarda ortaya çıkmakta ve geline karşı şiddet kullanılabilmektedir.[22] Öte yandan bazı başka durumlarda (örneğin "şen dul"lar söz konusu olduğunda), kadın için düzenlenen ve genellikle erkek tarafından idare edilen drahoma, kadının bağımsızlığını geliştirmesinde bir faktör olarak öne çı-

[20] Hufton (1995): 254.

[21] Diğer orta sınıf kadınları (Amazonlar), askerlik hizmetini yurttaşlıkla bağlantılı olarak görmüşler ve o nedenle de bu hizmeti yapmak istemişlerdir; ancak kadınların çoğu ülkeleri için savaşmak istemediği için, bu öneri çok az destek görmüştür.

[22] Goody (1990): bölüm 7; Hufton (1995): 67.

kabilir. Ancak her durumda drahoma, ailenin kadının kaderiyle sürekli olarak ilgilenmesine yol açar. Drahomanın eş seçimindeki sınırlayıcı rolü elbette bir olgudur; ama bu engelleyicilik, sadece drahomanın değil, kadını olduğu gibi erkeği de tabakalaşma içinde tutan Bronz Çağı sonrası ekonomik sisteminin bütününün bir karakteristiği olarak öne çıkar. İnsanlardan ait oldukları tabakanın dışından değil, içinden, kendi iradeleriyle değil, dost ve akrabalarının iradeleriyle evlenmeleri beklenir. Elbette bu, "aşk" da dahil olmak üzere eşlerin seçimlerinin bir faktör olmadığı anlamına gelmez; Hufton'un açık bir şekilde belirttiği üzere pek çok durumda, anlaşmalı evliliklerle aşk evlilikleri (diğer bir deyişle "geleneksel" ve "modern" evlilikler) birbirlerinin kaba bir alternatifi değildir; çünkü ebeveynlerin gençlerin isteklerini genellikle dikkate almaması bir ihtiyatsızlıktır, ki bunun tersi de doğrudur. Ne var ki, bazı tarihçilerin ısrar ettiği bir olgu olarak, on sekizinci yüzyılda aşkın rolü ne olursa olsun, özellikle de aristokrasi içindeki evliliklerde paranın hâlâ bir yeri vardı.[23]

Drahoma ve Boşanma

Drahomanın, boşanma yasağı konusunda nasıl bir etkisi olmaktaydı? Bir eski çağlar tarihçisi, "kadınlara ait mülklerin, genellikle Romalı erkeklerin, kadının isteklerine karşı daha dikkatli olmalarında teşvik edici bir işlev gördüğünü" hatırlatmaktaydı. Bunun daha sonraki dönemler Avrupa'sında, örneğin Floransa'da geçerli olup olmadığı konusunda herhangi bir kanıt mevcut değildir.[24] Zengin kadınlar, getirdikleri drahoma sayesinde, özellikle de vâris olmaları durumunda, hâlâ "pantolon giyebilmekteydiler". Ama bu yüzyıla kadar boşanma tehdidini kullanabilmeleri mümkün değildi.

Evlilik Sözleşmeleri

On sekizinci yüzyılda Güney İtalya'da gerçekleştirilen pek çok evlilik sözleşmesi, çoklukla bir evin ya da kirasının sağlanmasını içer-

[23] Hufton (1995): 252.

[24] Kirshner (1991): 190'da sözü edilen Saller 1988: 408-9.

mekte ve drahomayla sağlananların, kadının mirastaki payını oluşturduğunu belirtmektedir. Pek az sözleşmede ise, kadının mallarda bundan daha ötede bir iddiada bulunmayacağını beyan ettiği vurgulanmaktadır.[25] Daha önce de belirtildiği üzere Güney İtalya'da *dote*, bir "anlaşma" idi ve getirilen mülkler, her ne kadar kocanın yönetimine geçecek de olsa kadına aitti.[26]

Bu türden bir anlaşmanın düzenlenmesi, Apulia'da Locorotondo vesilesiyle gözlemlendiği üzere büyük bir planlamayı gerektirmekteydi ve miras durumunda buna daha da çok önem verilmekteydi.[27] Evlilikler, yeni bir çiftin oluşturulması için, değişen düzeyde bağımsız bir mülk birikimini gerektirmekteydi. Dolayısıyla evlilik, yaşlı kuşağın kadın ve erkeğe mülk devrini sağlayabilmesi için çoklukla ertelenmekteydi. Genel olarak büyük drahomaların verildiği, yani kadının drahomasının, kocanın ya da erkek kardeşin zenginliğine aşağı yukarı yakın olduğu toplumlarda, evliliğin daha geç gerçekleştirilmesi beklenir. Bu durum, gelin ve damadın kendi *endowment*'larına katkıdan sorumlu olmadıkları hallerde bile geçerlidir. Ama tabii bunun her zaman vaki olmadığı da hatırlatılmalıdır.

Drahoma: Taşınabilir mi Taşınamaz mı?

Mülkün, sadece kadın ve erkeğe devredilmesi ve bunun zamanlanması değil, ayrıca niteliği de önemliydi. Vâris kadınlar söz konusu olduğunda, tartışma konusu olan, toprak ve evler de dahil olmak üzere mülkün tamamıydı. Ama başka durumlarda da, kadının drahoması ya da mirası, taşınmaz mülkleri içerebilir ya da içermez. Ve bu her iki durum da sosyal yaşamda son derece önemli muhtemel sonuçlar üretir. Örneğin Apulia'da kadınlar genellikle şehirdeki evlerini kız çocuklarına geçirmekteydiler. Bu topluluklarda kadın dayanışmasının güçlü olduğu görülmektedir.[28] Diğer yandan yaşlıların bakımı, erkek merkezli alternatife göre daha tercih edilir bir tarzda, bunların aynı yörede yaşayan kızları tarafından gerçekleştirilirdi. Yaşlılıkta bakım,

[25] Galt (1991): 308.
[26] Davis (1973).
[27] Galt (1991).
[28] Galt (1991): 317; yine Yunanistan için: Brettel (1991): 342.

kuşaklar arası anlaşmalar ve ölüm öncesi hibeler arasındaki bağ, Ortaçağ sonlarının toplumunda son derece netti ve Akdeniz bölgesi toplumlarında da bugüne kadar öyle kaldı. Bu, her şeyi kapsayan refah devleti düzenlemelerinin olmadığı eski toplumların tipik bir karakteristiğiydi.[29] On dokuzuncu yüzyıl Apulia'sında, evlilik ikametgâhı türünde bir değişiklik meydana gelmişti. Babalar oğulları için kendi bulundukları yerin yakınlarında evler inşa ediyorlardı. Bu gelişme, bağcılığın gerektirdiği yoğun tarımla birlikte ortaya çıkmaktaydı. Buralarda söz konusu olan genellikle günlük işçilerdi ve ortaya çıkan tarz, komşuluk biçiminin *virilocal* olduğu Calabria'nın küçük mülk sahiplerinin konumuyla zıtlık içindeydi. Farklılık esas olarak, aile mülküne merkez teşkil eden üretim sistemiyle ilgiliydi. Örneğin Kıbrıs'ta tam tersi eğilimler gözlenebilirdi. Burada kızların daha uygun kocalarla evlenmelerini sağlamak amacıyla, evlerin oğullara intikalinden, kızlara intikaline doğru bir geçiş söz konusuydu.[30]

Evlerin kadınlar tarafından miras alınması, kadınların kocalarından önce ölmesi durumunda dul erkekler için güvenliksiz bir duruma yol açmaktaydı. Ne var ki, daha büyük ihtimal olan erkeğin önce ölmesi durumlarında ise, dul kadın için büyük bir güvenlik kazanımı söz konusuydu. Böylelikle geleceği, üvey oğullarının insafına kalmamış oluyordu.

Drahoma ve *dower*'ın (irat /gelir) bir bileşimi, daha büyük derebey malikanesinin oluşumuna ve onun, toprak devrinin telafi edici bölünemezlik tarzı olarak ifade edilen karakteristiğine bağlanmalıdır.[31] Hiç kuşku yok ki drahoma, kadının toprak mirasçısı olarak dışlanmasının bir telafisi olarak görülmekteydi. Ancak toprağın bölünemezliği ya da erkek-bağlantılı olarak miras alınması sadece bir gerçekleşme tarzıydı ve drahoma, hem toprak hem de diğer zenginliklerle bağlantılı olarak, derebeylik sisteminin yokluğunda Avrasya'nın pek çok yerinde mevcuttu. (Ancak toprak temelli ya da hayvancılık temelli farklılık durumunda mevcut olabileceğini sanmıyorum). Avrupa tarzındaki tek çocuk hakkı, sadece kısmi bir olgudur. Her durumda genç oğullar için olduğu kadar kadınlar için de telafi biçimleri söz

[29] Kirshner (1991): 200; Davis (1973); Brettell (1991).

[30] Loizos (1975).

[31] Seccombe (1991): 65.

konusudur. Eğer yeterince karşılaştırmalı bir yaklaşımla bakılmazsa, arada yakın bir bağlantı kurulabilir.

Drahoma ve Kadının Durumu

Çalışmamı cömert bir biçimde onaylayan Seccombe, öte yandan kavramsal çerçevenin "Ortaçağ ailesi kadınının konumuna aşırı pozitif bir izlenim verdiğini ve kadınların ezilişini önemsizleştirdiğini" söylemektedir.[32] Elbette olabilir ama ben, karşılaştırma bağlamı dışında, ezilmenin değerlendirilmesinin herhangi bir basit yolunu bildiğimi sanmıyorum. Benim tartıştığım, kadının durumu üzerine konuşulduğunda, gerek drahoma gerek miras olarak kadınlara ebeveyn mülkünden verilenlerin dikkate alınması gerektiğidir. Bunu mirastan dışlanma olarak görmek yanlıştır. Bu tarz devretme, geçici bir özellik değildir, bizzat sisteme içkindir. Aquitaineli Eleanor, birçok olayda ne olup bittiğine ilişkin çarpıcı bir örnek sunmuş bulunmaktadır. Kuşaklar arası intikalleri bütünsellikleri içinde görmek esastır. Yine tıpkı miras gibi, yaşayanlar arasında (*inter vivos*) yapılan hibeleri de, bir drahoma sistemi içinde "farklılaşan" bütünsel bir devretme sürecinin parçası olarak görmek gerekir. Evlilikte kocanın, karısının mülkünü çoklukla ve bazen de "yasadışı" bir şekilde kontrolü altına aldığı doğrudur. Ancak boşanma durumunda mülk sahipliği tekrar netleşmektedir. Kocanın ölümü üzerine dul kadın, onun mülkünün üçte birinin gelirini kontrol eder. Bu düzenlemelerin "ezici" olmadığını iddia etmiyorum. Daha çok, kadınların erkek mülkiyetine herhangi bir sahiplenmelerinin olmadığı diğer toplum tipleriyle (örneğin Afrika kültürleriyle) farklılıklara işaret etmek istiyorum. Tabakalaşmış kompleks toplumlarda kadınların böylesi bir hakkının olması, bana göre ebeveynlerin (sadece babaların değil), oğullarının olduğu gibi kızlarının da statüsünü koruma çabalarıyla bağlantılıdır.

İngiltere'de (Güney Avrupa'nın bazı yerlerinden farklı olarak) toprak, normal olarak oğullar tarafından miras alınır; toprak aristokrasisinde ise söz konusu olan satılması olanaksız mirastır. Ancak para şeklindeki drahomalar, bu konuda bir pazarın mevcut olduğu yerlerde toprak kiralamak ya da satın almak için kullanılabilir. İkinci ola-

[32] Seccombe (1991): 277.

rak da, bu sistemlerde erkek kardeşi olmayan kızların toprakları ve taşınabilir malları miras olarak aldıklarını vurgulamak istedim, ki aslında egemen ataerkil sistemlerde bu yararın daha uzaktaki erkek akrabalara gideceği düşünülebilir. Ben bazılarının yaptığı gibi kadın mülkünü, "babasoyluluğun" bir ihlali olarak görmüyorum. Ayrıca zaten bu "babasoyluluk" nosyonu; bu bağlamda, bana göre "ailevi babasoyluluk"tan (*conjugal patriline*) daha az anlaşılır bir kavram.[33] Eğer bir kadın ebeveyninden *Aquitaine*'ın bir kısmını ya da annesi tarafından satın alınmış bir diğer mülkü miras olarak alırsa, bunun annenin değil de babanın soyundan gelen bir mesele olarak görülmesi, bana tuhaf bir tersyüz etme olarak gözüküyor.

Sonuç olarak Avrupa'da ve genel olarak da Avrasya'da drahomanın varlığı, kadınları olduğu gibi erkekleri de ilgilendiren sınıf farklılıklarına da bağlı olarak, aile sisteminin merkezi bir elemanıydı. Bu, sadece eş seçimini değil, aynı zamanda tüm evlilik ilişkisi boyunca kadının konumunu da yapılandıran bir olgudur. Özellikle de kocanın ölümünden sonra, dul kadının büyük bir serveti kontrol etmesi ve ilk zamanlarda genellikle bunu kiliselere aktarması, yine aynı olgu tarafından belirlenmekteydi. Hiç kuşku yok ki zenginlik, doğrudan bir şekilde otorite ve hatta iktidar olarak yorumlanmamalıdır; ancak onlara büyük bir katkı yaptığı doğrudur. Genel olarak drahoma, kadının iktidar sahibi olmasını temsil etmekteydi.

[33] Seccombe (1991).

8

Farklılıklar

Hıristiyan dininin on beş yüzyılı aşan varlığının ifade ettiği ortak faktöre rağmen Avrupa, aile sistemleri açısından kesinlikle homojen değildi. Hiç kuşku yok ki önceki farklılıklar, daha sonraki uygulamaları, bazı "Germenistler"in önerdiği gibi radikal bir tarzda değilse de, yine de etkilemiştir. Sonraları, kendi uygulamalarını getiren azınlıklar baş gösterdi. Her ne kadar içine girdikleri toplumların resmi olmayan baskıları ve ulusal yasaları, göçmenleri bunlara uymaya itmekteyse de Yahudiler, Hıristiyanların değişikliğe uğrattığı pek çok Eski Ahit kuralını izlemeyi sürdürdüler. Müslümanlar, ister işgalci ister Hıristiyanlığa dönmüş olsunlar, İspanya'da, Güney İtalya'da ve Doğu Avrupa'da, Yakındoğu uygulamalarını kararlı bir şekilde sürdürdüler ya da benimsediler.[1] Gezgin Çingeneler, kendi yaşam tarzlarına uygun tarzları geliştirdiler. Bunların ötesinde sınıf farklılıkları tüm Avrupa toplumlarında esastı ve bu çalışma boyunca bunları tartışmaya gayret ettim. Ancak bu bölümde, Avrupa'daki iki başlıca farklılık eksenini işlemek istiyorum. Birinci olarak özellikle Reformasyon sonrası zamanlardaki önde gelen Hıristiyan mezhepleri arasındaki farklılıkları; ikinci olarak da, Kuzey ve Güney, Kuzeybatı ve ötesi ve bazen de Batı ve Doğu arasındaki farklılıklar. Bu ikinciler, demografi tarihçilerinin ve diğer tarihçilerin, yakın zamanlarda fark ettikleri bir ayrıma denk düşmektedir. Söz konusu ayrım esas olarak, bu tarihçilerin endüstriyel kapitalizmin ilerlemesinde Kuzeybatı'nın egemenliğini ortaya koyma girişimlerinde kendisini göstermiştir (ama tabii kesinlikle merkantil kapitalizmin ilerlemesindeki egemenliği değil). Bu bölünme, Roma Hukuku ile örf ve âdet hukuku

[1] Bkz.: Guichard (1977).

alanlarına denk düşer. Birinciler, yazılı yasa (*le droit écrit*) ülkeleridir; ikincilerse, geleneklerle belirlenir. Yine bu bölünme, Avrupa evlilik tarzları tartışmasında olduğu üzere, bazen Batı (ya da Kuzeybatı) ve Doğu Avrupa arasındaki bölünmeye de bağlanır. Ancak bu ekseni ayrı bir şekilde ele alacağız.

Kuzey ve Güney

Tartışmaya, zaman ve mekan içinde çok büyük değişiklikler gösteren evlilik yaşı ile başlayayım. Evlilik yaşı, on altıncı yüzyılda Kuzey ve Güney Avrupa arasında oldukça ciddi bir farklılığı ifade etmekteydi; ancak bu farklılık 1800'de büyük ölçüde ortadan kalkmıştı. Önceleri, Güney'deki kadınlar erken, erkekler ise daha geç evlenme eğilimindeydi. Oysa Kuzey'de evlilik yaşı her iki cins için de daha ileriydi. Güney'in gelinleri ve genel olarak evli kadınları daha gençtiler ve o nedenle de daha çok sınırlamaya maruz bırakılmaktaydılar. Bunlar ailelerinin onurunun (ya da utancının) taşıyıcısı durumundaydılar; evi daha erken ama hizmet etmek maksadıyla değil de evlenmek için terk etmekteydiler. İlk başlarda muhtemelen kocalarına ve onun ailesine karşı daha az eşit bir konumda bulunmaktaydılar; çünkü daha gençtiler ve nadiren dışarıda çalışmışlardı.

Kuzey'de evlilik yaşı erkekler ve kadınlar için zamanla değişmekteydi ve bu ayrıca refah düzeyine de bağlı olan bir konuydu. Zor geçen yıllarda evlenmeler ertelenmekte, bunun sonucu çocuk yetiştirmenin başlaması daha ileri yıllara atılmakta ve bu sayede de doğumlar kontrol altında tutulmaktaydı. Erkek çocuklar vâris olmadıkları durumlarda baba evini, genellikle hizmetkâr olarak çalışmak üzere terk etmekte, evlendiklerinde ise bu işi bırakıp, kendi işlerini kurmaktaydılar. Kızlar evden, çalışmak için erken, evlenmek içinse daha geç ayrılmaktaydılar. Güney'de ise 1800 öncesinde kadınlar için evlilik, kocanın anne ve babasının evine taşınma anlamına gelmekteydi. Bu durum, şartlar olgunlaşıp çift kendi evini kurana kadar devam ederdi. Tek aile birimleri çok daha az yaygındı ve kadın eve daha bağımlıydı. Tabii yakınlardan büyük bir yardım da görmekteydi. Ama bu yardım aynı zamanda merhametsiz bir kocadan ayrılmayı, kaçmayı -şiddet yolunun kullanılması dışında- zorlaştırmaktaydı.[2]

[2] Hufton (1995): 140. Bkz. yukarıdaki referans. s. 92.

Daha ilerde göreceğimiz üzere bu farklılık, aile ve hane tarzının oluşum modeline ve daha genel olarak da aile yaşamına bağlıdır; ancak bazen de patriyarka üzerine vurgulama çeşitliliği anlamında da karakterize edilmiştir. Bu kavramın güncel bir şekilde tespiti pek kolay gözükmemektedir. "Kilise ve devletin geleneğe yerleşmiş emredici kurallarının güçlü patriyarkal modeli, gerçek-yaşam deneyi ve evlilik süreci perspektifinden bakıldığında farklı gözükür.[3] Ne var ki "patriyarkal kontrol," zorunlu drahoma ve Güney'in daha açık onur ve utanma yasalarıyla daha da kuvvetlendirildiği Roma Hukuku yörelerinde hâlâ güçlü olarak gözükür. Ama o Güney yörelerinde bile evlilikte, yazılı yasaların izin verdiğinden daha fazla bir tamamlayıcılık (daha az "patriyarkal" egemenlik) vardı. Bu tamamlayıcılık, saray içindeki ya da kırsal alanlardaki aristokratik evliliklerde, orta sınıf içinde, artizanlar arasında çok belirgindi. Bu olgu aynı zamanda, Fransa'nın Rouergue ve Averyon gibi, erkeklerin daha Güney'de Languedoc'ta üzüm ve zeytin toplamak üzere mevsimlik göçe mecbur oldukları, kadınları çiftlik ve aileyle uğraşmak üzere yalnız bıraktıkları yörelerde de geçerliydi.

Kuzey'deki daha az patriyarka ve daha çok tamamlayıcılık, eşler arasındaki daha büyük eşitlikle (ve hatta -ev dışında çalışarak eş seçebilmeleri özel anlamında- aşkla) ve yine ebeveynler ve çocuklar arasındaki şefkat duygularıyla birlikte bulunmaktaydı. Diğer bir deyişle, pek çok tarihçi ve sosyologun gözünde, küçük evlerde yaşayan modern ailenin embriyonu ile karşı karşıya bulunmaktaydık. Ne var ki büyük ailelerde çocuklara, küçük ailelerde olduğundan daha az ilgiyle bakıldığı konusunda çok az kanıt bulunabilir; ama tabii bu konuda *kişi başına* yapılan harcama ve *kişi başına* yönelik yetişkin ilgisi -ki bunların her ikisi de, daima büyük meblağlar gerektiren eğitimi etkiler- dışarıda tutulmak koşuluyla. Eşin seçilmesi anlamında aşk ise, esas olarak evlilik yaşının ve ekonominin niteliğinin bir fonksiyonudur. Çünkü bunlar değiştiğinde, seçme sorunu da değişir.

"Patriyarkal" deyimi, sadece Portekiz'in Alto Minho yörelerine değil, Güney İtalya ve Yunanistan'da, kadınlara evin miras olarak bırakıldığı (böylelikle de evlilik yerinin otomatik olarak belirlendiği) yerlere de rahat bir şekilde uygulanmıştır. Bu deyim ayrıca, kocanın vâris olan karısının evine taşındığı evlilik durumlarına da uygulan-

[3] Hufton (1995).

mıştır. Bu değişik türlerin yasalarda açık bir şekilde tanınmamış olması, kanıtları yalnızca yazılı metinlerle sınırlı olanların karşılaştıkları zorluklar konusunda bilgi verir. Bu, "patriyarkal aileye yasa kuvveti verilmesi gerekir" anlamına mı gelir?[4] Yoksa yazılı yasa, (eski Roma'da olduğu üzere) aileden daha mı çok patriyarkaldır? Eğer patriyarkal aile, söylendiği gibi çok güçlü bir şekilde yer etmişse, yasal destek hiç kuşku yok ki gereksiz olacaktır. Ve yine, bu terime son derece geniş ilişki türlerinin dahil edildiği dikkate alındığında, patriyarkaya alternatif neydi?

Öte yandan Kuzey'le kıyaslandığında Güney'de, onur ve utanç kavramlarına daha büyük bir ağırlık verildiği görülür. Bu farklılık, kadınların iffeti ve onların daha dikkatli bir gözetim altında tutulmasını getiren erkek savunucuların ünü gibi konularda ortaya çıkar.[5] Bu özellik, bir Amerikan gözlemcinin hayli eleştirilmiş bir cümlesindeki deyimle, Güney'in "ahlak dışı ailecilik" anlayışının temelini teşkil ediyor olabilir (ki bunun, genişletilmiş "aileler"i, Mafya'yı ve genellikle de daha yüksek düzeyde bir yerel kontrolü içerdiği söylenebilir).[6]

Kuzeyli ailelerin erken yaşta evlerinden uzakta çalışan çocuklarının denetlenmesi daha zordu. Uzakta çalışmak, ebeveynlerin evlilik seçimindeki söz haklarını büyük ölçüde yok etmekteydi. Bu türden müdahaleler sürekli olarak, evliliğin yeniden bir mülk dağılımına yol açtığı toplumun yüksek kesimlerinde gerçekleşiyordu. Ama örneğin Fransa için söylendiği üzere, genç erkek ve kadın başka yerde çalışıyorlarsa, kendi tasarruflarını biriktiriyorlarsa, artık onların istedikleriyle evlenmelerini engelleyecek çok az şey vardı. Tabii böylesi bir özgürlüğü İtalya ya da İspanya gibi Güney ülkelerinde bulmak daha zordu. Buralarda on sekizinci yüzyıla kadar kadınlar daha erken, erkeklerse daha geç evlenmekte ve kızlar evlerde dikkatli bir şekilde tutulmakta ve denetlenmekteydiler.[7]

Güney'in Roma Hukuku ile Kuzey'in geleneksel yasaları arasındaki zıtlık, mülkün veraseti metotlarında ortaya çıkmaktadır. Miras tarzları tüm Avrupa çapında büyük değişiklikler gösterir. Buralarda benzer problemlere, genellikle alternatif çözümler önerilmektedir.

[4] Hufton (1995): 258.
[5] Peristiany and Pitt-Rivers (eds) (1991).
[6] Banfield (1958).
[7] Hufton (1995): 100.

Ancak Fransa içinde Kuzey ve Güney arasındaki büyük farklılıklar, Roma Hukuku'nun varlığı ya da yokluğuna bağlı gözükmektedir.[8] Kuzey bölünebilir mirasın bazı biçimlerini, Güney ise yazılı Roma Hukuku'nu izlemiştir. Güney'de ayrıca, babanın tek bir vâris tayin edebildiği *preciputary* olgusu da vardır. Bu tek vâris genellikle en büyük oğul fakat bazen de ilk evlenen oğul olurdu. Bu evlenmede baba, *oustal*'in, yani çiftliğin kontrolünü oğluna bırakırdı. 1789 Devrimi bütün bunları değiştirmeye teşebbüs etmiş ve Milli Meclis 7 Mart 1793'de tüm çocukların eşit haklara sahip olduğunu ilan etmiştir. Asalet ekberiyet hakkına bir tehdit anlamında düzenlenen bu kararda, daha sonra belli değişiklikler yapılmıştır. Ancak Güney'deki köylüler (bazı küçük oğullar hariç) bu durumdan çok rahatsız olmuş ve yasayı aşabilecek yollar aranmıştır. "Kendi paylarını çekmeyi reddederek, son derece gülünç değer biçmeleri kabul ederek, bekar kalarak ya da manastırlara göç ederek, daha az yarar gören çocuk, menfaatlerinden yoksun bırakılmayı kabul etmekte ve böyle yaparak, *oustal* (çiftlik) tarafından temsil edilen değerlere saygısını beyan etmiş olmaktadır."[9] Köylülerin kök aile (büyük aile) mantığını ve onu destekleyen mirasın bölünmezliği stratejisini kabul ettiğini gösteren pek çok kanıt bulunmaktadır. Bu durum tüm on dokuzuncu yüzyıl boyunca devam etmiştir ve hâlâ da varlığını sürdürmektedir.

Oustal'ın bu tarz miras bırakılması, evin bileşimini etkilemiştir. 1876 yılında Ségala'da Suvetterre *bourg*'unda bir hane halkının dörte biri, bir evli çifti, bunların çocuğunu ve daha yaşlı kuşaktan bir üyeyi içermektedir. Aynı yörede bir İngiliz seyyah 1880 yılında "ebeveynlerin sürekli olarak evi inşa etmek üzere çalıştıklarını ... ve en büyük oğlan ya da kız çocukları evlendiğinde evi yeni evli çifte verdiklerini, ancak onlarla beraber yaşadıklarını ve çalışmaya devam ettiklerini" yazmaktadır.[10]

Avrupa Birliği tarafından hazırlanan istatistikler, Güney ve Kuzey Avrupa, Akdeniz ve Alp bölgeleri arasında var olan aile yapısı farklılıklarının, tüm kıtaya damgasını vurmaya devam ettiğini göstermektedir. Boşanma, evlilik dışı birlikte yaşamak ve bu birliktelik sırasında çocuk sahibi olmak, Güney'de daha az yaygındır. Bu durumun bir

[8] Yver (1966).

[9] Jones (1985): 103.

[10] Jones (1985): 104'de sözü geçen Edward Barker.

ölçüde, Katolik dinsel normlara daha büyük bir bağlılıkla ilgisi olduğu söylenebilir. Öte yandan diğer farklılıklar aynı doğrultuda gelişmemekte, daha önceki eğilimlerin tersi yönde eğilimler ortaya çıkabilmektedir. İtalya ve İspanya'da doğum oranı, Kuzey ülkelerine göre daha düşüktür. Bu olgu, daha geç evlenmenin benimsenmesiyle (ki bu muhtemelen geçici bir özelliktir), çocukların (özellikle de erkek çocukların) daha uzun süre ebeveynleriyle kalmalarıyla ve bir ölçüde de yüksek işsizlikle bağlantılı gözükmektedir.

Bu ülkelerde geç evlenme ayrıca, eşlerin kendilerini *endow* etme çabalarıyla da bağlantılıdır. Yeni bir ev açmak için gerekli gözüken eşyaların bedelleri yükselmekte ve bu yüzden de *endowment*'ın gerçekleştirilmesi daha çok zaman gerektirmektedir. Kuzeybatı'da geç evlenme, bölgenin doğum oranını kontrol etmesinin önemli bir yolu olarak görülmüştür. Bugün bu eğilim Güney'de daha güçlüdür. Bu ise, pek çok kimsenin tahminlerinin aksine, söz konusu değişkenlerin daha çok *contingent* ve daha az kültürel olduğunu gösterir.

Kuzey-Güney farklılıkları, iki başka farklılıkla karışmış bulunmaktadır. Birincisi kapitalizmin gelişmesine bağlı olarak, Avrupa evlilik tarzlarında meydana gelen değişiklikler anlamında Kuzeybatı Avrupa ile (kıtanın dışındaki doğu yöreleri de dahil olmak üzere) geri kalan kısmı arasındaki farklılıklar; ikincisi aynı konuda Protestan ve Katolik ülkeler arasındaki farklılıklar. Bir kez daha Kuzey-Güney ya da Batı-Doğu bölünmesi, Weber ve diğer sosyolog ve tarihçilerin bakış açısından, "seçilmiş yakınlık" aracılığıyla aynı sürece bağlanmış bulunmaktadır.

Bu yaklaşım oldukça egemendir. Örneğin bir modern çağ başlangıcı tarihçisi, yakın bir zamanda, endüstri öncesi Avrupa'nın "benzersiz evlilik biçimini", "on dokuzuncu yüzyılda endüstrileşen Batı Avrupa ile dünyanın geri kalan kısmı arasında var olan ekonomik farklılığı açıklamaya" yardımcı olacak bir olgu olarak görmüştür.[11] Söz konusu benzersiz evlilik biçiminde, kadın ve erkekler için evlenme yaşı geçtir; hiç evlenmemişlerin sayısı oldukça yüksektir ve evde yaşayan hizmetkârları içeren çekirdek aileler mevcuttur. Bu "benzersiz biçim"in ekonomik farklılıklara eşlik ettiği söylenebilir ama bunun tüm ekonomik gelişimleri açıkladığını iddia etmek çok farklı ve tartışılabilir bir önermedir.

[11] Ingram (1987): 18.

Kuzeybatı ile Avrupa'nın geri kalan kısmı arasındaki zıtlık, kapitalizmin vatanı olarak kabul edilen Batı Avrupa ile dünyanın geri kalan kısmı arasında, hane halkının ortalama büyüklüğü açısından var olan daha büyük aykırılığın bir parçasıydı. Söz konusu ortalama büyüklük, üç kuşaklık hane halkı kıtlığında, ergenliğe ulaşmış çocukların genç yaşlarda çahşmak üzere başka yerlere gitmesinde, evlilik yaşının ilerlemesinde ve hiç evlenmeme (sürekli bekarlık) olgusunun sıklaşmasında kendisini göstermektedir. Ancak öte yandan, ortalama hane halkının büyüklüğü yetersiz bir farklılık ölçüsü olarak da ortaya çıkmaktadır ve bu da bu iddianın başlıca sözcülerinden birisidir. Bunun sonucu olarak Hajnal analizini, hane halkının bileşimi değil, oluşumu tarzında yürütmüştür. Doğu ve Batı arasında hane halkının büyüklüğü (MSH - mean size of household) arasında önemli farklılıklar arama çalışması bugün artık terk edilmiş bulunmaktadır. Örneğin Rusya'daki birimler, Hindistan'ın birleşik aile evlerinden daha büyüktür. Birinciler 9, ikincilerse 5 ile ifade edilmektedir. Hindistan'a ilişkin bu sayı, üzerine o denli şey söylenmiş bulunan ('küçük, tecrit edilmiş, çekirdek aile' vb.)[12] Kuzeybatı Avrupa'nın ortalama aile büyüklüğü ölçüsüne yaklaşmaktadır. Bu konuda artık esas araştırma konusu, ev gruplarının iç yapıları ve özellikle de aile evi oluşumu olarak belirmiştir. Hajnal, yine bir Doğu-Batı bölünmesini hatırlatan iki esas oluşumu göz önüne serer. Bunlardan biri belli başlı Avrasya toplumlarının "Birleşik Aile (oluşum) Sistemi" ve onunla tam bir zıtlık içindeki "Kuzeybatı Avrupa Sistemi"dir. Erkekler (26'nın üzeri) ve kadınlardaki (23'ün üzeri) ilerleyen evlenme yaşı ve evlenmeden önce çalışmak üzere başka yerlere -genellikle evde hizmetkâr olarak- çalışmak üzere giden erkek ve kadınların oranı, söz konusu Kuzeybatı Avrupa Sistemi'nin temelini oluştürmaktadır.

Diğer taraftan "Birleşik Aile Sistemi"nde hem erkek hem de kadın erken evlenmekte ve birlikte kocanın ebeveynlerinin evinde yaşamaktadırlar. Böylelikle aynı hanede iki ya da daha çok çift birlikte yaşamaktadır. Aslında farklılık, yapı anlamında kesinlikle mutlak değildir. Örneğin çağdaş Maharastran örneğinde, hanelerin yüzde 77'si birleşik değildi (yani iki çifti barındırmıyordu); daha önce sözü edilen Danimarka örneğinde ise, bu oran yüzde 93,4'tü.

[12] Czap (1982a), (1982b).

Ağırlıklı olarak tanm toplumlarında insanlar her ne kadar daha erken yaşlarda evleniyorlarsa da, bu evlilikler genellikle "anlaşmalı" idi. Daha sonraki, erkek ve kadınların çalışmaya gittikleri ve ev kurmak üzere tasarruf yaptıkları dönemlerde gerçekleştirilen evliliklerde ise, insanların kendi eşlerini seçme konusunda daha büyük özgürlükleri vardı; ancak aile evi büyüklüğünde yine de çok az farklılık vardı; çünkü her iki durumda da bölünmeler meydana gelmekteydi; ne var ki bunların meydana geliş zamanları biraz farklıydı. Birden fazla evli kardeşin bulunduğu birleşik aile evleri, babanın ölümünden önce ya da kısa bir süre sonra, diğerleri ise, çocukların evlenmesiyle bölünme eğilimi taşımaktaydılar. Her tip aile evi bölünme yaşar. Her iki sistemde de, aile evi şeflerinin yaşı konusunda benzerlikler vardır. Bölünme olduğunda, birleşik aile evinin yeni şefi genellikle 30 yaşlarındadır; diğer bir ifadeyle, Kuzeybatı Avrupa'da bir erkek için ortalama evlenme yaşından daha yukarıda değildir.[13]

Kuzeybatı Avrupa aile evi oluşumunda ortaya çıkan karakteristik, sadece yaşam boyu hizmetkârlık, geç evlenme, evlilik sonrası bağımsız aile evleri olgularıyla değil, daha yaşlı kuşak için emeklilik sözleşmeleriyle ve yoksullar için sağlanan kamusal yardımlarla da bağlantılıdır. Yaşam boyu hizmetkârlıkta görüldüğü üzere (ki bu hizmete girenler evlenmezlerdi), Avrupa, doğum oranını kontrol altında tutacak ve bu yolla ekonomik gelişmeye katkıda bulunacak bir çözüme sahipti. Öte yandan yoksullara kamusal yardım, belli başlı Avrasya toplumlarının yaygın bir özelliğiydi ve bu toplumlar nüfus artışını önlemek için başka yollara da sahip bulunmaktaydılar.

Bu faktörler dizisi Hajnal için, "insanlık tarihinde sadece bir kez ortaya çıkan" bir aile evi oluşum sistemini ortaya koymaktaydı. Herhangi bir ağırlığı olan değişkenler manzumesinden hareketle pekala benzer bir iddiada bulunulabilir. Ne var ki bu manzumeyi bu açıdan yegane olarak, diğer bir deyişle sadece bir kez icat edilmiş ve Batı kapitalizminin yegane gelişmesini etkilemiş bir olgu olarak kabul etmek zor gözükmektedir. Bunlar pek tutarlı gözükmeyen etno-merkezli iddialar anlamına gelir.

Güney Avrupa aileleriyle farklılıklar konusunda Cambridge Grubu üyeleri, on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda Batı Avrupa küçük aile evleriyle, Toskana'daki daha büyükler arasındaki zıtlıkları kul-

[13] Hajnal (1982): 468.

lanmaktaydılar. Floransa kadastroları üzerinde yapılan çalışmalar, iki önemli özellik ortaya çıkarmıştır. Birincisi, kadınlarda evlenme yaşının küçüklüğü, ikincisi ise, çok-aileli ev örneklerinin daha sık görülmesi.[14] Bu bulgular, Kuzey Avrupa ailesiyle "modernleşme" arasındaki bağlantıyı gevşeten bir etkide bulunmuştur. Çünkü iş dünyası tarihçilerinin de belirttiği üzere, Avrupa'da ticaret kapitalizminin belli başlı karakteristikleri özellikle İtalya'nın bu yöresinde ortaya çıkmıştır. (Benzer gelişmeler Avrasya'da başka yerlerde yaşanmıştır). Bu gelişmeler kadınların erken yaşta evlenmesiyle ya da daha büyük aile evleri tarafından engellenmemiştir. Her durumda Akdeniz Bölgesi, bu demografik karakteristikler açısından aynı değildir.

Yine yakın zamanda yapılan çalışmalar, evlenme yaşına ilişkin olarak varılan sonuçların yetersiz olduğunu gösterir. Örneğin İberik Yarımadası'yla ilgili olarak çıkartılan sonuçlar bu türdendir.[15] İtalya ise, büyük bir iç farklılık göstermektedir. Örneğin Venedik'te on sekizinci yüzyılda erkek ve kadınlar için evlenme yaşı erkeklerde 30'a, kadınlarda ise 29'a kadar yükselebilmekteydi. Güney İtalya'da ise erkekler 23, kadınlar 20 yaşında evlenmekteydiler. On beşinci yüzyıl Floransa'sında evlilikler erken iken, on sekizinci yüzyıl Toskana'sının kırsal alanlarında kadınlar 25 hatta 27 yaşında bile evlenebilmekteydiler. Diğer taraftan o sözde "Avrupalı olmayan" evlenme modelleri on yedinci yüzyılın ortalarında ortadan kalkmış bile olsa, insanlar çoklukla çok aileli evlerde yaşamaktaydılar. Daha sonra evlenme yaşı ilerledikçe, sorunun karmaşıklığı daha da artar.

Hizmet çalışması açısından bakıldığında, on altıncı yüzyılda Kuzey İtalya şehirlerinde erkeklerin yarısına, kadınların üçte birine kadar bir kısmı, yıllarca başka insanların evlerinde yaşamaktaydı. Tabii bu oranlar kırsal alanlarda daha düşüktür. Ancak bu durum on yedinci yüzyıl ve sonrasında çarpıcı bir şekilde değişir. Çünkü artık daha az hizmetkâr vardır ve bunların büyük çoğunluğu da artık kadındır. Bu tür hizmet işlerinden bazıları kırsal alanlarda devam etmiştir; ancak Güney İtalya'da bu konudaki model oldukça farklıdır. Bir defa Sardinya hariç, diğer yörelerde çok az hizmetkâr vardı ve bu durum ayrıca geç evlenmeyle ve kadının daha fazla rol üstlenmesi olgularıyla belirlenmekteydi. Öte yandan Sardinya'daki geç evlenme ve daha çok

[14] Herlihy and Klapisch-Zuber (1978).

[15] Barbagli (1991); Rowland (1986).

hizmetkâr olgusunun ise, çocukların evlenmeden önce ev dışında çalışarak drahomaları için tasarruf yapma gerekliliğinden kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Hiç kuşku yok ki, daha önce de görmüş olduğumuz üzere, bu iki özellik birbirleriyle bağlantılı olabilir. Kadın ve erkek yaşları arasındaki fark azdır ve kadının konumu daha elverişlidir. İtalya'nın geri kalan kısmının tersine, bir kadın ebeveyn mülkünden pay alma konusunda erkekle aynı haklara sahiptir. Oysa başka yerlerde drahoma olarak sadece bir ön pay almakla yetinirler. Ayrıca erkekleri başka yerlerde çalışan diğer topluluklarda da görüldüğü üzere, Sardinyalı kadın Sicilyalı kadına nazaran ailede daha büyük bir rol oynamaktaydı; çünkü hayvancılıkla geçinen yerlerde erkekler, çoklukla dağlardaki kamplarda yaşamaktaydılar.[16] Sardinya'daki erkekler ve kadınlar için geç evliliğin bir diğer açıklaması da, *neolocal residence* ve yaşam boyu hizmetkârlıkta görüldüğü üzere, onun "bireyci" niteliğiydi. Tabii Kuzey için daha uygun olduğu düşünülen bu kavram, tatmin edici olmaktan uzaktır.[17] İlginç bir şekilde, bu modelleri daha da belirgin hale getirmeye çalışan ve İtalya'nın pek çok yöresinin (örneğin Kuzey şehirlerinin) "Avrupalı olmayan" şeklinde nitelenemeyeceğini gösterme çabasında olan Kuzeybatı'nın demografik tarihçilerinin en güçlü eleştirisini İtalyan araştırmacılar yapmışlardır.[18]

Ne var ki on beşinci yüzyıl Floransa'sı, "Avrupalı olmayan" modele gerçekten yaklaşır ve bu model burjuvazi arasında daha uzun bir süre varlığını sürdürür. Kırsal Güney'de ise, tıpkı Kuzey'deki gibi *neolocal residence* ve çekirdek aile egemendir. Ama kadınlar genç evlendikleri için, ev hizmeti dışında çalışma da çok azdır. Her durumda İtalya, Rönesans için olduğu kadar, Avrupa'da merkantil ekonominin büyümesi için de temel önemi olan bir ülkedir. Ne var ki tüm ülke çapında farklılık gösteren seçimli demografik değişkenlerle bu gelişmeler arasında çok az bağlantı vardır.

[16] Barbagli (1991); ayrıca bkz.: Sardinya çobanları üzerine McDougall'ın güzel filmi.

[17] Barbagli (1991): 268'de sözü geçen.

[18] Barbagli (1991).

Şimdi de, Kuzey ve Güney arasındaki değişikliklere hemen hemen paralel olarak görülen, Batı ve Doğu Avrupa arasındaki farklılıklara dönmek istiyorum. Doğu Avrupa'nın, erken yaşta evlilik, daha az bekarlık ve daha büyük aile evleriyle (ya da daha farklı aile evi oluşum sistemi ile) "Avrupalı olmayan evlilik modeli"ne sahip olduğu söylenmiştir.

Burada ayrıca ekolojik faktörlerin de önemi vardır. Doğu Avrupa, Batı'ya nazaran daha düşük bir nüfus yoğunluğuna sahiptir. On sekizinci yüzyılda İtalya, Hollanda ve Belçika gibi ülkelerde nüfus yoğunluğu kilometre kare için 46 kişiden daha fazlaydı. İngiltere, İspanya ve Orta Avrupa için de bu sayı, 15 – 46 kişi arasında değişmekteydi. Güneydoğu Avrupa'da ise 15 kişiden azdı. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Balkanlar'da nüfus yoğunluğu 13,4 kişiydi. Aynı dönemde bütün Osmanlı İmparatorluğu için bu sayı, 10,5 kişiydi. Düşük nüfus yoğunluğu ve dağlık yöreler, pastoral ya da karışık tarımla bağlantlıydı ve bu daha büyük hane gruplarını teşvik etmekteydi; bu gruplara verilen adlardan biri "*zadruga*"dır, diğer sözcük ise askeri yerleşim birimleriyle ya da ortakçılık veya "*corvee*"nin gerekli olduğu malikaneler üzerine kurulmuş daha geniş hanelerle bağlantılıydı.[19] Bütün bu durumlar, ek emek sağlamak üzere aile evi başına birden fazla erkeğe sahip olmanın önemini vurgulamaktadır.

Ne var ki bu farklılıkları abartmak doğru olmaz. Gerçekten de pek çok kişi, Batı Avrupa'yı orijinal bir odak noktası olarak ele almış ve Balkan *zadruga*'sını ve Rus *mir*'ini ise, bu halklara özgü kolektivist ruhun uzun dönemli (ve daha 'ilkel') bir göstergesi olarak görmüştür. Her şeyden önce bir on dokuzuncu yüzyıl edebi kavramı olan *zadruga*'nın daha önceki dönemlerine ilişkin çok az şey bilmekteyiz. Bu düşünceyi incelemeye kalktığımızda ise, egemen tarzın küçük aile evi olduğu bir alanda onun ortaya çıkışı konusunda çok daha özel nedenler var gibi gözükmekte. "Batı Avrupa ailesiyle Güneydoğu Avrupa (ya da Balkan) ailesi arasındaki farklılığın, nicelikte değil, daha çok Balkanlar'daki genişletilmiş ve çok aileli tipin yaygınlığında ve bireysel aile yaşam-devri gelişme aşamasının uzunluğunda olduğu belir-

[19] Todorova (1993): 126; Hammel (1972).

tilmiştir.[20] Diğer bir ifadeyle, bölünme meydana gelmeden önce kuşaklar çok daha uzun bir süre birlikte yaşamışlardır.

Müslüman ve Hıristiyan (Ortodoks ve Katolik) tüm Bulgar dinlerinde, evlilik evrenseldi ve erken gerçekleştirilirdi. Rusya'da bu olgu çok daha büyük aile evleriyle bağlantıdır; 1814'de Mishino yöresinde aile evlerinin yüzde 78'i çok aileliydi.[21] Oysa Bulgaristan'da, ekonomik ve sosyal açıdan (Sabean'ın Almanya için gösterdiği ve diğer kırsal alanlarda yaygın bir şekilde olduğu üzere) mutlaka bağımsız olmasalar da, basit aile evleri egemen konumdaydı. Evlilik iki aşamadan oluşurdu; nişanlanma ve evlenme. Birincisi, evlilik ödemeleri pazarlığını da içerirdi; gelinin ailesine tazminat olarak ödenen bir ebeveyn ücreti (ya da *agarlik*) de bu pazarlığa dahildi.[22] Müslüman evliliklerde, damadın ailesi tarafından geline verilecek bir meblağ da vardı; ki gelin bu meblağı, kocasının ölümü ya da kendisin terk etmesi durumunda alırdı. Bu yaygın bir Yakındoğu düzenlemesidir.[23] Geline ayrıca, kocasının üzerinde hak iddia edemeyeceği mücevherat ya da bir tarla veya bağ bile verilebilirdi. Bunlara ek olarak kendi ebeveyni tarafından geline doğrudan bir *endowment* verilirdi; bunlar elbiseler, ev eşyaları ve çoklukla para, hayvan ve hatta taşınmaz mülkten oluşurdu. Bu kızın drahomasıdır ve doğrudan ya da dolaylı olarak çocuklarına -bazı yerlerde sadece kızlarına- geçecektir.

Evlilik yaşı kırsal ve kentsel alanlarda farklılık gösterir. 1860'larda kırsal alanlarda evlilik yaşı erkekler için oldukça geçtir ve büyük şehirlerde de çok sayıda bekar vardır. Öte yandan kadınlar, Toskana'daki şehirlerden elde edilen verilerin gösterdiği "Akdeniz modeli" ile karşılaştırıldığında Batı Avrupa'dakinden çok daha erken, ortalama 20 yaşında evlenirlerdi. Kırsal alanda da benzer bir farklılık vardı. Bu farklılık Batı Avrupa'da ve Rusya'da da görülürdü. Şehirlerde pek çok erkek, evlenmeden önce iş eğitimlerini bitirmek ve bir ev sahibi olmak durumundaydı. İş eğitimi ve tasarruf, yine evlilik yaşını yukarıya çekmekteydi.

On üçüncü yüzyılda Bulgaristan'ın kuzeybatı kesimlerinde, kayınpederle gelinin evli gibi birlikte yaşaması anlamına gelen *snohac-*

[20] Todorova (1993): 170.

[21] Czap (1982a) ve (1982b).

[22] Todorova (1993): 33.

[23] Goody (1990); bölüm 12.

hestvo adlı bir uygulamanın olması mümkündür. Bu türden bir birlikte oturma, babanın dul olduğu ve küçük yaştaki oğlunu daha büyük bir kızla "to light the oven" evlendirdiği ve belki de bu kızın eşi gibi davrandığı durumlarda ortaya çıkmaktadır. Yaşça daha büyük gelinlerle evlenme bazı kırsal alanlarda hiç de seyrek değildir. Yerel bir söz şöyle der: "Nerede daha çok mülk ve daha az insan varsa, orada kızlar oğlanlardan yaşça daha büyüktür."[24] Gelinle kayınpederin benzer bir ilişkisi Rusya'da da gözlenmiştir.[25] On dokuzuncu yüzyılın başlarında, "küçük bir çocuk, ekonomik nedenlerle büyük bir kızla evlendirilebilir ve kız kayınpederinin metresi olurdu" ve bu durum *shokhach* olarak adlandırılırdı.[26] 1861 yılında serfliğin kaldırılmasıyla bu türden düzenlemeler daha az yaygın bir hale geldi; ancak kısıtlanmış yaşam alanları, baba ile gelin arasında daima bir gerilime yol açmış olmalıdır. Bu anlamda annelerle gelinleri arasındaki o çok bilinen düşmanca ilişkide, cinsel bir kıskançlık olgusunun var olduğu da söylenmeli.

Batılılar bu türden uygulamaları tecavüz olgusunun göstergeleri olarak görürler. Kuşkusuz ne denli gerçek koca pek çok durumda gelinden genç olsa da, (belki de tüm yaşlı-genç beraberliklerinde olduğu gibi), burada cinsel bir sömürünün söz konusu olduğu söylenebilir. Ancak bu ilişkiyi "taciz" olarak nitelendirmek şundan ötürü daha da zordur; çünkü ilişki kurumlaştırılmıştır ve gerçekleşeceği -ne denli çok hoş karşılanmasa da- gelin tarafından önceden muhtemelen bilinmektedir. Öte yandan gelin her durumda kendi kaynaklarından yoksun bir konumda değildir. Rus kadının, kocasının mülkünde hiçbir payı yoktur; ama toprak ve hayvanları da kapsayabilen kendi drahoması (*pridanoe*) ve ayrıca kendi emeğinin ürünleri vardır; bunlar kızları tarafından miras edinilebilir.[27]

Daha önce Germanik toplumlarla birlikte düşündüğümüz *bundling* uygulaması, genç erkeklerin yaz geceleri samanlıklarda uyuyan kızları ziyaret ettiği Ukrayna'da da görülmüştür. Bu ziyaretler bazen hamilelikle sonuçlanırdı. Bu olayın, kızın evlilik şansını artırdığı ya da azalttığı konusunda bazı anlaşmazlıklar vardır. Hiç kuşku yok ki,

[24] Todorova (1993): 45.
[25] R. E. F. Smith (1977).
[26] Matossian (1982): 18.
[27] Matossian (1982): 18.

bu nokta, doğacak çocuğun babasının bu kızla evlenmeyi isteyip istememesine bağlı bulunmaktadır.[28]

Doğu Avrupa'nın bazı kısımları kimi önemli açılardan, Batı'dan farklılık gösterir. Rusya'da pek çok aile evi, Avrupa'daki aile evlerine benzer. On dokuzuncu yüzyılda, bu aile evlerinde eğer fazla emek varsa, çocuklar kesinlikle başka çiftliklerde ya da fabrikalarda çalışmaya giderlerdi. Evli çiftin tek bir kız çocuğunun olması durumunda damat, içgüveysi olarak karısına ait aile evinde yaşamaya ikna edilebilirdi. Ama erkekler için daha erken yaşlarda evlenme ve evli çiftin ortak yaşamlarına ebeveynlerinin evinde başlama eğilimleri daha büyüktü.

Rusya'daki aile evlerinin ortalama çapı, sadece Avrupa'nın geri kalan kısmındakilerden değil, Hindistan ve Çin'dekilerden de daha büyüktü.[29] Açık bir şekilde bu açıdan Batılı olmayan bir karakteri vardı. Daha önce gördüğümüz üzere Hajnal, Macaristan'a ait on dokuzuncu yüzyıla ilişkin sayıları, birleşik ailede düşüş olarak görmektedir. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl boyunca Almanya Neckarhausen'de evler, çoklukla birden fazla evli çifti barındırmaktaydı ve bu konuda ortalama oran 1,4'tü. Birleşik aile evleriyle diğerleri arasındaki farklılık o kadar büyük değildi. Her durumda aile evlerinin büyüklükleri ve oluşumlarındaki farklılıklar, Rusya'yı, diğer Orta Avrupa ülkelerine nazaran endüstrileşmeye daha az uygun yapmamıştır. Çünkü oradaki daha büyük (genişlemiş) aile evi, devletin talepleriyle bütünlük oluşturuyor gibi gözükmektedir: Yetişkin bir erkek zorunlu askerlik hizmeti için göreve çağrıldığında, bir diğer kardeş ya da belki de bir kuzen, çiftlik işlerini yürütmek üzere evde kalmaktadır.

Başka yerlerde olduğu gibi, örneğin ilk dönemlerin Sri Lanka'sında da devletin ve diğer otoritelerin emek talepleri, daha büyük aile evlerini ve yerleşim gruplarını teşvik etmiştir; ki bu, erkek emeğinin hem vadideki tarlalar hem de yüksek yaylalardaki sürüler için gerekli olduğu Arnavutluk yayla çiftliklerinde de geçerlidir.[30] Ekolojinin aile yaşamı üzerinde önemli etkisi vardır. Emeğin esas çiftlikte ya da *schieling*'de veya yaz aylarında otlakların bol olduğu yüksek yaylalar-

[28] Matossian (1982): 24.

[29] Czap (1982a) ve (1982b).

[30] Hasluck, *The Unwritten Law of Albania* (1954).

daki yazlık konaklama yerleri arasında bölüştürülmesi, yayla topluluklarının genel bir özelliğiydi. Bunun da ötesinde bu yöreler devletin ulaşamadığı bir konumda olduğu için, bu topluluklar toplu savunma için ya da İskoç klanlarında görüldüğü üzere, toplu saldın için, kendi düzenlemelerini yapmak zorundaydılar. Özetle daha geniş aile evleri ya da yerleşim grupları, her durumda değişime uyum gösterme yeteneği olmayan "geri" bir toplumun değil, farklı bir ekolojinin, farklı bir yaşam tarzının ve politik durumların göstergesidir.

Katolik ve Protestan

Son dönemde bir dizi yazar, Reformasyon döneminde Protestan ve Katolikler arasındaki inanç farklılıklarının evlilik ve aile üzerindeki etkilerini önemsiz göstermişlerdir.[31] Reformlar, on beşinci yüzyılda aynı doğrultudaki çabaların bir devamı olarak görülür. Benim argümanımsa, kilisenin emrettiğiyle ailelerin istedikleri ve hatta bazı alanlarda uyguladıkları arasında daima bir gerilim olduğu yönündedir. Bu gerilim, reformcuların çalışmalarında ve Reformasyon'dan çok önceleri çoklukla insanların yaptığı genellemelerde görünür durumdadır. Ama evliliğin "kutsal, bozulmaz ve tarafların rızasına bağlı" niteliği üzerine daha sonra yapılan değişiklikler, bu alanda önemli sonuçlar taşımaktadır. Söz konusu değişiklikler, kadın-erkek birliğinin kutsallığını ortadan kaldırarak, Tanrı'nın yazılı sözlerine aykırı Konsül kararlarını reddederek ve nihayet daha önceki dinsel mahkemelerin otoritesini gevşeterek, evlilik üzerindeki dinsel otoriteyi zayıflatmıştır. Böylelikle evliliğin daha seküler bir versiyonuna yönelişin kapılarını açmış bulunmaktadır. Daha güncel terimlerle konuşulacak olunursa bu değişiklikler, sınırlı bir tarzda da olsa her şeyden önce boşanma ve yeniden evlenmeyi olanaklı kılmış, en azından evlenmeye engel bir neden olarak ruhani akrabalığa kesin sınırlar getirmiş, kandaş olsun, evlilik ilişkisinden kaynaklanan akrabalar olsun, yasaklama derecelerinin alanlarını kesin bir şekilde daraltmış ve nihayet göz yumma ve muafiyet sistemini ortadan kaldırmıştır. Bu değişiklikler diğer taraftan, evlilikte rıza kavramını, kilise mensuplarının evlenmemesi olgusunu ve tüm kompleks monastik sistemi değ-

[31] Harrington (1995).

şime uğratmıştır. Bu aynı zamanda evlilikteki rıza, din adamlarının evlenmemesi ve aslında (Florence Nightingale'in de üstüne basa basa söylediği gibi) kadınlar kadar erkeklerin de tarihini etkileyen manastır içi ve dışı bütün karmaşık düzenlemeleri, Cizvitlerin ve diğerlerinin mülk edinme ve aile stratejilerini dönüşüme uğrattı.[32] Bu faktörlerin hepsi, evlilik de dahil olmak üzere ev yaşamına çeşitli yollarla etkide bulunmuştur. O nedenle de sadece Protestan ve Katolikleri değil, diğer pek çok sekt ve toplumu da baştan başa etkileyecek bir tarzda, sorunun genel olarak evliliğin sadece geniş özellikleri açısından ortaya konulması bir kısa görüşlülük olarak öne çıkmaktadır. Her durumda Almanya'daki inanç bölünmesi ve mezhep ayrımı, bu ülkenin politik ve dinsel rejimlerinin son derece ileri düzeydeki parçalanmışlığı nedeniyle özel bir tür olarak öne çıkmaktadır. Örneğin New England'da, İskoçya'da veya Kuzey İrlanda'da, paylaşılan kiliseleri veya alternatif olarak görev yapan piskoposları hayal etmek bile mümkün değildir. Mezhep farklılıkları, ev içi alanlar da dahil olmak üzere pek çok alanda son derece önemli hale gelirler.

Daha önceki bölümde, dinsel boyut ve Katolik Kilisesi'nin büyük bir örgütlenmeyi yürütmesi için gereken destek üzerindeki ısrarımla bağlantılı olarak, Protestan ve Katolik Avrupa arasındaki farklılıklara işaret etmiştim. Protestanlar, kilise tarafından evlilik üzerinde oluşturulan belli başlı sınırlamaları altüst etmişlerdir. O kadar ki, örneğin Anglikanlar (ama Kalvinistler değil), ilk kuzenlerin evlenmesine izin vermişler ama öte yandan ölmüş erkek kardeşin eşiyle evlenmeye izin çok daha sonraları çıkmıştır (çünkü VIII. Henry, istemediği eşinden kurtulmak için bu yasağı kullanmıştı). Pek çok Protestan topluluğunda boşanma daha kolay bir hale gelmemiştir. Öte yandan Anabaptistlerin ilk dönemlerindeki çokeşlilik gibi Eski Ahit pratiklerine bağlılıkları da kısa bir süre sonra terk edilmiştir. Ancak Mormonlar, Amerika Birleşik Devletleri hükümeti tarafından yasaklanıncaya kadar, bu geleneği devam ettirmişlerdir. Bu alanlarda Scriptures, Kitab'a dönmeyi savunanlar için hiçbir şekilde uzun vadeli kılavuz işlevi görmemiştir.

Reformcular arasında, ebeveynlerin çocuklarına daha fazla sorumluluk göstermeleri konusunda belli eğilimler ortaya çıkmış, an-

[32] Protestanların da destek kurumları vardı; ancak bunlar aile stratejilerini benzer tarzda işin içine karıştırmadan ve oldukça farklı derecelerde, daha çok vaaz, dua ve kişisel disiplin yoluyla işlemekteydiler.

cak bu, 20. yüzyıla kadar devam eden sütannelik uygulamasını durdurmamıştı.[33] Evlenmemiş annelerin (yalnız annelerin) çocuklarıyla ilgili daha az kurumsal bakım söz konusuydu. Sorumluluk kadının ve varsayılan babanın üzerine yüklenmişti. Çünkü artık rahibe manastırları ortadan kalkmıştı ve yardım amacıyla oluşturulan barınakları ve okulları yönetmeye yardım edecek rahibeler yoktu. Yaşlı kadınların, özellikle de dulların, toplumda oynayacakları çok daha az örgütlü sosyal rolleri kalmıştı.

Tıpkı Katoliklerdeki gibi, Protestan ülkelerde de evlilikte ebeveyn onayı konusunda açık bir ısrar söz konusuydu (ki Katolik Kilisesi bunu ciddi bir şekilde değiştirmek istemekteydi). Ancak on yedinci yüzyıl ortalarından itibaren tartışmalar, konuyu tüm Avrupa çapında tedrici bir şekilde açmış ve eşlerin kendi tercihleri konusu, sadece "romans" yazarları tarafından değil, *Clarissa*'da olduğu gibi Richardson gibi önemli yazarlar tarafından da ele alınmıştır. Ama tabii edebiyatla, eş seçiminin "uygunluk sınırları" ile sınırlandığı gerçeklik arasında önemli bir boşluk hep kalmıştı.[34] Ebeveyn etkisi "belki de bir eşleşme için harcanacak paranın tutarıyla ya da çocukların evde kalıp kalmayacaklarıyla doğrudan ilişkiliydi."[35] Bu şunu göstermektedir; aristokratlar, uzun süreli muhabbet ve aile çıkarlarıyla, "aristokrasi dünyasının geçiciliği içinde yaşanan kısa vadeli tutku"[36] arasında ayrım yapmak zorundaydılar. Yani görevi "aşk"tan ayırmalıydılar.

Geçim Tarzları

Avrupa'daki bir dizi farklılık, doğrudan geçim tarzlarıyla bağlantılıdır. Daha önce ortakçılığın, çok aileli evlerin sayısının artmasıyla birlikte ele alınması gerektiği söylenmişti. Çünkü toprak üzerindeki işçi sayısını artırma, toprak sahibinin çıkarınaydı; ama tabii öte yandan bu sorun başka çözümleri de içermekteydi.[37] Bazıları ise, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda tarımda ücretli emeğin gelişmesinin

[33] George Moore'ın romanına bkz.: Esther Waters.

[34] Hufton (1995): 105.

[35] Hufton (1995): 119.

[36] Hufton (1995): 145.

[37] Kertzer (1984); Kertzer and Saller (1991): 9.

insanları daha küçük ve daha az karmaşık aile birimlerinde yaşamaya yönlendirdiği iddia etmişlerdir. Daha önce, Sardinya'da kadınların rollerinin öne çıkmasının, erkeğin uzun süre ortalıkta görünmediği hayvancılığa bağlı geçim koşullarından kaynaklandığını görmüştük. Aynı şey, (Katalonya ya da Kuzey Denizi) balıkçılıkla geçinen toplumlarda, erkeklerin mevsimlik olarak göç ettikleri Rouergue ya da Aveyron'da da geçerliydi.[38]

On dokuzuncu yüzyılda daha fazla kadın, Fransa'da tarım alanlarında, İngiltere'de ise ev hizmetlerinde çalışmaktaydı. Bu farklılık, ekonomideki farklılığın yansımasıydı. Fransa'da köylü tarımı çok daha önemliydi. Bugün Fransa'da kadınlar, İngiltere'dekilere göre iç ekonomide daha önemli rol oynamayı sürdürmekteler. Bu ülkede kadınlar, 1980'de aile gelirinin yüzde 34'ünü sağlıyorlardı; 1984 yılı İngiltere'sinde çalışan evli kadınlar için aynı oran yüzde 24'tü.[39]

Elli yıl kadar önce Amerikalı sosyolog George Homans, Fransız tarihçi Marc Bloch'un bazı değerlendirmelerinden hareketle, Batı Avrupa'da Ortaçağ'ın sonlarında görülen iki çiftlik sistemini tanımlamıştı. Bunlarda temel karakteristik, birinci tipte bireylerin topluluk tarafından işlenen alanlarda dar arazi parçaları talep etmeleri, ikinci tipte ise çiftliklerin ağaçlı ovalık alanlardaki dağılmışlığıydı.[40] Yine birinci tipte bireyler, çekirdek köylerde yaşamakta ve tek kişilik parselleri işlemekteydiler. Böylelikle küçük çocuklarının bekar kalmalarını, toprak hakkı olan "vâris" bir kadınla evlenmelerini, "assart" olarak gitmelerini, yani yeni alanlara açılmalarını ya da şehirlerde yeni işlere yönelmek veya göçmen işçi olarak çalışmak üzere yöreden ayrılmalarını sağlamak amacındaydılar. Bu koşullarda aile evi küçük kalma eğilimini sürdürmekte ve aile yakınları dağılmaktaydılar. Ovalık alanlarda ise, aile evlerinin büyüklüğü üzerine bu türden sınırlamalar yoktu. Buralarda daha fazla aile yakını barınabilirdi. Bu iki sistemin aile ilişkileri üzerindeki etkileri uzun vadeli olmuştur. Açık alan sistemleri, tek oğulun ya da tek çocuğun bölünmez parseli miras olarak aldığı, ekberiyet olgusuyla birlikte var olurlar; ağaçlı ova arazileri ise, toprakta daha aktif bir pazar oluşturan, bölünebilir bir miras sistemiyle bağlantılıdır.

[38] Barbagli (1991).

[39] Horrell and Humphries (1995): 106.

[40] Homans (1941).

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda, Kuzey İtalya kırsal bölgelerinde, her biri aileyi farklı bir şekilde etkilemiş olan iki temel tarım işletme sistemi mevcuttu. Toprağın, ister sahiplik ister kira yoluyla olsun küçük çiftliklere bölündüğü yerlerde aile evi, tek bir çalışma birimi oluşturmaktaydı ve -her ne kadar bazen kadınlar da erkeklerle birlikte tarlada çalışıyor olsalar da- kadının otonomisi çok zayıftı. Kadınlar evlendiklerinde drahoma alırlardı; ama mülkle ilişkili olarak eşit muameleye tabi olmaları, sadece eğer Napolyon Yasaları'na göre bir bölünme söz konusu ise mümkün olabilirdi. Bu yasalar, 1865 tarihli birlik sonrası Medeni Yasa düzenlemelerini ifade eder. Bu yasal düzenlemelerin ardından, kadına "yeni miras"ın bir parçası verilmeye başlandı. Ama bu pratik, İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar ücra yörelere ulaşmamıştır. Kırsal ailelerin tek tüketim birimi olduğu ve kendilerine ait çiftliklerin bulunmadığı yerlerde kadının otonomisi daha büyüktü. Otonomi olgusu ve zorlamalara bağlı kalmamak, çoklukla mülk yokluğunun ve aşırı derecede mülk edinen bazı aristokratların tavırlarının bir sonucuydu. "Sınıf", Asya'nın olduğu gibi, Avrupa'nın da tabakalaşmış toplumlarının ev yaşamında daima önemli bir boyuttu.[41]

On dokuzuncu yüzyılın başlarındaki bir kriz, Kuzey'deki ortakçı ailelerinde "proleterleşme"den kaçınmak için bilinçli çabalara yol açtı. İşgücünün erkek karakteri artırılmaya ve evlilikler geciktirilmeye çalışılıyor, evlenmemiş kadınlarsa evden ayrılmaya yönlendiriliyordu. Konuyla ilgili olarak ortaya konan cinsiyet oranları, kadından çok erkeği göstermektedir. Kadınların bazıları diğer çiftliklerde çalışmaya gitmekteydiler. Ancak Avrupa'da genellikle yaşandığı üzere bunlar, daha büyük bir sıklıkla, kadınların çoğunlukta olduğu şehirlere göç ederlerdi. Dullar bile, özellikle tekstil merkezlerine gitmekteydiler. Bazı işverenler, bu kadınları barındırmak üzere fabrikaların yakınlarında lojmanlar inşa etmişlerdi. Bazı durumlarda bu kadınlar ailenin tek para kazanan üyesi durumundaydılar. Eğer çalışmak üzere fabrikalara giden ya da daha uzak alanlara göç eden erkek olursa, kadın çiftlik görevlerini üzerine alırdı. Tıpkı savaş zamanlarında olduğu üzere, kadın işgücünde büyük artış yaşanırdı. Her iki durumda da kadınlar gittikçe daha çok bağımsızlaşırlardı.

[41] Bu çalışmada "sınıf"ı tanımlamadım; ama bu terimi genel olarak Bronz Çağı sonrası sistemlerindeki ekonomi temelli tabakalaşmayı belirlemede bir yol gösterici anlamında kullanmaktayım. Kuşkusuz sınıf kavramı, yaşam tarzları, sınıfsal ortam ve sınıflar arası hareketlilik konusunda söylenecek çok daha fazla şey olmalı.

Son bölümlerde açık bir şekilde görüleceği üzere, aile ve üretici sistem üzerine söylenmesi gereken çok daha fazla şey var. Mülkiyette (ve onun kiliselere ve diğer büyük örgütlenmelere devrinde) olduğu gibi, geçim yolu da, ailenin ve onun farklılıklarının ve değişimlerinin anlaşılmasında temel oluşturmaktadır. Burada sadece, ilk durumlarda gösterge anlamında bazı örnekleri kullanmış bulunuyorum.

Savaşlar ve Devrimler

Son olarak bir diğer değişime, zaman içinde sınırlı olan ve büyük altüst oluşlara, devrim ve savaşın etkisiyle aile üzerinde gerçekleşen değişimlere dikkat çekmek istiyorum. Dinsel karakterdeki sekter grupların yaptığı gibi devrimci hareketler de, sık sık ailenin doğasını radikal bir şekilde değiştirmek istemişlerdir. Protestanlığın Avrupa'ya gelişinde böylesi bir durum vardı. Tudor İngiltere'sinde Katolik Kilise'nin feshi, aile yaşamının pek çok normuna ilişkin olarak, özellikle kilisenin getirmiş olduğu evlilik sınırlamaları konusunda, din adamlarını da halkı da karmaşaya düşüren bir durum yaratmıştı. Ama daha sonra Elizabeth Kilisesi tedrici olarak yeni kurallar yaratıp bunları dayattıkça, düzen yeniden kurulmuş oldu. Her ne kadar Reformcular arasındaki akademik ve teolojik tartışmaya tabi olmuşlarsa da, bu kurallarda insanların dileklerini dikkate alan bazı yanlar vardı.

Bu devrimin seküler bir benzeri, 250 yıl sonra Fransa'da gerçekleşti. 1789'da evlilik, kilise hizmetini gerektirmeyecek şekilde laikleştirildi. Ama evlilik ayini yapılması yasaklanmadı. Kilise hizmetinin ortadan kalkması sadece rituel bir sorun değildi. Devlet tarafından geçerli olarak onaylanan evlilikler, bozulabilirdi de. Boşanma, sadece olanaklı olmuyor, aynı zamanda ebeveyn kararıyla ve eşlere dayatılarak gerçekleştirilen aile birlikleri için bir engel olarak da görülüyordu. Tüm miras sistemi değişti. Toprak sahibi elitin iktidarını zayıflatma girişimi çerçevesinde ekberiyet hakkı ortadan kaldırıldı. Eşit bölüşüme diğer erkek çocuklar gibi kızlar da dahil edildi. Bütün bunlar Güney'in kırsal alanlarını altüst etti.[42] 1911 yılında Çin'de ve 1917 yılında Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi devrimci hareketler,

[42] Jones (1985).

genel olarak toplumu değiştirmek istedikleri gibi, aile yapısını da değiştirmeyi istemişlerdir.

Savaş da aile yaşamında benzer dönüşümlere yol açmış ama bunu bilinçli bir şekilde değil, hiç niyet edilmeden gerçekleştirmiştir. Avrupa ailesinin yakın zamandaki bazı değişimleri, yirminci yüzyılın ilk yarısındaki belli başlı savaşlarla ortaya çıkmıştır. Aileler, sayısız film ve romana konu olmuş biçimlerde savaş tehlikesiyle daima etkilenmişlerdir. Savaş, aile üyelerini dağıtmış, erkeği ölüm tehlikesiyle, kadını tecavüze uğrama ya da fuhşa zorlanma riskiyle karşı karşıya bırakmıştır. Kadınlan bekleyen bu riskler, erkeklerin ülke dışında hizmet gördüğü ve kadının kendi yaşamını idame ettirmek zorunda kaldığı koşullarda hızla artmıştır. İlk zamanlarda pek çok Avrupa savaşı, nispeten az kişinin katılımıyla gerçekleşirdi ve aile yaşamı üzerindeki etkileri sınırlıydı. Daha önce gördüğümüz üzere Rusya'da, bir köylü aile evinin tek erkeği, daha büyük aile evlerini geliştirecek ve bir dizi komün düzenlemeleri yapacak tarzda orduya katılabilirdi. Kerala Nayar'ındaki ya da Sri Lanka Singhalese'indeki çok kocalılık düzenlemeleri, hiç kuşku yok ki askeri faktörlerle bağlantılıydı. Brecht'in *Cesaret Ana*'sının da bizlere hatırlattığı üzere, Dinsel Reformasyon savaşları çok sayıda insanı kapsadı ve o nedenle aile yaşamı üzerindeki etkileri çok daha geniş oldu. Bu türden etkiler, yirminci yüzyılın iki büyük dünya savaşında da çok daha net bir şekilde ortaya çıktı. Eşlerin ayrılık süresi uzadı; evlilik ve çocuk sahibi olmalar ertelendi; zina, fuhuş ve boşanmalar hızlandı; diğer bir deyişle hızlanan, aslında bizzat savaşı haklı gösteren değerlerdeki düşüştü.

Bu nokta, İtalya'da savaş zamanı koşullarında ve savaş sonunda bunları telafi etmek için alınan tedbirlerde görülebilir. Savaş sırasında "aileler büyük bir baskı altındaydı; erkekler dövüşmeye, ardından da esir kamplarına gitmişler, Güney şehirlerinde kadınlar ve genç kızlar fuhşa zorlanmışlar, endüstriyel Kuzey'in çocukları annelerinden ayrılmış ve bombardımanlardan korunmak üzere kırsal alanlara gönderilmiştir. İtalyan ailesi, 1946 başlarında bir rahibin *La Civilta Cattolica*'da yazdığı üzere, 'korkunç bir tahrip ve kutsallık bozulması yaşamıştır'."[43] 1946 yılında Hıristiyan Demokratların ilk kongresinde önde gelen bir politikacı, partisini, Hıristiyan ailesi için mücadeleye

[43] Ginsborg (1990): 76.

çağırır: "Görünmez ve sessiz bir atom bombası aile kurumunu tahrip etmiştir. Eğer tamamen dağılmamışsa bu aile, evin kalbinden çok... radyo etrafında birleşecek gibi gözükmektedir." Kadınlar aileyi, kocalarını ve kardeşlerini savaşa gönderen devlete, laik eğitime ve sokağın yolsuzluklarına karşı, özellikle içeriden savunmak durumundaydılar.

Ama değişiklikler sadece yıkıcı değildi. Erkekler savaş nedeniyle uzaklardayken, kadınlar evde, ekonomik ve hatta politik olaylarda çok daha büyük roller oynamışlardır. Ferrara'da Aragonlu Eleanora, kocası bir *condottiere* olarak evden ayrıldığı sürede, devlet işlerini yürütmüştür. Erkeğin olmadığı başka durumlarda, cinse ilişkin benzer değişimler gerçekleşmiştir. Savaş zamanında kadınlar, bir "yedek ordu" oluşturmuşlardır. Erkekler tarafından yapılan pek çok işi onlar yapmışlardır. Savaş sonunda bu işler tekrar erkeklere verilmiş ancak yine de cinse dayalı işbölümü uzun vadede etkisini göstermiştir. Çünkü savaşla bir model oluşmuştur. Güney Afrika'da Basuto'da kadınlar, erkekler madenlerde çalışırken, saban sürme işini üstlenirler; kıyılardaki balıkçı toplumlarında kadınlar, uzun ya da kısa süreli işgücü göçü durumlarında büyük sorumluluklar üslenirler. Bu koşullar, kocanın aileye ilişkin rolünü azaltırken, kadınınkini artırır. Napolyon savaşları sırasında erkekler gittiğinde, kadınlar için yapılacak çok iş vardı; yedek ordu rolü öne çıkmış ve onunla birlikte değişiklik olanakları da kendisini göstermiştir. Kadınların evi yönetmedeki ustalıkları daha da gelişmiştir. Tüketim maddelerinin, örneğin ekmeğin kıtlaştığı ve fiyatların arttığı koşullarda bu kaçınılmazdır. Kıtlık yaygınlaşmış, bunun yarattığı boşluğu doldurmak için daha fazla yetenekli olma ve geride kalanlar için daha fazla çalışma zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Şurası açık ki, Birinci Dünya Savaşı, Birleşik Krallık'ta ve Fransa'da kadınlara da oy hakkı tanınmasını hızlandırmıştır. Bu gelişim, birinci olarak, kadının oynadığı rolle ve konunun Fransa, İrlanda, Almanya ve Avrupa'nın diğer yerlerinde geniş bir şekilde tartışılmasıyla bağlantılıdır. Bir diğer faktörse, ölenlerin çocuklarına bakılması gerekliliğidir. Öte yandan bir savaşın sonucu, sık sık önceki aile değerlerine dönüş, savaş öncesi durumun yeniden oluşturulması yönünde yapılan baskılara tanık olur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sadece İtalya'da değil, Avrupa'nın pek çok yerinde bu yaşanmıştır. Ama 1960'ların radikal hareketleri ve onların kişiler arası ilişkiler üzerindeki etkileri, bir dereceye kadar tepkiye bir karşı tepki olarak ortaya çıkar. Her ne kadar barış, daha önceki koşullara dönülmesi girişimini

ifade de etse, savaş -ve bir ölçüde de devrim- deneyinin çelişkileri değişime öncülük eder.

Önce Hıristiyanlığın, sonra geniş sosyo-ekonomik değişikliklerin ve bugün de paralel eğilimler ve pan-Avrupa baskıların bir sonucu olarak, Avrupa'da aile yaşamında pek çok benzerlikler bulmaktayız. Ama önemli farklılık eksenleri de mevcuttur: Sınıf, din, geçim tarzları, Doğu-Batı ve özellikle de Kuzey-Güney coğrafi boyutları ve nihayet, ortak temalarda pek çok varyasyon sunan Akdeniz. Bu noktada, sosyo-ekonomik gelişmelerden etkilenmiş ortak elemanlara dönüşte yarar var.

9

Proto ve Tam Endüstrileşme

Avrupa'da aile, ilk dönemlerin iki temel ve kısmen birbirine zıt faktörüne kendisini uyarladı. Bunlar, ilk olarak, sabanı ve bir dizi Bronz Çağı sonrası araç ve cultigeni de içeren nispeten ilerlemiş türde ağırlıklı bir tarımsal ekonomi; ikinci olarak ise, Hıristiyan Kilisesi'nin düzenlemeleri ve bu kilisenin kendisini "büyük bir örgütlenme" olarak kurma çabalarıdır. Bronz Çağı sonrası toplumlar, toprağı esas alarak tabakalaşmışlar, önemli ölçüde ticari ve artizanal sektörlere sahip olmuşlardır. Bu olgular, bir dizi farklı aile yapılanmalarına yol açmıştır. Bunların arasında, aile-olmayan türler bile vardır: Ruhban sınıfı, özellikle de rahipler ve rahibeler (Ortodoks ve Protestan Kilisesi'nde bu konu değişime uğratılmıştır), geniş bir bekar ve evlenmemiş kadın kitlesi (genellikle bir evde yaşarlar) ve bir zamanlar aile üyesi olanlar (bazı durumlarda yalnız yaşayan dullar, terk edilmiş eşler). Aileye ilişkin değer düşürücü bir olgu ise, gerek Batı'da gerek Doğu'da, çok sayıda çocuğun bebekken ölümüdür.[1]

Şu ana kadar tartışmamın merkezindeki sayısal açıdan egemen eleman, toprakla ilgilenen kırsal aileydi. Ama tabii zengin ve yoksul köylüler arasında önemli farklılıklar da mevcuttu. Bunlara ek olarak, senyörler sınıfıyla topraksızları da ele almak durumunda kaldık.[2] Bu grupların her biri, onları zenginlik kaynaklarına yönelten ya da bizzat bu kaynaklardan yoksun bırakan evlilik stratejilerini ve mirasın fark-

[1] Roma için bkz.: Lacey (1968); Karolenj dönem için: Coleman (1974); daha sonraki dönemler için: Kertzer (1993), Laslett (1977) ve diğerleri.

[2] Ortaçağ için bkz.: Duby (1978).

lı türlerini izlemişlerdir. Ancak tüccarlar ve artizanlar için bu zenginliğin niteliği farklılık göstermiştir. O yüzden de büyük ölçüde eve ilişkin girişimlerden biri olan aile ilişkileri ve stratejileri de farklı niteliktedir. On beşinci yüzyıl Floransa'sı ile on dördüncü yüzyıl Ghent'ine ilişkin dokümanlardan, şehir ortamındaki bu farklılıklar hakkında bir fikir sahibi olabiliriz.[3]

Burjuvazinin Büyümesi ve Kır Proletaryası

Bu farklılıklar, Rönesans ile daha da şiddetlendiler. Toprak sahipliğinin güçlenmesi, kırlarda topraksız işçi ve yoksul köylü sayısının artması, şehirlere ise daha büyük göçlerin gerçekleşmesi anlamına geliyordu. Ticaretin, hizmetlerin, manifaktürün ve doktor ve avukatları da içerecek şekilde profesyonel sektörün gelişmesi, burjuvazinin büyümesine denk düşer. Bu durumda geleceğe yönelik iki önemli özellik ortaya çıkar. Bir yanda orta sınıfların gelişmesi, aile yaşamının ve eve ilişkin normların gittikçe artan önemi; diğer yanda ise, köylü tarımının ekonomideki merkezi rolünü yitirmesiyle işgücünün büyük bir kısmının proleterleşmesi.

Bu gelişmeler, önemli ülkelerin aralarında ve kendi içlerinde ticaretin gelişimiyle, yani Çin, Hindistan, Yakındoğu ekonomisinin Ortaçağ'da yeniden doğuşundan sonra Avrupa'da, farklı derecelerde de olsa tüm belli başlı Avrasya toplumlarında ortaya çıkmıştır. Şehirler büyürken, şehir proletaryası ve artizanal sektör de büyümüştür. Ama özellikle hızla büyüyen tekstil alanında esas üretim, şehirlerden çok kırsal alanlarda gerçekleşmiş ve buralarda kadınlar, ekonominin çeşitlilik kazanmasında önemli rol oynamışlardır. Çin'de yerli ipek üretimi, İpek Yolu ihracatını olduğu gibi, dev iç pazarı da beslemekteydi. Pamuklu ürünler, Batı'da kendilerini hissettirmeden çok önce, Hindistan'dan Endonezya ve Hintçini'ne ihraç edilmekteydi. Batı'da aynı pamuklu ürünlere yönelik rekabetse, doğrudan Endüstri Devrimi'nde pamuk üretiminin makineleşmesine yol açtı.

Avrupa'da da evde yapılan tekstil üretimi, uzun bir zamandan beri merkantilist faaliyetin parçasıydı. Tıpkı Hindistan'da olduğu gibi

[3] Floransa için bkz.: Herlihy and Klapisch-Zuber (1978); Ghent için: Nicholas (1985).

bu faaliyet, tüccarların kırsal ailelere örgü ve dokuma için malzeme sağladıkları *putting-out*'un gelişmesine denk düşer. Bu gelişme, insanların daha az toprağa sahip oldukları ve daha büyük pazarların geliştiği durumlarda büyük önem kazanmıştır. Bu olgu, endüstrileşme sürecinin bir parçasıydı ve kırsal işgücünün bir kesiminin proteleşmesini ifade eder. Su gücünü kullanan ilk fabrikalar gelişmeye başladığında bu iş, esas olarak kırsal alanda gerçekleşmekteydi. Bu süreç, pek çok insanın yaşam tarzını büyük ölçüde değiştirdi ve sonunda, ürünleri üretmede çok daha etkin hale gelen şehirlerdeki fabrikalara yönelişi artırdı. Bu gelişme ise, yeni bir şehirli işçi sınıfının gelişmesine yol açtı.

Ekonomideki bu gelişme, aile oluşumu konusunun sadece bir elemanıydı. Kırsal alanlarda "geleneksel" aile yapısı, çiftçi nüfusu içinde esas olarak aynı kalmıştır. Fransa'da gözlendiği üzere bu sektörde aile yaşamı daha önceki çizgisini sürdürmüştür.[4]

Her ne kadar diğerleri gibi dinsel değişme süreci ve ailenin sekülerleşmesinden etkilenecek de olsa, aristokrasi aşağı yukarı eskisi gibi devam etmiştir. Fakat her şeyden önce ekonominin ve bilgi sisteminin gelişmesi, orta sınıfın hızlı büyüyüşüne denk düşmüştür. Orta sınıfın kendisi gibi aile normları da, gittikçe artan bir şekilde tüm topluma egemen olmaya başlamıştır. Orta sınıf, esas olarak bu normların diğer gruplara aktarıldığı iletişim sistemini kontrol etmektedir. Şehir aile yaşamının diğer normlarıyla birlikte, manevi anneliğin ve aile ücretinin, tamamen kapalı olmayan işçi sınıfına aktarılması buna bir örnek olarak gösterilebilir.

Ama bu orta sınıf da homojen değildi. Yukarıda işletme sahipleri bulunmakta ve bunların aile yaşamı bir hanedan karakteri kazanma eğilimindeydi. Bu olgu, Fransa'nın kuzeyinde Roubaix'li Motto Ailesi'ne ya da Doğu'da Mulhouse'lu Schlumberger gibi girişimcilerin anılarında tasvir edilir. Bu geniş ailelerin çeşitli kolları pazar günleri öğle yemeklerinde bir araya gelmekteydi.[5] Orta sınıfın orta katlarında, sermayeden çok düzenli gelire bağlı yöneticiler ve meslek sahipleri bulunmaktaydı. En altta ise, küçük burjuvazi yer alıyordu. Bu küçük dükkancılar, tüccarlar ve memurlar dünyası, yine endüstriyel tüketici toplumun gelişimiyle büyümüştü. Bu toplumda işçiler, günlük

[4] Tilly and Scott (1987).

[5] Bkz.: Bergeron (1978) ve Goody (1976): 194-6'da sözü geçen Schlumberger (1934).

ihtiyaçları için olduğu kadar, daha az acil mallar için de, daha öncekinden tamamen farklı düzeylerde satın alma faaliyeti içindeydiler.

Bu grupların oynadıkları roller, Endüstri Devrimi'yle değişti. Aristokrasi ve toprak sahipliği ciddi bir küçülme yaşarken, tüm türleriyle şehir burjuvazisi büyük oranlarda büyüdü. Ama yaşam tarzı ve aile hayatındaki en büyük değişim, tanın toplumunda gerçekleşti. Bu kesimin yaşam tarzı, Fransa'ya göre İngiltere'de daha büyük bir değişime uğradı. Örneğin İngiltere'de köylülük tamamen ortadan kalktı. Köylüler, ev üretiminin yaşandığı proto-endüstrileşme koşullarında önce işçilere, sonra da on sekizinci yüzyılın sonlarındaki tam endüstrileşme koşullarında fabrika işçilerine dönüştüler.

Proto-endüstrileşme

Avrupa'daki proto-endüstrileşme on altıncı yüzyılda olduğu gibi bugün de halen tartışılmaktadır. Aslında bu türden faaliyetler, örneğin çömlek üretiminde, daha önceleri de mevcuttu (ikinci yüzyılda Güney Gaul'de üretilen toprak çanak çömlekler, Britanya'nın kuzeyine ve Hindistan'ın güneyine ihraç edilmekteydi). Tıpkı artizanların ve tacirlerin daha yaygın çalışmaları gibi bu türden üretim süreçleri de, katılanların aile yaşamlarının niteliğini derin bir şekilde etkilemişti.

Bu noktada, Avrupa'da, özellikle de İngiltere'de, on altıncı yüzyıldan on dokuzuncu yüzyılın ilk dönemlerine kadar süren, endüstriyel üretimin gelişme evrelerini ele alalım.[6] Bu evreler, kırsal işgücünün bir kısmının proleterleştiği, fabrika sistemi öncesi endüstrileşme olarak görülmektedir. Burada söz konusu olan işletme, aile ekonomisine dayanan ev üretimiyle, ticaretin -*putting-out* ve ürün pazarlaması yoluyla gerçekleştirilen- kapitalist örgütlenmesi arasında oluşan yakın birlik temelinde yükselmektedir.[7] Üretici, doğrudan ya da dolaylı olarak, daima ticari sermayeye bağımlı durumdaydı.

Bu gelişmenin gerekli şartı, kitlesel el sanatı üretimi için, dünya pazarının talepleriyle bütünleşmiş bir tarzda, yeterince iş bulamayan bir tarım işçileri kitlesinin ortaya çıkışıydı. Dünya pazarının talepleri-

[6] Bu bölümde İngilizce materyali kullanışım, genellikle "İlk Endüstriyel Ulus" kabul edilmiş olanla bağlantılı olduğundan biraz daha utangaçtır. Hemen ardından diğer örnekler geliyor.

[7] Medick (1976): 296.

ri, süreç içinde üretimi kırsal alanlara kaydırmıştı.[8] Bu tarım işçileri artık, her yerde köylü aile evlerinin bir özelliği olan olguyu, ellerinin altındaki toprakla, aile büyüklüğü arasındaki dengeyi dikkate almak zorunda değildiler. Bu sınırlama, tarımla bile sonunda aşılabilirdi; çünkü "artı" çocuklar göç edebilirler ya da yeni toprakları üretime açabilirlerdi; bunun ötesinde de bir köyde her zaman, emeklerini toprağa doğrudan sahip olanlara satmak durumunda olan topraksızlar ya da az topraklılar bulunmaktaydı. Proto-endüstriyel üretimle, kadınlar ve çocuklar evde, örneğin dokuma işinde çalışmaya başladılar. Daha çok çocuğa sahip olmak, ev endüstrisi için daha çok emek demekti. Çocuk emeği, "yoksulun sermayesi"ydi. Bu nedenle ev işçileri arasında, diğer kırsal aile evlerindekine nazaran çok daha az sayıda çocuk hizmetkârlığa gitmekteydi. Yine evlilikler daha erken yaşlarda gerçekleşmekteydi (evliliği geciktirmek için benzer nedenler artık mevcut değildi). Ve en nihayetinde aile evleri daha büyüktü. Avrupa evlilik modeli, uzun soluklu değişimler yaşamıştı.

Kadının rolü de değişmişti. Geçmişte aralarından bazıları daima, sadece ev işlerini yapmak üzere değil, çiftliklerde çalışmak üzere de "üretken bir tarzda" çalıştırılmaktaydı. Hatta bazıları bu işleri tam olarak üstlenmekteydi. Eğer bir çiftçinin, mirasını bırakacağı bir oğlu yoksa, bu taktirde dul karısının ya da kızının çiftliğin tüm sorumluluğunu üstlenmesi yaygındı. Diğer kadınlarsa, sütannesi ya da "kocanın emrinde kadın hizmetkârlar" olarak çalıştırılmaktaydılar.

Hizmetkârlar, genellikle yıllık ücretle kiralanmakta ya da yerel çiftliklere çırak olarak verilen yoksul çocuklardan seçilmekteydiler. İngiltere'de söz konusu yerel çiftlikler, bunları almakla yükümlüydü; ancak bu uygulama on sekizinci yüzyılda büyük ölçüde ortadan kalktı. Evin dışında çalışmaya yönelik bu eğilim, endüstriyel kapitalizmin gereksindiği işgücü hareketliliğinin gelişmesinde, en azından Çin'le karşılaştırıldığında -pek de ikna edici olmayan- önemli bir faktör olarak görülmüştür. Yakın zamanlarda bir tarihçi, teknik yetersizliklerin ya da nüfus/kaynak dengesizliklerinin değil, esas olarak kadınların ev dışında çalışma yeteneksizliklerinin, kadın emeğinin ev dışında kullanımını gerektirerek, Çin'de yaygın makine kullanımını, diğer bir deyişle endüstrileşmeyi engellediğini iddia etmiştir. Aynı tarihçi,

[8] Medick (1976).

kadınların ev dışında çalışmalarının, Konfüçyus Etiği ile engellendiğini ve bu durumun, devlet tarafından bir sosyal kontrol tedbiri olarak daha da güçlendirildiğini söylemiştir. Ama şurası da kesindir ki, Güney Çin'de kadınlar, pamuk fabrikalarına çalışmaya gitmekte ve böylelikle ailelerini, evlendikten sonra bile emeklerini el altında tutmaya teşvik etmekteydiler.

Kırsal durum, proto-endüstrileşme döneminde hızla değişti. On sekizinci yüzyılın başlarında İngiltere'de, toprağın muhtemelen yüzde 30'u küçük toprak sahiplerinin elinde bulunmaktaydı. Yüzyıl sonra bu oran yüzde 10'a düşmüştür. On sekizinci yüzyılın ortalarında ise, nüfusun çoğunluğu artık toprakta çalışmamaktaydı. Şehirler büyük bir hızla büyümüştü; ama artı emeğin çoğu kırsal alanlarda kalmıştı. Aynı gelişim, daha yavaş bir şekilde Avrupa'nın başka yerlerinde de yaşandı. Toprakta düşük istihdam olsa bile, "ev işi" imkanları arttıkça emek gücü hazırdı.

On sekizinci yüzyılda Flanders'te, kırsal endüstri ve nüfusa ilişkin esas büyük gelişme, daha yoksul alanlarda yaşandı. İlk evlilik yaşının daha küçük olmasıyla bağlantılı olan bu durum, baptizmde görülen bir dizi yükselişte ortaya çıkmıştır.[9] Bu gelişmeler, gerçek gelirlerde düşüşe de denk gelir.[10] Nüfus artışı, hem neden hem de bir sonuç olarak kendisini gösterir.

Cinsellik

Bazıları, ev endüstrisinin yeni çalışma durumlarının değişmesinde, cinsellik nosyonlarını da görmektedir. Bir yorumcu, her iki cinsin birlikte çalıştığı durumlarda, "insanların zamanlarını sıradan ilişkilerle geçirdiklerini ve bu durumun genellikle şehvet, sahtekarlık ve hırsızlıkla bağlantılı olduğunu" söylemiştir.[11] İngiltere'de de, Fransa'da da, cinsel ilişki ve evlilik yaşı düşmüş, kadın ve erkeklerin davranış biçimleri gittikçe birbirine benzemeye başlamıştır.[12] Ne var ki yine İngiltere ve Fransa'da, intikal ettirecek mülkleri olan zanaatkâr ve köylülerin çocukları arasında, eski evlilik tarzları devam etmiş-

[9] Mendels (1971).
[10] Wrigley (1971).
[11] Medick (1976): 313, Schultness'den (1918) aktarmaktadır.
[12] Tilly and Scott (1987): 91.

tir.[13] Ev endüstrisi koşullarında cinselliğin değiştiğine ilişkin yaklaşımlar, cinsel yaşamda ve aile yaşamındaki temel değişimlerin sadece on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştiğini söyleyen tarihçilerin değerlendirmeleriyle çelişmektedir. Aynı tarihçiler bu değişimleri, doğmakta olan kapitalizmin "pazar mentalitesine" ve ücretli emeğin kadınlar üzerindeki özgürleştirici etkilerine bağlanabilir görmüşlerdir.[14]

Kadın Emeği

Kadının emeği açısından bakıldığında, tarımsal ya da diğer "geleneksel" ortamlarda kadın da erkek de daima ev ekonomisine katkıda bulunmuşlardır. Proto-endüstriyel faaliyetle olan biten, yeni bir şey olmaktan çok, mevcut durumun daha da gelişmesidir. Erkekler manifaktürle daha çok ilgilenmeye başladıklarında, aynı şey kadınlar ve çocuklar için de geçerli olmuştur. Tüm ailenin ekonomik faaliyete katkıda bulunması gerekmektedir. Bu katkıdan, (daha sonraları yaşanacağı üzere) gerek ev işi gerek okul nedeniyle tam zamanlı bir "çekilme" söz konusu değildir. Bu olgu, insanlara ödenen ücreti etkilemiştir; çünkü çalışanlara aile temelinde ödeme yapılmaktadır. Bu durum, ailenin, üyelerinin emeğine ya da ücretlerine bağımlı olduğu "ev içi" (daha doğrusu aile evine ilişkin) ekonominin bir karakteristiğidir.

Ortak kaynakların ortadan kalkması ve daha büyük, daha iyi örgütlenmiş çiftliklerin oluşması durumunda, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de ve başka yerlerde ortak toprakların kapatılması, tarımsal ilerlemeler ve nüfus artışı, kırsal nüfusun daha küçük bir oranının kendi topraklarında çalışması anlamına gelmiştir. Pek çok insan, başkaları tarafında çalıştırılmıştır. Çalışan erkekler, ailenin geçimini sağlamakta güçlükler yaşamışlar, bu durumda kadınlar ve çocuklar, daha önce çiftliklerde yaptıkları gibi, emekleriyle aile bütçesine katkıda bulunmak zorunda kalmışlardır.

Erkeklerin tarımsal emeğine ilişkin fırsatların sınırlılığı, erkeklerin de kadınların da el işleri ya da manifaktür sektöründe iş aramak ve

[13] Tilly and Scott (1987): 93.

[14] Shorter (1975), Medick (1976)'da eleştirilmektedir.

bulmak zorunda kalmalarına yol açmıştır; ancak bu çalışma esas olarak evde yürütülebilecek bir çalışmadır. Kadınlardan bazıları da, tarlalardaki çalışma ekiplerinde ya da madenlerde çalışmaktaydılar. Aynı süreçte büyük çiftçiler zenginleşirken, otlaklara kısmen bağımlı köylüler ve diğerleri yoksuldular. Tarımsal alanda erkekler için hâlâ bazı çalışma faaliyeti söz konusu ise de, kadınlar bu alanda daha önceki faaliyetlerine son vermiş bulunmaktaydılar. Bu durum, özellikle yalnız anneler için çok güçtü; öte yandan evli kadınların aile ekonomisine katkısına çok büyük ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu durum özellikle erkeklerin ücretlerinin düşük olduğu ve ekmeğin fiyatının Fransa savaşlarından çok daha önce yükseldiği İngiltere'nin güneyinde söz konusuydu. Yeni "kapitalist" çiftçilik, özellikle erkek işgücünün altıda birinin silah altına alındığı savaşlar sırasında, kadınların günlük işçi olarak çalıştırılması için çok az fırsat vermekteydi. Kadınların ücreti, erkeklerinkinin yarısıydı ve pek çok işte erkekler, kadınların ücretlerini daha da düşürmekteydiler. Ancak savaş tüm işe yaramazları tüketemezdi ve on dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında pek çok insan yoksullaşırken, kırsal alanda işsizlik hızla yükseldi.

Endüstri Devrimi'nden önce kadınlar manifaktürde çalışıyorlardı; ama kendilerine nadiren ayrı bir ücret ödenirdi. On sekizinci yüzyılda kadınların ücretleri, genellikle bir takviye olarak aileye ödenirdi. Ne var ki pek çok kadın aile hayatı yaşamamaktaydı. Çünkü yüksek ölüm oranları, pek çok dulun varlığı anlamına gelmekteydi. Aynı şekilde kilise kayıtları, kendi geçimini sağlamak zorunda olan ya da başkaları tarafından bakılmak durumunda kalan terk edilmiş kadınlar ve evlenmemiş anneler hakkında pek çok bilgi içermektedir.[15] Kadınlara çalışmaları karşılığında ödenen ücret düşüktü ve ayrıca kadın emeği arzı da yüksekti. Özellikle Londra'da pek çok işsiz genç kız, geçimlerini sağlamak için fahişeliğe yönelmişlerdi.

Kadınlar, evde ücret karşılığı çalıştıklarında, genellikle daha önceleri kısmen yapmakta oldukları kimi görevleri üstlenmişlerdir. Tekstil üretiminin temeli olan el eğirme çıkrığı, çok uzun bir süre kadın ve çocuklar tarafından kullanılmıştır. Ürettikleri iplik, kısmen evde tüketilmek içindi. Ama Kuzey Gana'nın yerli eyaletlerinde bile pamuk, kadınlar tarafından eğrilmekte ve iplik daha sonra uzman erkek dokumacılara gönderilmekteydi. Yün eğirme faaliyeti, Ortaçağ Avru-

[15] Pinchbeck (1930): 2.

pa'smda giyim ticaretinin genişlemesiyle büyük önem kazandı. Giyime yönelik talebin artması, kadın yün eğiricilerin daha çok çalışması anlamına geliyordu. On sekizinci yüzyılda Norfolk ve Suffolk'un kalabalık kontluklarında hemen hemen tüm kadın ve çocuklar yün eğiricisiydi. Ne var ki ürettikleri iplik, yerel arzı ithalat ile karşılamak zorunda olan Norwich dokumacıları için yeterli değildi.[16] Bu yüzyılda "hemen her çiftlikte ve evlerin (cottages) çoğunda, normal ev mobilyasının bir parçası olarak bir dokuma çarkı ya da öreke bulunmaktaydı." Bazıları ipliği, kendi keten ya da yünlerinden üretmekte, diğer bazıları ise, satmak amacıyla satın almaktaydı; ancak büyük çoğunluk ücret karşılığı olarak *putting-out*'da, işverenin materyali üzerinde çalışmaktaydı. Bu işin karşılığı olarak on yedinci yüzyılda ödenen ücret düşüktü. Takip eden yüzyılda, en azından 1770'de makinelerin gündeme gelişine kadar, bu ücretler arttı. Ancak genel olarak ücretler her zaman bir değişkenlik göstermekteydi.

Ev Yaşamı

Domestic üretimdeki bu değişim, kırsal aileyi nasıl etkiledi? Her şeyden önce bu gelişme, ebeveyn-çocuk ilişkilerine yeni bir boyut kattı. Çünkü çocukların bu denli çok çalıştığı ortamlarda, "çocukluğun keşfi" ve orta sınıfa atfedilen oyuncakların kullanımı için çok az alan vardı. Ekonomik bakımdan ebeveyn-çocuk ilişkileri, tarımsal bağlamda olduklarından daha değerli hale geldiler. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında ailelerin boyutundaki büyümenin bir nedeni de buydu. Çocuklar arasında gerek *endowment* gerek miras yoluyla bölünecek bir şey olmadığında, doğumları kısıtlamak bir şey kazandırmıyordu.[17] Oysa yaran meydandaydı; 1790-1865 arasındaki bütçe örnekleri, düşük ücretli tarım dışında, çocukların gelire katkılarının annelerinin katkısından daha yüksek olduğunu göstermektedir.[18]

[16] Pinchbeck (1930): 132.

[17] Nüfus hızla ama kontrol edilebilir bir tarzda yükselmiştir; bu yükseliş farklı biçimler de almıştır. Medick, Laichingen'de (Almanya) yüksek çocuk ölüm oranıyla paralel giden yüksek doğum oranı, Kuzeybatı Schlumbohm'da ise, düşük doğum oranı ve düşük ölüm oranı tespit etmiştir (Sabean'dan kişisel bilgi).

[18] Horrel and Humphries (1995): 106. Ancak bu bir ekonomistin, iş yükü üzerine değil, "zorunlu emek katılımı" üzerine temellendirilmiş bir hesaplamasıdır.

Karı ve koca arasındaki ilişkilerse, kaçınılmaz olarak, orta ve üst sınıflardan farklı olarak çok daha işlevseldi. Bu ilişkiler, üretim alanındaki işbirliği ve *interlocking* faaliyetleri üzerine oturmaktaydı. Ailenin tüm emeği, tüccara ve pazara yönlendirilmişti. Pek çok insanın artık çiftlik faaliyetleriyle geçimini sağlayamadığı bir ortamda para (ya da mallar), ürün satışından sağlanmak durumundaydı. Tek başına bir erkeğin çalışması, ailenin geçiminin sağlanması için yeterli gelir sağlayamamaktaydı. Mutlaka karısının ve çocuklarının gelirleriyle desteklenmek zorundaydı. O nedenle yalnız yaşayan ebeveynler, çok daha büyük güçlük içindeydiler. Bazı bireyler (genellikle erkekler) için "aile ücreti", yani ailenin tümünün geçimini sağlayacak bir ücret, ancak endüstriyel üretimin büyümesi ve daha yüksek kârlann gerçekleştirilmesiyle olanaklı hale gelmiştir.

Tam Endüstrileşme

İngiltere'de 1870 yılı dolaylarında fabrikaların kurulması, makineleşmeyi geliştirerek, kırsal proletaryanın durumunu daha da değiştirdi. Söz konusu makineleşme, pamuklu tekstil mamullerinin kitlesel üretimini ve işçilerin, proto-endüstriyel koşullarda giysi imalatının *putting-out* karakteristiğinden uzaklaşarak yeni fabrikalara transfer olmasını sağlamıştır.

Bu üretim reformları hızla Avrupa'ya ve hatta daha da hızlı bir şekilde, sadece uygulamaları değil, uygulayıcıları da ithal eden New England'a yayıldı. Endüstrileşmenin aileyi nasıl etkilediğini, Avrupa'nın dışından, denizaşırı bir yerden örnekler vererek göstermek istiyorum. Amerika Birleşik Devletleri'nde Endüstri Devrimi'nin başlangıcı, 1790 yılında Rhode Island Pawtucket'da bir pamuklu bez fabrikasının geliştirilmesine tekabül eder. Pawtucket bir gemi inşa merkeziydi ve o nedenle, su gücü teknolojisi uzmanları da dahil olmak üzere, fabrika üretimi için gerekli bir dizi yardımcı yapımcı orada bulunmaktaydı. Burada, İngiltere'de kurulmuş bulunan modeli izleyerek, üretimin makinalaştırılması yolunda girişimlerde bulunulmuştu. Ne var ki sürecin bazı ayrıntıları tam anlamıyla bilinmemekteydi ve hepsinden önemlisi, sürekli üretimi organize edebilecek olan fabrika yönetiminin tüm teknikleri henüz hazır değildi. Bu durum, İngiltere Derbyshire'da yöneticilik üzerine mükemmel bir eğitim almış Samuel Slater'in ortaya çıkışıyla değişti. Slater, Providen-

ce'den bir Quaker tüccarı olan Moses Brown tarafından işe alındı ve bütünlenen makine sistemini yaratmak ve fabrika üretiminin kompleks sistemini oluşturmak üzere çalışmaya başladı.

Sistem kompleksti; oysa işgücünün böyle bir niteliği yoktu. İngiltere örneğini izleyen Slater, makineleri çalıştırmak üzere, tümü yoksul ailelerden gelmeyen 7 – 12 yaş arasındaki çocukları işe aldı. 1792 yılında, ortaklarıyla birlikte kendine ait, *Old Slater Mill* adında, Amerika'nın ilk başarılı pamuklu bez farbikasını kurdu. Burada, 1760'ların Arkwright makinelerinin kullanımını daha da mükemmel hale getirmiş bulunuyordu. Arkwright sistemini, 1763 – 1768 yılları arasında Hargreaves'in buluşu olan iplik eğirme makinesi izledi. Slater, büyük bir su çarkının gücüyle işleyen bir eğirme tezgahı geliştirdi. Bu değişimin uzun vadeli sonuçları olacaktı. "Cromford"daki 1771 tarihli fabrikasında bir günde, Rhode Island'daki tüm iplik eğiricilerin bir yılda ürettiğinden daha fazla iplik üretilmekteydi."[19] Slater, büyük nicelikte basit materyal üretimine yoğunlaştı. İlk başlarda ilerleme yavaştı; ama 1794'ten tam on iki yıl sonra, aynı çevrede seksen beş fabrika inşa edilmiş bulunuyordu.

Kardeşinin tersine, köle ticaretine girmeyi reddetmiş bulunan Moses Brown fabrikasını, aksi halde işsiz kalacak olan kadın ve çocuklar için gelecek vaat eden bir iş kaynağı olarak görmekteydi. Daha da önemlisi, küçük çocukların çevik parmakları, kopmuş iplikleri bağlama gibi bazı işleri yerine getirmede daha başarılıydı. Massachusetts Bay Colony Genel Mahkemesi'nin 1641 tarihli bir kararı, hayvanları gütmeye bırakılan çocukların, aynı zamanda "iplik eğirme... örme, dokuma vb. gibi başka işlerle de görevlendirilebilecekleri"ni vaaz etmekteydi.[20] Ucuz işgücünün bu kullanımı, ilk girişimcilerin fabrikalarını kurmalarının ve onları kârlı bir şekilde işletmelerinin yolunu açmıştır.

İlk oluşturulan atölyelerin pek çoğu, henüz ev üretimin uzantıları durumundaydı. Oysa fabrikalardaki çalışma çocuklar için, çiftlik ya da evde, ailenin bir parçası olarak gerçekleştirdikleri çalışmadan farklılık göstermekteydi. Fabrikada çocuklar, evden uzakta ve büyük ölçüde tekrar içeren görevleri yerine getirmekte ve ebeveynleri tarafından değil, yetişkinler tarafından yönlendirilmekteydiler. Sonuçta,

[19] Macauley (1987): 5.

[20] Macauley (1987): 3.

genellikle yakın çiftliklerden aileler bir bütün olarak fabrika tarafından işe alınmaya başlandı. Bu durum, kırsal dünyanın sakinleri için daha yüksek gelir demekti. Dönemin yerel bir gazetesinde çıkan ilanda şunlar söylenmekteydi: "Providence civarındaki bir pamuklu bez fabrikasında çalıştırılmak üzere, dokuz ila on altı yaşları arasında dört ya da beşer çocuğu olan on ya da on iki, iyi ve saygın aile aranmaktadır."[21] Endüstri toplumunun gelişmesi böyle gerçekleşmiştir. Ailelerin bir bütün olarak işe alınması, fabrika köylerinin inşa edilmesinin yolunu açmıştır. Bazı işverenler, çocuklar için okullar bile açmışlardır. Bu okullar, devletin bu alandaki kamusal görevini yerine getirmesinden önce ortaya çıkmışlar ve daha sonra kilise grupları tarafından devralınmışlardır. Ne var ki para kazanan çocuklar, nadiren tam zamanlı okullara gitmekteydiler. Slater, 1796 yılında çalışanlarına *three R's* (read write reckon/ okuma yazma hesaplama) üzerine pazar günü eğitimi sağlamaya başladı. Slater'in gösterdiği çabayı bütün işverenler göstermedi tabii. Zaten ailelerden, çocuklarının eğitim almaları amacıyla işten dışlanmaları konusunda çok az baskı gelmekteydi. Aileler, çocukların sağladığı gelir olmaksızın geçinemeyeceklerini söylemekteydiler. Reformcu Elizabeth Buffan Chace 1881 yılında, "ekmek, rom ve tütün uğruna, gencecik oğlan ve kızların emeğine kolaylıkla bağımlı hale gelen toplumumuzdaki bu sınıf"tan söz etmektedir.

Aile sistemi gittikçe artan bir şekilde çocuk emeğine bağımlı hale geldi ve bu olgu çocuk doğurmayı teşvik etti. Daha çok çocuk, daha fazla gelir demekti. Bu durum, tam zamanlı eğitimin ortaya çıkışıyla köklü bir değişime uğrar. Ama o zamana kadar çocuklar, uzun saatler boyunca ve daha önceki kırsal ortamlarından son derece farklı koşullarda çalıştılar. Bu çelişki, reformcuların daha kısa çalışma süresi ve daha iyi çalışma koşulları adına harekete geçmelerine yol açtı. Ancak işverenlerin direnişi son derece şiddetliydi. Rhode Island tekstil endüstrisi, on saatlik işgününü 1885'e kadar kabul etmedi. Bu tarihte gerçekleşmesi ise, teşvik edilmesi gereken eğitim ihtiyacının yoksullara da tanınmasıyla oldu. 1882 yılında kasabalara, herkes için bedava okul sağlama zorunluluğu konmuştu. On iki yıl sonra ise, işverenleri bu konuda denetlemek üzere fabrika müfettişleri sistemi oluşturuldu. Ne var ki 16 yaşın altındakileri çalıştırma yasağı ancak 1938'de gerçekleşti.

[21] Macauley (1987): S.

Tam endüstrileşmenin gelişi, kadın ve çocuk emeğine talebin yükselmesi ve doğum oranlarının artması olarak görülür. Ancak doğum oranlarındaki artışa karşı, kadın ve çocukların, ölüm oranlarını artıran bir şekilde endüstriyel emeğe dahil olmaları olgusu yaşanır. Engels'in de tasvir ettiği üzere, barınma koşulları çok kötüdür. O derece ki, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında şehirlerde ölüm oranı, ülke çapındaki ölüm oranının yüzde 20-25 üzerindedir.

On sekizci yüzyılda kadının manifaktürdeki çalışması, sadece tekstil ve daha küçük çaplı ev endüstrileriyle sınırlı değildir. Kadınların yer aldığı bir dizi zanaat ve ticari faaliyet mevcuttu. Buralarda kendi adlarına ya da kocalarıyla birlikte çalışan evli kadınlar olarak çalışmaktaydılar. Ancak esas olarak kadınlar tarafından yönetilen ticari faaliyetler dışında, "Endüstri Devrimi boyunca kadınların iş alanındaki faaliyetleri düşme eğilimi göstermekteydi."[22] Bu düşüş kısmen ekonomik değişiklikler tarafından talep edilen reorganizasyon, zenginlikteki artış, evin işten ayrılması ve -küçük üreticilerin üretim araçlarını artık kiralayamamaları ya da satın alamamaları anlamına gelen- gerekli sermaye artışı nedeniyle gerçekleşir. Zenginlik artışının etkisi, on yedinci yüzyılın son dönemlerinden itibaren, önceleri mülklerini yönetmeye karşı daha da ilgisizleşen aristokrat kadınlar arasında hissedilmeye başlanır. Daha sonra on sekizinci yüzyılın ilk dönemlerinde hırslı bir tüccarın karısı, bir *gentlewoman* olarak kabul edilmek için, aylak bir yaşamı tercih eder hale gelir. Defoe, "bunlar âdeta bir tüccarın karısı olmaktan utanıyor gibi davranmaktalar" diye yazıyordu.[23] Daha sonra endüstriyelleşmenin gelişiyle aynı yaklaşım, hali vakti yerinde işçi sınıfı tarafından da benimsenirken, reformcular tarafından da, "manevi annelik" ve kadının çocuklarına, evine ve kocasına yönelik artan yükümlülükleri çerçevesinde yorumlandı.

Böylelikle, on sekizinci yüzyıl boyunca üst gruplar dışında mevcut olmayan, ailenin geçiminden tek sorumlu baba anlayışı, fabrika çalışması karşılığı ödenen yüksek ücretler, "geleneksel" kadın emeğinin büyük bir kısmının ortadan kalkışı ve onlarla birlikte varlığını

[22] Pinchbeck (1930): 282.

[23] Defoe, *Compleat English Tradesman* (1738 edn), i, 279/86, Pinchbeck (1930): 283'de aktarılmaktadır.

hissettiren kadının rolüne ilişkin Victorian duygular sayesinde öne çıktı. Böylelikle pek çok kadın, sadece evdeki işlerden sorumlu tutularak mükafatlandırıldı ya da bu işleri yapmaya zorlandı. Artık, ev dışı denetleme de dahil olmak üzere, çocukların yetiştirilmesi işine ve skolastik eğitime yoğunlaşacaklardı. 1870'de zorunlu hale getirilen eğitim, bu yüzyılın başından itibaren gittikçe artan bir şekilde çalışan sınıflar için olanaklı hale gelmekteydi.

Tam endüstrileşme, Defoe'nin de tasvir ettiği, on sekizinci yüzyılda Hindistan pamuklularına artan ilginin büyüttüğü pamuk endüstrisi ve manifaktür üretim maliyetinin düşüşüyle başladı. Pamuk dokumacıları erkekti. Her dokumacının, gerekli ipliği hazırlayacak üç ila sekiz kişinin işgücüne ihtiyacı vardı. Ev üretimi döneminde bu iş, kendi ailesi tarafından yapılırdı ya da ev dışında gerçekleştirilse bile, bu iş kadınların üzerindeydi. Ancak bazı kadınlar, bu çalışmayı endüstriyel koşullarda bile sürdürdüler.

Fabrika ve El İşi

Endüstri Devrimi, manifaktür üretimin içerdiği ev çalışmasının büyük bir kısmına son verirken, bazı kadınları, esas olarak da bekar olanlarını yeni fabrikalarda iş aramaya yöneltti. Kadınlar da dahil olmak üzere, fabrika işçilerinin çoğunluğu, öncekine göre daha yüksek ücretler almaktaydılar. Daha iyi besleniyor ve giyiniyorlardı; daha yüksek bir hayat standardına sahiptiler.[24] Endüstri Devrimi gerçek bir ilerlemeyi temsil etmekteydi. Burada erkeğe artık aile temelinde ücret ödemesi yapılmaktaydı. Bu olgu, "evli kadının, gerek çocukların yetiştirilmesine gerek aile yaşamının inşasına uygun bir ekonomik katkıda bulunacağı, daha modern bir kavrayışın temellerini atmaktaydı."[25] Ancak bu örnekte "modernite" fazla sürmedi. Bu reorganizasyon ile pek çok evli kadın, sahip olduğu sınırlı ekonomik bağımsızlıkları kaybetti. Buna karşılık endüstride çalışan yalnız kadınların geçim koşulları daha iyileşmişti. Bunlar kendi ücretlerini almakta ve gün be gün "kendi kendilerinin efendisi" olmaktaydılar. "Kadının durumu", özellikle Fabrika Yasaları çalışma ortamını iyi-

[24] Pinchbeck (1930)'a göre; ayrıca bkz.: Horrel and Humphries (1995); Tilly and Scott (1997).
[25] Pinchbeck (1930): 313.

leştirdiğinde ve kadınları madencilik ya da döküm gibi fiziksel olarak daha güç işlerde çalışmaktan menettiğinde, genel olarak iyileşmiştir. Diğer kadınlarsa (özellikle İngiltere'de)[26], ev endüstrisinde daha düşük ücretlerle çalışmayı sürdürdüler ya da fahişeliğe yöneldiler. Ancak kadın fabrika işçileri bu tip işlerden uzak durmuşlar ve korunmalı bir yaşam sürdürmüşlerdir. Fabrikalarda çalışanlar esas olarak, genellikle kendilerine ait evleri olan yalnız kadınlardı. Bunlara birey olarak ücret ödenmekteydi ve bazen aldıkları ücret erkeklerinkine yakındı.[27] Hiç kuşku yok ki ilk dönem Viktoryenleri (Victorians), kadınların çalışmasını tamamen engellemek istemekteydiler ve bazı durumlarda bu gerçekleşmiştir de. Ancak öte yandan orta sınıf kadınları, bağımsızlık, eğitim ve öğretim hakkı için, endüstri ve mesleklere kabul için mücadele vermekteydiler. Tarihsel olarak, ailenin tasviri için en fazla kaynak sağlamış olan bu orta sınıf ev içi yaşamı, kır ve şehir emekçilerinin büyük bir kısmının yaşamından son derece farklıydı.

Makineyle iplik eğirme, el işi oranını düşürmüştü. Ama bu gelişmede, İrlanda'dan yapılan ucuz ithalatın da etkisi vardı. Yine Napolyon savaşlarının da benzer etkileri söz konusuydu. Çünkü bu savaşlar, *enclosure*'ların kırsal nüfusun tarım dışı gelir ihtiyacını artırmasıyla eş zamanlı olarak, yiyecek fiyatlarını artırmıştı. El işi oranlarındaki bu düşme, asgari giderleri karşılamak için kadının sağladığı gelire ihtiyaç duyan pek çok aile için tam bir felaket demekti. Bu olaydan ilk etkilenen endüstri, pamuk endüstrisiydi. Makineler üretime girdiğinde, fabrikaların yakınlarındaki erkekler de kadınlar da genellikle eskisine göre daha yüksek ücret almaya başladılar. Ama yeni iplik eğirme makineleri yüzünden kadınların yerini gün geçtikçe erkekler alıyordu. Oysa dokumacılık işi de dahil olmak üzere, pamuklu dokumada hâlâ kadınlar için başka fırsatlar da mevcuttu.[28] Bu alanda en büyük sıkıntıyı yaşayanlar, yerel el işine hiçbir alternatifin olmadığı uzak köylerin sakinleriydi.

Yün endüstrisi, ithal konusu pamuk endüstrisine göre daha eskiydi. Kadınlar, on dördüncü yüzyıldan itibaren bu alanda çalışmaya

[26] Bu, kadınların tarımsal ekonomide daha çok çalıştırıldığı İngiltere'de, Fransa'dan daha yaygındı (Tilly and Scott 1987: 2).

[27] Pinchbeck (1930): 102.

[28] Pinchbeck (1920): 229.

başlamışlardı ve hemen hemen bu endüstrinin tüm kollarına çırak olarak alınmaktaydılar. Ancak endüstri daha örgütlü hale geldiğinde kadınlar, erkeklerin rekabeti nedeniyle bazı branşlardan yine dışlandılar. Kadınlar, özellikle de kocalarının ev dışında yün kumaş ve elbise imalatçıları tarafından çalıştırıldığı durumlarda, esas olarak yün taramasında ve eğirmede çalışıyorlardı. Dokumacılığın yaygınlaşma boyutları çok büyüktü. "Ülkede, elbise imalatıyla herhangi bir dönemde bağlantısı olmamış neredeyse hiçbir şehir, kasaba ya da köyün olmadığı" iddia edilmiştir.[29] Bunun sonucu olarak kadının işgücüne büyük bir talep vardı. Bu talep, kumaş ve elbise atölyesinin gittikçe artan gelişimi ve yeni makinelerin üretime girmesiyle azalmıştır. 1795 – 1825 yılları arasında dokumacılık, tedrici bir şekilde evleri terk etmiş ve bu türden çalışma, 1850'de tamamen ortadan kalkmıştır.

Yoksulluk

Endüstri Devrimi, ev ekonomisinde büyük değişimler yarattı. Takviye edilmiş aile ücreti ortadan kalkmış ve kadınlar, kendi evlerinde kazanç sağlama olanaklarını tamamen yitirmişti. Bunun sonucunda kırsal alanlarda toplam aile geliri büyük ölçüde düştü. On sekizinci yüzyılın sonunda yoksulluk oranı arttı ve bu erkeklerin ücretlerinin bu değişime uyarlanmasından epey bir zaman önceydi.

İngiltere'de işsizlere yardım, Eski Yoksullar Yasası içinde zımni olarak yer almaktaydı. Ama yardımdan öte, yardım sistemi, kilisenin düşük ücretleri desteklemesi anlamına gelmekteydi. Bunun sonucu olarak bazı işverenler, üstünü kilisenin tamamlayacağı bilinciyle, işçilerine düşük ücret ödemekteydiler. Bu düşük ücret politikası, 1834 tarihli reformların önlemeye çalıştığı uygulamalardan biriydi.

İngiltere'de 1834'de çıkarılan Yeni Yoksulluk Yasası, yardım sistemini ortadan kaldırdı; tek alternatif fabrikanın kendisiydi. Yardımların ortadan kalkması ve faizlerin düşürülmesiyle birlikte artık ücretlerin yükselmesi bekleniyordu. Bu değişiklik gerçekleşmedi. Ama bir grup kadın ve çocuk, yetişkin erkeklerin kazançlarına katkı sağlamak üzere çalışmaya başladılar. Tercih ettikleri işler, ya hizmetin da-

[29] Lipson, *Wool and Worsted Industries*, s. 6, Pinchbeck (1930): 117'de aktarılmaktadır.

ha kolay olduğu ev işleriydi ya da ücretlerin daha yüksek olduğu fabrika işleri. Kırsal alandaki işlerin ücreti daima düşüktü; çünkü kadının çalışması, işveren tarafından, erkeğin kazancına katkıda bulunma çabası olarak görülmekteydi. O anlamda evli kadınların, aile evini desteklemek üzere çalışmaları, gerek kadınların gerek erkeklerin ücretlerini düşük tutmaya yaramaktaydı; kadın ve erkek ücretleri arasındaki farklılıksa, erkeklerin işsiz kalmasını sonuçlamaktaydı.[30] Düşük ücretler, aynı şeyi bazı kadınlar için de gerçekleştirmiş olabilir. Yoksul yardımının varlığı, Güney'de dokuma endüstrisinde çalışmakta olan kadınların sayısında bir düşme anlamına gelmiş gibi görünüyordu; çünkü ücretlerin düşüklüğü isteklerini kırıyordu .[31]

Hareketlilik

Tam endüstrileşme, işçilerin fabrikaların yakınlarına taşınmalarını ve eskiden yaşamakta oldukları evleri terk etmelerini zorunlu kılmıştı. Hareketlilik, onlar için yeni fırsatları değerlendirebilmek için gerekliydi. Lancashire örneğinin (ve Atlantik ötesine göçün) gösterdiği üzere bu insanlar, şehir ya da fabrika merkezlerine ilk yönelişlerinde geniş akrabalık bağlarını değerlendirdiler.[32] Bethnal Green örneğinde görüldüğü üzere diğer işçi sınıfı grupları ise, akrabalık bağlarını destek ağları yaratmak üzere kullandılar. Ancak komşuluk bağları çok daha önemliydi. İnsanların işin olduğu yerde iş aramalarını mümkün kıldığı için, küçük boyutlu ailenin kapitalist faaliyete özellikle uygun olduğu iddia edilmiştir. Bu işçiler için doğru olabilir. Ama nispeten belirli hisseleri olan, üretim araçlarına sahip, varlıklarını aile üyelerine miras bırakmak isteyen, akrabalarını gerek çalıştırmak gerek sermayelerini çoğaltmak amacıyla değerlendirmek isteyen girişimciler için, daha geniş akrabalık bağları daha büyük önem taşımıştır. Tudor İngiltere'sindeki İtalyan bankerlerden, Sainsbury ya da Marx and Spencer'a kadar pek çok kapitalist girişim, geniş aile bağlarına dayanmıştır. Geniş akrabalık bağlarının Çinli, Hintli ya da Japon iş adamlarının kapitalist faaliyette bulunmalarına engel olduğuna ilişkin hiçbir

[30] Pinchbeck (1920): 102.
[31] Pinchbeck (1920): 229.
[32] Anderson (1971).

gösterge yoktur. Hatta durum tam tersidir. "Yönetim Devrimi" ile endüstriyel faaliyetin, çokuluslu, adsız bir bürokrasi tarafından yönetildiği düşüncesine saplanmış olan Batılı bakış açısı, endüstriyel ya da ticari faaliyette akrabalığın rolünün yeterince değerlendirilmesini engellemiş bulunmaktadır.

İkinci Endüstri Devrimi

Endüstrileşme ve modernleşme, analitik olarak farklı süreçlerdir.[33] Rostow'u izleyerek birincisi sık sık büyüme (kişi başına düşen gerçek gelirin yükselmesi), ikincisi ise rasyonellik ve maksimize etme (özçıkar) olarak tanımlanmıştır. Ben birinciyi, su ve buhar güçlü fabrika üretimi, ikinciyi ise, çok az analitik yararı olan hareketli bir hedef olarak görmeyi tercih etmişimdir. Pinchbeck ya da Stone'un anladığı modern aile artık böyle mütalaa edilemezdi; Gidden'in konsepti ise, her şeyi kapsamakta ama belirsiz ve kaygan bir nitelik taşımaktadır. İngiltere'de endüstrileşmenin gelişmesi, odun kıtlığıyla ve Ortaçağ'da bile ihraç edilmekte olan kömüre ilk dönemlerde başlamış bulunan bağımlılıkla birlikte anılır. Kömür madeni üretimi, 1561 - 1668 yıllan arasındaki kayıtlı patentlerin dörtte üçünü ortaya çıkarmış ve bu durum, su pompaları ve buharlı makinenin gelişmesiyle tepe noktasına varmıştır. Bu gelişmenin kritik noktaları, sadece buharlı makinenin bulunuşu değil, kok kömürlü patlamalı kazanlar ve daha sonra da demiryoludur. Bütün bunlar, fabrika sistemine yol açan pamuk üretimindeki kayda değer iyileştirmelerle birlikte, büyüyen bir demir endüstrisi üzerinde temellenmiştir.

Endüstrileşmenin bir sonucu olarak kırsal alanda kadının durumu köklü bir şekilde değişti. On sekizinci yüzyıldaki Tarım Devrimi'nde çiftliklerde kadın emeği kullanımı yükselmiştir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci ve üçüncü on yıllarında ise, kadınlar esas olarak daha hafif tarımsal görevlerde çalışmaktaydılar. Bir ölçüde bu olay, kadının gücü konusunda halk arasında yaşanan bilinçlenmeye bağlıydı; yine Protestan kadınların ve tarımsal makinelerin ortaya çıkışının da bu gelişmede payı vardır. Ayrıca şehirlerde daha büyük bir emek talebi mevcuttu. On dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde kadın artık

[33] Wrigley (1971)'e göre.

tarımda ücretli olarak çalışmamaya başlamıştı. Erkeklerin ücreti, özellikle 1870'lerde Tarımsal Emekçiler Birliği'nin kuruluşuyla yükselmişti. Bu dönüşüme, makinelerin gelişmesi ve Yeni Dünya'dan yapılan mısır ithalatının sonucu olarak, işlenebilir topraktan otlaklara doğru bir dönüşüm eşlik etmiştir. Söz konusu ithalat ayrıca küçük holdinglerde ve mandıracılıkta bir artışa yol açmıştır.

İşçi Sınıfı Toplulukları

Kuzey İngiltere'deki işçi sınıfı bölgelerinin ilk dönemlerdeki örgütsüzlüğü, Engels tarafından canlı bir şekilde tasvir edilmiş bulunmaktadır. Bunu, daha sonra evlerin kalitesinin yükseltilmesi, daha istikrarlı işçi sınıfı topluluklarının oluşturulması, aynı mahalle içinden evlenmenin artması ve komşular arasında kadın merkezli paylaşım kurumları egemenliğinin oluşması gibi olgular izlemiştir. Söz konusu kurumlar, yapılan işin niteliği ve anne merkezli ailenin egemenliğiyle bağlantılıdır.[34] Bir tarihçinin sözleriyle, "özel patriyarka", işçi sınıfı dünyasında tamamen ortadan kalkmıştı; "kocanın, kendini evde genellikle porselen dükkanındaki boğa gibi hissetmesi sağlanmıştı... ailenin duygusal akımlarından dışlanmıştı.... Kadın... son derece gerekli çevre desteğinin sağlayıcısıydı; ev sahipleriyle, sosyal çahşanlarlarla görüşür, çocukların öğretim yaşamını izlerdi." Haftalık bütçe onun kontrolü altındaydı ve Londra yargıçları bazen, kadının "evdeki reisliği"nden söz etmekteydiler.[35] Bu "reislik", ailenin beslenmesi için, kendini âdeta feda ederek, esas sorumluluğun üstlenilmesi anlamına gelmekteydi. Gündüzleri dışarıda işte olan erkekse, teselliyi meyhanelerde bulmaktaydı. Bu alışkanlık, ev içi şiddete yol açan bir nitelik taşımaktaydı. Ana odaklılığa eğilim, tek taraflı akrabalık ağlarının bu yöne doğru döndüğü on dokuzuncu yüzyıl İngiltere'sinde görülmekteydi. O dönemlerde dul kadınların yüzde 66'sı kız çocuklarıyla birlikte, evlenmiş çocukların yüzde 57'si ise kadının akrabalarının yanında yaşamaktaydı.[36] Modern dönemin başlarında dul kadınlar için de benzer bir durum söz konusuydu.

[34] Young and Wilmott (1959) ve Ross'un son zamanlardaki çalışmaları.
[35] Tosh (1994): 189.
[36] Seccombe (1993).

Ana Odaklılık (Matrifocality)

İşçi sınıfı ilişkileri üzerinde yapılan çalışmalar, anne ile kızı arasında süreklilik ifade eden bağa işaret ederler; bu bağ, mekansal yakınlığı belirler, (Doğu Avrupa'da olduğu gibi Batı'da da) annenin annesine, kızı dışarıda çalışırken ya da alışveriş yaparken, torunlarına bakarak önemli bir rol oynama olanağı sağlar. Bu ilişki, iki kadın kuşağının, özellikle çocuk yetiştirme deneyinden sonra özdeşleşmeleri nedeniyle psikolojik olarak güçlü bir ilişkidir. Çocuk yetiştirme sürecinde her iki anne de aynı deneyleri yaşarlar; öte yandan genç kadın genellikle yaşlının bilgi ya da desteğine, yaşlı kadınsa, gencin ve ailesinin kendisiyle birlikte olmasına ihtiyaç duyar. Hiç kuşku yok ki bu yakınlık çocuk için, baba tarafının akrabalarıyla kıyaslandığında her bakımdan çok daha büyüktür. Baba tarafı akrabaları anne için, doğal akrabadan çok kayındır ve bu algılama, anneden kız çocuğuna aktarılır. Yakınlık olgusuna, Londra'nın Bethnal Green ve Liverpool'un Ship Street yörelerinde yapılan çalışmalarda işaret edilmiştir. "Ana odaklı aileler"in yaygınlığı, sadece Karayipli ve Amerikalı siyahlar arasında değil, dünyanın diğer bölgelerindeki "aşağı statülü" aileler arasında da dikkat çekmektedir.[37] Bu yakınlık bazı yerlerde, akrabalık deyimlerinde kendisini gösterir. Örneğin nana Güney İngiltere'de, mémé ise Fransa'da hemen hemen daima, ebeveynlerden herhangi birinin annesine değil, annenin annesine verilen isimdir.[38] Bu, patriyarkaldan çok, matriyarkal bir boyuta işaret etmiyor mu?[39] Hiç kuşku yok ki kadınların, "kapitalist" toplumlarda ev yöneticisi ve gittikçe bağımsızlaşan öğeler olarak rolleri küçümsenmemelidir. Oysa bu sistemi tanımlamak için ısrarla kullanılan ve belirsizlik taşıyan "patriyarka" terimiyle yapılan tam da böylesi bir değer düşürmedir.

Marjinal Erkekler mi?

Geleneksel anayanlı yapılardan (ki kabile örgütlenmesini, mirası vb. içerirler) farklı olarak ana odaklı yapıda erkekler marjinalleşirler. Ge-

[37] Young and Wilmott (1959), Kerr (1958) ve R. T. Smith (1956).

[38] Goody (1962).

[39] Seccombe (1993).

leneksel yapılarda bunlar genel olarak "annenin kardeşleri" olarak önem taşırlar. Bu "marjinallik" sık sık "sorumsuzluk"la bir tutulabilir. Peki babaların bu sorumsuzluğu, ne ölçüde modern endüstriyel toplumun bir karakteristiği olarak görülebilir? Hiç kuşku yok ki bağımsız ücret kazanma, yaşlı kuşağın genç kuşak üzerindeki kontrolünü gevşettiği kadar, kan ile koca arasındaki ekonomik ilişkiyi de gevşetmiştir. Artık evlilik, "üretici" mülkün intikalini içermez. Devredilenler, kişinin yaşaması için çok daha az hayati önemi olan şeylerdir; drahoma, ebeveyn yardımının başka şekillerine dönüşmüştür (eğitim için ya da ev satın alımı için).[40] Bu değişim, evliliğin daha gevşek kontrolü ve çocukların bağımsız öğeler olarak daha erken ortaya çıkışları anlamına gelmektedir. Tam zamanlı anneliğin öne çıkardığı çocuk eğitim ve öğretimi, 1870'li yılların Avrupa'sında genelleşir. Bu gelişme, çocukların emek pazarına girişlerine kesin olarak son verir (öğrenme, çalışmanın tam zıddı bir konumdadır). Böylelikle kadınlar da erkekler gibi daha eğitimli bir hale gelirler ve yüzyılın sonlarına doğru -en azından evlenene kadar- endüstri ve hükümet bürokrasisinin işlemesini içeren yeni büro işlerinde çalışırlar ya da çocuk bakıcılığı veya okullarda öğretmenlik yapmaya başlarlar. Kazandıkları gelirler sayesinde genç erkek ve kadınlar, kendi yaşamlarını kurar ve hayat arkadaşları konusunda -ki artık bu mutlaka yaşam boyu sürecek bir beraberlik değildir- bağımsız seçimlerini yaparlar.[41] Bir erkek bir kadını hamile bırakabilir ve sonra bir başka şehirdeki bir başka iş için rahatlıkla oradan ayrılabilir (çalışmanın sona erdirilmesi konusunda iş bırakma, kriz zamanları hariç, işten çıkartmadan daha fazla yaşanır). Bu gelişme on sekizinci yüzyıl boyunca da dikkat çekmişti. "On sekizinci yüzyılın ilk yarısında babanın terk etmesi, "gayrimeşru" çocuk doğumunun yükselmesinde en önemli faktör olarak görülmektedir... On sekizinci yüzyılın ilk yarısında altı Alman köyünde çiftlerin üçte ikisi, ilk çocuklarının evlilik dışı doğmasından sonra evlenirler; bir yüzyıl sonra ise, sadece yarısı evlenecektir."[42] Acaba bu eğilim, bugünün pek çok işçi sınıfı ve Siyah topluluğundaki erkek marjinalliği olgusunun "dead-beat dads" fenomeninde devam mı et-

[40] Drahoma, İtalya'da 1870 yılında yasadışı ilan edildi; ancak başka yerlerde, örneğin ev alımı parası olarak başka biçimlere dönüştürüldü. Drahoma İtalya'nın kırsal yörelerinde, gelişkin bir çeyiz tarzında hâlâ mevcuttur.

[41] Seccombe (1993).

[42] Seccombe (1993): 50-51.

mektedir? Kuşkusuz hamile kalmış bir sevgiliyle evlenmemekle, uzun bir ilişkiden sonra çocuğun bakımına katılmamak arasında büyük bir farklılık vardır; ama yalnız anneli aileler ve onların çocukları söz konusu olduğunda, etkileri aynı olarak kabul edilebilir.

Boşanma

Evlenilecek eşi seçme özgürlüğü, evlilik birliğini sona erdirme özgürlüğünü de gerektirir. 1857'de, İngiltere'de boşanma konusundaki içtihadın, dinsel kurumlardan seküler mahkemelere geçişi, ilk başlarda sadece orta sınıf çiftlerini etkilemiştir. İşçi sınıfının ayrılma ve terk etme konusunda uzun bir deneyi olmasına rağmen, Hıristiyan Kilisesi boşanmayı yasaklamış ve yeniden evlenmeyi sadece pek az durumlar için olanaklı kılmıştır. Kaçınılmaz bir şekilde fırsatlar, toplumun geniş kesimlerinin bu gelişmeye dahil edilmesi için tedrici bir şekilde artmış, yeniden evlenme ve birlikte yaşama olanakları ortaya çıkmıştır.

Anlaşma Temelindeki Beraberlikler

Çocukların doğumuna yol açacak olanlar da dahil olmak üzere evlilik dışı ilişkiler, ilk dönem işçi sınıfı ilişkilerindeki modern aile ve evlilik olgusunun tek özelliği değildir. Resmi düzenlemelere girmekte her zaman ilk başta isteksizlikler olmuştur. Nicedir bilinen anlaşmalı beraberliklerse, on dokuzuncu yüzyıl işçi sınıfında oldukça yaygınlaşmıştır. Böylelikle masraftan ve sürekli taahhütten kaçınma mümkün olmaktadır. Çok zenginler ve güçlüler dışında, kilise evliliklerini bozmak hemen hemen imkansızdır. Oysa anlaşmalı beraberlikler, resmi olmayan tarzlarda, örneğin "eş satışı" (wife sale) ya da evlilikte üzerinden geçilen süpürge sapının bu kez üzerinden geri adım atılması yoluyla bitirilebilirler.[43] Yirminci yüzyılda işçi sınıfının büyük bir kısmının burjuva ailesinin ahlaki normlarını kabul etmesi ve aynı süreçte bu ailenin daha önce sadece daha aşağı gruplarda bulunan pratikleri almasıyla bu durum değişmiştir. Örneğin kişinin sadece

[43] Seccombe (1993), 52-3; E. P. Thompson (1991), Menefee (1981).

kendisinin yarattığı dışındaki drahoma ortadan kalkmıştır. Bu ortadan kalkış, önce kendileri birikim yapan kırsal işçiler arasında, sonra da sermayeden çok ücretlere bağımlı olan protelarya arasında gerçekleşir. Yirminci yüzyılın başlarında drahoma, İngiliz orta sınıfı arasında bile tamamen ortadan kalkmıştır; ancak Fransa'da ve Güney Avrupa'da orta sınıf arasında yakın zamana kadar varlığını sürdürmüştür.[44]

Doğum Oranındaki Düşme

Kadın emeği, madencilik gibi bir dizi endüstriyel alanda ortadan kalktı. Bu kısmen, ücretlerinin aşağıda tutulduğunu gören erkeklerden, kısmen reformculardan, kısmen de bizzat kadınların kendilerinden gelen baskıların bir sonucuydu. Kadın emeği, ilk dönemlerde evli kadınlar arasında doğum oranında düşme yaşandığı, tekstil üretimi gibi birkaç alanda varlığını sürdürdü. İkinci Endüstri Devrimi'yle, artık pek çoğu eğitimli olan kadınlar için yeni imkanlar doğdu. Büro işlerinde çalışmaya başladılar ve kadın işgücü bu alanlarda tedrici olarak yaygınlaştı. 1880'lerden itibaren gittikçe daha çok büro işi kadınlar tarafından yapılmaya başlandı ve bazı şehirlerde bu dörtte birlik bir orana kadar ulaştı. Bu durum, erkek çalışanlar tarafından, "erkekliklerine bir hakaret" olarak algılandı.[45] Kadınlar çocuk bakımı ve ilkokul öğretmenliği gibi alanlarda da egemenlik kurdular. Daha sonra üniversite eğitimine de başladılar ve bu gelişme, önce küçük sayılarda da olsa, "serbest meslek"lere girişlerini olanaklı kıldı.

On dokuzuncu yüzyılın son on yılından itibaren çocuk doğurma oranı, tüm Kuzeybatı Avrupa'da düştü (aynı gelişme Fransa'da daha önce başlamıştı). Çocuk doğurma, 1890 – 1920 yılları arasında Avrupa'nın yarısından fazlasında yüzde 10'dan daha fazla azaldı. Bu dönem, hamileliği önleme yöntemlerinin daha da geliştiği ve bunların üst ve orta sınıftan çiftler tarafından benimsendiği bir dönemdir. Benzer metotlar, işçi sınıfı tarafından 1920'lerden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Ama bütün bunların yanı sıra doğum oranlarında

[44] Seccombe (1993).

[45] Tosh (1994): 194.

-anlaşmalı beraberliklerde bile yaşanan- düşme, "doğal" yöntemlerin sonucu olarak daha önceden başlamıştır.[46]

Doğum oranındaki düşmenin, kadının ev dışında çalışmasıyla bağlantılı olduğu açıktır. Ancak daha da fazla, çocuk ölümlerindeki azalmayla ilişkiliydi; yaşamın kırılganlığının yüksekliği, beraberinde onun aşırı bir şekilde telafisini getirmekteydi. Oysa söz konusu düşme, "çalışan kadın" sayısındaki büyük yükselmeden önce gerçekleşmeye başlamıştı. Bu yükselme -Engels'in içinde belki de erkeğin iktidarsızlaştırılmasını (disempowerment) görebileceği- olağanüstü bir tersine çevrilişi öncelememiş, aksine onun ardından gelmiştir. Böylelikle İngiltere'de (çoğu yarım-zamanh olarak) çalışan kadın sayısının erkeklerden daha yüksek olduğu bugünkü duruma ulaşılmıştır. Bunda kadınların ücret oranları ve "iş"in değişen doğası elbette rol oynamaktadır. Ancak bu gelişmeyi, kadının eğitimine, kadın hareketinden gelen baskılara ve 1919 tarihli *Sex Disqualification (Removal) Act*'de somutlanan hakkaniyet özlemlerine bağlantılı olarak da görmemiz gerekir. Ancak daha önceki dönemlere dönecek olursak, kapitalizmin aileden talepleri ne olursa olsun, başlıca Avrasya toplumlarında, sadece "patriyarkal" eğilimler değil, aynı zamanda kalıcı hiyerarşik sistemler de mevcuttu. Bu sistemlerde erkek çocuklarının olduğu kadar kız çocuklarının da statüsünü korumak önemliydi. Bunda amaç mutlaka eşitlik kaygısının giderilmesi değildi; esas söz konusu olan, kız çocuklarına daha aşağı grupların kız çocuklarından daha fazla değer kazandırmak ve aynı ya da daha üst gruplardan evlilik yapmalarını sağlamaktı. Bu uzun vadeli özellik üzerinde ısrar etmek, değişmez bir aile düşüncesini ileri sürmek olarak alınmamalıdır. Söylenmek istenen, ekonomi ve politikayla bağlantılı bu türden yapısal elemanların, zaman içinde rol oynamaya devam edebileceklerini kabul etmektir.[47] "Yolundan sapan devrim" olarak adlandırdığım şey, yeni durumlara adapte olmakta ve zaman zaman kendi gelişme mantığı olan bir karşı eğilim yaratırken, çıkarları tehlikeye düşen insanoğlu tarafından yükseltilen bir otonomi ölçüsü de ortaya çıkarmaktadır.

[46] Szreter (1995).

[47] Süreksizlik üzerine bkz.: Seccombe (1991) ve Stone; süreklilik üzerine: Macfarlane (1978).

Aile Büyüklüğü

Daha önceki doğum oranının yüksek olduğu dönem, buhar gücünün özellikle de demiryollarında geniş kullanımıyla başlayan İkinci Endüstri Devrimi'yle kapanmış oldu. Bu devrim 1873'te, "birbiri ardına gelen teknolojik sıçramalar ve çelik, kimyasal ürünler, elektrik ve gazlı motor üretimindeki hızlı gelişmelerle başladı".[48] Bu dönem Almanya'nın, Avrupa'nın önde gelen endüstriyel gücü olarak İngiltere'nin yerini aldığı, Amerika Birleşik Devletleri'nin de aynı şeyi dünya ölçeğinde gerçekleştirdiği bir dönemdir. Bu değişim yeni bir üretici rejim anlamına gelmekteydi. Bu rejimi belirleyense, "kısa çalışma haftası, daha yakın bir gözetim altında fakat daha sakin ve istikrarlı bir çalışma ritmi temelinde emek gücünün yoğun tüketimi"ydi.[49] İşçi sınıfı aileleri bu gelişmeye, yoğun bir aile ekonomisi oluşturarak cevap verdi. Burada kadınlar tam zamanlı ev kadınlığında yoğunlaşmakta, kocalarsa gittikçe artan bir şekilde ekmek parası kazanan kişi olarak konumlanmaktaydı. "Manevi anneliğin" yaygın olarak benimsenmesi ise, daha yüksek üretimin, elverişli aile ücreti olarak işlev görebilecek daha yüksek ücretler anlamına geldiği zaman gerçekleşti.

Tam endüstrileşmede nüfusun sadece küçük bir parçası tarımla uğraşıyordu ve ister toprakta çalışsınlar ister başka yerde, ücret için çalışmak zorunda kalanlar bile, artık çocuklarının üretim araçlarına sahip olmaları konusuyla ilgilenmemekteydiler. Nüfus arttı. Gerek rekabet korkusu gerek ilerleme dileği, çocukları çalışma dünyasından dışladı. Artık çocuklardan tam zamanlı olarak okula gitmeleri bekleniyordu. Böylelikle çocukların ev ekonomisine doğrudan katkıları ortadan kalktı.

Aile büyüklüğünün önem kazanması ilk defa vuku bulmamaktadır. Pek çok köylü toplumunda insanların, kaynaklarla insanlar arasındaki ilişki üzerine bazı hesaplar yaptıklarını iddia etmiştim. Şehir Avrupa'sında Cenevre'nin, on yedinci yüzyılın sonlarında aile büyüklüğünü kontrol etmeye başladığı söylenmektedir. Bu türden kontroller, on sekizinci yüzyılın sonlarında Fransa'da, on dokuzuncu yüzyılın başlarında New England'da ve aynı dönemde doğum oranının İngiltere'ye göre daha düşük olduğu Hollanda'da da yaygınlaştı.

[48] Seccombe (1993): 80.
[49] Seccombe (1993): 80.

İngiltere'de doğum oranının düşmeye başlaması, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında gerçekleşti. On dokuzuncu yüzyılın sonunda aile büyüklüğü, doğum kontrol araçlarının kullanıma hazır hale getirilmesinden önce, ciddi bir şekilde düşmüş bulunmaktaydı. Bu değişim, bir sakınma (restraint) kültüründen doğmuş bir şey olarak görülmektedir. Fakat eğer böyle ise bu kültür, çocuk sayısı dışında, sosyal anlamda daha geniş bir alanda kalıcı olmamıştır.[50] Sakınma (restraint), bugünün kitle tüketici kültürünün egemen bir karakteristiği değildir.

Daha az çocuk, kadınlar açısından daha kısa çocuk yetiştirme dönemi anlamına gelir. Aynı şey, çocukların eğitimine yardımcı olma zamanının artması ve en azından yarım zamanlı ve giderek artan bir şekilde tam zamanlı bir mesleki kariyer için fırsat anlamına da gelir. Bu yolla kadınlar, ekonomik olarak eşlerinden görece bağımsız hale gelebilirler. Bazıları çocuk doğurma oranındaki bu düşüşü, "duygusal bireyciliğe" dayanan modern aileye gidiş olarak görmektedir; örneğin iki çocukla yaşamayı özgürce seçmiş bir çift... Bu durum, aile yapısının gelişmesinde bir evre olarak kabul edilebilirse de, ne şu anki normlar ne de oldukça farklı bir yöneliş almış bulunan -ki bunu son bölümde göreceğiz- gelecek normlar bir bitiş noktası değildir.

Denizaşırı Topraklardaki Avrupa

On dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sındaki aileyi, denizaşırı bölgelere yapılan kitlesel göçü dikkate almadan irdelemek mümkün değildir. Bu göç, mevcut aile evlerini bölmüş, akrabaları dünyanın dört bir yanına dağıtmış ve Avrupa modellerinin diğer kıtalarda yerleşmesine yol açmıştır. Bu göç, sömürge fetihleri, içerdeki nüfusun baskısı ve dışarının temsil ettiği fırsatlarla olanaklı hale gelir. Tüm Avrupa ulusları, yedek emek ordularının bir kısmını ihraç etmişlerdir. Böylece nüfus artışıyla endüstrileşmenin getirdiği iş imkanları arasındaki dengesizliği de gizlemiş oldular. Bu, özellikle avcı ve toplayıcı topluluklar tarafından seyrek bir şekilde iskan edilmiş bulunan topraklarda gerçekleşen -Amerika'nın, Avustralya'nın ve Güney Afrika'nın geniş alanlarında- çok büyük çaplı bir hareketti. Söz konusu göç hareketine o

[50] Szreter (1995).

topraklarda, (kölelik yoluyla ithal edilmiş bulunan) Afrikalılar, Hintliler, Japonlar ve Çinliler, genellikle sözleşmeli emek olarak katılırlar. Eski ya da Yeni Dünya'da söz konusu olan, çekirdek tarzı, tecrit edilmiş bir ailenin yaratılması değildi. Çünkü Amerika'daki Polonya köylüleri üzerine yapılan çalışmaların gösterdiği üzere dağılmış göçmenler, vatanlarıyla sıkı bir ilişkiyi etkin bir tarzda sürdürmekteydiler. Bu süregelen bağlar, Avrupalılar için göçün yeni bir aşamasının (özellikle aile göçünün) yolunu hazırlamıştır. Böylelikle hızla bir dizi "etnik" dernek oluşumu ve göçmenlerin soyundan gelenler için de bir geri dönüş turizmi ortaya çıkmıştır.

Bu türden ilk dönem göçler, egemen inançlardan kopuşmak ve azınlık görüşlerinin öne çıkabileceği bir sığınak bulmak anlamında, dinsel muhalefetten kaynaklanmıştır. Ayrıca, insan türünün büyük göçlerinin pek çoğu gibi, geniş bir şekilde tarımsal bir karaktere de sahiptir. Ancak göçler, on dokuzuncu yüzyılla seküler ve şehirsel bir karakter kazanır. Göçmenler artık, mahremiyet için, "bireysellik" için ve kişiler arası davranışlar üzerine dinsel ya da diğer türden yasaklardan sakınmak ya da bunları reddetmek için şehirlere gelmeye başlamışlardır.

Yerel Göç

Bu durum sadece ülke dışına göçte değil, şehirlere yönelik yerel göçte de kendisini gösterir. Burada, şehirlerin çekiciliği kadar (ki bu olgu, Engels ya da Orwell'in tasvir ettiği koşullar dikkate alındığında her zaman pek anlaşılır değildir), bugünün çok bilinen bir olgusunun, aile yaşamı bağlarının, sorumluluklarının (ve desteğinin) bir etkisi de vardır.

Şehirlerde yaşamak, gelişmiş bir otonomi ve mahremiyeti içermektedir. Bu olgu Kuzey Avrupa'da, iklimin insanları evin dışında toplu olarak daha yoğun yaşamaya sevk ettiği Güney'den daha yaygındır; ayrıca da, akrabaların ve tecrit edilmiş aile evinin dağılmasının bir başka veçhesini ifade eder. Mahremiyet, kişisel isteklerde yoğunlaşmaya getirilen sınırlamadan kurtulup özgürleşme anlamını taşır. Örneğin Katolikler, hamileliğin suni yoldan önlenmesi yasağını yok sayabilir ve İtalya'nın dünyanın en düşük doğum oranına sahip ülke olmasını sağlayabilirler. Öte yandan kürtaj ve boşanma üzerine kamusal tartışmanın yoğunluğu, bu özel yasakların yok sayılmasını

daha kolay hale getirmektedir. Ama öte yandan mahremiyet, özgürlüklerin hepsi demek değildir; çünkü pekala sadece rıza yollu kural dışı cinsellik üzerine değil, kadın ve çocuklara yönelik bir dizi tecavüz üzerine de daha az etkin kurallar getirebilir. Tecavüz (ki muğlak bir kavramdır), nice zamandır bizimle beraberdir; ama şu anda bazılarına bir sapkınlığı değil, bir hakkı ifade eder gibi gelmektedir. Ve çoğunluk için sapkınlık olarak kalmaya devam ederse, "duygusal bireyciliğin" tam egemenliğini kurduğu tecrit edilmiş çekirdek ailede onu yakalamak daha kolay olacaktır.

Tecavüz

Geçmiş zaman tarihçileri ve bugünün antropologları, ailenin bu önemli veçhesine layık olduğu önemi vermemişlerdir. Cinayet olgusu gibi tecavüz de, esas olarak ev içi bir fenomendir. Unutuluşunun bir nedeni, hemen hemen zıddı olan cinsellik gibi, onun da esas olarak aile içi bir olgu oluşu, gözlemlenmesindeki güçlük ve kişisel ilişkilerdeki yokluğudur; çünkü her ikisi de mahrem olarak ve bir ölçüde utanç verici olarak görülür.

Tecavüz, iki temel biçim alır; kadınlar üzerinde erkekler tarafından (esas olarak kadınların kocaları ve zaman zaman da kız kardeşlerin erkek kardeşleri tarafından) ve çocuklar üzerinde yetişkinler tarafından (genel olarak ebeveynler fakat ayrıca diğer akraba ya da akraba benzerleri tarafından) gerçekleştirilir. Her iki durumda da tecavüzcüler, eve ilişkin grupta egemen konumdadırlar. Burada söz konusu olan sadece (ne denli sık sık şiddete olanak verse de, normal olarak "abuse"u teşvik etmeyen) sosyal konum değildir. Söz konusu olan aynı zamanda da, örneğin aile ve toplum normları tarafından kesinlikle yasaklanmış bulunan tecavüzü mümkün kılacak olan fiziki güçtür.

Bugün kadın ve çocukların yaşadığı tecavüzün çapı konusunda son derece bilinçliyiz. Kadınlann yüzde ellisinin en az bir kez yaşadığı söylenmektedir. Ancak kriterler nadiren net olduğu için, bu türden hesaplamalann daima tereddütle karşılanması gerekir. Tecavüz nesnel olarak mı yoksa öznel olarak mı tanımlanmalıdır? Her zor olgusunda ya da zor tehdidinde, cinsellikte bile, bir tecavüz görmeli midir? Sadece suçlara değil, ev içi şiddetin kabul edilemez diğer biçimlerine bakıldığında bu olgu, fiziksel güç farklılıklarının akla getirdiği gibi toplumun sabit bir değişmezi olarak nitelendirilebilir mi? "Uy-

garlık" denilen süreçte bu olgu azalmış mıdır? Yoksa zaman içinde bir artış mı söz konusudur?

Bu konuda gerçeği yakalamak zor gözükmekte. Almanya'da on yedinci yüzyıldan bu yana ensest türü tecavüzü ele alan bir çalışma, genellikle üvey babaların üvey kızlarına tecavüz ettikleri ve sonu mahkemeye kadar varan bir dizi olayı incelemektedir.[51] Kamu bu olaylardan tecavüzü izleyen doğum olayları sayesinde haberdar olur. Aksi halde "zararlı" bir durum yoktur. Sadece bu olay bile, tecavüzün bu düzeyinin sadece buzulun görünür ucu olup olmadığını düşündürtebilir. Ancak geçmiş zamanlarda yaşamın akrabalar ve komşular arasında daha sakınımsız yaşandığı, daha az kapalılığın olduğu, o nedenle dikkatli gözlerin, kabul edilmez davranışlar üzerinde daha sıkı bir kontrol sağladığı söylenebilir. Eş dövme bazen onay görebilir; ama bir çocuğa tecavüz nadiren kabul edilebilir. Afrika ve Hindistan'daki kendi deneylerim, yüz yüze ilişkilerin yaşandığı topluluklardaki gözetimin etkin bir işlev görebileceği yolundadır. Bir anlamda hazır bir "komşu gözetimi" vardır. Hiç kuşku yok ki, özellikle Ortaçağ toplumu soyluları arasında, evlenmemiş gençlerin şiddet eğilimi de dikkate değer boyutlardaysa da, çağdaş toplumdaki hırsızlık ya da gençlerin kural tanımazlığının ifade ettiği düzey, geçmişteki herhangi bir topluma göre çok daha yüksektir.

Şiddet

Peki, daha iyi şartlarda, "duygusal aileler" içinde yetiştirilmiş ve "modernleşme" ve "endüstrileşme"yi yaşamış bir topluma bağlı iken, nasıl oluyor da bugünün gençleri böyle olabiliyorlar?[52] Paradoks açıktır. Pek çoklarının da işaret ettiği üzere, dinsel inançlara ve onların ardında yatan müeyyide ve kurumlara yönelik inançtaki azalma, kullanmakta olduğumuz ev içi "özgürlükler", yakın akrabalarla (örneğin kuzenlerle) evlenme, eş boşama, yaşlılara ve gençlere tahammül edememe, bütün bunlar müeyyidelerin ve diğer kişiler arası davranışların zayıflamasını da beraberinde getirmiştir.[53] Hiç kuşku

51 Rublack (1995).

52 Stone (1977), Elias (1978) ve Giddens (1992).

53 Kuzen evliliğine izin vardır; ancak mülk çıkarlarını ilgilendiren durumlar dışında çok sık görülmez.

yok ki bu zayıflama, pazar ekonomisi tarafından daha da geliştirilir ve böylelikle de kapitalizmin Protestan Etik aracılığıyla sözde gelişmesiyle madalyonunun öteki yüzü ortaya çıkar. Ancak resmi olmayan müeyyide yapısını tehdit eden bir diğer faktör de, evin diğer akraba ve komşulardan "tecrit" düzeyidir. Bu durumda tecavüz, sadece dikkatlerden kaçmaz, ortaya çıktığı zamanda bile, özellikle de işin içinde olanların aynı evin üyesi oldukları durumlarda, pekala denetimden uzak tutulabilir.

Proto-endüstrileşme ile Birinci ve İkinci Endüstri Devrimi dönemlerinde ailenin tarihi, ekonomiyle ev yaşamı arasında karmaşık bir karşılıklı ilişkiyi ortaya koyar. Şurası açık ki, esas önemli değişim, ev temelli üretimden, fabrikadaki endüstriyel çalışmaya, ofise ve atölyeye gidişle gerçekleşir. Şehirlere yönelik hareketlenme, sonunda bazı işçi sınıfı topluluklarının ortaya çıkışını sonuçlamıştır. Ancak bunlar köydeki topluluklardan daha istikrarsızdır ve her durumda nüfusun sadece küçük bir bölümünü temsil ederler. Ama bunlar her zaman köy toplulukları kadar güvenli değildi ve her halükârda, aksi halde görece bildik ve yalıtılmış koşullarda yaşayan nüfusun sadece küçük bir bölümünü teşkil ediyordu. Bu koşullarda ailenin resmi olmayan çerçevesi daha gevşek bir hale gelir. Çünkü dinsel sınırlamaların çoğu tamamen ortadan kalkmıştır. Kadınlar -bir geri çekilme döneminin ardından- gittikçe artan bir şekilde evlerinin dışında ücret karşılığı çalışmaktadırlar. Çocuklar içinse tam tersi bir durum söz konusudur; özellikle 1870'lerden sonra, okula zorunlu olarak devam etmek durumundadırlar. Doğum oranları, Proto-endüstrileşme sırasında yaşanan bir yükselişin ardından, ev yaşamı yirminci yüzyılda, özellikle de bu yüzyılın ortasındaki Üçüncü Endüstri Devrimi'ni karakterize eden daha ileri değişikliklerle karşı karşıya kaldıkça, tedrici olarak düşer.

Burada, kırsal nüfusun proleterleşmesi ve bunların şehirlerdeki kaderi üzerine yoğunlaştım. Ancak ekonomideki bu değişimler, aristokrasinin tedrici bir tarzda marjinalleşmesine ve tüm biçimleriyle burjuvazinin egemenliğine yol açar. İletişim araçlarını kontrol etmekte olan burjuvazi, kendi aile yaşamı düşüncelerini diğer sınıflara, bazen yaratıcı edebiyat yoluyla, özellikle roman ve daha sonra da filmlerle yaymıştır. Ancak bizzat bu düşünceler, işçi sınıfının davranışlarını belirlemiş bulunan karakteristiklerle yeniden biçimlenir. Drahoma ortadan kalkmış, eş seçimi daha özgürleşmiş ve evlilik daha az bağlayıcı hale gelmiştir. Aynı zamanda burjuva davranışının ba-

zı özellikleri -elbette fabrika sahipleri hanedanlarının değil, daha çok onların fabrikalarında çalışan yöneticilerin davranışlarının bazı özellikleri- daha aşağı kesimlerde benimsenmeye başlanır. Doğum oranında düşme (daha yüksek ücretlerin teşvikiyle) tüketici kültürü ve eğitime yatırım, bu özelliklerden bazılarıdır. Gerçekten de on dokuzuncu yüzyılın sonunda eğitim sistemi, sosyal hareketliliği kışkırtan önemli faktörlerden biridir. Gazetelerin yaygın dağıtımı sayesinde rahatlıkla ulaşılabilen kitlesel medyanın tedrici gelişmesi, romanların yayımlanması, sinemanın yaygınlaşması ve elektronik medyanın eve girişiyle, okuryazar kültürüyle, eğitimsiz kesimin kültürü arasındaki "büyük bölünme" bir ölçüde ortadan kalkmıştır. Bunun sonucunda, orta sınıfın ve liyakat sisteminin genişlemesiyle, en azından kısmen, sınıflar arasındaki kültürel ve ekonomik farklılıkların kapanması gündeme gelir. Bu genişleme sadece sayısal değil, "ideal ev" açısından ve Henry Higgins'in ayrım gözetmeden ifade ettiği "orta sınıf ahlakı" açısından da gerçekleşir.[54] Aradaki mesafe tüm bu açılardan kapanır ama tamamen ortadan kaldırılmazlar.

Burada incelemeye çalıştığımız konunun bir veçhesi de, çalışmanın tedrici olarak özel alandan kamusal alana geçişidir. Daha önceki çalışma koşullarında iş yeri ve ev, tek ve aynı şeydi. Bu yüzyıla geçilirken bile, kızların çoğu için, ister çalışsınlar ister çalışmasınlar, evde kalmak kabul edilebilir bir şeydi. Sadece hiyerarşinin en altı dışarıda çalışmaktaydı. 1900 yılında Fransa'da, nüfusun en azından yarısı, muhtemelen üçte ikisi, hâlâ evde çalışmaktaydı. Ama bu sayılar hızla düştü. 1936 yılına gelindiğinde, evde çalışan sadece 351.000 kişi vardı.

Kızlar dışarıya çalışmaya gittiklerinde, bu yöneliş başkalarının evlerinde hizmet vermek içindi. Söz konusu olan, mahremiyeti çok az olan, aile yaşamı için çok az zaman bırakan ve çocukların istenmediği bir işti. Fransa'da kırsal alan evlerinde 1892 yılında hâlâ 1.800.000 hizmetkâr vardı. 1906 yılında ise, burjuva evlerindeki hizmetkâr sayısı 960.000'di. Burjuva evlerindeki hizmetkârların aile yaşamı, hizmet sunduklan insanların yaşamından çok farklıydı. Ancak eklemek gerekir ki bu nadiren sürekli bir işti.[55]

[54] Bernard Shaw'ın *Pygmalion*'unda.

[55] Sayılar Prost (1991): 14'ten alınmadır.

Her durumda bu olgu ve içinde barındırdığı sınıf farklılıklarından en azından bir kısmı da yirminci yüzyılda, iki "Dünya Savaşı"nın ardından ortadan kalktı.

10

Modernleşme ve Aile: Teoriler

Bu son iki bölümde, son dönemlerdeki değişimlerle bağlantılı olarak aile teori ve pratiği üzerine bir şeyler söylemek istiyorum. Bunları ayrı olarak yapacağım; çünkü bu ikisinin ciddi bir şekilde birbirlerinden ayrıldığı kanaatindeyim.

İnsanlar her zaman aile ve onun yaşadığı ya da yaşamak zorunda olduğu yönelişler konusunda teorilere sahip olmuşlardır. Bunlar genellikle, İsa'nın İncil'deki ünlü sözleri gibi değişik anlamlara gelebilen ve hatta çelişkili yaklaşımlardır. Ne var ki insan yaşamının bu merkezi olgusu, düşünceler, teoriler ve değişiklik önerileri için daima bir çekim merkezi olmuştur. Hıristiyanlık ilkelerinin, eve ilişkin normları, kilise çıkarları ve Tanrı'nın söz konusu istekleri doğrultusunda nasıl değiştirdiğini gördük. Daha sonra Reformasyon ve Karşı-Reformasyon da benzer programlara sahipti.

On dokuzuncu yüzyıl, yanlış ve doğruların nedenini endüstriyel kapitalizmin gelişiminde gören dinamik bir hareketin doğuşuna tanık oldu. Her renkten reformcular bu konuda etkin bir biçimde çalışmaktaydılar. Bu yaklaşımlar, kadının toplumdaki rolü (ve modern kadın hareketinin başlangıcı), evliliğin rolü, doğası ve ailenin tarihi konularında çok daha geniş yeniden değerlendirmelerin yolunu açtı. Bütün bunlar antropolojinin gelişmesiyle, akrabalığın, evliliğin ve ailenin karşılaştırmalı analiziyle bağlantılıydı. Bütün bu gelişmelerde merkezi konumda bulunan kişi, Friedrich Engels'di. Engels, esas olarak Marx'ın, Amerikalı avukat-antropolojist Lewis H. Morgan tarafından yazılan *Ancient Society* (1877) adlı kitabı üzerine notlarını temel alarak, *The Origin of the Family* adlı çalışmayı kaleme almıştı. Morgan, tedrici değişimi, evliliğin kolektif biçimlerinden, çağdaş Av-

rupa'nın bireyselleşmiş tekeşli kurumlarına kadar çok uzun bir dönem içinde görmekteydi. Böylelikle de, ilkel toplumların ve onları izleyen tarihin niteliği konusunda bir dizi yanlış anlamanın da kapısını açmış oluyordu. Engels bu yaklaşımı daha da ileri götürdü. Ona göre kadın ve çocuklara eşit muameleyi reddeden ve böylelikle de miras yoluyla eşitsizliği devam ettiren burjuva ailesi, sosyalizm altındaki yeniden kolektifleştirmeye tamamen zıttı.

Sosyalist Ülkeler

Bu öneriler, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan ve yenilmiş Nazi Almanya'sının Doğu Avrupa'yı Sovyetler Birliği'ne terk etmesi üzerine daha da geniş bir alana yayılan sosyalist hükümetlerin düşünce ve eylem temelini oluşturur. Bu rejimler 1989'dan itibaren ortadan kalktılar ve şu anda sadece Avrupa dışında Çin ve Küba'da, ayrıca marjinal bir tarzda da Güneydoğu Asya'da varlıklarını sürdürmekteler. Ayrıca (tıpkı kapitalizmin sosyalizan, sosyal refahı kollayan eğilimlere ilişkin olarak yaptığı gibi) bu rejimler de kapitalist faaliyete uyum göstermiş durumdadırlar. Hiç kuşku yok ki tüm bu rejimler, endüstriyel girişimler için sermaye toplamak durumundaydılar ve bu işi, özel olarak, yatırımcılar ve girişimciler yoluyla değil, kolektif araçlarla ve hükümetler aracılığıyla yapmaya çalışmışlardır.

Bu rejimler, aileyi nasıl etkilemiştir? Bir kere dinsel sınırlamaları net bir şekilde kenara itmişler, boşanmayı ve kürtajı serbest bırakmışlar, doğum oranlarını düşürmüşler, istihdamı, eğitimi ve çocuklar için okul içinde ve dışında ortak bakım olanaklarını geliştirerek, genel olarak kadınlar için olanakları geliştirmişlerdir. Bu anlamda, mülkiyetin devri için önemini ve dolayısıyla diğer tüm rejimlerdeki en temel uzun dönemli işlevlerinden birini yitirmiş bulunan aile üzerine daha az bir vurgu söz konusudur. "Kişisel" mülkiyetin etkin bir tarzda ortadan kaldırılması ve mülkiyetin devlete geçmesi, bireylerin uzun vadeli birikim yapma motivasyonlarını azaltmış ve aynı zamanda da ebeveyn-çocuk ilişkisinin devamlılığını zayıflatmıştır.

Ancak aileye karşı radikal tutum, tam anlamıyla uygulanmamıştır. Kadınlar daha eğitimli hale geldikçe, işgücüne katılımları artmış ve çocuk sayısı düşmüştür. Ailevi çıkarlar, kollektifleştirmeye rağmen özellikle tarımsal alanda etkisini sürdürmüştür. Yine aynı çıkarlar, eğitimde ve çocukların daha sonraki kariyerlerinde de etkili ol-

maya devam etmiştir. Sovyet devleti, özellikle savaş döneminde aileye karşı politikasını değiştirmiştir. Şu andaki eski komünist ülkelerde ise aile, diğer Batı toplumlarındaki özelliklerinden pek çoğuna sahip bulunmaktadır.

Batı: Sosyolojik Teori

Şimdi, "kapitalist" ülkelerden sosyolog ve tarihçilerin modern aile tartışmalarına dönmek istiyorum. Çok uzun bir zamandan beri bunlar tarafından aile, modernleşme, endüstrileşme ya da kapitalizmin gelişmesi olarak adlandırılan süreçlerin önemli bir özelliği olarak görülmüştür. Ekonomiye referansta bulunan son ikisi, kapitalizmin hem merkantil hem de endüstriyel kapitalizmin altındaki temel güç olması ve endüstrileşmenin de hem kapitalist, hem de kapitalist olmayan yönetimleri aynı biçimde etkilemesi nedeniyle örtüşmektedir. Modernleşme (ve onunla aynı kökten gelen modernite) bütün bunlan ve bilgide, aile sistemlerinde gerçekleşen değişimleri de içerir. Modernleşme, kaygan bir kavramdır. Tam sözcük anlamı olarak modern, geçip gitmekte olandır; onun başlangıç ve sonuna ilişkin değerlendirmemiz (örneğin post-modernizme geçiş), onun kimi karakteristiklerine bazı tanımlamalar getirmediğimiz sürece son derece keyfidir. Bu yapıldığında ise, tanım genellikle belirsiz ve etnosantrik bir yön alır; bu (modernite) şimdi *bizim* nerede olduğumuzu ve -eğer bizim geçmişte ne yaptığımızı ya da şu anda ne yapmakta olduğumuzu geliştirmek istiyorsanız- *siz* diğerlerinin de nerede olmanız gerektiğini göstermektedir.

Sosyolojik tartışmalar modernleşmeyi, (örneğin Weber'in çalışmasında) gelenekselin zıddı olarak görür. Burada kolektif değerlerden farklı olan bireysel değerler ve yine âdet ve zorlamalardan farklı olan özgürlük somutlanmaktadır. Pek çok tarihçi gibi onlar da, bu değerleri kapitalizmden gelen sosyo-ekonomik değişikliklerin ortaya çıkışıyla bağlantılı görürler ve burada, Batılı (ya da Kuzeybatılı) Avrupa ailesinin özel karakteristiklerini saptarlar. Son zamanların bu alandaki en önde gelen çalışmalardan birinin sahibi olarak Amerikalı Talcott Parsons, çekirdek aileyi, sadece ekonomik alan açısından değil, genel olarak modern yaşam açısından da çok önemli bir olgu olarak görmüştür. Bu aile yapısı ebeveynlere, az sayıdaki çocuklarına, yaşamda kendilerine bir yer sağlamaları için yeterli enerji ve sevgi yatırımı ya-

pabilmelerini sağlarken, aynı zamanda da aile birimine, en iyi işlere ulaşabilmek için yeterli hareketlilik olanağı da vermiştir. Küçük çekirdek aile, kapitalizme işlevsel olarak uygun kabul edilmekteydi; oysa "geleneksel" toplumlar, bağımsızlığı, bireyselliği ve tasarrufun dağınık bir tarzda yapılmasını engelleyen daha geniş ve daha sağlam akrabalık bağlarını ifade etmekteydiler. "Çekirdek aile"nin ya da küçük evin, fabrika koşullarında ve bürokratik koşullarda emek hareketliliğine olanak vermesiyle, endüstriyel üretime özellikle uygun olduğu iddia edilmiştir. Ne var ki endüstrileşme, her ne kadar geniş akrabalık bağlarının (örneğin klanların) önemini azaltırsa da, tüm geniş akrabalık bağlarını ortadan kaldırmaz. Öte yandan çekirdek aile/ev, daha önceki sosyal formasyonlarda da mevcuttur. O dönemlerde belki daha geniş gruplar içinde yer almış olabilirler. Ne var ki üretim ve tüketim birimleri anlamında aile evleri, daima sınırlı bir büyüklükte kalmışlardır.[1] Çağdaş Batı'da farklı olan, çekirdek ya da temel ailelerin, büyük ölçüde emek talebi nedeniyle, akrabalarından genellikle coğrafi olarak ayrılmış (tecrit edilmiş) bulunmalarıdır.

Batı: Tarihsel Yaklaşımlar

Bu nosyon geniş bir şekilde kabul görmüştür ve Weber'in, Çinlilerin kapitalizmi geliştirme başarısızlıklarını (diğer şeyler yanında) geniş akraba gruplarının varlığına bağlamasına da uymaktadır. Weber aynı zamanda bürokratik rejimi, inceleme ve diğer "objektif" testler aracılığıyla işe alımın akrabalık ilişkilerine üstün geldiği modern toplum için gerekli görmüştür. Ancak aile, endüstriyel mülk sahipliği ve bir ölçüde de yönetimi düzeyinde hâlâ büyük önem taşımaktadır; çünkü mülkün soydan soya yakın akrabalar arasında intikali hâlâ devam etmektedir. Daha geniş akraba grupları konusuna gelince bu konu, özellikle Cambridge Grubu'nun çalışması içinde tarihçiler tarafından ele alınmıştır. Cambridge Grubu, ellerindeki çeşitli kilise kayıtlarından hane halkını yeniden oluşturmuş ve İngiltere'de çekirdek aile çerçevesinde oluşturulmuş küçük ev birimlerinin on altıncı yüzyıla kadar gittiğini (ve geniş ailelerin sönüp kaybolduğuna dair hiçbir kanıt yoktur) tespit etmiştir. Daha önce de görmüş olduğumuz üzere

[1] Goody (1972).

bu durum, kadın ve erkeğin evlenme yaşlarının ilerlemesiyle bağlantılıdır. Bu koşullarda yüksek oranda bekarlık ve ergenliğe ulaşan çocukların bir kısmının evlenme öncesinde "yaşam boyu hizmetkâr"lar olarak ev dışında çalışmaya yollanması söz konusudur. Yine bu durum, evli çiftlerin çocuk sayısını kontrol etmelerine olanak vermektedir. Bazılarına göre İngiltere'de ortaya çıktığı iddia edilen bu Avrupa evlilik modeli, Kuzeybatı Avrupa'yı karakterize etmiş ve ona, kapitalizmin ihtiyaç duyduğu küçük, tecrit edilmiş ve doğum oranlarını kontrol eden, çekirdek aile sistemini vermiştir. Bu aile tipi, bağımsız bir aile yaşamı için gençlerin tasarrufuna olanak veren ev dışında erken yaşta çalışma deneyini de içermektedir. Geç evlenmenin, daha deneyli ebeveynler, bağımsız evler ve "duygusal bir aile"yi oluşturan çiftler sağladığı söylenmiştir. Diğer bir ifadeyle övgüyle sözü edilen, sadece "çekirdek aile"nin doğrudan karakterli ekonomik değeri değildir. Pek çok tarihçi, özellikle de *mantaliteler* yaklaşımının izleyicileri, küçük aileyi, daha önceki dönemlerin ve başka yerlerin ev içi ilişkileriyle çarpıcı bir zıtlık içinde, eşler arasında ve ebeveynlerle çocuklar arasında yakın şefkat bağlarını teşvik eden bir olgu olarak görmüşlerdir. Aries gibi Stone da, yetişkinler arasında güvensizlik değil, güven duygusu yaratan çocuk yetiştirme pratikleri konusuna büyük vurgu yapmıştır.[2] Daha önce de hatırlatıldığı üzere, inceleme alanı Avrupa ile sınırlandırılsa bile eşler arasında aşk, bu dönemden çok daha önce Chaucer ve Shakespeare'de ve bazı eski dönem yazarlarının eserlerinde ortaya konmuştur. Yine çocuklara karşı tutumun radikal bir şekilde değiştiğine ilişkin ikna edici kanıtlar da yoktur. Çocukların terk edilmesi olgusu bile, (tıpkı kürtajda olduğu gibi) mutlaka şefkat yokluğunu ya da daha önceki dönemler İngiltere'sine ya da başka yerlerdeki bu türden toplumlara ilişkin olarak söylenmiş olan "kişiler arası ilişkilerdeki sıcaklık ve hoşgörünün yokluğu"nu gerektirmez.[3] Elbette farklılıklar olabilir; ancak bunlar, genel mentalite düzeyinde değildirler.

Eşler arasındaki yakın bağlar, evlilik seçiminin ebeveyn denetiminden çıkması ve bu konuda "aşk"ın bir ölçüt haline gelmesine bağlı görülmüştür. "Mülk sahibi olmayanlar için sevgi ve beraberliği içeren evlilik ilişkilerinin on dokuzuncu yüzyıldan önce gelişmediği"

[2] Stone (1977): 268.

[3] Stone (1977).

iddiası, diğer toplumlara ilişkin çalışmalarca desteklenmemektedir.[4] Bu alanda İngiltere ve Avrupa, çok mu özgül bir konumdadır? Bu oldukça kuşku götürür bir iddia gibi gözüküyor.

Stone, "on yedinci yüzyılın sonlarında ve on sekizinci yüzyıl boyunca, cinsel davranış ve tutumlardaki büyük seküler değişimlerin, kapitalizmin yükselişiyle hiçbir ilişkisinin olmadığı" yolundaki düşüncesini tartışırken muhtemelen kastettiği endüstriyel kapitalizmdir; çünkü bunları pazarın ve merkantil faaliyetlerin gelişmesine bağlı olarak görmektedir. Bir diğer tarihçi ise şunları söyleyecek kadar ileri gitmişti: "İyi annelik modernleşmenin bir buluşudur. Geleneksel toplumda anneler, iki yaşından küçük çocuklarının gelişmesi ve mutlulukları karşısında kayıtsızlardı."[5]

Bu konuda ileri sürülen neden ise, çocuklarının çoğunun bebeklik çağında ölmeleri ve bu nedenle annelerinin yeterince duygusal sermaye oluşturamayışlarıdır. Ancak bu yorumcu yüksek çocuk ölümü oranını, bir nedenden çok, anne sevgisi eksikliğinden kaynaklanan bir sonuç olarak görmektedir. Bu eksiklikse, sadece modern fabrika işçileri tarafından giderilecektir. Tüm bu yaklaşımlar oldukça etnosantrik bir nitelik taşımakta. İngiltere ve Avrupa'nın, on dokuzuncu yüzyılda çocuklar için bir cennet olmaktan hayli uzak olduğu gerçeği, onlardan beklenen ağır çalışma ve uzun iş saatlerinde görülebilir. Spitalfiels'deki ipek dokuma atölyelerinde çalışan çocuklar, bu alanda çıraklığa çok küçük yaşlarda başlamaktaydılar. 1836 yılında bir Fransız, bu çocukların yaşlarının küçüklüğü, çalışma saatleri ve koşulları karşısında büyük bir şaşkınlığa düşmüştü: On dört saat "*courbes sur un metier*" (tezgah başında iki büklüm). Aynı gözlemci, babası için günde on bir saat çalışan bir kızın "*pale et melancholique*" (solgun ve melankoli içinde) olduğuna işaret etmekteydi.[6]

Çocuklara Kayıtsızlık

Eski dönemlerde çocuklara kayıtsız kalındığı iddiasına destek olacak bazı kanıtlar, meşru çocukların, örneğin İtalya'da olduğu gibi, geniş

[4] Stone (1977): 389.

[5] Shorter (1975): 168.

[6] Faucher; Pinchbeck (1930): 168'de aktarılmış.

çaplı terk edilmesinde bulunmuştur.[7] Ancak öte yandan çocuklara özen konusunda buna karşı açıklamalar da söz konusudur (örneğin ebeveynlerin genellikle geçici bir süre için uzaklaştıkları ve terk edilen çocuklara tekrar sahip çıkıldığı gibi). Ancak bu tartışma ne olursa olsun, anneliğin kapitalizmin bir buluşu olduğuna ya da geleneksel toplumlarda annelerin kayıtsızlığına ilişkin nosyonları için, kendi deneylerim çerçevesinde hiçbir temel bulmadığımı belirtmek isterim. Örneğin Afrika ailesini inceleyen ve bu türden bir şeyi söyleyebilecek herhangi bir gözlemci tanımıyorum. Diğer bazıları, hiç kuşku yok ki çocuk terk etmedeki artışları kapitalizmle bağlantılandırmaktalar. Öyle gözüküyor ki endüstrinin ilk dönemlerinde işçiler, her zaman yoksulluk nedeniyle olmasa da, çocuklarına bakmakta zorlanmışlar ve her durumda "kişisel çıkar ekonomilerini" (economy of expediency) yürütmek için her türlü sosyal yardım boşluğundan yararlanma konusunda oldukça istekliydiler. Bu sınırlandırılmış anlamıyla terk etme, aile planlamasının bir diğer özelliğiydi. Gayrimeşru çocuklar konusuna gelince; yoksulluk, babanın anneyle evlenme ya da evlenebilme şansını azaltmaktadır.

Modern dönemin ilk başlarında çocuklara evcil hayvan isimleri verilmekteydi ve hiç kuşku yok ki, Tanrı'nın takdiri karşısında sabır ve metanet öneren kilisenin tavsiyesine rağmen, ölümlerinin ardından yas tutulmaktaydı. Sütannelik sadece yüzde 4'lük bir oranı ifade etmekteydi.[8] Ve bu herhangi bir şekilde çocuklara karşı bir kayıtsızlık anlamına gelmekteydi. Lyon ipek endüstrisinde çalışan işçiler, şehir sakinlerinin çoğunun yaptığı gibi, çocuklarını tehlikeli çalışma ortamından korumak için uzaklara göndermekteydiler. Tabii çocukları kırsal alanlara göndermek, onların yaşamını daha da tehlikeli bir hale getirebilirdi; çünkü çocuklar oralara götürülürken beslenme için hayvan sütü kullanılmamaktaydı. Acaba İngiltere'de, genel yedide birlik ortalamanın ötesinde, beş soylu çocuktan birinin ölmesinde sütanneliğin bir rolü var mıydı? Kilise bu pratiğe karşıydı; popüler yaklaşımlarda da muğlaklık vardı. Rousseau, anne sütünü tavsiye etmiş ama kendi çocuklarını uzaklara göndermişti. On yedinci yüzyılın ortalarından itibaren Hollanda orta sınıfı, anne sütü konusunda kesin

[7] Kertzer (1993).

[8] Hufton (1995): 193.

bir tutum aldı (belki de çok uzun zamandan beri bunu uygulamaktaydılar). Ama sütannelik başka yerlerde devam etti.

Çocukların sağlığı konusunda, muhtemelen on sekizinci yüzyılda gelişmeler yaşandı. Bu arada bazılarının iddia ettiği üzere, onlara karşı tavırlarda değişikiikler oldu mu?[9] Zenginler arasında yaygın olan sütannelik, yoksulların çocuklarını terk etmesi, duygusal bir eksikliğin işareti miydi? Bazıları çocukların, günün standartlarına göre istendiğini ve bakıldığını iddia etmişlerdir.[10] Çocukları terk etme, ağırlıklı olarak sahipsiz çocuklar için oluşturulmuş kuruluşların bulunduğu yerlerde yoğunlaşmıştı. Bu türden kuruluşlar, İtalya'da on beşinci, Paris'te on yedinci, Londra'da ise on sekizinci yüzyılda ortaya çıkmışlardı. On dokuzuncu yüzyıl İtalya'sında bu çocukların bazılarına tekrar ebeveynleri tarafından sahip çıkılmak taydı. Bu ise yoksulluğun, geçici terk etme nedeni olduğunu ortaya koyuyordu. Ne var ki bu kuruluşlar, özel olarak gayrimeşru çocuk doğurma utancının yol açtığı çocuk öldürme olaylarını önlemek ve bu durumdaki kadınların evlenmelerini sağlamak için kurulmuş bulunmaktaydılar.

On dokuzuncu yüzyıl İtalya'sında kırsal alanlarda doğmuş bulunan gayrimeşru çocukların yüzde 90'ı, anneler üzerindeki iç ve dış baskılar nedeniyle terk edilmekteydi. Ancak Bologna ve Milan gibi bazı şehirlerde yoksulluk, çocukların terk edilme nedenlerinin başında gelmekte ve sahipsiz çocuklar için oluşturulan hastanelere terk edilenler arasında, evli çiftlerin çocukları büyük bir oranda yer tutmaktaydı. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Milan'da terk edilen meşru çocukların üçte biri, bu şekilde terk edilmişti. 1830'ların Floransa'sında ise, vaftiz edilen çocukların yüzde 43'ü terk edilmişti. Çocukların hayır kurumlarına terk edilmesi, ekonomik zorluklar nedeniyle, özellikle endüstri şehirlerinde nüfusun geniş bir kesimi için bir yaşam tarzı haline gelmişti. Bu sayılar ancak 1870'lerde düşmeye başladı. Çünkü bu tarihlerde artık hastane duvarlarında yer alan *anonymous wheel*'ler kapatılmaya başlanmıştı.[11] Buralara bırakılan çocuklara sahip çıkanlar, bu çocukların kökenini bilemezlerdi.

[9] Örneğin Shorter (1975) gibi, Aries (1979), Stone (1977) ve Badinter (1980), anneliği kapitalizmin bir icadı olarak görürler.

[10] Hufton (1995): 206.

[11] Kertzer (1993): 84.

1750-1850 yılları arasında tüm Avrupa'da, gayrimeşru çocuk oranında bir artış yaşandı. Bu kadar çok kadın niçin evlenmeden hamile kalmakta ve sonra yeni doğmuş çocuklarını terk etmekteydi? On dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar evlenme ve boşanmaya ilişkin güçlükler, bunların bazıları için bir neden olabilir. Birinci tür güçlük, evlilik dışı beraberliklerin meşrulaştırılmasının önlenmesi, ikinci tür güçlükse, evlilik dışı ilişkinin (zina) reddedilmesi anlamına gelmekteydi. Bazı yazarlar, gayrimeşru çocuk oranındaki artışı, kadının bu dönemde cinsel yönden özgürleşmesine bağlamaktadırlar. Diğer bazıları ise, bu olayda kadınların bir kurban konumunda olduğunu iddia ederler. Birinci yaklaşımı savunanlar, söz konusu artışta pazar ekonomisinin gelişmesini görmekte, bu olgunun aile bağlarını koparmakta olduğunu ve genç kadınların özgürlüğünü geliştirdiğini düşünmektedirler.[12] Ancak öte yandan bu kadınlar, aileleri ya da başkaları tarafından çok daha az korunmaktadırlar. Daha önceleri, kadının evlilik dışında hamile kalması durumunda toplum, evliliğin gerçekleşmesini sağlamaya yönelik bir baskı da yapmaktaydı. Artık bu durum söz konusu değildi.

"Duygusal Aile?"

Laurence Stone, modern dönemin ilk zamanlarındaki aileyi, tarihsel açıdan ele almıştır. Stone konuyu, geniş bir mentalite değişimi bağlamına yerleştirir. Yazar tarafından bu tez, hemen başlangıçta "basit bir şekilde" ortaya konur. "Bu, İngiltere'de 1500'den 1800'e kadar üç yüz yıllık bir dönemde dünya görüşü ve değerler sisteminde ortaya çıkmış bulunan dev değişimleri belirleme, belgeleme, analiz etme ve açıklama girişimidir. Geniş ve anlaşılması zor kültürel değişimler, aile üyelerinin birbirleriyle ilişkilerindeki değişimlerde, yasal düzenlemelerde, yapısal özellikler, âdetler, iktidar, sevgi ve cinsellikte kendisini göstermektedir."[13] Bunlar İngiliz değişiklikleriydi ve aralarından en önemlileri, "mesafe, hürmet ve patriyarka'dan... Duygusal Bireyciliğe" olan değişimlerdi. Stone bunları, modern dönemin ilk zamanlarında gerçekleşen ve muhtemelen Batı tarihinin son bin yılın-

[12] Shorter (1975).
[13] Stone (1977): 3.

daki en önemli *mentalite* değişiklikleri olarak görmekteydi. Bunlar, "Batı uygarlığının evriminde merkezi bir yer tutan" konulardı.

Formülasyon, ilk toplumlar şevkat ve bireycilik taşırken, daha sonrakiler, ebeveynlerin çocuklar üzerindeki otoritesiyle dikkat çekerler türünden farklılıkları abartan bir karakter taşımaktadır. Ama hiç kuşku yok ki kuşaklar arası ilişkiler, yıllar geçtikçe değişmiştir. Yaşlı kuşaklar, eskisi gibi evlilik, iş ya da yaşama yerinin seçimi gibi konularda artık çok büyük bir otoriteye sahip değildirler. Bu sonuncular (okulla ilişkili olarak yaşananlarda olduğu gibi) devlet tarafından ve daha sonra iş bulduklarında ve evden ayrıldıklarında görüldüğü üzere birey tarafından gerçekleştirilmektedir. Ailenin bölünme zamanı Avrupa'nın pek çok yerinde farklılıklar gösterir. Örneğin bağımsızlığın devlet, kişisel duygular ve iş olanakları tarafından geliştirildiği Kuzey'de bu olay erken gerçekleşir. Erkek ya da kız çocuklar, yalnız başlarına ya da eşleriyle birlikte kendi yaşamlarını kurmak üzere giderken, yaşlılar bazen dul kimliğiyle onlara katılırlar. Emekli olduktan sonra genel olarak ebeveynler, evli çocuklarından birinin yakınında yaşamaya başlarlar. Amaçları mali destek değil, torunlarından gelecek olan da dahil olmak üzere, moral destek ve arkadaşlıktır.[14] Bu ilişki tarzı kuşaklar arasında, çok daha fazla şeyin tartışma konusu olduğu geçmiştekine göre daha az bir gerilimle kendisini gösterir. Bu modelde fizik ve sosyal uzaklığa rağmen, başka açılardan daha bir yakınlık söz konusudur.

Sözünü ettiğim bu çeşitli aile yaklaşımları, şefkatli anne-babası, iki sevilen çocuğu, uyum ve sevgisiyle dikkati çeken müsli paketi türünden bir modern aile düşüncesine eğilim göstermektedir. Romantik aşk, katkıda bulunan bir özelliktir; ama son dönem yorumcularının gözünde yerini "ahenkli aşk"a bırakmaktadır.[15] Demografik eğilimler küçük, tecrit edilmiş aileye doğru kaçınılmaz bir gelişim unsuru olarak görülmektedir. Söz konusu yazarların çağdaş dünya değerlerini yücelten bu aile türü, ev gruplarının moderniteye doğru uzun ve zahmetli evriminin nihai noktası olarak öne çıkmaktadır.

[14] Bkz.: Segalen (1998).

[15] Giddens (1992).

Bu fotoğraf, geçmişin karmaşıklığını ve şimdiki zamanın gelişmelerini dikkate almayan oldukça idealize edilmiş ve şematik bir bakışı dile getirmektedir. Evlenmek isteyenler için seçimin daha olanaklı hale geldiği doğrudur; drahoma ve *endowment* önemlerini yitirdikçe, ebeveynlerin ilişkiler üzerindeki etkileri de azalmaktadır. Ama zaten bu, mülksüz sınıflar için ve yaşam boyu hizmetkâr olarak çalışmak üzere evlerini terk edenler için nicedir geçerli olan bir olgudur. Hatta çok daha başkaları için bile; Chaucer'in ve Dante'nin eserleri, Shakespeare'in ve klasik Fransız tiyatrocularının oyunları, Donne ve Petrarch'ın şiirleri, ebeveynlerin isteklerini çok az dikkate alan aşk ilişkileriyle doludur. "Aşk" ve "görev" arasındaki mücadelede birincisi, özellikle mülk sahibi sınıflarda bazen geriye düşmektedir.

Aşk her zaman evlilikle sonuçlanmazdı. Son yüzyılda evlilik dışı beraberlikler oldukça yüksek orandaydı. Şimdiyse bunlara ortak yaşam diyoruz ve mevcudiyetini değişimin bir göstergesi olarak görüyoruz. Oysa bu doğru değildir; aynı şekilde evlenmenin sona ermesi de benzer bir gösterge anlamına gelmez. Zaten eski Avrupa'da bu olay, esas olarak ölüm ve bazen de -boşanma ile değilse de- ayrılmayla gerçekleşmekteydi. Tabii ölüm daha erken gelen bir şeydi ve o yüzden tüm bu beraberliklerin süresi daha kısaydı ve nüfus içinde daha çok dul kadın ve daha az dul erkek bulunmaktaydı. Bunların bazıları yeniden evlenmekte ve bugün Kaliforniya'da gördüğümüze benzer üvey çocuk ve üvey ebeveynli kompleks ailelerin ortaya çıkışına yol açmaktaydı.[16] Bu karmaşık aile birimleri, Avrupa folklöründeki "kötü üvey anne" tipinin de hatırlattığı üzere, kesinlikle sadece çağdaş ailenin bir özelliğini ortaya koymaz. Yine eski dönemlerde, ardından yeniden evlenme gelen bir boşanma mümkün değildi; ama ayrılma olgusu yaşanmaktaydı. Bu özellikle eşin (kadının) terk edilmesi ve çocukların bakım ve yetiştirilmesinin baba tarafından reddedilmesiyle kendisini gösterirdi. Yine şiddet ve tecavüz sıkça yaşanmaktaydı ama bugüne göre kamu tarafından daha az bilinmekte ve daha özel bir olay olarak kalmaktaydı.

Bütün bunlar, ideal bir tip olarak ortaya konmuş bulunan müsli paketi türü aileden çok uzakta şeyler. Ne yazık ki analizlerin çoğu,

[16] Stacey (1990)

duygusal aile türünden genel tipler üzerinden yürütülmekte. Bunlarsa, karşı-eğilimlerin ve çatışmaların, zaman içindeki kaçınılmaz zincirlenmelerin ifadesine yeterince olanak vermemekteler. Ailelerin kuşaklar boyu bir zincir bağlantısı oluşturdukları düşünüldüğünde, ani devrimci değişimlerden çok, tutum ve davranışların üst üste gelmesi ya da birbirleriyle bütünleşmesi durumları var olabilir. (Tavır ve davranışların ortaya konuluş biçimlerinde bir örtüşme olabilir). Marjinal durumlar dışında bizim için söz konusu olan, büyük altüstlükler değil, zaman içindeki değişkenliktir. Ailenin, evliliğin ya da akrabalığın sonunun geldiğinden söz etmekse, benzer bir başka tuzağa düşmek ve analiz değil retorik yapmaktır. O yüzden şimdi ailenin teorisinden çok, pratiğine dönelim.

11

Pratikte Çağdaş Aile

"Çalışan Kadın" ve İşe Almanın Yapılandırılması

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı, "çalışan kadınlar"ın onay görmeyişinin tedrici bir şekilde yayılmasına şahit oldu. Öncelerı aristokrasi içinde yaygın olan bu yaklaşım, on sekizinci yüzyılın başlarında yüksek burjuvazi tarafından, daha sonra da işçi sınıfının üst kesimi tarafından benimsenmiştir.[1] Fabrika üretimi şartlarında çalışma, kadın için önceki dönemlerdekinden çok daha farklı bir anlam taşımaktaydı. Çünkü önce bu çalışma her şeyden önce kadının, uzun süre ev dışında kalmasını gerektiriyordu. İlk defa olarak, en azından ilk kez moral çoğunluk için, norm koyucular için kadının çalışması, evdeki rolüyle çatışma içine girmekteydi. Bu tarz çalışmanın onay görmeyişi, çocukların ve evin bakımıyla uyumsuz kabul edilmesi, kadınların İkinci Dünya Savaşı'na kadar İngiltere'de devlet hizmetlerinde çalışmalarının yasaklanmasında kendisini gösterir. (Ancak benzer bir yasak Fransa'da görülmez). Yine bu yaklaşım, "manevi annelik" nosyonu üzerine vurgu yapılmasına da yol açmıştır. Bununla, çocuk bakımı ve evin yönetiminin, kadınlar için en değerli ve en anlamlı görev olduğu anlatılmak istenmiştir. Bu nosyonlar Endüstri Devrimi'nin ilk dönemlerinde de formüle edilmiş ve on sekizinci yüzyılda yukarı ve orta sınıf üyelerini etkilemiştir. Bu sınıftan erkeklerin eşlerinin prestiji, "çalışmalarından" gelmektedir. Şimdiyse, her ne kadar karşı bir eğilim gelişmekte ise de sıra, işçi sınıfının yüksek kesimlerindedir.[2]

[1] Bu bölüm için, Juliet Mitchell'in işbirliğine çok şey borçluyum. Mitchell ile birlikte hazırladığımız kitap yakında yayımlanacaktır. Daha önceki makalelerimiz için bkz.: (1997) ve basın (1999).

[2] Fransa'da bu süreçle ilgili olarak bkz.: Segalen and Zonabend (1996): 508.

Önce "manevi annelik" kavramının, bizleri, annelerin daha önceki dönemlerde çocuklarına gereken ilgiyi göstermedikleri anlayışına itmemesi gerektiğini hatırlatmak isterim. Bazıları ev kavramı gibi annelik kavramının da kapitalizmle birlikte doğduğunu, diğer bazıları ise çocukluğun, ebeveyn "sevgi"sinin ve hatta "aşk"ın, Rönesans ya da "modernleşme" ile ortaya çıktığını iddia etmektedir.[3] Bu iddialar Ortaçağ üzerine çalışanlarca[4] reddedilmiştir ve hiç kuşku yok ki antropolojistler ve diğer kültürler üzerine çalışanlarca yine reddedilecektir. Elbette çok yoksul gruplar dışında pek çok evli kadının, ev dışında çalışmaya katılmadığı ve ev içinde de karşılığında ödeme yapılan çok fazla iş yapmadığı doğrudur. Ancak bu, doğrudan işe alımın yapısına, erkek işçilerin yalnızlığına ve İkinci Endüstri Devrimi'yle birlikte küçük burjuvazi ve işçi sınıfının üst kesiminin, çocukların eğitimi (ki artık zorunludur), daha iyi bakımı ve daha elverişli ev koşullarının sağlanması konusundaki özlemlerine de bağlı bulunmaktadır.[5] Sorunlar, hayli genelleştirilmiş anne sevgisi (ya da romantik aşk) gibi terimlerle ya da modernite tartışmalarındaki mentalite değişimlerinde değil, böylesi somut olgularda incelenmelidir.[6]

İlk dönem endüstri toplumlarında pek çok evli kadın, tekstil ve hizmet sektörlerinde çalışmıştır. İkinci Endüstri Devrimi'yle ise, yeni endüstrinin ve devlet bürokrasisinin ortaya çıkardığı birçok büro işlerini üstlenmeye başlarlar. Sonunda kadınların orta ve yüksek öğrenimlerine verilen önemin artması, kadın hareketinin katkıları, ev işlerine yardımcı mekanik araçların ortaya çıkışı, bunları ve gittikçe artan diğer tüketim maddelerini, hizmet ve eğlence olanaklarını elde etmek için ortaya çıkan para kazanma gerekliliği ve nihayet evliliğin sağladığı güvencelerin azalması sayesinde, "çalışan kadın" bir norm halini alır. Bugün -eğer yarım zamanlı çalışmalar da hesaba katılırsa- Kuzey Avrupa'da çalışan kadınlar, işgücünün çoğunluğunu oluşturmaktadırlar. 1950'lerde İngiltere'de, evli kadınların yüzde 10-15'i çalışmaktaydı; 1991'de bu oran, hemen hemen üçte ikisi yarım zamanlı olmak üzere yüzde 50 oldu. İkinci Dünya Savaşı sonrasının

[3] Bir yandan Shorter (1975) ve Badinter (1980), diğer yandan Aries (1979) ve Stone (1977).

[4] Örneğin Herlihy (1985) ve Shorter (1975).

[5] Elbette karşılığında ödeme yapılan bazı çalışmalar hâlâ evde gerçekleştirilmektedir: Önceleri dikiş makinesiyle, ardından daktiloyla, şimdi de gittikçe artan bir şekilde hem kadınları hem de erkekleri içerecek tarzda bilgisayar, faks ve telefonla.

[6] Giddens (1992).

Üçüncü Endüstri Devrimi, her yerde köklü değişiklikler anlamına geldi.[7] 1960'lardan beri Fransa'da kadının toplam işgücüne güçlü bir dönüşü yaşanmaktadır. 1986'da kadınların yüzde 44,6'sı çalışmaktadır. Bu, aile yaşamını pek çok yönden etkileyen bir değişimdir. Kadının doğum yapma takvimi genellikle iş kariyerine uyumlanır; çalışan kadının yaptığı iş, evinin yakınlığı ve çalışma saatlerinin esnekliğiyle belirlenebilir. Eski Doğu Bloku hariç, Avrupa'nın diğer yerlerine göre iş piyasasındaki Fransız kadınlarınnların sayısı her zaman daha yüksek olmuştur. Sovyetler Birliği'nde kadınlar tedrici bir şekilde daha iyi eğitim almışlar ve İkinci Dünya Savaşı'ndan beri yaşanan gelişmeyle çalışma sektörünün yüzde 50'sinden fazlasını oluşturmuşlardır. Oysa aynı oran 1922'de sadece yüzde 25'dir.[8]

Aile ve ev söz konusu olduğunda endüstriyelleşmenin en önemli yanı, geniş bir ortak gelire sahip bir üretim birimi olarak ev grubunun ortadan kalkışıdır. Bu, ister tarımsal (çiftlik ailesi), ticari (küçük esnaf) ya da artizan karakterli olsun, ister bahçıvanlık/bahçecilik ve ev dışı çalışma karışımını ifade eden proto-endüstriyel işçiye ait olsun, tüm ailelerin başına gelen bir değişimdir. Bu koşullarda ev gelirini farklılaştırmama eğilimi ortaya çıkmıştır. Hiç kuşku yok ki kadınlar - yoksulları bunun dışında tutulmalıdır- dul kaldıklarında drahomalarına sahip olmaktaydılar ve bundan da önce kendilerine ait olmak üzere bir miktar "harçlık" biriktirebilirlerdi; ancak "eş" olarak, bağımsız bir gelire sahip olamazlardı. Kadınlar, gittikçe artan bir şekilde çalışarak, ki bu kendilerine ait bir hakkı ifade eden bir çalışmaydı, potansiyel olarak mali açıdan bağımsız bir konuma gelmeye başladılar. Bu durumda tatmin edici olmayan bir ilişkiye bağlanmak zorunda değildiler. Artık en azından yarım zamanlı çalışmayla geçimlerini sağlayabilmekteydiler ve bir süre sonra buna devlet yardımları da eklenecektir.

Kadınların bu tarz çalışmaya başlaması, aile yaşamında önemli bir değişiklik yarattı. Çocuk yetiştirme ve çocuk bakımı, açık bir şekilde ev dışında çalışmayla çatışmayı ifade ediyordu. Bunun sonucu olarak bugün pek az kadın ikiden fazla çocuk sahibi olmakta. Tek çocuk sahibi olma ya da hiç çocuk yapmama ise gittikçe artmakta. Bu olgu, tüm kıta için bir gerçeklik halini almıştır. Rusya'da, 1922'de çalışan

[7] Fransa için bkz.: Segalen and Zonabend (1996): 503.

[8] Kerblay (1996): 462-3.

kadınların dörte birlik oranı, yakın zamanlarda yarıya ulaşırken, üç ya da daha fazla çocuklu işçi ailesi oranı ise, yüzde 58'den yüzde altıya düşmüştür.[9] Ancak bu önemli düşüşe rağmen, çocuk bakımı konusunda sorunlar ortaya çıkmıştır; çünkü sağlanan kolaylıklar daima yetersizdir ve bu konu, çalışan çocuklu kadınlar için son derece önemlidir. Erkeklerin evdeki çalışmaya katkıda bulunma isteklerinde belli bir artış olmasına rağmen, bu çalışmanın, yani yemek pişirme, çocuğun ve evin bakımı gibi faaliyetlerin esas yükünü kadınlar üstlenmeye devam etmişlerdir.

Bu durumda kadının kariyeri kesintiye uğrama ihtimali taşır ve bunun sonucu olarak kadın, yaşamı boyunca daha düşük ücrete mahkum olacaktır. Yine çalışmaya ara vermeler yüzünden sık sık eski işini tekrar alamayacak ve aynı iş için bile daha düşük ücret alacaktır. Erkek ve kadın ücretleri arasındaki farklılığın boyutları ülkeden ülkeye değişir. Sovyetler Birliği'nde bu farklılık oranı yüzde 30'du. Mevcut durumu düzeltmeye yönelik yasalara rağmen, hemen her yerde bu farklılık önemli düzeylerdedir. Öte yandan kadınlar, "son giren ilk çıkar" ilkesi uyarınca, daha büyük ölçüde işsiz kalma tehdidine maruzdurlar. Son dönemin yüksek işsizlik oranları dikkate alındığında bu durumun aile geliri için önemli bir tehdit oluşturduğunu kabul etmek gerekir; çünkü borçlanma, daha uzun tatiller ve tüm diğer tüketim, esas olarak aile gelirine dayanmaktadır. Bugün evli bir kadın, kendi ihtiyaçlarını karşılamak için değil, evli çiftin hayat standardını koruyabilmek ve yaşamını idame ettirmek için çalışmaktadır. Bu standartlar, yüksek ev fiyatlarını ve üretimleri ekonomi ve istihdam için temel teşkil eden maddelerin gittikçe artan bir düzeyde tüketimini ifade eder.

Boşanma

Çalışan kadın oranının yükselmesiyle eş zamanlı olarak, boşanma oranlarında, yalnız anne ve evli olmayan çift sayısında da artışlar meydana gelir. Arada bir neden-sonuç ilişkisi olup olmadığı elbet tartışılabilir. Ancak şurası açık ki, ayrı bir gelire sahip olma kendi ebeveyniyle beraberliğinde olduğu gibi, daha sonraki beraberliklerinde

[9] Kerblay (1996): 463.

de kadına bağımsızlığını geliştirmiştir. İngiltere'de çocuğunu tek başına yetiştiren anne sayısı 1971'de 90,000'ken, yirmi yıl sonra bu sayı 430,000'e çıkmıştır.[10] Aynı dönemde yalnız anneli aileler söz konusu olduğunda boşanma, 120,000'den 420,000'e çıkar. Daha önce de işaret ettiğim üzere boşanmanın mümkün olması, kilisenin, evliliğin gerçekleştirilmesi ve bozulması konusundaki iktidarından vazgeçmesinden sonra gerçekleşir. Kilisenin bu geri adımı, artan sekülerleşme, yükselen devlet kontrolü ve kadınların dayanılmaz koşullardan kurtulmasını sağlamayı hedefleyen feminist girişimlerin ifade ettiği baskılar sonucu gerçekleşmiştir. Fransız Devrimi 1792'de boşanmayı olanaklı kıldığında, bu hakkı kullanmak isteyenlerin çoğunluğu kadındı; 1975 Fransa'sında ise aynı oran yüzde 66'ydı.[11] 1804 tarihli Napolyon Medeni Yasası boşanmayı zorlaştırmıştır. 1816'da geri getirilen monarşi ise, boşanmayı tekrar olanaksız hale getirir. Boşanmanın tekrar bir hak oluşu 1884'de gerçekleşirken, boşanan çiftin çocuklarının velayetinin "masum taraf"a verilmesi yasa tarafından öngörülür. Bu kavram, bugünlerde tüm kıtada büyük ölçüde ortadan kalkmış bulunmaktadır. Ancak kavramın az da olsa kullanıldığı dönemde, yeniden evlenme bir süre daha kötü gözle görülmeye devam etmiştir. Boşanma oranı 1964'den sonra büyük ölçüde artar. Karşılıklı anlaşma yoluyla boşanma ancak 1974'te mümkün olur ve çocukların çıkarları konusu, velayet sorununun merkezinde yer almayı sürdürür. Yeniden evlenmeye kötü gözle bakılması, yalnızlığa kötü gözle bakılmasıyla yer değiştirmiş ve bu çerçevede yeniden evlenmiş baba, bazı durumlarda çocukların velayetini anneden almaya teşebbüs etmiştir.

İlk dönemlerde bir kadının boşandıktan ya da ayrıldıktan sonra ayakta durabilme yeteneği, esas olarak yeni bir eş bulmasına bağlıydı. Ne var ki bağımsız bir gelir ya da önceki eşten, akrabalardan ya da devletten sağlanan gelir desteğiyle, bu türden sınırlamalar da ortadan kalktı. Yalnız anneler, zor koşullarda da olsa artık kendi olanaklarıyla ayakta durabilmektedirler. Dahası, bir an önce evlenmeleri yönündeki baskılar azalmıştır. Yalnız anneler, artık kendi çalışmalarıyla ya da babayı katkıda bulunmaya çağırarak veya daha da önemlisi, devlet

[10] Kiernan and Wicks (1990). Yalnız anneler, çocuğunun babası ile evlenmeyen annelerdir; tek başına yaşayan ebeveynler ise, kendi başına yaşayan tüm ebeveyn kategorilerini içermektedir.
[11] Segalen and Zonabend (1996): 511.

yardımı sağlayarak yaşamlarını idame ettirebilirler. Devlet yardımı, şimdi artık bütün diğer seçeneklerin önüne geçmiştir. Bir kadının artık çocuğunu bir hayır kurumuna vermesi ya da kendi anne-babasının veya eski eşinin cömertliğinden faydalanmak için bir zorlamaya girmesi ya da gayriresmi bir evlilik yapması gerekmemektedir. Devlet desteği, gerek doğrudan yardım olarak gerek çocuk bakımıyla ilişkili kamu yardımı anlamında diğer destek türlerini aşar. Fransa'da ve diğer bazı ülkelerde, en azından üç yaşından büyük çocukların bakımı için önemli kamu desteği sağlanmaktadır. Fransa'da tarımcıların yüzde 93'ü, çiftliklerinde (endüstriyel olmayan sektörde) çalıştıkları zamanlarda çocuklarına kendileri evde bakabiliyorken, ofiste çalışanların ya da ticaretle uğraşanların yüzde 81'i, ev dışında, bir akraba (genel olarak büyükanne), çocuk bakıcısı ya da kreş yardımıyla çocuklarına bakılmasını sağlamak zorunda kalmıştır. Fransız çocukları, ancak üç yaşından itibaren okulludurlar.[12] Başka yerlerde olduğu gibi burada da yalnız annelik, büyük ölçüde kamudan gelen çocuk yardımları sayesinde mümkün olur. İngiltere'de 1990 yılında (boşanmışlar da dahil olmak üzere) yalnız annelerin yüzde 66'sı, tamamen devlet yardımına bağımlıydı. Hiç kuşku yok ki benzer bir durum, diğer elverişsiz kategorilere, işsizlere, yaşlılara, hastalara ve özürlülere yapılan destekler için de söz konusudur. Bu kesimlere yapılan yardımlar, yerel ve ulusal kaynakların önemli bir kısmını götürmektedir. Örneğin 1977 yılında Güneybatı Fransa'nın Lot yöresindeki yerel yönetim, bütçesinin üçte birini "sosyal faaliyetlere" harcamaktadır. Öte yandan Fransız devleti, benzer alanlarda son derece pahalı başka programların da doğrudan uygulayıcısı durumundadır.

Devlet Desteği

Ortaçağ'da bu türden yardımların çoğu dinsel vakıflarca sağlanmaktaydı. Bu hayır kurumları, Protestan ülkelerde (ve Naponyon rejimleri altındaki Avrupa'da) "sekülerleştirilmiş" ve bunların yerini bazı özel hayır kurumları ama daha da önemlisi, ilk başlarda kilise temelinde örgütlenmiş bulunan yardım merkezleri almıştır. Bu, muhtaç bireyler için kamu müdahalesinin yeniden devreye girmesi anlamına

[12] Segalen and Zonabend (1996): 510.

gelir ve bugün artık, ilerlemiş devlet bütçelerinin önemli bir kısmını oluşturur. Ancak bu, mutlak anlamda yeni bir başlangıç değildir. Çünkü Romalılar zamanından beri devlet, şehirlere ekmek ve sirk sağlayarak, evlilik hakkındaki yasaları değiştirerek ve bir dizi başka yollarla, eve ilişkin konulara müdahalede bulunmaktadır. Daha sonraları Hıristiyan Kilisesi, aile yaşamını kendi düzenleme alanı olarak gördüğü için, bu tarz bir müdahaleye şiddetle karşı çıkmıştır. Modern Avrupa'da ise devlet, bu eski rolünü gittikçe artan bir şekilde yeniden üstlenmiş bulunmaktadır.

Her ne kadar bir tüketim birimi olarak aileleri hedef alan yardımlar söz konusu olsa da, devlet esas olarak muhtaç bireylere yönelmiştir. Tıpkı ücretler gibi devlet yardımları da, kadın ve erkeklerin ayrı ayrı hizmetlerine sunulur. Ekonomideki gelişmeler, bir bireyin veya çocuklu ya da çocuksuz bir kadının, bağımsız olarak yaşamasına olanak veren koşullar yaratmıştır. Ancak yalnız anneler için, beraber yaşayan bir çiftin gelirinin temsil ettiğinden daha aşağı bir gelir düzeyi söz konusudur.

Bu durum, boşanmayla gerçekleşen mülk ve para paylaşımının da önemini ortaya koyar. İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde, eşini çocuk (ya da çocuklarla) yalnız bırakan (çoğunluğu erkek) eşlerin dörtte üçü, çocuklarının bakımı için hiçbir katkıda bulunmamaktadır. Bu sorun gelişmiş ülkelerin çoğu için geçerlidir. Batı'da tarih boyunca çocuklu kadın, sık sık terk edilmiştir. Eski dönemlerde bu konuda akrabalar yardımcı bir rol üstlenmekteydiler. Akrabalardan ayrılmış bulanan çekirdek ailenin bir özelliği de, akrabalardan gelen bu tür yardımların azlığıdır. Nedeni ise aynı akrabaların, kendi yaşlılıklarında bunun karşılığı olarak bir yardım almaları ihtimalinin az olması ve son tahlilde herkesin kendi bağımsızlığına verdiği "değer"dir. Bu durumlarda akrabalar belli bir yardım sağlayabilirler; ancak bu, terk edilme durumunun gerekli kıldığı bir düzenliliği nadiren ifade eder. İlke olarak babadan, daha önce olduğu gibi, ayrılıktan sonra da bakım için katkıda bulunması beklenir. Ama bu, yoksul tabakaları bir kenara bırakalım, artık orta sınıflar için bile geçerli değildir. Ödenecek hesap, devlete bırakılmıştır; çünkü o da zaten bu sorumluluğu üstlenmiştir. Son on yılda bu alandaki yük oldukça ağırlaşmış ve sosyal hizmetlere ayrılmış bulunan bütçeler üzerindeki talebi şiddetlendirmiştir.

Hayli sık gerçekleşen boşanmalar ve ayrılıklar, eşler arasındaki, eski eşler arasındaki ve özellikle de çocuklar ve ebeveynler arasındaki

kişisel ilişkiler üzerinde büyük etkilerde bulunmuştur. Bu konuda her şeyden önce çok temelli bir önemi olan, mülkiyet düzenlemelerine değinmek isterim. Sık gerçekleşen ayrılmalar, aile içindeki mülk ilişkilerinde temel değişikliklerin (ki aile hâlâ mülk intikali için en yaygın kanal konumundadır) sadece evlilik ve ölümle değil, yaşam süresinin bir üçüncü noktasında da gerçekleşmesi anlamına gelir. Bu üçüncü nokta esas olarak, eşlerin hayatta oldukları bir anda gerçekleşen ayrılmadır. Evlilik birliğinin tam bir sürekliliği ifade etmeyişi ebeveyn kuşağının, mülklerini -aile dışından kişilerin eline geçme korkusuyla- ilgili taraflara intikal isteklerini etkileyebilir; ki zaten yaşam süresinin uzamasıyla bu intikal ertelenmektedir. Eski dönemlerde eşler arasındaki birliğin ölümle bozulması, hayatta kalan eşin evde kalması (bazı durumlarda bir *"dower house"*da barınması) anlamına gelmekte ve dolayısıyla dul eşin ve çocuklarının bakımı ya da mülkün bunlar arasında bölünmesi gibi bir sorun ortaya çıkmamaktaydı. Ne "parçalanma" ne de köklü yeniden düzenlemeler söz konusuydu. Oysa boşanma, çocukların bakımı, bazı durumlarda kadının geçiminin sağlanması ve çifte ait mülkün bölünmesi gibi konularda bir anlaşmayı gerektirmektedir. (Boşanma sonrasında kadmın geçiminin sağlanması konusu, kadının ücret karşılığında gittikçe artan çalışması şartlarında, önemli değişimler geçirmiş bulunmaktadır.)

Bu sorunlar, özellikle çözümlerin standartlaştırılmadığı, doğrudan tartışma ve aracılıklara başvurulması yerine, avukat ve mahkemelerin kullanıldığı durumlarda, büyük anlaşmazlıklara ve maliyete yol açabilir. Takip eden anlaşmazlıklarsa, sosyal ilişkileri tahrip edici bir karakter taşımaktadır. Bunlar sadece ayrılan eşler üzerinde değil, sadakatte yaşanan bölünmüşlük, eğitimde yaşanan zorluklar ve suça yönelme gibi çeşitli uzun vadeli etkileriyle çocuklar üzerinde de etkide bulunur. Ev (ve daha genel olarak gayrimenkul), özellikle zor bir problem olarak ortaya çıkar; çünkü evlilik birliğinin bozulması, en azından bir kişinin evden uzaklaşması sonucunu doğurur. Bu değişim, bir yerine iki ev için gerekli düzenlemelerin yapılmasını gerektirir; böylece belki de daha küçük düzeyde iki ev için eski ev ve eşyalarının satılması zorunluluğu doğabilir. Eğer çocuklarla birlikte kalacak olan anne ya da baba yeni bir yere taşınmak zorunda kalırsa, bu gelişme çocukların okul durumunda olduğu gibi, yakınları, tanıdıkları, arkadaş ve akrabalarıyla ilişkilerinde de problemlere yol açacaktır. Gerçi bu türden problemli durumların ortaya çıkışı oldukça nadirdir; çünkü çocukların bakımını üstlenen taraf (ki genellikle kadın-

dır), mevcut evi elinde tutar. Sonuçta boşanmada artış, yalnız annelerin sayısında artış, ev ihtiyacında artış ve ortalama ev büyüklüğünde de önemli bir küçülme anlamına gelir.[13] Bazı belli başlı Avrupa şehirlerinde tek kişilik evler çoğunluktadır.

Eski eşler arasındaki sosyal ilişkiler sorunu, sık sık mülkiyetin bölünmesi sorunu üzerine yoğunlaşır. Çocukların ebeveynleriyle geçirdiklerin zaman konusu da bir diğer sorunlu konudur.[14] Çocukların babalarıyla geçirdikleri zamanın azlığı (ki babalar genellikle çocuklarla beraber yaşayan taraf konumunda değildirler), onların çocuklara destek sağlama konusundaki isteksizliklerine de katkıda bulunur. İlişkiler zorlaşır ve sevgi acı bir şekilde nefrete dönüşür. Bu durum, çiftin yaşadığı ayrılığın duygusal yanlarını doğrudan yaşayan çocukları geleceğe yönelik olarak etkiler. Hatta bu çatışmada çocuklar, bazen anne ya da babadan birinin yanında bile yer alabilirler. Bu arada her iki taraf da kendi "aile"sini oluşturmayı sürdürür. Evlilik bağları bir kenara atılabilir ama (bazı marjinal durumlar dışında) soy bağları ve ebeveynlik bağları atılamaz. Boşanmadaki şiddetli rekabet, bu evlilikten ortaya çıkmış çocukları kaçınılmaz bir şekilde etkiler.

Bu durum, üvey ebeveynlerle kurulan ilişkilerle kısmi olarak düzeltilir. Bu ilişkilerde yeni olan bir yan yoktur, ama sayıları artmıştır. Eskiden bu ilişkilere boşanmanın nefreti yüzünden değil, ölümün acısıyla girilirdi. Ayrıca bu yeniden oluşturulmuş ailelerde, evde yaşayan ebeveynlerin ikinci bir aileleri varsa ve gerekli özeni de göstermiyorlarsa, üvey ebeveynler gerçek ebeveynlerin yerini tutma konusunda yetersizdirler. Bu durumda üvey çocuklar, diğerlerine göre çok daha fazla tecavüz tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar.

Tecavüz

Çocuklara tecavüz, modern Avrupa toplumunun sorunlu alanlarından birisidir. Geçmiş dönemlerde ve başka kültürlerde çocukların eşit olarak bir risk altında olup olmadıklarını söylemek, imkansız değilse de zordur. Ancak cinselliğin kitlesel medyada ele alınışındaki açıklık, cinsellik ve pornografinin ticarileşmesinin aldığı boyutlar, al-

[13] Bkz.: Gullestad and Segalen (eds) (1995), özellikle Finch tarafından yazılan bölüm.

[14] Simpsn (1994).

ternatif pratiklerin gelişmesinde etken olan yeni faktörler olarak görülebilir. Evlerin küçülmesi, akrabalardan ayrılma, üvey ebeveynlerdeki artış gibi durumlarda, "ensest" ilişkilere karşı aile içi yaptırımlar zayıflarken, bu alandaki girişimler de artmıştır. Hiç kuşku yok ki ailenin parçalanması, çocuklarda, bakımlarını üstlenen tarafa karşı daha yüksek duygusal bağların ortaya çıkmasına yol açabilir. Diğer taraf ise, kendisine tanınan sınırlı süre içinde çocuğunu "şımartma"nın yollarını arar (ya da tamamen onu terk eder).

Gittikçe artan sayıda çocuk durumdan bu tarzda etkilenmektedir. 1961 yılında İngiltere'de yalnız anneler çocuklu ailelerin yüzde 5,7'sini oluşturmaktaydı; yirmi altı yıl sonra bu oran, yüzde 14'e çıktı. Bu konuya ilişkin diğer Avrupa ülkelerindeki oranlar da aşağı yukarı aynıdır. Öte yandan genellikle geleceğimiz olarak görülen Amerika Birleşik Devletleri'nde aynı oran 1988 yılında yüzde 22,9'dur.

En temel sorunlardan biri şudur: Yasal ve normatif sistemler, hâlâ sadece ölümle ortadan kalkan bir çekirdek aile çerçevesinde oluşturulmuştur. Yasal sistem, yalnız annelerdeki artışa tedrici olarak uyarlanmaktadır. Ayrılığın sorunlarıyla daha iyi baş edebilmek üzere, birlikte yaşama konusunda sözleşme benzeri düzenlemeler geliştirilmektedir. Evlilik durumunda ayrılık, karmaşık ve pahalı bir düzenleme olarak kendisini gösterir. Bunun nedeni kısmen şudur; eşlerin sahip oldukları şeyler birbirine karışmıştır ve artık bunları ayırt etmek güçleşmiştir. Ayrılma söz konusu olduğunda eşitlik ilkesi gündeme gelir. Ancak bu yaklaşım her zaman kadınların çoğunluğunun iş, emekli maaşı, gelir, mali ya da yasal danışmanlık konularındaki zayıf konumlarını dikkate almaz ve gücü yetenin üste çıkması, *force majeur*, esas uygulama metodu olur. Şu anda mevcut bulunan dengesizlikleri doğrulamak konusunda, boşanma ve ayrılık düzenlemelerinin alacağı daha çok yol vardır.

İdeolojik açıdan sorun şuradadır; bugün bile çok az insan bir evlilik birliğine, sonu gelecek bir şey olarak girer. Bu kesinlik, ayrılma ihtimalinin ilk sözleşmede yer aldığı Arap ya da Musevi evliliklerinde yoktur. Ne var ki böylesi bir ayrılık, eşler tarafından bir ihtimal olarak kabul edilse bile, evliliğin potansiyel olarak geçici niteliğini çocuklara kabul ettirmek imkansızdır. Onlar için anne daima annedir, baba da baba. Bunlar bireyselleştirilmiş, sürekli ve değiştirilmesi olanaksız rollerdir. Evlilik bozulduğunda yaşanan derin acı buradan kaynaklanır. Bunlar, toplumun en az zararla atlatması gereken sorunlardır ve aşk evliliklerinin tersyüzü olarak görülmelidir; ama burada artık aşk duygusu mevcut değildir ve başka sevilenler ortaya çıkmıştır.

Konuya Hıristiyan Kilisesi'nin, ev yaşamının Avrasya tarzları üzerine etkisi hakkında bir tartışmayla başlamıştım. Bu özgün etkiler, İrlanda gibi boşanma ve kürtajın reddedildiği küçük alanlar dışında geniş ölçüde ortadan kalkmıştır. Bu durum, sadece değişen ideolojik perspektiflerle (modernleşme) ya da çalışmanın değişen yapısıyla (endüstri sonrası kapitalizm) değil, fakat paralel sekülerleşme süreciyle ortaya çıkmıştır.

Bu sürecin bir veçhesi, Reformasyon'la birlikte, Rörenasans'tan itibaren, ev yaşamı üzerindeki kilise denetiminin genel olarak zayıflamasıdır. Yasak evlilikler listesi, Protestanlık altında yumuşatılır. Boşanma üzerindeki yasak, on dokuzuncu yüzyılda gevşer; ardından da evlat edinmeyle ilgili yasak ortadan kalkar. Devlet ev yaşamına ilişkin düzenlemeler konusunda önemli sorumluluklar alır ve bu gelişmeler tüm Avrupa ülkelerinde gerçekleşir. Kiliseye hibe, tedrici olarak önemli bir mülk transferi olmaktan çıkar, daha değişik biçimler alır. Benzer bir sekülerleşme süreci, devletin gittikçe artan bir şekilde müdahalelerini artırdığı Katolik ortamlarda gerçekleşir. Örneğin "Batılılaşmanın ikinci saldırısı" olarak nitelenen şey, İspanyol Bourbon Hanedanı'nın aydınlanmacı despotizminin bir sonucu olarak, Amerika'daki İspanyol kolonilerinde gerçekleştirilmiştir. Bourbonlar, kilisenin imtiyazlarını azaltmışlar, Cizvitleri kovmuşlar (1767) ve dinsel mahkemelerin aleyhine olarak, devletin aile sorunları üzerindeki etkisini genişletmişlerdir. Daha sonra gelen bağımsızlıkla, medeni evlilik ihdas edilmiş ve -her ne kadar kilise genel olarak belli bir söz sahibi olmaya devam etse de- seküler eğitime büyük bir ağırlık verilmiştir.

Sekülerleşmenin bir diğer veçhesi ise, doğum kontrol yöntemlerinin Katolikler tarafından dahi kullanılmasıdır. Diğer taraftan on dokuzuncu yüzyılın sonunda herkesi etkilemeye başlamış bulunan demografik düşüş, ucuz ve etkin doğum kontrol yöntemlerinin ortaya çıkışını beklememişti.[15] Tıpkı doğum kontrol hapının 1960'larda, cinsel devrim denilen kadınların cinsel davranışlarının özgürleşmesinde oynadığı önemli role benzer şekilde, yeni doğum kontrol yöntemleri de çocuk sahibi olma konusundaki kontrolleri kolaylaştırdı.

[15] Szreter (1995)

Ancak bu metotlar, kadına başka şeyler yapmalarını, ev dışındaki faaliyetlerde yer almalarını ve çocuklara okulla ilgili çalışmalarında yardımcı olmalarını sağlayacak özgürlükler veren bir işleve sahip değildi. Çocuk yapma konusundaki bu değişim, çalışan kadının kitlesel dönüşünün bir ön şartıydı.

Elbette çocuk yapma konusundaki kontrol daha önceleri gerçekleşti. Bazı demograflar, evlilik yaşında yapılan değişikliklerle, Batı Avrupa'nın nüfus kontrolü konusunda özel bir yeteneğe sahip olduğunu iddia etmişlerdir. Özellikle evlilik yaşının ilerlemesi şeklindeki bir kontrol, bazen gelişmiş ülkeler için bir model olarak görülmüş ve diğerlerinin sahip olmadığı bir "in-built demografik düzenleme" olarak tanımlanmıştır. Ama, ne Avrupa ılımlı nüfus artışı yaşamış tek kıtadır ve ne de evlilik yaşının değişmesi, doğum kontrolünün tek aracıdır. İnsan ırkının ortaya çıktığı yer olan Afrika kıtası, uzun süre düşük bir nüfus yoğunluğuna sahip olmuştur. Yine Çin ve Hindistan'da nüfus artışı, ekonomik başarıları izlemiştir. Gerçekten de pek çok açıdan Avrupa'da endüstrileşmiş ülke nüfuslarının etkin kontrolü, on dokuzuncu yüzyılın sonlarından beri durmuştur. Bu dönem öncesinde çocuk sayısındaki hızlı artış, kısmen, çocuk emeğinin proto ve tam endüstrileşme döneminde derhal değerlenmesi nedeniyle çocuk sayısıyla ihtiyaçları eşleme hedefinden kaynaklanmıştır. Çiftliklerde de emekleri değer buluyordu; fakat bu durum, onların üretim araçlarına ya da alternatif geçim olanaklarına sahip olmalarını sağlamak için gerekenleri yapma gayretiyle birlikte gidiyordu. Daha sonra on dokuzuncu yüzyılda bu amaçlar, eğitim yoluyla sağlanmak durumundaydı ve sayıları konusundaki ilgi ise nitelik değiştirdi.

Ev Bölünmesi

Daha küçük evlere ve daha yalnız ebeveynlere ilişkin bir diğer özellik de, buralardaki yetişkin çocukların ebeveynleriyle, ebeveynlerin de çocuklarıyla birlikte yaşama isteksizliğiydi. Çok uzun bir zamandan beri Batı Avrupa'da evlenmenin (geç yaşlarda yapılmış bir evlenmenin) ardından yeni çift, kendi evlerine yerleşirdi; bunların pek çoğu, evlenmeden önce yaşam boyu hizmetkâr olarak çalışmak üzere evlerini terk ederlerdi. Ancak evli çiftler genellikle akrabalarının yakınlarında yaşarlar ve yaşlılıklarında onları desteklerlerdi. Bu destek, akrabaların çiftlik ya da başka tür işyerlerinin gençlerce alındığı ve karşılığında onlara bir

"emeklilik geliri" sağlandığı bir çeşit emeklilik sözleşmesine dayanırdı. Bu sözleşmeler bazen kesin noter sözleşmesi biçimini alabildiği gibi, sevgi temelli ya da sadece karşılıklı alışverişe dayanan "sözleşme-dışı" elemanların egemen olduğu durumlar da söz konusuydu.

İngiltere'de genç kuşak hâlâ evi erken terk etmektedir. Yüksek öğrenim yapanlar, yakın zamanlara kadar yatılı burslarla desteklenmekteydiler. Bu burslar şimdi pek yaygın değildir; fakat öğrenciler gelecekteki gelirleriyle ödeyecekleri borçlanmayı ve bu yolla daha erken bağımsızlık kazanmayı tercih etmekteler. Avrupa'nın diğer yerlerinde öğrenciler, öğrenim sırasında daha çok anne babalarının evindedirler. İtalya'da erkek çocuklar, öğrenim yapmasalar bile evde kalmaya eğilimlidirler; kızlara gelince, onlar da evi sadece ileri yaşlarda terk ederler. Ne var ki evden ayrılma zamanı ne olursa olsun içinde yaşadığımız dönemde, artık belli güçlüklerle karşılaşma durumunda ya da herhangi bir dönemde ebeveynler tarafından geçindirilmek üzere eve geri dönme konusunda belli bir isteksizlik mevcuttur. Bunun yerine, desteğinin bir tür hak olarak kabul edildiği devlete dayanma tercih edilmektedir. Ama tabii bu hakkın, kamu nezdinde bir görevi karşıladığı ölçüde bir anlamı da vardır. Tüm haklar "insani"dir fakat hiçbiri doğuştan ya da kendiliğinden değildir; haklar, sosyal olarak belirlenirler. Çocuklar artık ebeveynlerle kalmamaktadır; ama öte yandan yaşlanan ebeveynlerin önemli bir kısmının, çocuklarının ya da diğer akrabalarının yakınlarına taşındıklarını ve böylece duygusal ya da benzeri bir destek aldıklarını gösteren pek çok kanıt vardır. Ancak mali yardım söz konusu olduğunda ebeveynler, tıpkı çocuklar gibi kendi fonlarını oluşturmayı hedeflerler. Ne var ki –her ne kadar kuşaklar arasındaki karşılıklı dayanışma devam etse de– yaşadıkları sürece bu fonları başkalarına bırakmakta gittikçe daha az istekli olmaktadırlar. Böylesi fonlarının olmadığı durumlarda yaşlılar da, devlet emeklilik gelirine ve yardım servislerine başvururlar. Yirminci yüzyılda geniş kapsamlı sosyal yasaların kabulüyle, bağımlılık kültürü yaygınlaşmıştır. Ne var ki bizzat başarısı, bu olguyu tehdit etmektedir. Çünkü söz konusu olan, kamu hazinesinin gittikçe artan bir kısmıdır. Bu durum, bu hazineye katkıda bulunmak zorunda olanlardan potansiyel bir tepki ihtimalini içinde taşımaktadır. Bu tepki, sosyal bütçeyi kısıtlamak konusunda politik temsilciler üzerinde baskı anlamına gelir. Belki de sonunda bu tepki bireyleri, (şu anda Akdeniz Avrupa'sında hâlâ söz konusu olduğu üzere) aileye daha fazla, sosyal yardıma ise daha az bağımlı olmaya zorlayacaktır.

Sosyal yardıma saldırı sık sık, hiç de yeni bir olgu olmayan yalnız anneleri hedef alır. Eski dönemlerin Avrupa'sında çok sayıda kadın evlenmeden önce hamile kalırdı. Evlenmemişlik, sık sık söylendiği üzere cinselliğin reddedilmesi ve sakınma kültürünün benimsenmesi anlamına gelmemekteydi. Öte yandan hamileliği, genellikle evlilik ya da birlikte yaşamanın izlemesi gerekirdi. Yaygın bir şekilde uygulanan *Bundling* ya da *kiltgang* âdetine göre, kızın evinde geçirilen gecede çift, tam cinsel birleşmeden kaçınmaktaydı.[16] Ama bu kaçınma değişmez bir şekilde uygulanmamakta, o nedenle de evlilik öncesi hamilelikler ortaya çıkmaktaydı. Bu kadınların çoğu evlenmekteydi ya da Kıta Avrupa'sında olduğu gibi çocuklarını kimsesizler evine bırakmaktaydılar. O yüzden de yalnız anne sayısı sınırlıydı.

Bugün yalnız anne sayısı çok daha yüksektir. Bu, bir noktaya kadar ölümlerin ama daha çok boşanmaların ya da tek başına anne olma olgusunun bir sonucudur. Bu eğilim sadece Avrupa'da değil, en gelişmiş ileri ülkelerde de kendisini hissettirir. "Aile"ye alternatif biçimler, eşcinsellik ve lezbiyenliğin ifade ettiği diğer birlikte yaşama biçimleri gibi, artık çoğunluk tarafından normal olarak kabul edilmektedir. Son yirmi yılın en büyük dönüşümlerinden biri de budur.

Ortaya çıkan sonuçlar çeşitlidir. İlk olarak kadınların tek başlarına büyüttükleri çocuk sayısında artış olmuştur; çünkü boşanma durumunda çocuğun bakımından sorumlu olan yüzde 90 oranında kadınlardır. Bunun sonucu olarak babalar, ilk ailelerinde marjinal bir konuma düşerler ve yeterince bir rol modeli sağlayamazlar. Sık sık değerini kaybetmiş idol ya da başarısız olmuş Tanrı konumundadırlar. Bu başarısızlık, aile yaşamının psikolojik özelliklerini değiştirmiş olmalıdır. Baba, halefi tarafından, yani oğlu tarafından değil, karısı tarafından ve görevden çekilme olgusu tarafından "öldürülmekte", "intihar" etmektedir. Bazılarının feminizmin (ya da en azından kadınların) zaferi olarak gördükleri bu olguya karşı, babalardan bir tepki de gelecektir. Bu tepki bazı babaların hırslarını çocuklarından alması olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak bu konuda bir şeyler yapsalar da yapmasalar da, her durumda onlar için kriz yaratan bir durum söz konusudur. Anne babanın ayrılması ya da bunlardan birinin ortadan

[16] Sole (1975).

kaybolması, genellikle ergenlikten sonra bile devam edecek bir sorun yaratır. Ama bunun, çocuğun öğretim alanındaki başarısı üzerindeki etkileri yeterince net değildir. Çocukların bu duruma uyum sağlamaları, akrabalığa yeni bir biçim vermeleri, ebeveynlerin bir ilişkiyi bitirmesinden çok daha zor bir şeydir.

Süreç, daha küçük evlerin, daha küçük ve daha dağınık ailelerin varlığıyla bağlantılıdır. Paris ve Londra'da hanelerin çoğunda, tek bir kişi yaşamaktadır.[17] Bu azalma, ev ihtiyacında da büyük bir artış yaratır. Bu durum, kapitalizm koşullarında aile konusundaki teorileri de köklü bir şekilde etkiler. Küçük, tecrit edilmiş çekirdek aile yerine artık daha küçük, daha dağılmış ve parçalanmış aileler vardır. Hatta çocuklarıyla aynı evde yaşayan bir çiftten söz ediyorsak, burada söz konusu olan bazen aile de değildir. Müsli paketi aile, modernleşme sürecinde bir son nokta olarak değil, ailenin hareketli gelişiminde bir evre olarak ortaya çıkar. Bunun yüzde 50 ile ifade edilen önemli bir kısmı, yalnız bir dönemi başlatacak tarzda duygusal olarak ayrılacak ve evlerini ayıracaktır. Ardından bazı durumlarda yeniden evlenmeyle, kimilerine göre yeniden oluşturulmuş (ya da "post modern"), kimilerine göre ise "belirsiz aileler" olarak adlandırılan biçimler ortaya çıkar.[18] Boşanma, genellikle yeniden evlenmeye ya da ikinci bir ilişkiye yol açar. Bu yeni ilişki, babanın dikkatini eski eşinden ve çocuklarından başka bir alana yönlendirirken, genellikle daha önceki evlilik birliğinden daha kısa bir ömre mahkum olmaktadır.

Karıkoca Ailesi

Her ne kadar ortada eskisine göre çok daha fazla tek başına kalan ebeveyn varsa da bu durum, popüler gazetecilerce sık sık iddia edildiği üzere "ailenin sonu" olarak algılanmamalıdır. Çünkü bireyler, bir ilişkiden, başka bir ilişkiye yönelmek için kurtulmaktadır. Hiç kuşku yok ki bunun böyle olması için pek çok neden vardır: Beraberlik ihtiyacı, işbölümü, mali tasarruf, cinsellik, sosyal beklentiler ve verilen

[17] İngiliz hükümeti tarafından (Ocak 1999), 2011 yılında evli olmayan yetişkinlerin, evli yetişkinlerden daha fazla olacağı öngörülmüştür; birlikte yaşayan çiftlerin sayısı 2020'de iki kat artacak ancak bu gelişme, evliliğin gerilemesini ortadan kaldırmayacaktır. (*Financial Times* 9 ocak 1999).

[18] Bu kavramlar, sırasıyla Stacey (1990) ve Simpson'a (1994) aittir.

haklar. Londra'da bulunan Aile Politikası Çalışmaları Merkezi'nin yakınlarda yayımladığı bir rapor, Avrupa Birliği'nin tersi yönde değişim konusundaki sürekli kaygısına rağmen, tüm kanıtların çocukların sosyalleşmesini sağlayan bir birim olarak ailenin merkezi yerini korumaya devam ettiğini gösterdiğini belirtmektedir.

O nedenle tüm bu alternatif düzenlemelere rağmen, Avrupa'da çocukların büyük bir kısmının ergenliğe anne-babasıyla birlikte ulaşacakları söylenebilir. Bu durumdan şikayetçi olmayanlar, ana-babayı birlikte ve zıt da olsa aktif bir iletişim içinde tutan çekirdek aileyi ideal olarak göreceklerdir. Ancak nüfusun gittikçe artan bir kısmı ise, farklı açılı bir yaşam deneyine sahiptir. Mali bağımsızlık koşullarında ve on dokuzuncu yüzyıldan beri yaşam boyu evlilik süresinin iki katı artması durumunda sürekli taahhüt, hele bu olgu aşk ve özgür seçim üzerine temellenmiş olarak görüldüğünde çok fazla şey anlamına gelmektedir ve aşk ortadan kalktığında, tersinden bakıldığında aynı ideoloji, tekrar seçebileceğinizi ve "ahenkli sevgi" olarak adlandırılan türden bir başka ilişkiyi yeniden kurabileceğinizi söylemektedir.[19] Böylesi bir süreksizlik, romantik idealin gizli gerekliliğidir.

Bu ideoloji, evrensel ve sürekli eş beraberliğinin sonunu (ve bu anlamda aynı evde ikamet eden çekirdek ailenin evrenselliğinin ve sürekliliğinin de sonunu) ilan etmektedir. Gittikçe artan oranda ev grupları, yeniden yapılandırıldıklarında çok daha karmaşık bir hale gelirler. Boşanmış kadın ve erkeklerin çoğu boşanmış erkek ve kadınlarla evlenmektedir.[20] Sonuçta ortaya çıkan üveylik ilişkisinin görüldüğü aileler, ister aynı evde ister ayrı yerlerde ikamet etsinler, mekanın, paranın ve zamanın düzenlenmesi açısından çok daha karmaşık hale gelirler. Bölünmüş ailelerin rituelleri, tatilleri kadar bol gözükmekte.

Bu çalışmada yapmak istediğim, Avrupa'da ailenin ilk dönemlerinden itibaren tarihindeki bazı önemli etkenlere işaret etmekti. Bu kıtanın kapitalizmin gelişimi, endüstrileşme ve modernleşme konularındaki yeganeliği üzerinde durmaktan kaçınmayı hedefledim. Her ülke ve her birim için söz konusu olduğu üzere Avrupa da, aile, evlilik ve akrabalık konularında bazı açılardan yeganeydi. Bu "yegane"lik

19 Giddens (1992).

20 1991 yılı İngiltere'sinde.

özelliklerinin, kapitalizmin "Avrupa mucizesi"nin doğumuna yol açmış bulunan sosyo-ekonomik gelişmeleriyle herhangi bir bağlantısı olup olmadığı elbet tamamen ayrı bir konudur. Ama şunu da eklemek gerek ki, ilk merkantil evrelerinde bu "mucize", düşünüldüğünden daha az yeganeydi. Bu uyarı, Cambridge Grubu ve diğer tarihsel demografyacılar tarafından önerilen "Avrupa evlilik modelleri"nin özelliklerine ve hatta daha da fazla, sosyal tarihçilerin modern aileye bağlı "mentaliteler"le ilgili iddialarına bile uygulanabilir (genel olarak neden değil, sonuç olarak). Yine bu kuşkular, Germen kabilelerdeki iki yanlı veraset türünden diğer "benzersiz" özelliklere ve hepsinden çok da Hıristiyan Kilisesi'nin emir ve yasaklarına da uygulanabilir. Bu örgütlenme, aile hayatına ilişkin düzenlemenin büyük bir kısmını toplumdan ve devletten almış bulunmaktadır. (Hatırlatmak gerek ki toplumun daha önceki bazı normları ve ilgileri çok farklıydı ve bunlar kilise tarafından ortadan kaldırılmıştı.) Devlet, Roma İmparatorluğu'nda aile yaşamına müdahalede etmiş, daha sonraları da (örneğin Reform döneminde ve ulus devletlerde) aile kurumuna bazı saldırılarda bulunmuştur. Ancak bu müdahale ve saldırılar, on dokuzuncu yüzyılda endüstriyel kapitalizmde sekülerleşme ve laiklik sürecinin üste çıkmasına kadar kitlesel bir nitelik almamıştır.

Kanımca, Avrupa ailesinin kapitalizmi kolaylaştırdığına ilişkin çok az kanıt vardır. Eğer söz konusu olan merkantil kapitalizm ve proto-endüstriyel üretim, dağıtım ve ticaret için gerekli olan girişimcilikse, o taktirde kabul etmek gerek ki bu gelişmeler sadece Batı'ya özgü değildir. İpek, porselen ve bronz ile Çin'de, pamuk ile Hindistan'da ve çömlekçilikle de ilk dönemin Akdeniz'inde kendisini göstermiştir. Bu yerlerdeki aile sistemleri büyük farklılıklar göstermektedir. Ama eğer söz konusu olan endüstriyel kapitalizm ise, bunun on sekizinci yüzyılın sonundaki gelişmesi Batı Avrupa merkezlidir. Ancak bu özgün değişimi engelleme ya da ona yardımcı olma konusunda ailenin rolü çok azdır. Aile yapıları Osaka, Ahmetabad ve Şangay'da endüstrileşmeyi önlememiştir. Ama bu sürecin aldığı özel biçimler, ailenin niteliği, maliyesi ve geniş ilişkileri tarafından etkilenmiş olabilir.

Modernleşme ise (kapitalizm ve endüstrileşmeden sonra) açıklanması gereken üçüncü tanımdır. Ama şurası çok açık ki, söz konusu olan hareketli bir hedeftir ve o yüzden de post-modernlik gibi kavramlar gündeme gelmektedir. Sosyolog ve tarihçilerin pek sevdiği "modern" ve "geleneksel" gibi dikotomilerin, sadece yeterince net

olmayan işaret noktaları olarak yararlı oldukları ama analitik araç olarak kullanılamayacakları konusunda ısrarlıyım. Moderni (ve moderniteyi) oluşturanın ne olduğu konusunda bir anlaşma yoktur; dolayısıyla da neyin açıklanması gerektiği konusunda da bir anlaşma olamaz. Aile üzerine yapılan çalışmalarda bir yazar, duygusal aile gibi bir pozitif özelliği seçer, bir diğeri ise, sık gerçekleşen boşanma gibi bir negatif özelliği.

Elbette aile yaşamı, Rönesans ve Reformasyon'dan sonra değişmiştir. Ama çoğunluk için bu değişiklik, -hiç de bazılarının iddia ettiği gibi- çok büyük boyutlarda bir değişiklik değildir. Protestanlığın doğuşu (ki daha önceki bid'atları izlemiştir), Katolik normların değişimi ve tedrici sekülerleşme süreci, kişinin kimle evlenebileceği konusunda değişikliklere yol açmıştır. Bu konu, toprak ve mülkün intikalini etkilediği kırsal toplumda büyük önem taşımaktaydı ve o yüzden de Katolik bölgelerde, Luther'in şiddetle reddettiği hoşgörü ve muafiyet taleplerine yol açmıştı. Yasaklar şehirlerde de önemliydi. Bunu, yasaklanma dereceleri hakkında, özellikle ölen eşin kız kardeşiyle evlenme konusunda üretilen geniş yazımda görmek mümkündür. Bu konu, İngiltere'de on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmış ve bu dönemin sonlarına doğru, ensest "tabusu"nun "evrenselliği" üzerine akademik ilgiyi şekillendirmiştir. Ama hepsinden öte aile, Endüstri Devrimi'yle değişmiştir. Engels gibi gözlemcilerin hatırlattığı üzere bu değişim, erkek, kadın ve çocukların geçimlerini sağlama yollarında büyük dönüşümleri ifade ediyordu. Büyük çoğunluk için, aile yaşamının ev ekonomisine bağımlılığı gevşemiştir. Politik sistem, çıkar gruplarının baskısı, maliyeye ve eğitime ilişkin özgürlük ve fırsatlar, kitlesel medya tarafından yaratılan diğer unsurlar, bu değişimde büyük rol oynamıştır. Ancak bu gelişmeler ne tesadüfi ne de iradeye bağlı gelişmelerdir. Çünkü paralel değişimler, Avrupa'nın geniş bir kısmında gerçekleşir. Ama Kuzey ile Güney, Doğu ile Batı, Protestan ile Katolik arasında ortaya çıkan bazı iç farklılıklar da vardır. Endüstrileşme, tüm kıta çapında ev yaşamının gelişmesinde benzer yönelişler üreterek, Avrupa içindeki ve diğer gelişmiş ülkelerdeki bu farklılıkları azaltma eğilimi göstermiştir. Bu süreç, Avrupa'da Almanya'yı merkez alan İkinci Endüstri Devrimi'yle devam etmiş ve kadınlara büro, dağıtım ve eğitim alanında, "ağır" endüstrilerin sağladığından daha büyük olanaklar sağlamıştır. Savaş sonrası Avrupa ve Amerika'sında hafif endüstrilerde, hizmetler alanında ve medya sektöründe yoğunlaşmayı ifade eden Üçüncü Endüstri Devrimi'yle bir-

likte gerçekleşen yaygın eğitim, çok daha geniş olanaklar sağlamıştır. Kadın hareketi ve daha genel olarak da liberal ideolojilerin harekete geçirdiği bu değişimler, ev grubu içindeki iktidar ve görevler üzerinde ve 1960'ların cinsel devrimi üzerinde etkilerde bulunmuştur. Tüketim harcamaları ve tüketim toplumunun üretim sistemi, "çalışan eş"lerin ve bir bütün olarak da çalışan kadının katılımını talep etmiştir. Böylelikle ekonomi ve seküler ideolojiler, kilise ve dinsel örgütlenmelerin ilgi alanlarına el koymuşlar ve aile yaşamının çerçevesini değiştirmişlerdir.

Sözlük

Babayanlı (agnatik) — Yalnız erkekler aracılığıyla izlenen akrabalık ilişkileri (soy grupları sıralamasına göre olmayabilir).

Birlik (alliance) — Birçok kuşakta tekrarlanan tipten evlilikler için kullanılan terim (örneğin, âdetlere göre evlilik).

Çift yanlı — Ebeveynden her birine göre izlenilebilen akrabalık ilişkisi.

Borough English — En küçük oğulun vâris olması.

Borough French — En büyük oğulun vâris olması.

Kabile — Tek yanlı soy bağlantısı içinde olduğu varsayılan insan topluluğu; ya ataerkil bir kabilede babayanlı olarak ya da anaerkil bir kabilede anayanlı olarak.

Çift yanlı (cognate) — Çift yanlı ilişki türü (Roma Hukuku'nda babayanlı olmayan ve tamamlayıcı bağla oluşan akrabalıklar).

Paralel akrabalık — Kardeşler ya da onların soyları arasındaki akrabalık ilişkileri.

Tamamlayıcı bağ — Tek yanlı soy izlenmesinde uygun olmayan ebeveyn (örneğin ataerkil kabilede anne).

Karmaşık aile — Birden fazla çekirdek aile ebeveynini içeren (örneğin üvey anne-baba) aileyi tanımlamak için kullanılan belirsiz bir terim.

Karıkoca fonu — Kankocanın evlilik sırasında getirdiği mülklerin birleştirilmesinden oluşan fon; genellikle kendi ebeveynlerinden bağımsız olarak çifte aittir.

Kandaş	Anne ya da baba aracılığıyla oluşan ilişki (daha doğru bir ifadeyle "kan bağı" ile oluşan akrabahk, evlilikle oluşandan farklı).
Soy	Burada bağdan farklı olarak tek yanlı (yalnız erkekler ya da kadınlar aracılığıyla) soyları tanımlamak için kullanılmıştır. Bu terim aynı zamanda, evlat edinme gibi suni bir şekilde yaratılanlar da dahil doğumla oluşan tüm ilişkileri tanımlamak için kullanılır.
Devir	Oldukça ayrıcalıklı hakların (özellikle mülkiyet hakkı) potansiyel vârislere, ölüm halinde ya da yaşarken (örneğin, çeyiz ve miras olarak) devri.
Farklı devir (diverging devolution)	Mülkün ölüm neticesinde, evlilikle ya da başka bir şekilde (*inter vivos*) her iki cinsten çocuğa devri.
Dulluk geliri (dower)	Dul kadının kocasının ölümünden sonra hak kazandığı mülk ve gelir.
Drahoma	Kadına evlendiği zaman verilen mülk.
Temel ya da çekirdek aile	Anne, baba ve çocuk. Her insanın iki çekirdek ailesi vardır; birisi kendisinin içine doğduğu aile, diğeri evlenerek oluşturduğu ve çocuk sahibi olduğu aile.
Özgürleşme (emancipation)	Çocukların yasal ve mali olarak anne babanın denetiminde ve bakımında olmadıkları durum.
Endogami	Evliliğin grup içinde yapılmasını zorunlu kılan kural, özellikle Hindistan'daki kastlar arasında.
Epiklerate	Bkz. Kadın vâris.
Egzogami (Dışevlilik)	Belirli bir grubun dışından biriyle evlenme zorunluluğu.
Geniş hane	Kardeş bağları temelinde oluşturulan hane.

Genişletilmiş aile	Temel aile dışında akrabalar (örneğin, büyükanne ve büyükbabaya bağlı akrabalar) arasındaki ilişkileri içeren aile.
İçgüvey	Genellikle vâris bir kadınla yapılan, erkeğin, geleneksel olanın tersine, kadının bulunduğu topluluğa yerleştiği evlilik biçimi.
Gavelkind	İngiltere'de Kent'te uygulanan mirasın erkek çocuklar arasında dağıtılması.
Gens	Esas olarak Romalı babayanlı kabile; zaman zaman tüm ataerkil kabileler için kullanılır.
Kadın vâris	Erkek kardeşin olmadığı durumda ebeveyn mülkünün vârisi olan kız (Yunanistan'da *epiklerate*).
Hane ya da ev halkı (household)	Tek bir tüketim grubu oluşturan insanlar (*ev dolusu* (houseful) - aynı yerleşim grubunda olanlar).
Hypergamy	Kadının daha üst sınıftan ya da statüden bir erkekle evlenmesi.
Hypogamy	Kadmm daha alt sınıftan ya da statüden bir erkekle evlenmesi.
İçevlilik	Zorunlu olmamakla birlikte bir grup ya da kategori içi evlilik.
Isogamy (sınıf-içi evlilik)	Aynı sınıftan ya da statüden biriyle evlilik.
Birleşik aile	Kardeşlerin babaların ölümünden sonra aynı mülkte birlikte yaşamaları; genellikle Hintliler tarafından uygulanır.
Jural (yasal)	Mahkemelere götürülmeyen ama resmi olarak cezalandırılabilen kurallar.
Akraba (kin)	Bağ ya da kan yoluyla ilişkili olan kişiler.
Akrabalar (kindred)	Kadın ve erkeğin akrabaları, bir büyükten (bir çift) aşağı doğru inen, ya

da kendinden (ya da kardeşlerden) yukarı doğru çıkan akrabalar.

Geç evlilik — Demografik tarihçiler tarafından, erkeklerde 26 yaş üstü, kadınlarda 23 yaş üstünde yapılan evlilikler için kullanılan tanım.

Levirate — Ölen adamın yerine geçen ve ölenin dul karısıyla evlenen akraba (örneğin, kendi çocuklarının jenitörüdür ancak onların babası değildir).

Ömür boyu hizmetkârlar — Ergenlik yaşında (genellikle yatılı olarak) bir eve hizmetli olarak giren ve kendi evlerini kurana ve evlenene kadar o görevde kalan hizmetçiler.

Lineages — Sülaleyi tanımlayan bir Ortaçağ terimi; günümüzde, aralığı derinliğine göre değişen kadın ya da erkek atanın tek yanlı soyağacı olarak kullanılmaktadır.

Sülale (Linages) — Sülalenin Avrupa'da genellikle soylular arasında kullanılan, tek yanlı soy versiyonu. Bu sülale ilişkisinde kadınların vâris ya da drahoma olarak mülk edinme hakları vardır.

Anaerkil — Birçok alanda, özellikle aile içinde kadın kontrolünü belirten belirsiz bir kavram.

Ana odaklılık (matrifocality) — Karayipler'de annenin merkezde olduğu ev grupları.

Matrilocal — Evlilik sonrası yerleşim yerinin kadın tarafından belirlenmesi.

Uygunsuz evlilik (mésalliance) — Kabul edilen sınırlar dışında, eşit statüde olmayanlar arasındaki evlilik.

Monogami — Tek eşle evliliği zorunlu kılan toplumsal kural.

Optative (isteğe bağlı) — Kuzey Fransa'daki miras sistemlerinde kullanılan bir yöntem. Buna göre kişi ya evden ayrılırken kendi payına düşen mülkü alır ya da ebeveyninin ölümüyle.

Ataerkil (patriyarka)	Birçok alanda, özellikle aile içinde erkek kontrolünü belirten belirsiz bir kavram.
Babasoy	Yalnız erkekler aracılığıyla izlenen akrabalık ilişkisi.
Soyadı (patronymic)	Babadan alınan aile (ya da grup) soyadı.
Peculium	Karının kendi kendine biriktirdiği mülk.
Poligami	Aynı anda birden fazla kadınla evlenme hakkı.
Tercihli evlilik	Kişinin zorla değil, kendi isteğine bağlı olarak genellikle akrabalarla yaptığı evlilik.
Ekberiyet hakkı	En büyük oğula devir (genellikle tercih edilen ama ayrıcalıklı olmayan hakların verilmesi). Bazen kadınlar da bundan yararlanabiliyordu (örneğin, Bask ülkesinde).
Yasaklanan dereceler	Aralarında evliliğin yasak olduğu akraba yelpazesi.
Rituel akraba	Kan kardeşliği ya da vaftiz anne-babalığı gibi, kişilerin ritueller ya da dini yollarla edindikleri akrabalar.
Kardeş	Aynı anne ve babadan doğan erkek ya da kız kardeş.
Sororate	Erkek dulun, ölen karısının kız kardeşiyle evlenme zorunluluğu.
Manevi akraba	Rituel ya da yapay akraba edinmenin Hıristiyanlık'ta görülen biçimi, vaftiz anne-babalığı.
Miras (succession)	Mevki, mülkiyet ve sülale mirasının (ya da devir) akrabaya (genellikle tek yanlı) devri; ben bu sözcüğü genellikle birincisi için kullanıyorum.
Kabile	Oldukça küçük sosyo-etnik grup için kullanılan belirsiz bir terim.

Tek çocuk hakkı (unigeniture)

Küçük, büyük, kız ya da erkek olduğu fark etmeksizin, mirasın tek çocuğa devri.

Tek yanlı

Yalnızca erkekler ya da yalnızca kadınlar aracılığıyla izlenen ilişkiler.

Kadının mülk kompleksi (women's property complex)

Birçok önemli Avrasya toplumunda mevcut olan, kadının evlilik ve statü konusundaki tüm etkilerini de içeren, kadının aile mülkünün devrine dahil olduğu sistem.

Bibliyografya

Anderson, M. 1971. *Family Structure in Nineteenth Century*; Lancashire. Cambridge.

Ariès, P. 1962 [1979]. *Centruies of Childhood*. New York.

Badinter, E. 1980. *L'Amour en plus: histoire de l'amour maternel - XVIIe - XXe siècle*. Paris.

Banfield, E.C. 1958. *The Moral Basis of a Backward Sòciety*. Glencoe, III.

Barbagli, M. 1991, Three household formation systems in eighteenth and nineteenth-century Italy. In *D. I.* Kertzer and R. P. Saller (eds), *The Family in Italy from Antiquity to the Present*. New Haven.

Benveniste, E. 1969. *Le Vocabulaire des institutions indo-européennes*, vol. 1. Paris.

Bernand, C. And Gruzinski, S. 1996. Children of the Apocalypse: the family in Meso-America and the Andes. In A. Burgière et. Al. (eds), *A History of the Family*, vol. II. Cambridge.

Boswell, J. 1988. *Kindness to Strangers: the abandonment of children in Western Europe from Late Antiquity to the Renaissance*. New York.

Bremmer, J. and van den Bosch, L. (eds) 1994. *Between Poverty and the Pyre: moments in the history of widowhood*. London.

Brettel, C.B. 1991. Property, kinship and gender: a Mediterranean perspective. In D. I. Kertzer and R. P. Saller (eds) 1994. *The Family in Italy from Antiquity to the Present*. New Haven.

Chaytor, M. 1980. Household and kinship: Ryton in the late 16th and early 17th centuries. *History Workshop Journal* 10: 25-60.

Coleman, E. 1974. L'infanticide dans le haut moyen Age. *Annales ESC* 20: 315-35.

Corbier, M. 1991. Constructing kinship in Rome: marriage and divorce, filiation and adoption. In *D. I.* Kertzer and R. P. Saller (eds) 1994. *The Family in Italy from Antiquity to the Present*. New Haven.

Couroucli, M. 1985. *Les Oliviers du ligneage.* Paris.
Czap, P. 1982a. A large family: the peasant's greatest wealth. In R. Wall, J. Robin and P. Laslett (eds.), *Family Forms in Historic Europe.* Cambridge.
– 1982b. The perennial multiple family household: Mishino, Russia 1782-1858. *Journal of Family History* 7: 8-26.

Davis, J. 1973. *Land and Family in Pisticci.* London.
Davis, N. Z. 1995. *Women on the Margins: three seventeenth-century lives.* Boston.
Duby, G. 1978. *Medieval Marriage: two models from twelfth-century France.* Baltimore.
Dumont, L. 1981. La genèse chrétienne de l'individualisme: une vue modifiée de nos origines. *Le Débot* 15: 124-46.
Dublacak, U. 1995. Viehisch, Freeh und onverschampt: inzest in Südwest deutshcland, ca. 1530-1700. In O. Ulbricht (ed), *Von Huren und Robenmütten: weibliche kriminalitat in der Frühen Neuzeit.* Cologne.

Engels, F. [1972]. *The Origin of the Family, Private Property and the State.* London.

Ferrante, L. 1996. Marriage and women's subjectivity in a patrilineal system: the case of early modern Bologna. In M. J. Maynes et al. (eds), *Gender, Kinship, Power: a comparative and interdisciplinary history.* New York.
Flandrin, J. F. 1979 [1976]. *Families in Former Times: kinship, household and sexuality.* Cambridge.

Galt, A. H. 1991a. Marital property in an Apulian town during the eighteenth and early nineteenth centuries. In D. I. Kertzer and R. P. Saller (eds), *The Family in Italy from Antiquity to the Present.* New Haven.
– 1991b. *Far from the Church Bells: settlement and society in an Apulian town.* Cambridge.
Garnsey, P. 1991. Child rearing in ancient Italy, In D. I. Kertzer and R. P. Saller (eds), *The Family in Italy from Antiquity to the Present.* New Haven.
Gaunt, D. 1983. The property and kin relationships of retired farmers in Northern and Central Europe. In R. Wall et al. (eds), *Family Forms in Historic Europe.* Cambridge.

Giddens, A. 1992. *The Transformation of Intimacy: love and eroticism in modern societies*: Oxford.
Gies, F. And J. 1987. *Marriage and the Family in the Middle Ages*. New York.
Ginsborg, P. 1990. *A History of Contemporary Italy: society and politics 1943-1988*. Harmonswordth, Middlesex.
Goody, J. 1962. Death, Property and the Ancestors. Stanford.
– (ed.) 1966. *Succession to High Office*. Cambridge.
– 1972. The evolution of the family. In P. Laslett and R. Walls (eds), *Household and Family in Past Time*. Cambridge.
– 1976. *Production and Reproduction: a comparative study of the domestic domain*. Cambridge.
– 1983. *The Development of the Family and Marriage in Europe*. Cambridge.
– 1990. *The Oriental, the Ancient and the Primitive*. Cambridge.
– 1996. *The East in the West*. Cambridge.
Greilsammer, M. 1990. *L'Envers du tableau: mariage et maternité en Flandre médiévale*. Paris.
Guichard, P. 1977. *Structures sociales "orientales" et "occidentales" dans l'Espagne musulmane*. Paris.
– and Cuvillier, J.-P. 1996. Barbarian Europe. In A. Burgière et al. (eds), *A History of the Family*, vol. 1. (Fr. edn. 1986). Cambridge.
Gullestad, M. And Segalen, M. (eds) 1995. *La Famille en Europe: parenté et perpétuation familiale*. Paris.

Hajnal, J. 1982. Two kinds of pre-industrial household formation systems. *Population and Development Review* 8: 449-94.
Hammel, E. A. 1972. The zadruga as process. In P. Laslett and R. Walls (eds), *Household and Family in Past Time*. Cambridge.
Hanawalt, B. 1986. *The Ties that Bound: peasant families in medieval London*. New York.
– 1993. *Growing up in Medieval London: the experience of childhood in history*. New York.
– 1996. Patriarchal provisions for widows and orphans in medieval London. In M. J. Maynes et al. (eds), *Gender, Kinship, Power: a comparative and interdisciplinary history*. New York.
Harrington, J. E. 1995. *Reordering Marriage and Socety in Reformation Germany*. Cambridge.
Hasluck, M. 1954. *The Unwritten Law of Albania*. Cambridge.
Herlihy, D. 1985. *Medieval Households*. Cambridge, MA.

– and Klapisch-Zuber, C. 1978. *Les Toscans et leurs familles: une étude du 'catasto' florentin de 1427*. Paris.

Hill, B. 1989. The marriage age of women and the demographes. *History Workshop Journal* 28: 129-47.

Hodges, R. 1982. *Dark Age Economics: the origins of towns and trade AD 600-1000*. London.

Homans, G. C. 1941. *English Villagers of the Thirteenth Century*. Cambridge, MA.

Horrel, S. And Humphries, J. 1995. Women's labour force participation and the transition to the male-breadwinner family, 1790-1865. *Economic History Review* 48: 89-117.

Hufton, O. 1995. *The Prospect before Her: a history of women in Western Europe*, vol. 1, 1500-1800. London.

– 1998. The Widow's mite and other strategies: funding the Catholic reformation. *Transactions of the Royal Historical Society*, forthcoming.

Ingram, M. 1987. *Church Courts, Sex and Mariage in England, 1570-1880*. Cambridge.

Jones, P.M. 1985. *Politics in the Rural Society in the southern Massif Central c. 1750-1880*. Cambridge.

Kerblay, B. 1996. Socialist families. In A. Burgière et al. (eds), *A History of the Family*, vol. II. Cambridge.

Kerr, M. 1958. *The People of Ship Stree*. London.

Kertzer, D. I. and Saller, R. P. (eds) 1984. *Family Life in Central Italy*. New Brunswick.

– ve - 1991. *The Family in Italy from Antiquity to the Present*. New Haven.

– ve - 1993. *Sacrificed for Honor: Italian infant abandonment and politics of reproductive control*. Boston.

Kiernan, K. and Wicks, M. 1990. *Family Change and Future Policy*. London: Family Policy Studies Centre.

King, P. D. 1972. *Law and Society in the Visigothic Kingdom*. Cambridge.

Kirshner, J. 1991. Materials or a gilded cage: non-dotal assets in Florence, 1300-1500. In D. I. Kertzer and R. P. Saller (eds), *The Family in Italy from Antiquity to the Present*. New Haven.

Klapisch-Zuber, C. 1985. *Women, Family and Ritual in Renaissance Italy*. Chicago.

– 1991. Kinship and politics in fourteenth-century Florence. In D. I. Kertzer and R. P. Saller (eds), *The Family in Italy from Antiquity to the Present*. New Haven.
– 1996. Family trees and the constructiün of kinship in Renaissance Italy. In M. J. Maynes et al. (eds), *Gender, Kinship, Power: a comparative and interdisciplinary history*. New York.

Lacey, W. K. 1968. *The Family in Classical Greece*. London.
Laslett, P. 1972. Mean household size in England since the sixteenth century. In P. Laslett and R. Walls (eds), *Household and Family in Past Time*. Cambridge.
– 1976. Familie und Industrialisierung, eine starke theorie. In W. Conze (ed.), *Sozial Geschichte der Familie in der Neuzei Europes*. Stuttgart.
– 1977. *Family Life and Illicit Love in Earlier Generation*. Cambridge.
– and Wall, R. (eds), 1972. *Household and Family in Past Time*. Cambridge.
Le Goff, J. 1990. Preface to M. Greilsammer, *L'Envers du tableau: mariage et maternité en Flandre médiévale*. Paris.
Loizos, P. 1975. *The Greek Gift: politics in a Chipriot Village*. Oxford.
Lynch, J. H. 1986. *Godparents and Kinship in Early Medieval Europe*. Princeton. NJ.

McCabe, R. A. 193. *Incest, Drama and Nature's Law 1550-1700*. Cambridge.
Macaulay, R. 1987. *'Dull dejection in the countenances of all of them': children at work in the Rhode Island textile industry*. Slater Mill Historic Site, Pawtucket.
MacCormack 1997. Sin, citizenship and the salvation of souls: the impact of Christian priorities on the late-Roman and post-Roman society. *Comparative Studies in Society and History*, 39: 646-73.
Macfarlane, A. 1970. *The Diary of Ralph Josselin, 1616-1685*. Oxford.
– 1978. *The Origins of English Individualism: family, property and social transition*. Oxford.
– 1986. *Marriage and Love in England 1300-1840*. Cambridge.
Maine, H. S. 1861. *Ancient Law* [1955 edn]. London.
Malinowski, B. 1913. *The Family among the Australian Aborigines: a sociological study*. London.
Martin, C. 1995. *Qui Doit Nourrir l'enfant quand les parents sont séparés? Le père, la mère et l'Etat providence: un comparaison France-Angleterre*. In

N. Lefaucher and C. Martin, *Qui doit nourrir l'enfant dont le père est 'absent'?* TRASS, Paris.

Matossian, M. 1982. The peasant way of life. In W. S. Vicinich (ed.), *The Peasant in Nineteenth-Century Russia.* Stanford.

Maynes, M. J. 1996. Women and kinship in propertyless classes in Western Europe in Nineteenth-Century Russia. Stanford. In M. J. Maynes et al. (eds), *Gender, Kinship, Power: a comparative and interdisciplinary history.* New York.

Medick, H. 1976. The proto-industrial family economy; the structural function of household and family during the transition from peasant society to industrial capitalism. *Social History* 3: 291-316.

– (P. Kriedke ve J. Schlumbohm ile) 1981. *Industrialization before Industrialization: rural industry in the genesis of capitalism.* Cambridge.

Mendels, F. 1971. Industrialisation and population pressure in eighteenth-century Flanders. *Journal of Economic History* 31: 269-71.

Menefee, S. B. 1981. *Wives for sale: an ethnographic study of British popular divorce.* Oxford.

Mitchell, J. and Goody, J. 1997. Feminism, fatherhood and the family in the late twentieth-century Britain. In A. Oakley and J. Mitchell (eds), *Who's Afraid of Feminism?* London.

– In press. Family or familiarity? In M. Richards et al. (eds) *What is a Parent?* Oxford.

Mitterauer, M. And Sieder, R. 1982. *The European Family: partiarchy to partnership from the middle ages to the present.* Oxford.

Mundy, J. H. 1991. *Europe in the High Middle Ages, 1156-1309* (2nd edn.). London.

Murray, A. 1983. *Germanic Kinship Structure: studies in law and society in antiquity and the early Middle Ages.* Toronto.

Nicolas, D. 1985. *The Domestic Life of a Medieval City: women, children, and the family in fourteenth-century Ghent.* Nebraska.

Okely, J. 1983. *The Traveller-gypsies.* Cambridge.

Ozouf, M. 1995. *Les Mots des femmes: essai sur la singularité française.* Paris.

Peristiany, J. G. And Pitt-Rivers, J. (eds) 1991. *Honour and Grace in Anthropology,* Cambrige.

Phillpots, B. 1913. *Kindred and Clan in the Middle Ages and After: a study in the sociology of the Teutonic races.* Cambridge.
– 1931. *Edda and Sagon.* London.
Pinchbeck, I. 1930. *Women Workers and the Industrial Revoluion 1750-1850* (2nd edn. 1969). London.
Pomata, G. 1996. Blood ties and semen ties: consanguinity and cognition in Roman law. In M. J. Maynes et al. (eds), *Gender, Kinship, Power: a comparative and interdisciplinary history.* New York.
Prost, A. 1991. Public and private spheres in France. In A. Prost and G. Vincent (eds), *Riddles of Identity in Modern Times,* vol V, *A History of Private Life* (general eds. P. Aries and G. Duby), Cambridge, MA.

Ravis-Giordani, G. 1994. Introduction generale. *L'Ile-Familles. Etudes Corses* 22: 7-17.
Rawson, B. (ed.) 1986. *The Family in Ancient Rome: new perspectives.* New York.
– 1991. *Marriage, divorce and Children in Ancient Rome.* Canberra.
Razi, Z. 1980. *Life, Marriage and Death in a Medieval Parish: economy, society and demography in Halesowen 1270-1400.* Cambridge.
– 1982. Family, land and the village community in later Medieval England. *Past and Present* 93: 3-36.
Roper, L. 1994, *Oedipus and the Devil: witchcraft, sexuality and religion in early modern Europe.* London.
Rowland, R. 1986. Sistemas matrimonialas en la peninsula ibérica (siglos XVI-XIX): una perspectiva regional. In P. V. Moreda and D. S. Reher (eds), *La Demografica Historica de la Peninsula Ibérica.* Madrid.

Sabean, d. W. 1990. *Property, Production, and Family in Neckarhausen 1700-1870.* Cambridge.
Saller, R. 1991. European family history and Roman Law. *Continuity and Change* 36: 335-46.
Seccombe, W. 1990. Starting to stop: working class fertility decline in Britain. *Past and Present.* 126: 151-88.
– 1991. *A Millennium of Social Changes: from feudalism to capitalism in north western Europe.* London.
– 1993. *Weathering the Storm: working class families from the Industrial Revolution to the fertility decline.* London.
Segalen, M. 1981. *Sociologie de la famille.* Paris.

– 1996. The Industrial Revolution: from proletariat to bourgeoisie. In A. Burgière et. Al. (eds), *A History of the Family*, vol. II. Cambridge.
– and Zonabend, F. 1996. Families in france. In A. Burgière et. Al. (eds), *A History of the Family*, vol. II. Cambridge.
Shahar, S. 1990. *Childhood in the Middle Ages*. London.
Shaw, B. 1991. The cultural meaning of death: age and gender in the Roman family. In D. I. Kertzer and R. P. Saller (eds), *The Family in Italy from Antiquity to the Present*. New Haven.
– and Saller, R. P. 1984. Close-kin marriages in Roman society: *Man* 19: 432-44.
Sheehan, M. N. 1963. The influence of KanonLaw on the property rights of married women in England. *Medieval Studies* 25.
– 1991. Sexuality, marriage, celibacy and and the family in Central and Northen Italy: Chrisian legal and moral guides in the Early Middle Ages. In D. I. Kertzer and R. P. Saller (eds), *The Family in Italy from Antiquity to the Present*. New Haven.
Shorter, E. 1975. *The Making of the Modern Family*. New York.
Simpson, R. 1994. Bringing unclear family into focus: divorce and remarriage in contemporary Britain. *Man* 29: 831-51.
Smith, R. E. F. 1977. *Peasant Farming in Muscovy*. Cambridge.
Smith, R. M. 1979. Some reflectins on the evidence for the origin of the 'European marriage pattern' in England. In C. Harris (ed), *The Sociology of the Family*. Keele.
Smith, R. T. 1956. *The Negro Family in British Guiana: family structure and social status in the village*. London.
Solé, J. 1976. *l'Amour en Occident a l'époque moderne*. Paris.
Stacey, J. 1990. *Brave New Families: stories of domestic upheaval in late twentieth-century America*. New York.
Stewart, M. 1997. *The Time of the Gypsies*. Oxford.
Stone, L. 1977. *Family, Sex and Marriage in England 1500-1800*. London.
– 1986. 'Illusions of a changeless family', review of alan Macfarlane, Marriage and Love in England. *Times Litterary Supplement*, 16 May 1986: 525.
– 1988. Passionate attachments in the west in historical perspective. In W. Gaylin and E. S. Person (eds), *Passionate Attachments*. New York.
– 1922. *Road to Divorce*, England 1530-1987. Oxford.
Szreter, S. 1995. *Fertility, Class and Gender in Britain, 1860-1940*. Cambridge.

Tadmor, N. 1966. The concept of the household - family in eighteenth-century England. *Past and Present* 151: 11-73.

Thompson, E. P. 1991. *The sale of wives. In Customs in Common.* London

Thompson, G. D. 1949. *Studies in Ancient Greek Society: the prehistoric Aegean.* London.

Tilley, L. A. and Scott, J. W. 1987. *Women, Work and Family.* London.

Todd, M. 1972. *Everyday Life of the Barbarians: Goths, Franks and Vandals.* London.

Todorova, M. N. 1993. *Balkan Family Structure and the European Pattern: demographic developments in Ottoman Bulgaria.* Washington, D.C.

Tosh, J. 1994. What should historians do with masculinity? *History Workshop Journal* 38: 179-202.

Treggiari, S. 1991. *Roman Marriage: iusti coniuges from the time of Cicero to the time of Ulpian.* Oxford.

Veyne, P. 1978. La famille et l'amour dans le haut empire romain. *Annales E.S.C.* 33: 35-63.

Wall, R. (ed.) 1988. *The Upheaval of War: family, work and welfare in Europe, 1914-1918.* Cambridge.

Wemple, S. 1981. *Women in Frankish Society: marriage and the cloister, 500-900.* Philadelphia.

Wickham, C. 1994. *Land and Power: studies in Italian and European social history, 400-1200.* London.

Wolf, E. R. 1966. *Peasants,* Englewood Cliffs, NJ.

Wrightson, K. 1981. Household and kinship in sixteent-century England. *History Workshop Journal*: 151-8.

– 1988. The family in early modern England: continuity and change. In S. Taylor et al. (eds), *Hanoverian Britain and Empire: essays in memory of Philip Lawson.* Ipswich.

Wrigley, E. A. 1971. The process of modernisation and the industrial revolution in England. *Journal of Interdisciplinary History* 3: 225-60.

Young, M. and Willmott, P. 1959. *Family and Kinship in East London.* London.

Yver, J. 1966. *Egalité entre héritiers et exclusion des enfants dotés: essai de géographie coutimière*. Paris.

Zborowski, M. and Herzog, E. 1952. *Life is with the People: the culture of shtetl*. New York.

Seçilmiş Okumalar

Anderson, M. 1990. *Approaches to the History of the Family, 1500-1914.* London.

Attias-Donfut, C. and Segalen, M. 1998. *Grands-parents: la famille à travers les générations.* Paris.

Bordet, J.-P. and Dupaquier, J. 1997. *Histoire des populations de l'Europe, vol. 1. Des Origines aux prémices de la révolution demographiques.* Paris.

Burgiere, A. et al. (eds) 1996 [1986]. *A History of the Family.* Cambridge.

Flandrin, J.-F. 1979. *Families in Former Times: kinship household and sexuality.* Cambridge.

Goody, J. 1983. *The Development of the Family and Marriage in Europe.* Cambridge.

Herlihy, D. 1985. *Medieval Households.* Cambridge, MA.

Hufton, O. 1995. *The Prospect before Her: a history of women in Western Europe,* vol.1, 1500-1800.

Laslett, P. 1965. *The World We Have Lost.* London.

Macfarlane, A. 1986. *Marriage and Love in England, 1300-1840.* Cambridge.

Mitterauer, M. and Seider, R. 1982. *The European Family: patriarchy to partnership from middle ages to the present.* Oxford.

Phillips, R. 1988. *Putting Asunder: a history of divorce in western society.* Cambridge.

Seccombe, W. 1991. *A Millennium of Social Changes: from feudalism to capitalsm in north western Europe.* London.

- 1993. *Weathering the Storm: working class families from the Industrial Revolution to the fertility decline.* London.

Segalen, M.1981. *Sociologie de la Famille.* Paris.

Stone, L.1977. *Family, Sex and Marriage in England 1500-1800.* London.

Dizin

A

açık sülale ailesi, 76
agnito, 25
akrabalık sistemi, 22, 23, 24, 26, 39
Almanlar, 55, 56, 59
Almanya, 29, 56, 70, 80, 92, 93, 32, 134, 136, 142, 169, 173, 153, 178, 206
Ana odaklılık, 164, 212
Anabaptistler, 136
anaerkil, 209, 212
anayanlı, 6, 23, 24, 56, 164, 209
Ancien Régime, 99
Anglikan Kilisesi, 84, 85
Anglikanlar, 136
Ariès, 8, 27, 75, 516
aristokrasi, 110, 113, 115, 118, 137, 149, 148, 174, 189,
aristokratik, 123
artizanlar, 125
asalet, 119, 209, 211, 213
ataerkil, 119, 209, 211, 213
Aydınlanma, 17, 80, 81, 84, 100, 101, 199
ayrılık, 10, 25, 51, 55, 87, 89, 141, 195, 198
Aziz Aubin, 37
Aziz Augustine, Canterbury Piskoposu, 36, 66
Aziz Benedict, 49,
Aziz Boniface, 62

B

babayanlı, 60, 70, 13, 14, 23, 24, 25, 30, 36, 38, 39, 56, 57, 73, 74, 209, 211
Bachofen, J. J., 56
Balkanlar, 8, 14, 74, 131
barınma, 157
Bede, 53, 66, 67
Belçika, 69, 83, 131
bireycilik, 186
Birinci Dünya Savaşı, 29, 142, 178
birleşik aile evi, 128
birleşik aile, 70, 127, 128, 134, 211
birleşik hane, 77
Birleşik Krallık, 142
birlik, 10, 63, 139, 148, 167, 183, 192
Bloch, Marc, 92, 138
Boccaccio, Giovanni, 80
Bologna Okulu, 81
Borough English, 61, 69, 70, 209
Borough French, 61, 69, 209
boşanma, 13, 28, 32, 33, 34, 41, 43, 44, 47, 62, 63, 67, 80, 88, 89, 90, 91, 115, 118, 135, 136, 166, 171, 187, 192, 193, 196, 198, 199, 202, 206
Brecht, Bertold, 141
Bronz Çağ, 9, 10, 11, 12, 13, 26, 103, 115, 139, 145
bundling, 68, 133, 202
burjuvazi, 130, 146, 147, 148, 174, 189, 190, 191

C–Ç

Calvin, 85
Calvinizm, 85
Cambridge Grubu, 3, 76, 79, 128, 180, 205
Chace, Elizabeth Buffan, 156
Charles, II., 98,
cinsellik, 50, 54, 80, 93, 100, 150, 172, 185, 197, 202, 203
Cizvitler, 107, 108, 136, 1999
cognatio, 25
Condorcet, 114
çekirdek aile, 5, 6, 7, 16, 18, 22, 28, 45, 54, 58, 70, 71, 72, 73, 76, 126, 127, 130, 172, 179, 180, 181, 95, 198, 203, 201, 209, 210
çift yanlı, 6, 7, 23, 24, 25, 56, 57, 73, 209
Çin, 27, 28, 178, 200
çocuk bakımı, 5, 77, 88, 102, 167, 189, 192, 194
çocuk emeği, 149, 156, 157, 200
çocuk, 6, 8, 41, 44, 54, 73, 75, 97, 98, 164, 181, 195, 198

D

Danimarka, 127
Defoe, Daniel, 157, 158
değişiklik, 7, 17, 18, 26, 28, 32, 36, 52, 69, 75, 76, 84, 85, 94, 96, 112, 117, 142, 160, 177, 191, 206
Demografik yaklaşım, 76
devir, 103, 104, 210, 213
dışevlilik, 29, 30, 32, 210
Disraeli, Benjamin, 27
doğal hukuk, 85
Doğu Avrupa, 100, 121, 122, 131, 134, 178
doğum kontrolü, 16, 80, 34, 200
drahoma (çeyiz), 1. 13, 21, 22, 23, 31, 39, 51, 57, 64, 65, 68, 88, 90, 91, 93, 95, 103, 104
dul, 4, 8, 51, 64, 65, 67, 91, 92, 93, 104, 106, 107, 117, 118, 119, 133, 149, 163, 187, 191, 196, 210, 212
dulluk geliri (dower), 20

E

ebeveyn, 6, 8, 26, 63, 68, 77, 103, 118, 130, 132, 137, 140, 165, 181, 190, 193, 196, 209, 211
eğitim, 17, 87, 107, 109, 154, 157, 159, 165, 175, 191, 200, 206
ekberiyet hakkı, 61, 69, 125, 140, 213
ekberiyet, 61, 138
emeklilik, 78, 128, 201
endowment, 6, 106, 107, 113, 116, 126, 132, 153, 186
Endüstri Devrimi, 19, 102, 146, 148, 152, 154, 157, 158, 160, 162, 167, 169, 174, 189, 190, 191, 206, 207
endüstrileşme, 11, 12, 19, 26, 76, 79, 102
Engels, Frederick, 3, 23, 56, 59, 157, 163, 168, 171, 177, 178, 206, 216
engizisyon, 101
ensest, 10, 29, 31, 32, 31, 37, 50, 62, 63, 85, 173, 206
epiklerate, 22, 29, 36, 210, 211
Eski Ahid, 11, 39, 41
etnosantrizm, 8, 27
evlat edinme, 13, 14, 33, 34, 41, 44, 52, 95, 105, 199, 210
evlenmemiş anne, 94, 97, 99, 137, 152
evlilik sözleşmesi, 115
evlilik, 1, 8, 10, 15, 16, 20, 23, 25, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 31, 36, 37, 38, 39, 41, 45, 54, 55, 65, 64, 66, 67, 68, 69, 76, 77, 78, 79, 80, 84, 88, 89, 90, 91, 95, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 106, 108, 109, 111, 112, 113, 15, 117, 119, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128,

131, 132, 133, 135, 136, 140, 141, 145, 149, 150, 165, 166, 168, 174, 181, 185, 187, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 202, 203, 201, 205, 209, 211, 212

F

fahişelik, 54, 93
farklı devir, 210
feminizm, 46, 104, 202
feodalizm, 60
fesih, 90
fiktif akraba, 67
Fransa, 10, 16, 28, 59, 60, 61, 69, 78, 86, 87, 89, 91, 92, 95, 96, 99, 100, 101, 110, 123, 124, 125, 138, 140, 142, 147, 148, 150, 152, 159, 164, 167, 169, 175, 189, 193, 164, 165, 212
Fransız Devrimi, 45, 47, 94, 114, 193
Fransız Okulu, 81

G

Gaunt, 70, 216
gavelkind, 61, 69, 211
gayrimeşru, 27, 29, 65, 74, 94, 95, 96, 97, 99, 101, 183, 184, 185
geç evlilik, 76, 77, 78, 212
geleneksel, 17, 38, 47, 51, 56, 59, 88, 94, 115, 124, 147, 151, 157, 164, 179, 180, 182, 183, 206, 211
Gemma, Mona, 39
geniş akrabalık bağları, 73, 79, 151, 180
geniş hane, 57, 58, 131, 210
genişletilmiş aile, 211
gens, 6, 7, 23, 24, 25, 35, 72, 211
George, II., 98
George, III., 19, 98, 102, 139, 142, 189, 190, 191
Germen Hukuku, 55, 59
Germen, 5, 6, 8, 11, 21, 36, 55, 56, 57, 58, 59, 62, 66, 67, 68, 73, 205
Germenistler, 6, 121
Gibbon, Edward, 91, 106
Giddens, A., 173, 186, 190, 204, 217
Goody, J., 103, 104, 110, 111, 113, 114, 132, 147, 164, 180, 217, 220, 225
Gozzelini Ailesi, 107
göç, 72, 74, 125, 138, 149, 170
Gregory, Papa II., 36
Gregoryen, 42, 50
Güney Avrupa, 74, 78, 92, 110, 118, 122, 128, 167

H

Hajnal, J., 71, 77, 78, 127, 134, 217
hane halkı, 6, 12, 26, 56, 70, 72, 77, 79, 83, 85, 125, 127, 180
hane, 10, 19, 26, 37, 41, 57, 58, 61, 69, 77, 78, 79, 123, 131, 210, 211
Havari Julian, 43
Henri, II., 96
Henry, VIII., 85, 136
Hıristiyan Demokratlar, 141
Hıristiyan Normlar, 52, 78
Hıristiyan, 11, 25, 31, 32, 38, 40, 44, 46, 47, 49, 50, 66, 67, 80, 84, 100, 132
hizmetkâr, 79, 122, 127, 129, 130, 175, 187, 200
Hollanda, 69, 93, 110, 131, 183
Hufton, Olwen, 3, 69, 212
Hume, 113
hypogamy, 66, 211

I–İ

içevlilik, 29, 30, 32, 36, 163
içgüvey, 13, 134
İngiliz, 18, 82, 110, 185
İşçi sınıfı, 163, 164, 166, 169

işgücü, 12, 70, 142, 149, 167
işsizlik, 152, 192

J

Jainizm, 47, 50
James, I., 98
Josselin, Ralph, 2, 219
Julian Yasası, 31
Justinian, 24, 25, 45

K

kabile, 6, 14, 22, 23
kadının mülk kompleksi, 214
kadınlar, 6, 8, 11, 31, 39, 44, 46, 47, 48, 57, 58, 59, 64, 65, 68, 77, 78, 81, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 96, 99, 104, 106, 109, 112, 113, 114, 116, 117, 122, 124, 129, 130, 136, 138, 139, 141, 142, 149, 151, 152, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 165, 167, 169, 170, 172, 174, 178, 189, 191, 192, 210, 213, 214,
Kalvinist, 87, 88, 93, 136
kandaş, 7, 25, 56, 135, 210
kapitalist, 59, 148, 152, 161, 164, 178, 179
kapitalizm, 59, 205
kardeş, 134
karıkoca fonu, 22, 106, 209
karıkoca, 5, 8, 39, 53, 65, 68, 71, 106, 203, 209
karmaşık aile, 7, 28, 91, 138, 187, 209
Karolenj, 33, 35, 50, 57, 58, 59, 60, 63, 64, 65, 67, 145
Karşı Reformasyon, 83, 86, 94, 95, 101, 102
Katolik Kilisesi, 15, 17, 84, 87, 101, 136, 137
Katolik, 16, 17, 29, 45, 84, 85, 87, 88, 94, 95, 101, 102, 107, 108, 112, 113, 126, 135, 136, 137, 140, 199, 206
Kertzer ve Saller, 12, 29, 80
Klapisch-Zuber, 25, 39, 74, 83, 129, 218
Konstantin, 40, 43, 45, 48
Korsika, 82, 86
kuma, 41, 42, 43, 44, 54, 62, 63, 65, 66
Kutsal Kitap, 34, 36, 42, 85
kürtaj, 9, 53, 98, 171

L

Laslett, P., 3, 72, 75, 76, 77, 79, 99, 112, 145, 216, 217, 219, 225
Leveller, 87
levirate, 36, 40, 67, 85, 212
lezbiyenlik, 202
lineages, 25, 212
Locke, Anne, 87
Loyala, Ignatius, 108
Luther, Martin, 85, 93, 206,

M

Macfarlane, 3, 18, 35, 75, 168, 219, 222, 225
Mahavira, 46
Malinowski, 18, 219
Malthus, Thomas, 99
manevi akraba, 10, 29, 30, 35, 36. 38, 45, 213
Marx, Karl, 161, 177
matrilocal, 212
merkantil kapitalizm, 9, 121, 205
Merovenj, 57, 58, 62, 63, 64, 65
Metodist hareketi, 88
miras, 8, 10, 11, 12, 13, 15, 21, 25, 31, 40, 42, 45, 46, 47, 48, 51, 53, 56, 60, 61, 65, 67, 92, 99, 104, 106, 108, 116, 117, 118, 119, 123, 124, 125, 133, 158, 140, 153, 161, 178, 210, 212

Mitchell, Juliet, 2, 3, 189
modern, 3, 5, 9, 16, 26, 27, 29, 33, 65, 75, 76, 83, 88, 89, 123, 126, 158, 162, 163, 165, 166, 170, 177, 179, 180, 182, 183, 185, 186, 195, 197, 205, 216, 217, 221, 222, 223
modernleşme, 179, 182, 190, 199
monogami, 58, 212
Morgan, Lewis H., 56, 64, 177
Mormonlar, 136
Musevilik, 43, 100
mülk, 36, 46, 69, 76, 88, 103, 104, 105, 106, 116, 124, 133, 139, 195, 196, 210
mülkiyet, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 17, 39, 42, 46, 49, 54, 61, 64, 65, 69, 84, 86, 118, 140, 178, 196, 197, 210, 213
Müslüman, 11, 14, 15, 22, 121, 132

N

Neckarhausen, 70, 71, 72, 134, 221
nüfus yoğunluğu, 131, 200

O–Ö

optative (isteğe bağlı), 69, 212
Orleanslı Jonas, 63
orta sınıf, 92, 110, 113, 114, 123, 146, 147, 153, 159, 166, 167, 175, 183, 189, 195
Ortaçağ, 29, 32, 49, 59, 69, 73, 74, 75, 76, 78, 80, 89, 101, 104, 117, 118, 145, 152, 173, 190, 212
özgürleşme, 34, 59, 171, 185, 199

P

pagan, 41, 53, 90
pamuk endüstrisi, 158, 159
Papio-Poppaean Yasaları, 31
paralel akrabalık, 209
paternel ödenek, 64
patrisyen, 107
patriyarka, 88, 123, 124, 163, 164, 168, 185, 213
Peder Lombard, 81
Pepin, 62
Pinchbeck, 3, 12, 99, 162, 152, 153, 157, 158, 159, 160, 161, 182, 221
Plutarch, 32
poligami, 42, 213
Post Bronz Çağ, 10, 11, 13
post-modernizm, 179
proleterleşme, 139, 146, 174
Protestan, 9, 10, 29, 37, 84, 87, 88, 92, 94, 95, 96, 102, 112, 126, 135, 136, 137, 162, 194, 206
Püritenler, 89

Q

Quaker hareketi, 88

R

Reformasyon, 9, 16, 42, 52, 81, 83, 84, 85, 86, 93, 94, 95, 96, 97, 100, 101, 102, 121, 135, 141, 177, 199, 206
rituel akrabalık, 13, 38
Roma Hukuku, 21, 31, 34, 42, 65, 81, 110, 111, 121, 123, 124, 125, 209
Roma, 5, 6, 7, 22, 23, 25, 29, 30, 32, 33
Rostow, 162
Rönesans, 9, 16, 17, 19, 46, 79, 81, 83, 84, 93, 100, 130, 146, 190, 206

S–Ş

Sabean, D. W., 3, 29, 30, 66, 68, 70, 71, 132, 153, 221

Salvianus, 14, 44, 52
Sardinya, 97, 129, 130, 138
Seccombe, 3, 61, 70, 79, 102, 117, 118, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 221, 225
secere, 68
seçkinler, 61, 63, 69, 74
Segalen, Martin, 3
sektler, 46, 54, 87, 88
sekülerleşme, 16, 17, 19, 84, 97, 100, 101, 102, 147, 193, 199, 205, 206
Seville, 92
Shahar, 75, 222
Shakespeare, William, 67, 181, 187
Sheehan, 33, 36, 43, 49, 80, 222
Sicilya, 14, 100, 130
Sippe, 56, 57
Slater, Samuel, 154, 155, 156, 219
sosyalizm, 178
soy, 6, 13, 14, 21, 24, 25, 27, 197, 209, 212, 213
soyadı, 73, 74, 213
Stone, Laurence, 3, 8, 16, 18, 73, 75, 89, 96, 162, 168, 173, 181, 182, 184, 185, 190, 222, 225
sülale, 7, 28, 30, 73, 74, 76, 212, 213
süreklilik, 1, 17, 18, 76, 90, 164, 168
sütannelik, 137, 183, 184
şiddet, 111, 114, 122, 173, 187

T

Tacitus, 55
tamamlayıcı bağ, 6, 209
tamamlayıcılık, 81, 123
Tarabotti, Arcangela, 87, 114
tarım, 9, 83
tecavüz, 67, 133, 172, 173, 187, 197
tek çocuk hakkı, 117, 214
tek yanlı, 6, 7, 8, 10, 23, 24, 25, 56, 57, 209, 210, 212
tekeşli, 6, 178
tekstil endüstrisi, 136
tercihli evlilik, 213
terk edilmiş çocuk, 52, 97
Terling, 72
Tertullian, 43
Theodosius, 43, 48
Thompson, E. P., 1, 23, 56, 67, 166, 223
Tourlu Gregory, 31, 36, 42, 50, 53, 66

U–Ü

uygunsuz evlilik, 212

V

vâris, 11, 13, 14, 16, 22, 25, 29, 33, 36, 41, 42, 43, 44, 45, 61, 65, 74, 90, 95, 105, 106, 115, 122, 125, 138, 209, 210, 211, 212
vasiyetname, 33, 45, 52, 54, 59, 65
Viktoryenler, 159
virilocal, 117

W

Ward, Mary, 87
Weber, M., 126, 180
Westermarck, 18
Wollstonecraft, Mary, 46
Wrightson, Keith, 3

Y

yakın evlilikler, 15, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 50, 67, 100
yalnız anne, 137, 152, 166, 192, 193, 194, 195, 197, 198, 202
yasadışı, 118, 165
yasaklanan dereceler, 38, 213
Yoksul Yasası, 97, 98, 99

Z

zina, 31, 53, 64, 80, 81, 93, 99, 102, 141, 145

Jack Goody, bu kitabında, Antik çağdan günümüze, Avrupa'da ailenin; aile üzerindeki sosyal, politik ve ekonomik etkilerin; Hıristiyanlığın, feodalizmin, Rönesans ve Reform hareketlerinin ve en önemlisi de Endüstri Devrimi'nin gelişiyle birlikte aile yapılarının geçirdiği değişimlerin tarihini anlatıyor.

Goody, Avrupa coğrafyasının farklı bölgelerinde ve uluslarında, farklı dönemlerde ortaya çıkan aile yapılarını hem kendi içlerinde hem de Asya ve Afrika'daki aile yapılarıyla karşılaştırarak günümüz Avrupa ailesinin ve dolayısıyla çağdaş Avrupa toplumunun ayırt edici özelliklerini analiz ediyor.

Ayrıca, çağdaş aile yaşamının teorisi ve pratiği üzerine odaklanan bölümlerde, Goody geleneksel aile yapılarının parçalandığı iddialarını irdeliyor ve çağdaş Avrupa toplumundaki değişimlerin anlamı, içeriği ve yönü üzerine sıra dışı olduğu kadar kışkırtıcı da açılımlar getiriyor.

LİTERATÜR®